

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

ЎАЛҚАРО ҲИСОБ ВА АУДИТ МАРКАЗИ

**“ЗАМОНАВИЙ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ:
НОЛДАН БАЛАНСГАЧА”**

**БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ЎРГАНУВЧИЛАР УЧУН
ЎҚУВ ҚўЛЛАНМА ВА МАСАЛАЛАР ТўПЛАМИ**

МУАЛЛИФ: ҒУЛОМОВА Ф.Ғ.

ТОШКЕНТ – 2012

1-БЎЛИМ. КОРХОНАЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ АСОСЛАРИ

1-БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, УНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ТУРЛАРИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни
2. 1-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (№ 474, 14.08.1998 й.)

1.1. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида тушунча

«Бухгалтер» атамаси XV асрда пайдо бўлган ва немис тилидан таржима қилганда *buch* – китоб, *halter* – тутиш, яъни сўзма-сўз олганда китоб туғувчи деган маънони англатади. Ҳисоб дафтарларини юритиш билан шуғулланувчи мутахассислар *бухгалтер* деб аталганлар. Инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби «accounting» деб номланади.

Бухгалтерия ҳисоби — мулкчиликнинг ҳар қандай шаклидаги корхона хўжалик фаолиятини ялпи, узлуксиз ва ҳужжатларга асосланган ҳолда акс эттириш тизимидир. Демак, катъиян ҳужжатлилиги, ялпи, узлуксиз эканлиги, аниқ қиймат баҳосига таяниши бухгалтерия ҳисобининг фарқловчи хусусиятлари ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобида ҳар қандай хўжалик операцияси бўйича тегишли тарзда тузилган, барча зарурий кўрсаткичларга эга бўлган, масъул шахслар томонидан имзоланган ва тасдиқланган ҳужжат тузилиши керак.

Бухгалтерия ҳисоби узлуксиздир, чунки у кунма-кун юритилади ва барча хўжалик ҳодисалари ва жараёнларини ялпи тарзда қайд этади.

Бухгалтерия ҳисобининг фарқловчи хусусиятлари унинг хўжалик ҳисоби алоҳида турлари ўртасида марказий ўринни эгаллашини белгилаб берган. Бухгалтерия ҳисоби ахборотнинг устуворлиги уни фойдали, аҳамиятли ва ишончли бўлишини белгилайди.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги» Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 7-моддасига кўра, корхона, муассаса ва ташкилот раҳбари бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этишни амалга оширади.

Корхона раҳбари бош бухгалтер раҳбарлик қиладиган бухгалтерия ҳисоби хизматини ташкил этиш ёки шартнома асосида жалб этилган малакали бухгалтер хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. У бухгалтерия ҳисоби юритилишини шартнома асосида ихтисослаштирилган бухгалтерия фирмасига топшириши ҳам мумкин.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 7-моддасида корхона раҳбарининг шахсан бухгалтерия ҳисобини юритишга ҳақли экани ҳам белгиланган. Бироқ буни асосан кичик бизнес корхоналарида, масалан, хусусий корхонада қўллаш мумкин.

Раҳбар қуйидагиларни таъминлаши шарт: ички ҳисоб ва ҳисобот тизимини ишлаб чиқиш; хўжалик операцияларини назорат қилиш тартиби; тўлиқ ва ишончли бухгалтерия ҳисоби; ўз вақтидаги ҳисоб-китоблар; ҳисоб ҳужжатларининг сақланиши; ташқи фойдаланувчилар учун молия ҳисоботини тайёрлаш; солиқ ҳисоботлари ва бошқа молия ҳужжатларини тайёрлаш.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 2-моддасида бухгалтерия ҳисобининг мақсади фойдаланувчиларни ўз вақтида тўлиқ ҳамда аниқ молиявий ва бошқа бухгалтерия ахбороти билан таъминлашдир деб таъкидланган.

Бухгалтерия ҳисобининг вазифалари қуйидагилардан иборат: бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларида активларнинг ҳолати ва ҳаракати, мулкӣ ҳуқуқлар ва мажбуриятларнинг ҳолати тўғрисидаги тўлиқ ҳамда аниқ маълумотларни шакллантириш; самарали бошқариш мақсадида бухгалтерия ҳисоби маълумотларини умумлаштириш; молиявий, солиқ солишига доир ва бошқа ҳисоботларни тузиш.

Бинобарин, бухгалтерия ҳисоби хўжалик юритувчи субъект фаолияти тўғрисидаги ахборот билан ушбу ахборотга эҳтиёжи бўлган барчани, яъни иқтисодий ахборотдан фойдаланувчиларни таъминлаш учун юритилади. Бозор иқтисодиёти шароитида ахборотдан фойдаланувчилар доираси ғоят кенгдир. Турли фойдаланувчиларга турлича ахборот керак бўлади. Ахборот таҳлили асосида фойдаланувчилар ўзига керакли бўлган қарорларни қабул қиладилар.

Ахборотдан фойдаланувчилар икки гуруҳга ажратилади: *ички фойдаланувчилар ва ташқи фойдаланувчилар.*

Ички фойдаланувчиларга корхона маъмурияти, амалдаги мулкдорлар ва акциядорлар, корхона фаолиятининг барқарорлиги ва рентабеллиги тўғрисидаги ахборотдан манфаатдор бўлган корхона ходимлари, хизматчилари.

Ташқи фойдаланувчиларга амалдаги ҳамда бўлғуси мол етказиб берувчилар, харидорлар ва мижозлар, қарз берувчилар ва кредиторлар, бўлғуси инвесторлар, солиқ идоралари, аудиторлик, маслаҳат берувчи ташкилотлар, банklar ва бошқалар киради.

1.2. Бухгалтерия ҳисобининг субъектлари ва объектлари (элементлари).

Қонунчиликка мувофиқ бухгалтерия ҳисобини юритиши шарт бўлган муассасалар, ташкилот ва корхоналар бухгалтерия ҳисобининг субъектлари деб номланади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган барча юридик шахслар, шу жумладан ишлаб чиқариш, тижорат, ишлаб чиқариш-тижорат корхоналари, банklar, суғурта, илмий-тадқиқот, маслаҳат, жамоат ва ногижорат ташкилотлари, фондлар, сиёсий партиялар, бюджет маблағларидан молияланадиган давлат муассасалари ва ҳокимликлар, ширкатлар, бирлашма ва уюшмалар бухгалтерия ҳисобини юритишлари шарт. Бухгалтерия ҳисоби объектлари корхонада ҳисобга олинadиган бир турдаги элементлар гуруҳини акс эттиради.

Корхонаниннг активлари, мажбуриятлари, капитали, даромадлари, харажатлари, фойдаси ва зарари бухгалтерия ҳисобининг элементлари ҳисобланади.

Корхона активлари (бошқача айтганда мол-мулки) – корхона эгалик қиладиган ва улар ёрдамида ўзининг молиявий-хўжалик фаолиятини амалга оширадиган хўжалик воситаларининг хилма-хил турларидир.

Корхона активлари икки турга бўлинади: *узоқ муддатли ва жорий (айланма) активлар.*

Узоқ муддатли активларга фойдали ишлатиш муддати бир йилдан ортиқ бўлган мол-мулк киради. Фойдали ишлатиш муддати – унинг мобайнида мол-мулкдан фойдаланиш корхонага даромад ёки иктисодий наф келтирадиган давр.

Жорий активларга бир йилдан камроқ муддатда фойдаланиш учун мўлжалланган битта ишлаб чиқариш цикли ичида тўлиқ истеъмол қилинадиган, бутун қийматини ишлаб чиқариш маҳсулоти ёки кўрсатилган хизматлар нархига ўтказадиган мол-мулк киради.

Узоқ муддатли активларга қуйидагилар киради:

– **асосий воситалар**. Буларга бир йилдан ошадиган давр мобайнида маҳсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш чоғида ёки корхонани бошқариш учун меҳнат воситаси сифатида фойдаланиладиган мол-мулк қисми, шунингдек, фойдаланиш муддатидан катъи назар, қиймати ҳар бир донаси (тўплами) учун Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг (сотиб олиш пайтидаги) эллик баравари миқдоридан ошқ бўлган буюмлар киради. Улар эскириб боради ва ўз қийматини қисмлаб маҳсулот, ишлар ёки хизматлар қийматига ўтказилади.

Асосий воситаларга бинолар, иншоотлар, машина ва ускуналар, меҳнат, транспорт, ҳисоблаш техникаси, асбоб ва ускуналар, иш ҳайвонлари ва маҳсулдор моллар, кўп йиллик кўчатлар ва ҳоказолар киради;

– **номоддий активлар** – узоқ фойдаланиладиган (бир йилдан ортиқ), пулли баҳога эга бўлган ва даромад келтирадиган, лекин моддий кўринишга эга бўлмаган объектлар. Уларга ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари, товар белгилари, савдо маркалари, патентлар, лицензиялар ва ҳоказолар киради;

– **капитал қўйилмалар** – корхонанинг асосий воситалар қурилиши ва харид қилиниши учун сарфлаган ва уларнинг тугалланмаганлиги сабабли асосий воситалар таркибига ҳали қабул қилинмаган маблағлари. Масалан, агар корхона бино қураётган бўлса, барча харажатлар қурилиш тугашига қадар капитал қўйилмалари таркибига ҳисобланади;

– **узоқ муддатли молиявий қўйилмалар (инвестициялар)**. Уларга бир йилдан ортиқ муддатга фойдаланиш учун мўлжалланган қимматли қогозлар (акциялар, облигациялар ва ҳоказо)ни харид қилишга доир корхона харажатлари киритилади. Бу қимматли қогозлар бошқа корхоналар фаолиятига маблағлар қўйилганидан гувоҳлик беради ва йиллик даромад (дивиденд) олиш ҳуқуқини беради.

– **узоқ муддатли дебиторлик қарзлари** – бу корхона томонидан бошқа юридик ва жисмоний шахсларга берилган тўлаш муддати бир йилдан ортиқ бўлган қарзи (узоқ муддатли кредит ва узоқ муддатли ижара).

Жорий ёки қисқа муддатли активларга энг ликвидли маблағлар киради (лотинчадан *liquidus* — суюқ, оқувчан), чунки улар мажбуриятларни тўлаш учун доимо пул маблағларига айланиш циклида бўлади. Улар таркибига қуйидагилар киритилади:

– **ишлаб чиқариш захиралари** – бу ишлаб чиқариш жараёнида ёки ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш пайтида фойдаланиш учун мўлжалланган хом ашё, материаллар, сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар, ёкилиги, идишлар, эҳтиёт қисмлар, бошқа материаллар, инвентар ва хужалик жиҳозлари;

– **тугалланмаган ишлаб чиқариш** – бу берилган корхонада ишлов бериш ва белгиланган синовларнинг барча босқичларидан ўтмаган, бутланмаган, шунингдек техника назорати ёки буюртмачи томонидан қабул қилинмаган маҳсулот;

– **тайёр маҳсулот** – бу берилган корхонада ишлов берилиши тўлиқ тугалланган, стандартлар талаблари ва техник шартларга жавоб берадиган, техника назорати бўлими томонидан қабул қилинган ва тайёр маҳсулот омборига топширилган маҳсулот;

– **пул маблағлари** – бу кассадаги нақд пуллар ва талаб қилиб олинганга қадар депозитлар, шунингдек ҳисоб-китоб, валюта ва банкнинг бошқа ҳисобварақларидаги маблағлар;

– **қисқа муддатли дебиторлик қарзлари** — бу корхона томонидан жисмоний ва юридик шахсларга берилган, муддати бир йилдан кам бўлган қарзлар;

– **қисқа муддатли кечиктирилган харажатлар** – бу берилган ҳисобот даврида амалга оширилган, лекин келгуси ҳисобот даврида келтириладиган харажатлар. Бундай харажатларни келтириш муддати бир йилдан ошмайди.

Бухгалтерия ҳисобида нафақат активларнинг таркиби ва жойлаштирилиши, балки ҳосил бўлиш манбаларини кўриб чиқадиган ва корхона томонидан воситалар нималар ҳисобига харид қилинганлигини кўрсатадиган кўрсаткичлар ҳам акс эттирилиши керак. Улар шунингдек **пассивлар** деб аталади. Шаклланиш манбалари бўйича активлар ўз маблағлари (хусусий капитал) ҳисобига харид қилинган активлар ва қарз маблағлари (мажбуриятлар) ҳисобига харид қилинган активларга ажратилади.

Ўз маблағлари манбалари (хусусий капитал) корхонага доимий фойдаланиш учун бириктирилган бўлиб, унинг хўжалик фаолияти жараёнида ошириб борилади.

Қарз маблағлари (қарзга олинган капитал) манбалари корхона тасарруфига муайян муддатга келиб тушади, бу муддат тугаши билан улар мулкдорга фонзи билан ёки фонзсиз қайтарилиши керак.

Хусусий капитал таъсисчиларнинг, яъни корхона мулкдорларининг мулки бўлиши айнан шу активларни кўрсатади. Хусусий капитал хўжалик юритувчи субъектнинг унинг таъсисчилари олдидаги қарзи миқдорини кўрсатади деб таъкидлаш ҳам мумкин. Бу мажбуриятлар таъсисчилар томонидан корхонани тугатиш (устав капитали) ёки дивидендларни ҳисоблаш (таксимланмаган фойда) пайтида талаб қилинади.

Ўз маблағлари манбаларига биргаликда хусусий капитални ташкил этувчи устав, қўшилган ва резерв капитали, таксимланмаган фойда, резервлар, мақсадли тушумлар, дотациялар ва субсидиялар киради.

Устав капитали – корхонанинг ўз мол-мулкни шакллантиришнинг асосий манбаи. У таъсис ҳужжатлари билан белгиланган ҳажмларда унинг фаолиятини таъминлаш учун корхонани яратиш жараёнида асосий воситалар, номоддий активлар ва пул маблағлари кўринишида корхона мол-мулкига таъсисчилар қўшган улушлари қийматининг йиғиндисини кўрсатади. Ушбу сумма корхона уставида акс эттирилади ва корхона

таъсисчилари қарори бўйича таъсис ҳужжатларига тегишли ўзгартишлар киритиш ҳамда уставни қайтадан рўйхатдан ўтказиш ёки унга қўшимчалар киритиш йўли билан ўзгартирилиши мумкин.

Қўшилган капитал қўшимча акциялар чиқариш ва уларни номинал қийматдан ортиқча нархда сотишдан пайдо бўладиган эмиссия даромадларидан иборат. Шунингдек бунда устав капиталини шакллантиришдаги курс фарқи ҳам акс эттирилади.

Резерв капитали конунчилик ва таъсис ҳужжатларига мувофиқ соф фойдадан ажратмалар йўли билан барпо этилади. Ундан дивидендлар тўлашда, ушбу мақсад учун ҳисобот йилида фойда бўлмаганда ёки етарлича бўлмаганда, ҳисобот йилидаги корхонанинг қўшилган зарарлари ва йўқотишларида фойдаланилади. Унга юридик ва жисмоний шахслардан текинга олинган мол-мулкнинг қиймати ҳам киритилади. Резерв капитали таркибида қайта баҳолаш пайтида шаклланган қийматлар ҳам ҳисобга олинади.

Тақсимланмаган фойда – даромадлар харажатлардан ошганда пайдо бўладиган корхонанинг ижобий молиявий фаолияти натижаси.

Резервлар келгуси харажатларни корхонанинг ҳисобот йилидаги сарфларига бир маромда қўшиб бориш мақсадида ички ресурслар ҳисобидан яратилади. Уларга даргумон қарзлар бўйича, ходимларга таътил ҳақини келгусида тўлаш, асосий фондларни таъмирлаш харажатларини қоплаш учун ва бошқа резервлар қиради.

Мақсадли тушумлар - бу **грантлар** ва **субсидиялар**, яъни ҳукумат идоралари, юридик ва жисмоний шахслардан мақсадли молиялаш кўринишидаги қайтарилмайдиган тушумлар. Бу маблағлар қатъиян белгиланган мақсадларга сарфлашнинг керак.

Мажбуриятлар берилган корхонанинг бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдидаги мавжуд кредиторлик қарзини акс эттиради. Мажбуриятлар ўтган даврдаги битимлар ёки ўтган даврдаги воқеалар натижасидир, яъни корхонада мажбуриятлар ҳосил бўлишига олиб келувчи воқеалар содир этилган (пул маблағлари ўтказилмаган ҳолда иш ҳақи, турли ажратмалар, солиқлар ҳисобланган, товарлар харид қилинган ва бошқалар) бўлиши керак. Мажбуриятларни тартибга солиш, яъни улар бўйича ҳисоб-китобларни амалга ошириш иктисодий нафларни ўзида мужассамлаган иктисодий ресурсларнинг оқиб кетишига олиб келади.

Кечиктирилган мажбуриятлар - бу жорий даврда ҳўжалик юритиш ҳолатлари ва ҳодисалари туфайли вужудга келган, лекин келгуси даврлардаги молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда тан олинмаган даромадлар. Буларга ижара берувчи томонидан олдиндан олинган ижара тўлови, олдиндан чипта сотишдан олинган маблағлар, даврий матбуотга кейинги йил учун обуна тўлови ва бошқалар қиради.

Кредиторлик қарзи – корхонанинг бошқа юридик ёки жисмоний шахсларга қарзи, одатда, товар-моддий бойликларни, кўрсатилаётган хизматларни қабул қилиш, олдиндан тўловни олиш ва якуний ҳисоб-китобни амалга ошириш ўртасидаги вақт узилишида юзага келади.

Кредитор қарзи тўлов муддати бир йилдан ортиқ бўлганда узок муддатли ва тўлов муддати бир йилдан кам бўлганда қисқа муддатли турларга бўлинади.

Даромадлар - ҳисобот даврида активларни ошишига ёки мажбуриятларни камайишига олиб келувчи иктисодий нафларнинг ошишидир.

Даромадларга маҳсулот (ишлар ва хизматлар)ни, товарларни ёки бошқа активларни сотишдан тушум, олинмаган фоиз ва дивидендлар, ижара тўлови, валюта ҳисобварақлари бўйича мусбат курс фарқлари, қайтарилмайдиган молиявий ёрдам ва бошқалар қиради.

Бухгалтерия ҳисобида даромадлар пул маблағлари ўтказилган пайтда эмас, балки ҳақиқатдан ҳам уларга эришилган даврда тан олинishi (акс эттирилиши) лозим. Шу ўринда, агар корхонага хариддорлардан олдиндан тўлов келиб тушса, шу пайт мажбуриятлар пайдо бўлади, товар ортилган, яъни даромад тан олинган пайтда эса, ушбу мажбуриятлар камаяди. Агар корхона пул олмасдан туриб товарни юклаб жўнатса, товарни юклаб жўнатиш пайтида хариддорларни корхона олдида дебиторлик қарзи вужудга келади, яъни активлар ошади.

Харажатлар - ҳисобот даврида активларни камайишига ёки мажбуриятларни ошишига олиб келувчи ҳисобот даври мобайнидаги иктисодий нафнинг камайишидир. Харажатларга маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш бўйича харажатлар, маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ харажатлар, маъмурий ва умумҳўжалик харажатлари, фоиз ва дивидендларни тўлаш бўйича харажатлар, ижара ҳақларини тўлаш билан боғлиқ харажатлар, манфий курс фарқлари ва бошқа харажатлар қиради.

Бухгалтерия ҳисобида даромадлар каби, харажатлар ҳам пул маблағлари кўчирилган даврда эмас, улар ҳақиқатда юзага келган даврда акс эттирилиши лозим. Шу ўринда, маҳсулот ёки товарларни сотиш пайтида улар таннархининг ҳақиқий камайиши акс эттирилади, бу эса активларнинг камайишига олиб келади, шунингдек ёритиш, иситиш, ижара ҳақи, тўланадиган фоизлар каби харажатлар ҳар бир ҳисобот даврининг охирида акс эттирилиши лозим, бу эса мажбуриятлар пайдо бўлишига олиб келади, чунки улар учун тўловлар келгуси ҳисобот даврида амалга оширилади.

Маълум бир давр учун корхона фаолияти бўйича молиявий натижаларни аниқлашда даромад ва харажатлар ўртасидаги фарқ, яъни фойда ёки зарар аниқланади.

Фойда - бу даромадларнинг харажатлардан ошишидир, натижада капитал ошиши вужудга келади (мулкдорлар қўйилмалари ҳисобига эмас).

Зарар - бу харажатларнинг даромадлардан ошишидир, натижада корхона капитали камайиши вужудга келади.

Масала № 1. Мулк турларини тавсифланиши
“Дастгоҳ” машинасозлик заводи мулкнинг таркиби:

№	Корхона мулкнинг номи	Минг. Сум
1	Омбордаги эҳтиёт қисмлар	170
2	Кассадаги нақд пуллар	40

3	Асосий материаллар	2400
4	Ёқилги	350
5	Омбордаги тайёр махсулот	7308
6	Цехдаги ишлаб чиқариш ускуналари	20200
7	Омбордаги идишлар(тара)	2090
8	Ҳисобот берувчи шахснинг берилган аванс учун мажбурияти	10
9	Цехдаги тугалланмаган ишлаб чиқариш	2000
10	Цех биноси	16400
11	Тўқимачилик комбинатининг қарз мажбурияти	420
12	ОАЖ "Прогресс"нинг 5 йил муддатлик акциялари	4000
13	"Ипотека" банкига 6 ой муддатга қўйилган депозит	800
14	Патент(3йил муддатга берилган)	1200
15	Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари	1500
16	Ошхонани қуриб битирилмаган биноси	3500
17	Бошқарув биноси	12000
18	Валюта счётидаги пул маблағлари	1000
19	Ўрнатиладиган асбоб- ускуналар	2800
20	Лицензия	560
21	Келгуси давр харажатлари	70
22	Мол етказиб берувчиларга берилган бўнақлар	4200
23	Шўъба корхонасининг 3 йиллик қарз мажбурияти	750
24	Харидорнинг 3 ойлик қарзи	530
25	Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи	7390
26	Банкдаги бошка ҳисоб-китоб счётлари	360

Талаб этилади :

корхона мулкни қуйидаги гуруҳлар бўйича турқумлаш:

а) жорий активлар - (ЖА)

б) узок муддатли активлар - (УА)

Мол-мулкни манбалари бўйича тавсифланиши.

Масалани ишлаш учун маълумотлар.

"Дастгоҳ" машинасозлик заводини мулкнинг манбалари таркиби:

№	Мулк манбаларининг таркиби	Минг. Сум
1	Заводнинг мол етказиб берувчилардан олинган материаллар учун қарзи	2200
2	Устав капитали	20000
3	Таксимланмаган фойда	12600
4	Келгусидаги харажатлар ва туловлар учун резерв	1200
5	Резерв капитали	7500
6	Корхонанинг ишчиларига иш хақи бўйича қарзи	6680
7	Банкларнинг узок муддатли кредитлари	15000
8	Бюджетга солиқлар бўйича қарз	5500
9	Бошка кредиторларга қарз	5960
10	Харидорлардан олинган аванслар	5000
11	Банкларнинг қиска муддали кредитлари	2600
12	Сугурга бўйича қарз	7808

Талаб этилади:

Мулк манбаларини қуйидаги турлари бўйича гуруҳлаш:

а) Ўз маблағлар манбалари (капитал) - К

б) Қарзга олинган маблағлар манбалари (мажбуриятлар) - М

Масала № 2. Бухгалтерия баланси

Тикув корхонаси мулкнинг таркиби ва унинг манбалари

№	Хўжалик маблағлари ва манбалари	Сумма (Сум)
1.	Асосий воситалар	1027000
2.	Устав капитали	1565000
3.	Асосий материаллар	460000
4.	Ёрдамчи материаллар	28300
5.	Корхонанинг ишчиларига иш хақи бўйича қарзи	13800
6.	Ёқилги	5400

7.	Идиш материаллари	8700
8.	Пенсия фондига қарзлар	1200
9.	Тугалланмаган ишлаб чиқариш	14600
10.	Банкдан олинган кредит бўйича қарз	30000
11.	Инвентар ва хужалик буюмлари	8900
12.	Тайёр маҳсулот	25000
13.	Материаллар учун мол етказиб берувчиларга қарз	20500
14.	Кассалаги нақд пул маблағлари	100
15.	Ҳисоб-китоб счётидаги пул қолдиғи	89000
16.	Таксимланмаган фойда	54000
17.	Турли кредиторларга қарз	2000
18.	Ҳисобот берувчи шахсларнинг қарзи	150
19.	Турли дебиторлар қарзи	1750
20.	Товарлар	35000
21.	Бюджетга солиқлар бўйича қарз	11300
22.	Резерв капитали	6100

Талаб этилади: 1. Тикув корхонаси мулкнинг таркиби ва унинг манбалари бўйича туркумлаш;
2. Бухгалтерия балансини тузиш.

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ

Хўжалик маблағлари АКТИВЛАР	Хўжалик маблағлари манбалари ПАССИВЛАР
I. Узоқ муддатли активлар _____	I. Ўз маблағлари манбалари(капитал) _____
II. Жорий активлар _____	II. Мажбуриятлар(узоқ ва жорий) _____
Жами активлар _____	Жами пассивлар _____

2-БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. 15-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (№1226, 14.08.1998 й.)

2.1. Бухгалтерия баланси тўғрисида умумий тушунча

Бухгалтерия баланси – пул баҳосида ифодаланган ва муайян санага тузилган, мол-мулкни унинг таркиби ва жойлаштирилиши ҳамда уни шакллантириш манбалари бўйича иқтисодий гуруҳлаштириш ва умумлаштириш усулидир.

Баланс ўз тузилишига кўра икки томонли жадвалдан иборат. Мол-мулкнинг таркиби ва жойлаштирилиши келтириладиган чап қисм “*актив*” деб номланади, ўнг қисм мол-мулкни шакллантириш манбаларини акс этиради ва “*пассив*” дейилади. Демак, балансининг чап ва ўнг қисмларида бир нарса, яъни корхонанинг мол-мулки, аммо турли гуруҳланишларда акс этирилади. Мол-мулкнинг ҳар бир тури корхонага бирор-бир манба ҳисобига келиб тушади. Шунинг учун активнинг умумий суммаси пассивнинг умумий суммасига тенг бўлиши керак (баланс валютаси). Баланс (французчадан *balance* – тарози) тенглик, мувозанат аломатини англатади.

Баланс умумлаштируви объектларни акс эттиришнинг иккиёклама хусусияти билан тавсифланади, унинг маъноси шундан иборатки, объектлар балансида икки маротаба кўрсатилади ва икки жиҳатдан кўриб чиқилади.

Балансни корхона молиявий ҳолатининг бир зумлик сурати билан таққослаш мумкин.

Бухгалтерия баланси корхонанинг ҳисобот даври учун молиявий аҳволи тўғрисидаги ахборотнинг энг муҳим манбаи ҳисобланади. Унинг ёрдамида мол-мулкнинг таркиби ва тузилиши, корхонанинг фойдалилиги ва унинг ликвидлиги, айланма маблағларининг айланувчанлиги, дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг ҳолати ва динамикаси аниқланади. Манфаатдор фойдаланувчилар бухгалтерия баланси ахборотини ўрганиб, корхона нималарга эгаллик қилишидан, унинг салоҳияти қандайлигидан ва мулкдорлардан олинган мол-мулкдан фойдаланиш қай даражада эканлигидан хабардор бўлади.

Бухгалтерия балансида корхонанинг тўлов қобилияти, яъни у ўзининг жорий (ликвид) маблағлари билан мажбуриятларни қоплай олиши ёки унга молиявий қийинчиликлар хавф солаётгани аниқланади.

Баланс тенглигини қуйидаги тенглама кўринишида тасаввур этиш мумкин:

Активлар = Мажбуриятлар + Хусусий капитал

Ўзбекистон Республикаси молия вазирининг 2002 йил 27 декабрдаги «Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида»ги 140-сонли буйруғига мувофиқ мулкчилик шаклидан қатъи назар тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган ва юридик шахс ҳисобланган, банк ва сугурта ташкилотларидан ташқари барча корхона ва ташкилотлар ягона шакл бўйича баланс тузилди.

Баланснинг актив ва пассиви бўлимларга, бўлимлар алоҳида гуруҳларга, гуруҳлар эса баланс моддаларига бўлинади. Мол-мулкнинг айрим турларини, унинг шаклланиш манбаларини, корхона мажбуриятларини тавсифлайдиган, баланс активи ва пассивининг кўрсаткичи (сатри) бухгалтерия баланси моддаси деб аталади.

Баланс активи икки бўлимга бўлинади: *узоқ муддатли активлар ва жорий активлар*.

Бухгалтерия балансининг пассиви ҳам икки бўлимга бўлинади: *ўз маблағлари манбалари ва мажбуриятлар*. Пассив моддаларининг мазмунини яхши тушуниб етиш учун пассивда нималар акс эттирилишини эса тутиш керак. Агар активда мол-мулкнинг аниқ турлари акс эттирилса, пассивда корхона томонидан олинган ушбу мол-мулкнинг манбаларини акс эттиради.

Масала № 3. Мулкни турлари ва шаклланиш манбалари бўйича тавсифланиши.

Талаб этилади:

1. Корхона мулкни турлари ва шаклланиш манбалари бўйича туркумлаш;

ЖА- жорий активлар, **УА** – узоқ муддатли активлар,

ЖМ – жорий мажбуриятлар, **УМ** – узоқ муддатли мажбуриятлар, **К** – капитал.

2. Бухгалтерия балансини тузиш.

№	Хўжалик маблағлари ва манбалари	Минг сум
1	Мол етказиб берувчиларга берилган аванслар	12100
2	Ҳаридорлардан олинган аванслар	17600
3	Маъмурият биноси	29000
4	Валюта счёти	3126
5	Кассадаги пул маблағлари	20
6	Ишланиши тугалланмаган деталлар	4180
7	Қўшилган капитал	8452
8	Узоқ муддатли ижара бўйича қарзлар	47953
9	Узоқ муддатли инвестициялар	20200
10	Узоқ муддатли банк кредитлари	92000
11	Бюджетга солиқлар бўйича қарз	33110
12	Олинган материаллар учун мол етказиб берувчиларга қарз	18200
13	Корхонанинг Пенсия жамғармасига бўлган қарзи	9301
14	Ишчиларга иш хақи бўйича қарз	21253
15	Омбордаги эҳтиёт қисмлар	5000
16	Омбор биноси	35000
17	Цех биноси	42000
18	Бошка корхонага берилган қисқа муддатли кредит	116500
19	Банкка қисқа муддатли кредитлар бўйича қарз	16000
20	Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар	8300
21	Электрэнергия учун кредиторлик қарз	186
22	Лицензия (3 йил муддатга берилган)	2213
23	Тугалланмаган қурилиш	96000
24	Олдинги йилларнинг тақсимланмаган фойдаси	106305
25	Жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси	16750
26	Савдо белгиси(торговая марка)	457
27	Омбордаги сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар	82400
28	Дастурий таъминот (программа)	872
29	Ишлаб чиқариш ускуналари	125632
30	Бошка материаллар	7800
31	Келгуси давр харажатлари	725
32	Ҳисоб-китоб счёти	28190
33	Резерв капитали	16150
34	Ҳом ашё ва материаллар	31200
35	Омбордаги тайёр маҳсулот	26320
36	Субсидия	4870
37	Омбордаги эҳтиёт қисмлар	6820
38	Устав капитали	280000
39	Хўжалик инвентари ва жихозлари	475
40	Омбордаги рангли металллар	3600

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ - №1-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Хисобот даври бошига	Хисобот даври охирига
АКТИВ			
I. Узоқ муддатли активлар			
Асосий воситалар:			
Бошлангич (кайта тиклаш) қиймати (0100, 0300)	010		
Эскириш суммаси (0200)	011		
Қолдик (баланс) қиймати (сатр. 010 - 011)	012		
Номоддий активлар:			
Бошлангич қиймати (0400)	020		
Амортизация суммаси (0500)	021		
Қолдик (баланс) қиймати (сатр. 020 - 021)	022		
Узоқ муддатли инвестициялар, жами (сатр. 040+050+060+070+080)	030		
Қимматли коғозлар (0610)	040		
Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар (0620)	050		
Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар (0630)	060		
Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар (0640)	070		
Бошка узоқ муддатли инвестициялар (0690)	080		
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар (0700)	090		
Капитал қўйилмалар (0800)	100		
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари (0910, 0920, 0930, 0940)	110		
Шундан: муддати ўтган*	111		
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (0950, 0960, 0990)	120		
I бўлим бўйича жами (сатр. 012+022+030+090+100+110+120)	130		
II. Жорий активлар			
Товар-моддий захиралари, жами (сатр. 150+160+170+180), шу жумладан:	140		
Ишлаб чиқариш захиралари (1000, 1100, 1500, 1600)	150		
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (2000, 2100, 2300, 2700)	160		
Тайёр маҳсулот (2800)	170		
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси)	180		
Келгуси давр харажатлари (3100)	190		
Кечиктирилган харажатлар (3200)	200		
Дебиторлар, жами (сатр. 220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)	210		
Шундан: муддати ўтган*	211		
Харидор ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220		
Ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110)	230		
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларнинг қарзи (4120)	240		
Ходимларга берилган бўнақлар (4200)	250		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260		
Бюджетга солиқ ва йигимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270		
Мақсадли давлат жамгармалари ва сугурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280		
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	290		
Ходимларнинг бошка операциялар бўйича қарзи (4700)	300		
Бошка дебиторлик қарзлари (4800)	310		
Пул маблағлари, жами (сатр. 330+340+350+360), шу жумладан:	320		
Кассадаги пул маблағлари (5000)	330		
Хисоблашиш счётидаги пул маблағлари (5100)	340		
Чет эл валютасидаги пул маблағлари (5200)	350		
Бошка пул маблағлари ва эквивалентлари (5500, 5600, 5700)	360		
Қисқа муддатли инвестициялар (5800)	370		
Бошка жорий активлар (5900)	380		
II бўлим бўйича жами (сатр. 140+190+200+210+320+370+380)	390		
Баланс активи бўйича жами (сатр. 130+390)	400		

Пассив			
I. Ўз маблағлари манбалари (Капитал)			
Устав капитали (8300)		410	
Кўшилган капитал (8400)		420	
Резерв капитали (8500)		430	
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)		440	
Таксимланмаган фойда (копланмаган зарар) (8700)		450	
Мақсадли тушумлар (8800)		460	
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар (8900)		470	
I бўлим бўйича жами (сатр. 410+420+430+440+450+460+470)		480	
II. Мажбуриятлар			
Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами (сатр. 500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)		490	
Шу жумладан: узоқ муддатли кредиторлик қарзлари (сатр. 500+520+540+560+590)		491	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узоқ муддатли қарз (7000)		500	
Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (7110)		510	
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга узоқ муддатли қарз (7120)		520	
Узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар (7210, 7220, 7230)		530	
Солик ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240)		540	
Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250, 7290)		550	
Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар (7300)		560	
Узоқ муддатли банк кредитлари (7810)		570	
Узоқ муддатли қарзлар (7820, 7830, 7840)		580	
Бошқа узоқ муддатли кредиторлик қарзлар (7900)		590	
Жорий мажбуриятлар, жами (сатр. 610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+ +720+730+740+750+760)		600	
Шу жумладан: жорий кредиторлик қарзлари (сатр. 610+630+650+670+680+690+ +700+710+720+760)		601	
Шундан: муддати ўтган жорий кредиторлик қарзлари *		602	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000)		610	
Ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)		620	
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга қарз (6120)		630	
Кечиктирилган даромадлар (6210, 6220, 6230)		640	
Солик ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)		650	
Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар (6250, 6290)		660	
Олинган бўнақлар (6300)		670	
Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400)		680	
Сугурталар бўйича қарз (6510)		690	
Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)		700	
Таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)		710	
Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)		720	
Қисқа муддатли банк кредитлари (6810)		730	
Қисқа муддатли қарзлар (6820, 6830, 6840)		740	
Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми (6950)		750	
Бошқа кредиторлик қарзлар (6950 дан ташқари 6900)		760	
II бўлим бўйича жами (сатр. 490+600)		770	
Баланс пассиви бўйича жами (сатр. 480+770)		780	

*Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари мавжуд бўлган ҳолларда уларнинг расшифровкаси Бухгалтерия балансининг иловасига мувофиқ келтирилади.

2.2. Хўжалик операцияларининг бухгалтерия балансига таъсири

Корхоналарда ҳар куни турли хўжалик операциялари содир этилади ва уларнинг фаолияти ана шу операциялардан шаклланади. Омборга материаллар келиб тушади, кейин улар ишлаб чиқаришга топширилади. Ишлаб чиқаришда улардан маҳсулот тайёрланади ва харидорларга сотилади. Олинган пул маблағлари ҳисобига корхона материалларнинг янги партияларини харид қилади, ўз ходимларига иш ҳақи тўлайди, харид қилинган материаллардан янгидан маҳсулот яратилади ва харидорларга сотилади, шу тарика ишлаб чиқариш фаолияти шикли доимо такрорланади.

Ҳар бир хўжалик операцияси мол-мулк ёки унинг манбалари таркибида ўзгаришга олиб келади ёки бир вақтнинг ўзида мол-мулкнинг таркиби ҳам, мол-мулкни шакллантириш манбалари таркиби ҳам ўзгаради. Бунда балансли умумлаштириш усулини қўллаш актив яқунларининг баланс пассиви яқунлари билан тенглиги сақланишини таъминлайди.

Бухгалтерия балансига таъсири бўйича барча хўжалик операцияларини тўртта турга бўлиш мумкин.

Буни мисолда кўриб чиқамиз. Айтайлик, ҳисобот даврининг бошланишида корхона баланси (кискартирилган) қуйидаги мазмунда эди.

Актив		Пассив	
Мулкнинг таркиби	сўм	Мулкнинг манбаси	сўм
Асосий воситалар	100 000	Устав капитали	120 000
Материаллар	42 400	Таксимланмаган фойда	30 000
Касса	100	Мол етказиб берувчиларга қарз	15 200
Ҳисоб-китоб счёти(расчётный счёт)	35 500	Бюджетга қарздорлик	12 800
Баланс	178 000	Баланс	178 000

Биринчи турдаги операциялар мол-мулк таркибида ўзгаришларга олиб келади. Бунда баланс валютаси ўзгармайди.

Биринчи операция. Корхона кассасига банкдаги ҳисоб-китоб счётидан 10 минг сўм нақд пул олинди. Бу операция активнинг иккинчи бўлимида жойлашган «Касса» ва «Ҳисоб-китоб счёти» каби баланс моддаларига таъсир этади. Кассадаги пуллар қолдиғи 10 минг сўмга ошади, ҳисоб-китоб счётидаги пуллар қолдиғи эса ушбу суммага камаяди, яъни баланс активининг ичида мол-мулк ўзгариши юз берди ва умуман олганда баланс валютаси ўзгармади.

Биринчи операциядан кейин баланс қуйидаги кўринишни олади.

Актив		Пассив	
Мулкнинг таркиби	сўм	Мулкнинг манбаси	сўм
Асосий воситалар	100 000	Устав капитали	120 000
Материаллар	42 400	Таксимланмаган фойда	30 000
Касса	10 100	Мол етказиб берувчиларга қарз	15 200
Ҳисоб-китоб счёти	25 500	Бюджетга қарздорлик	12 800
Баланс	178 000	Баланс	178 000

Иккинчи турдаги операциялар корхона мол-мулкни шакллантириш манбаларининг таркибида ўзгаришларга олиб келади, яъни фақат баланс пассивига таъсир этади. Бу ҳолда баланс валютаси ўзгармайди.

Иккинчи операция. Корхона таъсисчилари йиғилишининг қарори бўйича таксимланмаган фойданинг 15 минг сўмлик суммадаги қисми устав капиталига қўшилади. Мазкур хўжалик операцияси пассивнинг «Таксимланмаган фойда» ва «Устав капитали» каби моддаларига таъсир этади. Ушбу операциядан кейин таксимланмаган фойда 15 минг сўмга камаяди, устав капитали эса ушбу суммага ошади, яъни баланс пассиви ичида суммаларнинг кўчиб ўтиши юз беради ва умуман олганда баланс валютаси ўзгармайди.

Иккинчи операциядан кейин баланс қуйидаги кўринишни олади.

Актив		Пассив	
Мулкнинг таркиби	сўм	Мулкнинг манбаси	сўм
Асосий воситалар	100 000	Устав капитали	135 000
Материаллар	42 400	Таксимланмаган фойда	15 000
Касса	10 100	Мол етказиб берувчиларга қарз	15 200
Ҳисоб-китоб счёти	25 500	Бюджетга қарздорлик	12 800
Баланс	178 000	Баланс	178 000

Учинчи турдаги операциялар мол-мулкнинг таркибини ва мол-мулк манбаларининг таркибини ўзгартиради, айни вақтда уларни оширади. Бунда баланс валютаси актив бўйича ва пассив бўйича тенг суммага ошади.

Учинчи операция. Мол етказиб берувчилардан 20 минг сўмлик материаллар олинди. Пули ҳали тўланмаган. Ушбу хўжалик операцияси активнинг «Ишлаб чиқариш захиралари» моддасига ва пассивнинг «Мол етказиб берувчиларга қарз» моддасига таъсир этади.

Ушбу операциядан кейин корхонадаги ишлаб чиқариш захиралари ошади ва айни вақтда корхонанинг мол етказиб берувчилардан қарзи ошади, чунки ҳали уларга пул ўтказилмаган.

Баланс валютаси актив бўйича ҳам, пассив бўйича ҳам 20 минг сўмга ошади.

Учинчи операциядан кейин баланс қуйидаги кўринишни олади.

Актив		Пассив	
Мулкнинг таркиби	сўм	Мулкнинг манбаси	сўм
Асосий воситалар	100 000	Устав капитали	135 000
Материаллар	62 400	Таксимланмаган фойда	15 000
Касса	10 100	Мол етказиб берувчиларга қарз	35 200
Ҳисоб-китоб счёти	25 500	Бюджетга қарздорлик	12 800
Баланс	198 000	Баланс	198 000

Тўртинчи турдаги операциялар мол-мулкнинг таркиби ва манбаларнинг таркибини ўзгартиради, айти вақтда уларни камайтиради. Бунда баланс валютаси актив бўйича ва пассив бўйича тенг миқдорга камаяди.

Тўртинчи операция. Ҳисоб-китоб счётидан олинган материаллар учун етказиб берувчиларга 20 минг сўм ўтказилди. Ушбу хўжалик операцияси активнинг «Ҳисоб-китоб счёти» моддасига ва пассивнинг «Мол етказиб берувчиларга қарз» моддасига таъсир этади.

Ушбу операциядан кейин ҳисоб-китоб счётидаги пуллар 20 минг сўмга камаяди ва айти вақтда корхонанинг етказиб берувчилардан қарзи 20 минг сўмга камаяди.

Баланс валютаси актив ва пассив бўйича 20 минг сўмга камаяди.

Тўртинчи операциядан кейин баланс қуйидаги кўринишни олади.

Актив		Пассив	
Мулкнинг таркиби	сўм	Мулкнинг манбаси	Сўм
Асосий воситалар	100 000	Устав капитали	135 000
Материаллар	62 400	Таксимланмаган фойда	15 000
Касса	10 100	Мол етказиб берувчиларга қарз	15 200
Ҳисоб-китоб счёти	5 500	Бюджетга қарздорлик	12 800
Баланс	178 000	Баланс	178 000

Корхонада қандай операция юз бермасин, уни юқорида кўрсатилган тўртта операция туридан бирига киритиш мумкин.

Юқорида айтилганлардан шундай хулоса чиқариш мумкин: хўжалик операцияси балансда қандай ўзгаришларга олиб келмасин, у фақат мол-мулкнинг таркиби ва жойлаштирилишини ёки уни шакллантириш манбаларини ўзгартириши, уларнинг суммасини кўпайтириши ёки камайтириши мумкин, лекин актив билан пассив ўртасидаги тенгликни бузмайди.

3-БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ҲИСОВВАРАҚЛАРИ ТИЗИМИ ВА ИККИЁҚЛАМА ЁЗУВ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Бухгалтерия ҳисоби ҳисовварақлар режаси” (ЎзР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

3.1. Бухгалтерия ҳисоби ҳисовварақлари ва уларнинг тузилиши

Бухгалтерия балансда мол-мулкнинг ва уни шакллантириш манбаларининг таркиби даврий равишда акс эттирилади, яъни баланс ой ёки чорақда бир марта тузилади. Лекин ҳисобда фақат даврий маълумотлар билан чекланиб бўлмайди, чунки бухгалтерия ҳисоби ялпи ва узлуксиз бўлиши керак. Бундай ҳар кунги ва узлуксиз ҳисоб бухгалтерия ҳисоби ҳисовварақларида амалга оширилади. Ҳисовварақлар мол-мулк, уни шакллантириш манбалари ва хўжалик операцияларининг жорий ҳисобини юритиш учун мўлжалланган.

Агар балансни фотосурат, яъни бир зумдаги фотоаппарат тасвирига қиёслаш мумкин бўлса, ҳисовварақларни видеокассета ёки видеокамерада суратга олишга қиёслаш мумкин.

Бухгалтерия ҳисоби ҳисовварақлари – мол-мулкни унинг таркиби ва жойлаштирилиши, уни шакллантириш манбалари ва бир турдаги операциялар бўйича жорий акс эттириш, гуруҳлаш ва тезкор назорат қилиш усулидир.

Ҳисовварақлар мол-мулкнинг ёки мол-мулк манбаларининг ҳар бир тури учун ҳамда бир турдаги хўжалик операцияларини акс эттириш учун очилади ва юритилади. Корхоналарда қўлланилиши керак бўлган ҳисовварақларнинг рўйхати қонунчилик томонидан Бухгалтерия ҳисоби ҳисовварақлар режасида тартибга солинади. Масалан, асосий воситаларнинг ҳаракати билан боғлиқ бўлган барча операциялар 0110-0199-«Асосий воситалар» ҳисовварақларида, материаллар қирим-чиқими 1010-1090-«Материаллар» ҳисовварақларида, кассада нақд пуллар ҳаракати 5010-5020-«Касса» ҳисовварақларида юритилади ва ҳоказо.

Ташқи кўриниши бўйича ҳисовварақлар икки қисмдан иборат бўлган жадвали билдиради. Ҳисовварақнинг номи жадвалнинг юқори қисмида ёзилади.

Ушбу жадвалда ҳисовварақнинг чап қисми «*дебет*» (лотинча *debit* — қарздор), ҳисовварақнинг ўнг қисми «*кредит*» (лотинча *credit* — ишонади) деб аталади.

Пайдо бўлишининг дастлабки пайтида ҳисовварақлар қарзларни, яъни дебитор ва кредитор қарзларни ҳисобга олиш учун ишлатилган. Бухгалтерия ҳисобининг ривожланиши билан ҳисовварақларда нафақат қарзлар, балки мол-мулк ва унинг манбаларининг барча турлари ҳам ҳисобга олина бошланди, лекин ҳисовварақнинг чап томони «*дебет*», ўнг томони эса «*кредит*» деб аталиши рамзий равишда сақланиб қолди. Ҳисовварақларда мол-мулкнинг ва унинг манбаларининг ҳисобот йили боши ва охиридаги ҳолати акс эттирилади. Ушбу маълумотлар қолдиқ ёки «*сальдо*» деб аталади. Дебет ва кредитда мол-мулк ёки унинг манбалари таркибидаги кўпайишлар ёки камайишлар акс эттирилади.

Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларининг аҳамияти шундан иборатки, улар бухгалтерия ҳисобининг асосий услубларидан бири ҳисобланиб, иктисодий жиҳатдан бир турдаги объектлар бўйича ҳўжалик операцияларининг тизимга солиниши ва жорий акс эттирилишини таъминлайди ва бошқарувни такомиллаштириш ҳамда моддий воситалар ва пул маблағларининг сақланишини таъминлаш мақсадида тезкор ахборот олиш учун ишлатилади.

Ҳисоб элементлари туркумланишига мувофиқ бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари доимий (бухгалтерия баланси ҳисобварақлари) ва вақтинчалик (молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ҳисобварақлари) ҳисобварақларга ажратилади. Вақтинчалик ҳисобварақлар шунингдек транзит ҳисобварақлар деб аталади.

Доимий ҳисобварақлар - бу бухгалтерия баланси элементлари акс эттириладиган ҳисобварақлардир. Улар таркибига активларни, мажбуриятларни ва капитални ҳисобга олувчи ҳисобварақлар киради. Ушбу ҳисобварақларда ҳар бир ҳисобот даврининг охирида қолдик (сальдо) аниқланади. Қуйида баланс ҳисобварақларининг чизмаси келтирилган:

ДОИМИЙ ҲИСОБВАРАҚЛАР

АКТИВЛАР		=	МАЖБУРИЯТЛАР		+	КАПИТАЛ	
Дебет	Кредит		Дебет	Кредит		Дебет	Кредит
Ҳисобот йилининг бошига активларнинг қолдиғи (сальдо)			Ҳисобот йилининг бошига мажбуриятлар қолдиғи (сальдо)			Ҳисобот йилининг бошига капиталнинг қолдиғи (сальдо)	
Активларнинг кўпайиши	Активларнинг камайиши		Мажбуриятларнинг камайиши			Капиталнинг камайиши	
Ҳисобот йилининг охирига активларнинг қолдиғи (сальдо)			Ҳисобот йилининг охирига мажбуриятлар қолдиғи (сальдо)			Ҳисобот йилининг охирига капиталнинг қолдиғи (сальдо)	

Вақтинчалик (транзит) ҳисобварақлар - бу молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг элементлари акс эттириладиган ҳисобварақлардир. Булар таркибига даромадлар, харажатлар, фойда ва зарарларни ҳисобга олиш ҳисобварақлари киради. Ушбу ҳисобварақлар ҳар бир ҳисобот даврининг охирида ёпилади ва шунинг учун улар ҳеч қачон қолдиққа (сальдо) эга бўлмайди.

ВАҚТИНЧАЛИК ҲИСОБВАРАҚЛАР

ДАРОМАДЛАР		ХАРАЖАТЛАР	
Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Даромадларнинг камайиши	Даромадларнинг кўпайиши	Харажатларнинг кўпайиши	Харажатларнинг камайиши
ФОЙДА		ЗАРАРЛАР	
Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
Фойданинг камайиши	Фойданинг кўпайиши	Зарарларнинг кўпайиши	Зарарларнинг камайиши

Баланснинг актив ва пассивга бўлинишига мувофиқ ҳисобварақлар актив ва пассив ҳисобварақларга бўлинади.

Активларнинг айрим турларининг мавжуд таркибини ва уларнинг ҳаракатини ҳисобга олиш учун мўлжалланган ҳисобварақлар **актив** ҳисобварақлар дейилади. «Асосий воситалар», «Материаллар», «Касса», «Ҳисоб-китоб счёти» ва бошқа ҳисобварақлар **актив** ҳисобварақларга мисол бўла олади.

Капитал ва мажбуриятларни ҳисобга олиш учун мўлжалланган ҳисобварақлар **пассив** ҳисобварақлар деб аталади. «Устав капитали», «Банкларнинг қисқа муддатли кредитлари», «Ўзоқ муддатли қарзлар» ва бошқа ҳисобварақлар **пассив** ҳисобварақларга киради.

Актив ҳисобварақлар дебетда ҳисобот даврининг боши ва охиридаги қолдиқлар, шунингдек мол-мулкнинг кўпайиши билан боғлиқ барча ўзгаришлар, кредитда – мол-мулкнинг таркибида камайиш билан боғлиқ барча ўзгаришлар акс этади. Сальдо ҳисобга олинмаган ҳолда кўпайиш ва камайишларнинг умумий суммаси **айланмалар** деб аталади.

5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» актив ҳисобварағининг чизмасини (сўмда) келтирамиз.

Дебет			Кредит		
Сана	Ўзунинг мазмуни	Сумма	Сана	Ўзунинг мазмуни	Сумма
	01.01.2011 й.га колдик (сальдо)	100			
	Мол-мулк таркибидаги кўпайиш (+)			Мол-мулк таркибидаги камайиш (-)	
05.01	Иш ҳақини тўлашга ҳисоб-китоб счётидан пул маблағлари келиб тушди	40 000	08.01	Иш ҳақи берилди	40 100
12.01	Маҳсулот сотишдан пул маблағлари келиб тушди	57 000	13.01	Тушум ҳисоб-китоб счётига топширилди	57 000
29.01	Меҳнат сафарига бўнақ тўлаш учун пул маблағлари келиб тушди	8 000	30.01	Меҳнат сафарига бўнақ тўланди	7 500
	Айланмалар	105 000		Айланмалар	104 600
	01.02.2011 й.га колдик (сальдо)	500			

Агар 01.01.2011 йилга бўлган бошланғич колдикни – $C_б$, дебет бўйича айланмаларни – $A_д$, кредитлар бўйича айланмаларни – $A_к$ килиб белгиласак, 01.02.2011 й.га бўлган якуний сальдо - $C_я$ ни қуйидагича ҳисоблаймиз

$$C_я = C_б + A_д - A_к$$

$$500 = 100 + 105\,000 - 104\,600 \text{ сўм}$$

Пассив ҳисобварақлардаги дебет ва кредитнинг вазифаси актив ҳисобварақларидагига тамомила тесқаридир. Уларда бошланғич ва якуний сальдо кредит бўйича, капитал ва мажбуриятлар кўпайиши кредит бўйича, уларнинг камайиши эса дебет бўйича акс эттирилади.

Пассив ҳисобварақ чизмасини келтирамиз. Мисол учун 6810-«Қиска муддатли банк кредитлари» ҳисобварағини оламиз.

Дебет			Кредит		
Сана	Ўзунинг мазмуни	Сумма	Сана	Ўзунинг мазмуни	Сумма
5.01	Банкнинг қиска муддатли ссудаси қайтарилди	90 000	15.01	01.01.2011 га сальдо	120 000
20.01	Банкка қиска муддатли ссуда қайтарилди	110 000	27.01	Банкдан қиска муддатли ссуда олинди	100 000
	Айланмалар	200 000		Банкдан қиска муддатли ссуда олинди	150 000
				Айланмалар	250 000
				01.02.2011 йилга (сальдо)	170 000

Пассив ҳисобварақларда якуний колдик қуйидагича ҳисобланади:

$$C_я = C_б + A_к - A_д$$

$$170\,000 = 120\,000 + 250\,000 - 200\,000 \text{ сўм.}$$

Актив ҳисобварақларда сальдо фақат дебетли бўлиши мумкин, чунки маблағларни мавжуд бўлганидан ортиқча сарфлаб бўлмайди, пассив ҳисобварақлар бўйича сальдо фақат кредитли бўлади, чунки қарзни қоплашда, корхона қарзидан кўпроқ микдорда тўламайди.

Активлар акс эттириладиган актив ҳисобварақлар бўйича ва активлар манбалари кўрсатиладиган пассив ҳисобварақлар бўйича қолдиқлар баланс билан боғланиб кетади, яъни актив ҳисобварақлар қолдиқлари баланс активида, пассив ҳисобварақлар қолдиғи эса пассивида кўрсатилади.

Шунингдек, контрактив ва контрпассив ҳисобварақлар ҳам қўлланилади.

Контрактив ҳисобварақлар - бу пассив ҳисобварақлар, лекин активнинг соф қийматини ҳисоблаш учун улар бўйича сальдо муайян актив ҳисобварағининг сальдо суммасидан айирилади. Масалан, 0200-«Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи ҳисобварақлар» гуруҳининг ҳисобварақлари ўз моҳиятига кўра пассив ҳисобварақлардир, лекин улар баланснинг активида 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар» гуруҳи ҳисобварақларидан кейин жойлаштирилади, чунки асосий воситалар қолдиқ қийматини ҳисоблаш учун уларни қийматини камайтиради. Бундай ҳисобварақларга 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинган ҳисобварақлар» ҳисобварағига нисбатан контрактив бўлган ва харидорлар дебиторлик қарзи суммасини камайтириб, унинг соф суммасини кўрсатадиган 4910-«Даргумон қарзлар бўйича резерв» ҳисобварағи кирди.

Контрпассив ҳисобварақлар - бу актив бўлган ҳисобварақлардир, лекин муайян пассив ҳисобварақлар бўйича қолдиқларни камайтириш учун улар бўйича қолдиқ балансининг пассивида акс эттирилади. Масалан, 8600-«Сотиб олинган хусусий акцияларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар» гуруҳининг ҳисобварақлари актив ҳисобварақлар бўлганлиги билан, улар балансининг пассивида 8300-«Устав капитални ҳисобга олувчи ҳисобварақлар» гуруҳидан кейин жойлаштирилади ва акциядорлик жамияти акциядорлик капиталининг камайишига олиб келади.

Маълумотни батафсил кўрсатиш бўйича синтетик ва аналитик ҳисобварақлар ажратилади.

Синтетик счётлар умумлаштирилган ҳисобни юритиш учун ишлатилади ва фақат пул жиҳатдан юритилади.

Аналитик счётлар бухгалтерия ҳисоби объектларини батафсил деталлаштирилган ҳолда юритиш учун фойдаланилади ва натурал ва пул кўринишида юритилади.

3.2. Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси ва унинг амалий қўлланиши

2004 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикасининг барча корхоналари бухгалтерия ҳисобини 21-сонли БХМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» (ЎЗР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган)га мувофиқ олиб борадилар.

Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари 6 қисм ва 9 бўлимга ажратилган. Балансдан ташқари ҳисобварақлар алоҳида кўрсатилган. 1-8-бўлимларда бухгалтерия баланси ҳисобварақлари, яъни бухгалтерия балансида акс эттириладиган сальдога эга бўлиши мумкин бўлган ҳисобварақлар жойлаштирилган. Улар *домний ҳисобварақлар* деб аталади. 9-бўлимда молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот бўйича ҳисобварақлар, яъни *вақтинчалик (транзит) ҳисобварақлар* жойлаштирилган, улар ҳеч қачон сальдо (қолдиқ)га эга бўлмайди, чунки ҳар ойда ёпилади. Ҳисобварақларнинг бундай жойлаштирилиши молиявий ҳисобот тайёрлаш жараёнини соддалаштиради.

Кичик корхоналар қисқартирилган Ҳисобварақлар режасини қўллаши мумкин. Ҳисобварақлар режаси бўйича йўриқнома ишлаб чиқилган, унда ҳар бир ҳисобварақ батафсил тавсифланган, уни қўллаш бўйича кўрсатмалар берилган ва одатий қўлланиладиган бухгалтерия ўтказмаларининг намунавий рўйхати келтирилган.

3.3. Ҳисобварақлардаги иккиёқлама ёзув ва уни асослаш

Корхоналарнинг хўжалик фаолияти кўп сонли операциялар ва хўжалик вазиятларидан ташкил топади. Уларнинг ҳаммаси мол-мулкнинг ёки унинг манбалари таркибида ёхуд бир вақтнинг ўзид а иккаласида ўзгаришларни юзага келтиради.

Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларида хўжалик операциялари натижасида юз берадиган ўзгаришларни акс эттириш учун иккиёқлама ёзув усули қўлланилади.

Иккиёқлама ёзув шундай ёзувки, унинг натижасида ҳар бир хўжалик операциясининг суммаси ҳисобварақларда икки мартаба: бир ҳисобварақ дебетида ва айни вақтда ўзаро боғлиқ бўлган бошқа ҳисобварақ кредитида акс эттирилади. Чунки хўжалик операциялари юзага келтирадиган ўзгаришлар иккиёқлама хусусиятга эга ва ҳисобнинг икки алоҳида объектига, бинобарин, иккита ҳисобвараққа таъсир этади. Ҳар бир хўжалик операцияси икки ҳодисага олиб келади.

Чунончи, агар корхона товарлар харид қилса, бир томондан, омбордаги товарлар қолдиғи кўпайиши акс эттирилади ва бошқа томондан, албатта ушбу товарлар қандай манбалар: нақд пулга сотиб олинган, кредитга олинган ва ҳоказо ҳисобига олинганлиги кўрсатилади. Шунинг учун, хўжалик операциясини бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларида акс эттириш мақсадида ўзаро боғлиқ бўлган икки ҳисобварақда битта суммани қайд этиш зарур.

1494 йилдаёқ итальян математиги Лука Пачоли иккиёқлама ёзув усулини асослаб берган. Унинг ҳисобварақлар ва ёзувлар тўғрисидаги рисоласида, ҳисобварақлар бўйича ёзувларни бир вақтнинг ўзид а «бермоқ» ва «эга бўлмоқ» остида қайд этиш зарурлиги ва агар «бермоқ» ва «эга бўлмоқ»да жойлаштирилган суммалар қўшилса, яқунлар бир хил чиқиши кераклиги кўрсатиб ўтилган.

Хўжалик операциялари ҳисобварақларида иккиёқлама ёзув усули билан акс эттириш тартибини қуйидаги мисолларда кўриб чиқамиз.

1-мисол. Кассага банкдаги ҳисоб-китоб счётидан нақд пул - 5 минг сўм қелиб тушди. Ушбу операция натижасида ҳисоб-китоб счётида пул маблағлари камайди ва кассада шу суммага кўпайди. Иккала ҳисобварақ актив ҳисобварақдир. Шунинг учун 5 минг сўм 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» ҳисобварағи дебети ва 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ҳисобварағи кредитида ёзилади.

Д-т	5010 (А)	К-т	Д-т	5110 (А)	К-т
(+)			(-)		
5 000			5 000		
кассада нақд			ҳисоб-китоб		
пулнинг			счётида нақд		
кўпайиши			пулнинг		
			камайиши		

2-мисол. Таъсисчилардан бири устав капиталига улуш сифатида нархи 100 минг сўмлик компьютерни киритди.

Ушбу операция натижасида асосий воситалар кўпайди ва устав капитал ошади. 0150 «Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси» ҳисобварағи - актив, 8330-«Пай ва қўйилмалар» ҳисобварағи - пассивдир.

Шунинг учун 100 минг сўми 0150-«Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси» ҳисобварағи дебети ва 8330-«Пай ва кўйилмалар» ҳисобварағи кредити бўйича ёзиш керак.

Д-т	0150 (А)	К-т	Д-т	8330 (П)	К-т
(+)			(+)		
100 000			100 000		
асосий			устав		
воситаларнинг			капиталининг		
кўпайиши			кўпайиши		

3-мисол. Ҳисоб-китоб счётидан маҳсулот етказиб берувчиларга 8 минг сўм миқдорда олдидан ҳақ ўтказилди.

Ушбу операция натижасида ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари камайди ва мол етказиб берувчининг корхонага қарзи (дебиторлик қарзи) кўпайди. 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ҳисобварағи – актив, 4310-«ТМЗлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» ҳисобварағи ҳам активдир. Шунинг учун 8 минг сўм 4310-«ТМЗлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» ҳисобварағи дебети ва 5110 -«Ҳисоб-китоб счёти» ҳисобварағи кредитига ёзилади.

Д-т	4310 (А)	К-т	Д-т	5110 (А)	К-т
(+)			(-)		
8 000			8 000		
мол етказиб			ҳисоб-китоб		
берувчиларнинг			счётида пул		
дебитор қарзи			маблағининг		
кўпайиши			камайиши		

4-мисол. Мол етказиб берувчидан 8 минг сўмлик материаллар олинди. Демак, омбордаги материаллар кўпаяди ва мол етказиб берувчиларнинг қарзи камайди. 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварағи омбордаги мавжуд материалларни ҳисобга олади ва актив ҳисобланади. 4310-«ТМЗлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» ҳисобварағи ҳам активдир. Шунинг учун 8 минг сўм 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварағи дебети ва 4310-«ТМЗлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар» ҳисобварағи кредитига ёзилади.

Д-т	1010 (А)	К-т	Д-т	4310 (А)	К-т
(+)			(-)		
8 000			8 000		
омбордаги			мол етказиб		
материалларнинг			берувчилар		
кўпайиши			нинг дебитор		
			қарзи камайиши		

Келтирилган мисоллардан кўриниб турибдики, хўжалик операцияларини иккиёқлама ёзув усули билан акс эттириш натижасида муайян ҳисобварақлар ўртасида ўзаро мантикий боғлиқлик юзага келади, у ҳисобварақлар корреспонденцияси (контривкаси) ёки бухгалтерия ўтказмаси деб аталади.

Бухгалтерия ўтказмалари оддий ва мураккаб бўлади. Икки ҳисобвараққа таъсир этадиган ёзувлар *оддий* (юқорида келтирилган мисолларга қаранг), уч ва ундан ортик ҳисобвараққа дахлдорлари *мураккаб* ўтказмалар дейилади.

5-мисол. Ҳисоб-китоб счётидан банкка қисқа муддатли ссуда учун – 10 минг сўм; корхона кассасига – 15 минг сўм пул ўтказилди. Жами 25 минг сўм. Берилган операциялар бўйича бухгалтер куйидаги ўтказмаларни амалга оширади:

Д-т	5110 (А)	К-т	Д-т	6810 (П)	К-т	Д-т	5010 (А)	К-т
(-)			(-)			(+)		
25 000			10 000			15 000		
ҳисоб-китоб			ссуда			кассада пул		
счётида пул			бўйича			маблағларин		
маблағларин			банкдан			инг		
инг			қарзнинг			кўпайиши		
камайиши			камайиши					

Ушбу операция натижасида ҳисоб-китоб счётида пул маблағлари камайди, кассада эса кўпаяди, айти вақтда корхонанинг ссуда бўйича банкдан қарзи камайди.

Иккиёқлама ёзув усули катта назорат аҳамиятига эга, чунки битта хўжалик операцияси тенг суммада икки мартаба – бир ҳисобварақнинг дебети ва бошқа ҳисобварақнинг кредити бўйича акс эттирилади. Шунинг учун мазкур операция бўйича суммалар тафовути юзага келиб қолса, йўл қўйилган хато аниқланади.

Масала № 4. Хўжалик операцияларининг балансга таъсири.

№1-сонли жадвал

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Сумма	Дт	Кт
1	Кассага ҳисоб-китоб счѐтидан пул олинди	21300		
2	Кассадан хизмат сафарига кетаётган шахсга пул берилди	40		
3	Ишчиларга иш хаки берилди	21060		
4	Ҳисоб-китоб счѐтига кассадан олинмаган ойлик кайтарилди	200		
5	Материаллар омбордан ишлаб чиқаришга берилди	30400		
6	Ҳисоб-китоб варағига харидорлардан олинган бўнақлар тушди	37900		
7	Ҳисоб-китоб варағига қиска муддатли банк кредити олинди	80000		
8	Мол етказиб берувчилардан материаллар олинди, ҳисоб-китоб қилинмади	9800		
9	Ишлаб чиқаришдаги ишлатилмаган материаллар омборга қайтарилди	1790		
10	Мол етказиб берувчилардан ускуна олинди, ҳисоб-китоб қилинмади	23210		
11	Иш ҳақидан даромад солиғи ҳисобланди	1492		
12	Иш ҳақидан Пенсия жамғармасига бадал ҳисобланди	232		
13	Иш ҳақидан шахсий сугуртага ажратма ҳисобланди	168		
14	Таксимланмаган фойдадан резерв фондига ажратма қилинди	6750		
15	Ҳисоб-китоб счѐтидан бюджетга қарз ўтказилди	14800		
16	Ҳисоб-китоб счѐтидан Пенсия жамғармасига қарз ўтказилди	232		
17	Ишлаб чиқаришдан тайёр маҳсулот чиқарилди	56220		
18	Мол етказиб берувчиларга қарз тўланди	20100		

Талаб этилади: а) Хўжалик операцияларини ўзгариш турларини №2-сонли жадвалга қайд этинг.

б) Бухгалтерия ўтказмаларини (проводкаларини) №1-сонли жадвалга қайд этинг.

Бухгалтерия балансидаги ўзгаришлар тури.

№2-сонли жадвал

№	Сумма	Актив		Пассив		Ўзгариш тури №
		+	-	+	-	
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						
14						
15						
16						
17						
18						

3.4. «Балансдан балансгача» ҳисоб цикли

Ҳисоб цикли – бухгалтерия ҳисоботини тузишга олиб келадиган изчил қадамлар туркумидир. Ушбу цикл ҳар бир ҳисобот даврида такрорланади. Ҳисоб циклини қуйидаги қадамларга бўлиш мумкин:

1-қадам. Хўжалик операцияси содир бўлганлигини белгилаш, бирламчи ҳужжатларни йиғиш ва уларга ишлов бериш.

2-қадам. Хўжалик операцияларини ҳисоб регистрларида рўйхатдан ўтказиш ва уларда бухгалтерия ўтказмаларини тузиш.

3-қадам. Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларини очиш.

4-қадам. Хўжалик операцияларини Бош дафтар ҳисобварақлари бўйича жойлаштириш.

5-қадам. Ҳисобварақлар бўйича айланмаларни ҳисоблаш ва ҳисобот даври охирига қолдиқларни чиқариш

6-қадам. Молиявий ҳисоботларни тайёрлаш.

«Балансдан балансгача» ҳисоб циклини тасвирлайдиган шартли мисол келтирамыз. Тушунтиришлар қулай бўлиши учун корхонада бухгалтерия ҳисоби мемориал-ордер шаклида юритилади деб фараз қиламыз.

Корхонада 01.01.2011 йил ҳолатига мол-мулк ва унинг манбаларининг қуйидаги турлари мавжуд: ускуналар бошланғич қиймат бўйича - 300 минг сўм; уларнинг эскириши – 90 минг сўм; материаллар - 60 минг сўм; тайёр маҳсулот қолдиқлари - 84 минг сўм; юқлаб жўнатишган маҳсулот учун харидорлар қарзи – 70 минг сўм; олинган материаллар учун етказиб берувчиларга қарзлар – 102 минг сўм.

Корхонанинг ҳисоб-китоб счётида 246 минг сўм бор; иш ҳақи бўйича қарзлар – 120 минг сўм; ижтимоий суғурта идораларидан қарзлар – 36 минг сўм; тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари – 36 минг сўм. Корхонанинг устав капитали 290 минг сўм миқдоридида шакллантирилган. Банкдан қисқа муддатли ссуда бўйича қарз мавжуд – 72 минг сўм. Корхонанинг фойдаси 86 минг сўмни ташкил этган.

Ана шу маълумотлар асосида дастлабки балансни (қисқартирилган) тузамиз.

Ҳисобварақ	Актив	Сумма	Ҳисобварақ	Пассив	Сумма
0130	Машина ва асбоб-ускуналар	300 000	8330	Пай ва улушлар	290 000
0230	Машина ва асбоб-ускуналарнинг эскириши	90 000	6810	Қисқа муддатли банк кредитлари	72 000
	Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати	210 000	6010	Молетказибберувчи ва пудратчил аргатўланадиган ҳисобварақлар	102000
1010	Хом ашё ва материаллар	60 000			
2010	Асосий ишлаб чиқариш	36 000	6710	Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар	120 000
2810	Омбордаги тайёр маҳсулот	84 000			
5110	Ҳисоб-китоб счёти	246 000	6520	Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар	36000
4010	Харидорлар ва буюртмачилардан олиннадиган ҳисобварақлар	70 000	8710	Таксимланмаган фойда	86 000
	Баланс	706 000		Баланс	706 000

2011 йилнинг январидида корхонада куйидаги хўжалик операциялари амалга оширилади.

1-қадам. Хўжалик операциялари содир бўлганлигини белгилаш.

1. Мол етказиб берувчилардан 30 минг сўмлик материаллар олинди. Хали ҳисоб-китоб бўйича тўлов амалга оширилмаган.

2. Ҳисоб-китоб счётидан иш ҳақи бериш учун кассага пул олинди – 120 минг сўм.

3. Кассадан иш ҳақи берилди – 120 минг сўм.

4. Маҳсулот ишлаб чиқариш учун омбордан материаллар берилди – 24 минг сўм.

5. Ишлаб чиқариш ходимларига иш ҳақи ҳисобланди – 150 минг сўм.

6. Ижтимоий суғурта идораларига иш ҳақидан ажратмалар ҳисобланди – 60 минг сўм.

7. Иш ҳақидан даромад солиғи ушланди – 37,5 минг сўм.

8. Ҳисоб-китоб счётидан маҳсулот етказиб берувчиларга қарзни тўлаш учун пул ўтказилди -42 минг сўм.

9. Ҳисоб-китоб счётига харидорлардан ўтган ойда юқлаб жўнатилган маҳсулот учун пул келиб тушди - 37 минг сўм.

10. Ишлаб чиқаришдан тайёр маҳсулот омборга қабул қилинди – 95 минг сўм.

11. Ҳисоб-китоб счётидан банкнинг қисқа муддатли ссудаси қайтарилди – 50 минг сўм.

1. Биринчи операция натижасида омбордаги материаллар қиймати 30 минг сўмга кўпайди, лекин корхонанинг маҳсулот етказиб берувчилардан қарзи ана шу суммага ошди, чунки хали улар билан ҳисоб-китоб қилинмаган. Бунда 1010-«Хом ашё ва материаллар» актив ҳисобварағи иштирок этади, у омборда материаллар мавжудлигини акс эттиради. Омборда моддий бойликлар кўпайганлиги муносабати билан 30 минг сўм 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварағининг дебети бўйича акс эттирилади. Айни вақтда ушбу операцияда 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган ҳисобварақлар» ҳисобварағи иштирок этади. У корхонанинг етказиб берувчилардан қарзини акс эттириши сабабли ушбу ҳисобварақ пассивдир. Пассив ҳисобварақларнинг кўпайиши кредит бўйича акс эттирилади, шунинг учун 30 минг сўм 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган ҳисобварақлар» ҳисобварағи кредитида акс эттирилади.

2. Иккинчи операция кассада пулнинг кўпайишига ва унинг ҳисоб-китоб счётида камайишига олиб келди. Иккала ҳисобварақ активдир. Шунинг учун 120 минг сўмни 5010-«Миллий валютадаги пул маблаққа» ҳисобварағи дебетида ва 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ҳисобварағи кредитида акс эттириш зарур.

3. Иш ҳақи берилиши кассада пулнинг камайишига ва корхонанинг иш ҳақи бўйича қарзини камайишига олиб келади. Ушбу қарз 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» пассив ҳисобварағида акс эттирилади. Шунинг учун 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» ҳисобварағи 120 минг сўмга дебетланади, 5010-«Миллий валютадаги пул маблаққари» ҳисобварағи эса ушбу суммага кредитланади.

4. Ушбу операция натижасида омбордаги мавжуд материаллар камайдди, асосий ишлаб чиқариш харажатлари эса кўпайди. Бунда 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ва 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварақлари иштирок этади. Иккала ҳисобварақ ҳам активдир, шунинг учун 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ҳисобварағи, дебетланади, 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварағи эса кредитланади.

5. Ушбу операцияда 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ва 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» ҳисобварақлари иштирок этади. Иш ҳақини ҳисоблашда асосий ишлаб чиқариш харажатлари кўпайди, лекин айни вақтда корхонанинг ходимлардан меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарзи кўпайди. Шунинг учун 150 минг сўмни 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ҳисобварағи дебетида ва 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» ҳисобварағи кредитида ёзиш зарур.

6. Ҳар бир корхона иш ҳақидан давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмаларни амалга ошириши керак. Ушбу ажратмалар харажатларга киритилади. Бунда маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга оладиган 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» актив ҳисобварағи ва корхонанинг ижтимоий суғурта идораларидан қарзни ҳисобга оладиган 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» пассив ҳисобварағи иштирок этади. Ушбу операция натижасида харажатлар ҳам, ижтимоий суғурта идораларига қарзлар ҳам кўпайди, шунинг учун 60 минг сўм 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ҳисобварағи дебети ва 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» ҳисобварағи кредити бўйича акс эттирилади.

7. Даромад солиғи бюджетга ўтказилиши керак, лекин солиқ ҳозирча фақат ушланганлиги, аммо бюджетга ўтказилмаганлигини эса тутиш зарур. Бунда иккита пассив ҳисобварақ иштирок этади – 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар», унда корхонанинг иш ҳақи бўйича ходимлардан қарзи камаяди, чунки солиқ иш ҳақидан ушланган, ва 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз», унда корхонанинг бюджетдан қарзи кўпайган. Шунинг учун 6710-ҳисобварақ 37,5 минг сўмга дебетланади ва 6410-ҳисобварақ шу суммага кредитланади.

8. Ушбу операция ҳисоб-китоб счётида пулнинг камайишига ва корхонанинг етказиб берувчилардан қарзининг ҳам камайишига олиб келади (биринчи операцияда ушбу қарз кўпайди, пул ўтказилиши билан эса камайди). Шунинг учун 42 минг сўмни 6010-ҳисобварақ дебети ва 5110-ҳисобварақ кредити бўйича ёзамиз.

9. Ушбу операция ҳисоб-китоб счётида пулнинг кўпайишига ва харидорларнинг корхонамиздан қарзи камайишига олиб келади. Ўтган ойда маҳсулот юклаб жўнатилганда харидорнинг корхонадан қарзи юзага келганди, чунки харидор ҳали унинг учун ҳисоб-китоб қилгани йўқ эди. 4010-ҳисобварақ харидорларнинг корхонадан дебиторлик қарзини акс эттиради, шунинг учун у активдир. 37 минг сўмни 5110-ҳисобварақ дебети ва 4010-ҳисобварақ кредити бўйича ёзамиз.

10. Ушбу операция натижасида омбордаги тайёр маҳсулот киймати кўнаяди, асосий ишлаб чиқариш харажатлари эса камаяди, чунки улар энди тайёр маҳсулотга ўтказилган. Бунда 2810-«Омбордаги тайёр маҳсулот» ва 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ҳисобварақлари иштирок этади. Иккала ҳисобварақ ҳам активдир, шунинг учун 95 минг сўм 2810-ҳисобварақ дебети ва 2010-ҳисобварақ кредити бўйича акс эттирилади.

11. Ушбу операцияда 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» актив ҳисобварағи ва 6810-«Қисқа муддатли банк кредитлари» пассив ҳисобварағи иштирок этади. У ҳисоб-китоб счётида пулнинг камайишига ва илгари олинган қисқа муддатли ссуда учун корхонанинг банкдан қарзи камайишига олиб келади. Шунинг учун 50 минг сўмни 6810-ҳисобварақ дебети ва 5110-ҳисобварақ кредитига ёзамиз.

Шу тариха ҳисобот даврида 11 хўжалик операцияси юз берган, уларга доир бирламчи ҳужжатлар йиқилган ва ишлов берилган. Бирламчи ҳужжатлар асосида ушбу хўжалик операцияларининг моҳияти аниқланган ва улар бўйича бухгалтерия ўтказмалари тузилган. Сўнгра иккинчи кадамни қўямиз, яъни рўйхатга олиш журнали ҳисобланмиш ҳисоб регистрида ушбу хўжалик операцияларини рўйхатга оламиз. Бухгалтерия ўтказмалари ҳам шу ерда акс эттирилади.

2-қадам. Хўжалик операцияларини рўйхатга олиш журнали.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Сумма	Д-т	К-т
1	Мол етказиб берувчилардан материаллар олинди	30 000	1010	6010
2	Ҳисоб-китоб счётидан кассага иш ҳақини тўлаш учун пул олинди	120 000	5010	5110
3	Кассадан иш ҳақи тўланди	120 000	6710	5010
4	Маҳсулот ишлаб чиқариш учун омбордан материаллар берилди	24 000	2010	1010
5	Асосий ишлаб чиқариш ишчиларига иш ҳақи ҳисобланди	150 000	2010	6710
6	Пенсия фондига тўлов ажратилди	60 000	2010	6520
7	Иш ҳақидан даромад солиғи ушлаб қолинди	37 500	6710	6410
8	Ҳисоб-китоб счётидан мол етказиб берувчиларга пул тўланди	42 000	6010	5110
9	Ҳисоб-китоб счётига харидорлардан пул олинди	37 000	5110	4010
10	Ишлаб чиқаришдан омборга тайёр маҳсулот олинди	95 000	2810	2010
11	Ҳисоб-китоб счётидан банкдан олинган кредит қайтарилди	50 000	6810	5110

3-қадам. Дастлабки баланс асосида ҳисобварақларни очиш ҳисоб ишининг кейинги босқичидир. Баланс активида жойлашган, ҳисобварақлар бўйича бошланғич қолдиқлар (С₆) ушбу ҳисобварақлар дебети бўйича ёзилади, баланс лассиви да жойлашган ҳисобварақлар бўйича қолдиқлар ҳисобварақлар кредитига акс эттирилади.

Д-т	0130	К-т	Д-т	0230	К-т
01.01 га С ₆			01.01 га С ₆		
300 000			90 000		
Д-т	1010	К-т	Д-т	2010	К-т
01.01 га С ₆			01.01 га С ₆		
60 000			36 000		
Д-т	2810	К-т	Д-т	5010	К-т
01.01 га С ₆			01.01 га С ₆		
84 000			0		
Д-т	5110	К-т	Д-т	4010	К-т
01.01 га С ₆			01.01 га С ₆		
246 000			70 000		

Д-т	8330	К-т
	01.01 га С _б	
	290 000	
Д-т	6010	К-т
	01.01 га С _б	
	102 000	
Д-т	6520	К-т
	01.01 га С _б	
	36 000	

Д-т	6810	К-т
	01.01 га С _б	
	72 000	
Д-т	6710	К-т
	01.01 га С _б	
	120 000	
Д-т	8710	К-т
	01.01 га С _б	
	86 000	

4-кадам. Ҳисобварақлар очилганидан кейин уларда рўйхатга олиш журналидаги хўжалик операцияларининг суммалари акс эттирилади, яъни ҳисобварақлар бўйича қайд этилади. Акс эттириш рўйхатга олиш журналидаги хўжалик операциялари акс эттирилган кетма-кетликда амалга оширилади. Аввал биринчи хўжалик операцияси суммаси – 30 минг сўмни 1010-ҳисобварақ дебетида ва 6010-ҳисобварақ кредитида, сўнгра иккинчи хўжалик операцияси суммаси – 120 минг сўмни 5010-ҳисобварақ дебетида ва 5110-ҳисобварақ кредитида акс эттирамиз ва ҳоказо.

Д-т	1010	К-т
01.01 га С _б		
60 000		
1) 30 000		
Д-т	5010	К-т
01.01 га С _б		
0		
2) 120 000		

Д-т	6010	К-т
	01.01 га С _б	
	102 000	
	1) 30 000	
Д-т	5110	К-т
01.01 га С _б		
246 000		
	2) 120 000	

Барча II операция ҳисобварақларга кўчирилгандан кейин бешинчи каdamни кўямиз, яъни дебет бўйича айланмалар (А_д) ва кредит бўйича айланмаларни (А_к) ҳисоблашга ҳамда ҳисобот даври якунига сальдо (С_я) чиқаришга киришамиз.

5-кадам. Юқорида айтилганидек, бошланғич сальдо (С_б)ни ҳисобга олмаган ҳолда кўпайиш ва камайишларнинг умумий суммаси айланмалар деб аталади. Агар ҳисобварақ бўйича кўпайиш ёки камайишлар бўлмаса айланмалар нолга тенг бўлади, агар битта сумма бўлса, унинг ўзи айланмаларга тенг бўлади, икки ёки уч сумма бўлса улар кўшилади.

Актив ҳисобварақларда якуний сальдо (С_я) куйидагича чиқарилади:

$$C_{я} = C_{б} + A_{д} - A_{к}$$

Пассив ҳисобварақлар бўйича якуний сальдо куйидагича чиқарилади:

$$C_{я} = C_{б} + A_{к} - A_{д}$$

Бешинчи кадам амалга оширилгандан кейин ҳисобварақлар куйидаги кўринишга эга бўлади:

Д-т	0130	К-т
С _б 300 000		
А 0	А 0	
С _я 300 000		

Д-т	0230	К-т
	С _б 90 000	
А 0	А 0	
	С _я 90 000	

Д-т	1010	К-т
С _б 60 000		
1) 30 000	4) 24 000	
А 30 000	А 24 000	
С _я 66 000		

Д-т	2010	К-т
С _б 36 000		
4) 24 000	10) 95 000	
5) 150 000		
6) 60 000		
А 234 000	А 95 000	
С _я 175 000		

Д-т	2810	К-т
С _б 84 000		
10) 95 000		
А 95 000		
С _я 179 000		

Д-т	5010	К-т
С _б 0		
2) 120 000	3) 120 000	
А 120 000	120 000	
С _я 0		

Д-т	5110	К-т
С _б 246 000		
9) 37 000	2) 120 000	
	8) 42 000	
	11) 50 000	
А 37 000	А 212 000	
С _я 71 000		

Д-т	4010	К-т
С _б 70 000		
	9) 37 000	
А 0	А 37 000	
С _я 33 000		

Д-т	8330	К-т
		C ₆ 290 000
A 0	A 0	C ₁ 290 000

Д-т	6810	К-т
		C ₆ 72 000
1) 50 000		
A 50 000	A 0	C ₁ 22 000

Д-т	6010	К-т
		C ₆ 102 000
8) 42 000		1) 30 000
A 42 000	A 30 000	C ₁ 90 000

Д-т	6710	К-т
		C ₆ 120 000
3) 120 000		5) 150 000
7) 37 500		
A 157 500	A 150 000	C ₁ 112 500

Д-т	6520	К-т
		C ₆ 36 000
		6) 60 000
A 0	A 60 000	C ₁ 96 000

Д-т	8710	К-т
		C ₆ 86 000
A 0	A 0	C ₁ 86 000

Д-т	6410	К-т
		C ₆ 0
		7) 37 500
A 0	A 37 500	C ₁ 37 500

Ҳисоб-китобларнинг тўғрилигини текшириш учун айланма қайдномасини тузиш мумкин. Унда жами йиғиндиларнинг учта тенг жуфтлиги бўлиши керак. Дебет бўйича бошланғич сальдо жами йиғиндиси кредит бўйича бошланғич сальдо жами йиғиндисига тенг бўлади, чунки биз уни дастлабки баланс активи ва пассивининг маълумотларидан тўлдираемиз. Дебет бўйича айланмалар жами йиғиндиси кредит бўйича айланмаларга тенг, зеро барча операциялар иккиёклама ёзув усулида рўйхатга олинган. Нихоят, дебет бўйича якуний сальдо жами йиғиндиси кредит бўйича якуний сальдо жами йиғиндисига тенг бўлади. Шунинг ўзи ҳисобот даври охиридаги баланс ҳисобланади.

Жамлама ҳисобварақлар бўйича айланма қайдномаси

Ҳисобварақлар	Бош қолдиқ		Оборот		Якуний қолдиқ	
	дебет	Кредит	дебет	кредит	дебет	кредит
0130	300 000	-	-	-	300 000	-
0230	-	90 000	-	-	-	90 000
1010	60 000	-	30 000	24 000	66 000	-
2010	36 000	-	234 000	95 000	175 000	-
2810	84 000	-	95 000	-	179 000	-
5010	-	-	120 000	120 000	-	-
5110	246 000	-	37 000	212 000	71 000	-
4010	70 000	-	-	37 000	33 000	-
8330	-	290 000	-	-	-	290 000
6810	-	72 000	50 000	-	-	22 000
6010	-	102 000	42 000	30 000	-	90 000
6710	-	120 000	157 500	150 000	-	112 500
6520	-	36 000	-	60 000	-	96 000
8710	-	86 000	-	-	-	86 000
6410	-	-	-	37 500	-	37 500
	796 000	796 000	765 500	765 500	824 000	824 000

6-қadam. Якуний балансни тузиш. Айланма қайдномаси маълумотлари асосида ҳисобот даври охирига баланс тузилади. Балансга қолдиқлари мавжуд бўлган ҳисобварақларгина киритилади, шунинг учун қўлингча жамлама ҳисобварақлар бўйича айланма қайдномаси, айланма баланси, баланс эса якуний деб аталади.

У қуйидаги қўринишга эга бўлади:

Ҳисобварақ	Актив	Сумма	Ҳисобварақ	Пассив	Сумма
0130	Машина ва асбоб-ускуналар	300 000	8330	Пай ва улушлар	290 000
0230	Машина ва асбоб-ускуналарнинг эскириши	90 000	6810	Қисқа муддатли банк кредитлари	22 000
	Асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати (01-02)	210 000	6010	Мол етказиб берувчи ва пулдатчиларга тўланадиган ҳисобварақлар	90 000
1010	Хом ашё ва материаллар	66 000	6710	Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар	112 500
2010	Асосий ишлаб чиқариш	175 000	6520	Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар	96 000
2810	Омбордаги тайёр маҳсулот	179 000	8710	Таксимланмаган фойда	86 000
5110	Ҳисоб-китоб счёти	71 000	6410	Бюджетга тўловлар бўйича қарз	37 500
4010	Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган ҳисобварақлар	33 000			
	Баланс	734 000		Баланс	734 000

Масала № 5. Счётлар ва иккиёклама ёзув.

1 апрел 2012 йилга счётларда қуйидаги қолдиқлар мавжуд: (минг сўм)

Актив	Сумма	Пассив	Сумма
0130 Машина ва асбоб-ускуналар	2500	8330 Устав капитали	3000
1010 Хом-ашё ва материаллар	1800	8520 Резерв капитали	400
2010 Асосий ишлаб чиқариш	900	8710 Таксимланмаган фойда	2000
2810 Тайёр махсулот	400	6810 Қиска муддатли кредитлар	2000
5010 Кассадаги пул маблағлари	15	6410 Бюджетдан қарз	440
5110 Ҳисоб-китоб счёти	2800	6520 Пенсия жамғармасига қарз	500
4010 Ҳаридорлар қарзи	750	6710 Иш хақи бўйича қарз	1015
4890 Бошқа дебиторлар қарзи	250	6010 Мол етказиб берувчиларга қарз	60
Жами :	9415	Жами :	9415

Иккинчи чоракда қуйидаги хўжалик операциялари бўлиб ўтди:

№	Операциялар мазмуни	Сумма	Дт	Кт
1	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларга иш хақи ҳисобланди	700		
2	Иш хақидан даромад солиғи -9% ҳисобланди	...		
3	Пенсия жамғармасига иш хақидан ажратма ҳисобланди – 5,5%	...		
4	Ягона ижтимоий тулов ҳисобланди – 25 % (қорхона ҳисобидан)	...		
5	Ҳисоб китоб счётидан, кассага иш хақи учун, пул олинди	690		
6	Кассадан хизмат сафари учун пул берилди	12		
7	Кассадан иш хақи тарқатилди	620		
8	Омборга мол етказиб берувчилардан материаллар келди	250		
9	Ҳисоб-китоб счётига қиска муддатли кредит келиб тушди	230		
10	Омбордан ишлаб чиқаришга материаллар берилди	320		
11	Ишлаб чиқаришда ишлатилмаган материаллар омборга қайтарилди	40		
12	Ҳисоб китоб счётидан қарз тўланди:			
	Бюджетга	400		
	Пенсия Фондига	650		
13	Банқдан қиска муддатли кредит олинди	200		
14	Мол етказиб берувчиларга қарз тўланди	250		
15	Ишлаб чиқаришдан омборга тайёр махсулот олинди	1200		
16	Таксимланмаган фойданинг бир қисми устав капиталига қўшилди	500		

Талаб этилади: 1. Бухгалтерия ўтказмаларни (проводкаларини) беринг; 2. Бухгалтерия ҳисобварақларини(счётларини) очинг; 3. Счётларда хўжалик операцияларини акс эттиринг; 4. Оборотларни ва якуний қолдиқларни ҳисобланг; 5. Бухгалтерия балансини тузинг.

Масала № 6. Иккиёклама ёзув.

1 октябрь 2012 йилга счётларда қуйидаги қолдиқлар мавжуд: (минг сум)

Актив	Сумма	Пассив	Сумма
0130 Машина ва асбоб-ускуналар	2240	8330 Устав капитали	3500
1010 Материаллар	700	8520 Резерв капитали	500
1080 Инвентар ва хуж.буюмлари	900	8710 Таксимланмаган фойда	900
2810 Тайёр махсулот	560	6010 Мол етказиб берувчиларга қарз	300
4010 Ҳаридорлар қарзи	400	6410 Бюджет олдидан қарз	150
4890 Бошқа дебиторлар қарзи	80	6520 Суғурга муассасаларга қарз	250
5010 Кассадаги пул маблағлари	20	6710 Мехнатга ҳақ тулаш бўйича қарз	800
5110 Ҳисоб-китоб варағи	2500	6810 Қиска муддатли кредитлар	1000
Жами:	7400	Жами:	7400

Тўртинчи чоракда қуйидаги хўжалик операциялари амалга оширилди:

№	Операциялар мазмуни	Сумма	Дт	Кт
1	Бепул ускуна олинди	328		
2	Ҳаридорлардан аванс олинди	360		
3	Иш хақи учун ҳисоб-китоб счётидан кассага пул олинди	750		
4	Ҳисоб-китоб счётига қиска муддатли кредит олинди	300		
5	Хўжалик эҳтиёжлари учун ҳисоб-китоб счётидан кассага пул олинди	50		
6	Кассадан иш хақи берилди	700		
7	Мол етказиб берувчилардан омборга материаллар олинди	220		
8	Хизмат сафарига кассадан пул берилди	45		
9	Омбордаги материаллар ишлаб чиқаришга берилди	650		
10	Омбордан ишлаб чиқаришга инвентар берилди	450		
11	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларга иш хақи ҳисобланди	600		
12	Ягона ижтимоий тулов ҳисобланди	210		
13	Иш хақидан солиқлар ҳисобланди	52		
14	Ҳисоб-китоб счётидан тўланди:			

	а) Мол етказиб берувчиларга қарз	220		
	б) Бюджетга қарз	52		
	в) Пенсия жамғармасига қарз	210		
	г) Банкка кредит бўйича қарз	550		
	ЖАМИ	1032		
15	Мол етказиб берувчилардан инвентар олинди	100		
16	Олинган инвентар учун мол етказиб берувчиларга пул ўтказилди	100		
17	Ишлаб чиқаришдан оморга тайер маҳсулот олинди	1100		
18	Фойданинг бир қисми устав капиталига қўшилди	300		

Талаб этилади: 1. Бухгалтерия провудкаларини тузинг; 2. Бухгалтерия счётларини очинг;
3. Счётларда хужалик операцияларини акс эттиринг; 4. Оборотларни ва якуний колдикларни хисобланг;
5. Бухгалтерия балансини тузинг.

Масала № 7. Жамланма ва тахлилий хисоб.

1 сентябр 2011 йилда счётларда қуйидаги колдиклар мавжуд:

(минг сум)

АКТИВ	Сумма	ПАССИВ	Сумма
0120 Асосий воситалар	4000000	8330 Устав капитали	4900000
1010 Материаллар	751000	8710 Таксимланмаган фойда	51000
2010 Асосий ишлаб чиқариш	80000	6010 Мол етказиб бурувчиларга туланадиган счётлар	180000
5110 Хисоб-китоб варағи	300000		
Баланс	5131000	Баланс	5131000

6010 “Мол етказиб бурувчиларга туланадиган счётлар” счётнда.

№	Мол етказиб берувчининг номи	Қарз Суммаси
1	ОАЖ “Металл”	60000
2	ОАЖ “Ускуна”	120000

1010 “Материаллар” счётнда

№	Материаллар номи	Ўлч.бирл.	Микдор	Нархи, сўм	Сумма, сўм
1	Материал “А”	Дона	240 дона	250	60000
2	Материал “Б”	Дона	300 дона	300	90000
3	Амортизаторлар	Дона	1000 дона	600	600000
4	Болтлар	Кг	10кг	100	1000
	ЖАМИ:				751000

Сентябр ойида қуйидаги хужалик операциялар амалга оширилди:

№	Сана	Операциялар мазмуни	Сумма	Дт	Кт
1	02.09	<u>Қарз туланди:</u> ОАЖ “Металл”га ОАЖ “Ускуна”га ЖАМИ:		
2	05.09	<u>Ишлаб чиқаришга материаллар берилди:</u> Материал А, 200 дона. Материал Б, 250 дона. Амортизаторлар, 850 дона. Болтлар, 9 кг ЖАМИ:		
3	08.09	<u>ОАЖ «Металл»дан оморга материаллар келди:</u> Материал А, 200 дона. Материал Б, 100 дона. ЖАМИ:	50000 30000 80000		
4	16.09	ОАЖ “Металл”га хисоб китоб счётдан пул ўтказилди	80000		
5	17.09	Оморга ОАЖ “Ускуна”дан болтлар келди (5 кг 100сумдан)	500		
6	25.09	<u>Ишлаб чиқаришга омордан материаллар берилди:</u> Материаллар “А” -140 дона Амортизаторлар - 100 дона. ЖАМИ:		
7	29.09	Оморга ОАЖ “Ускуна”дан амортизаторлар келди, 500 дона, 600 сумдан.	300000		
8	30.09	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларига иш хақи хисобланди	...		
9	30.09	Иш хақидан даромад солиғи хисобланди	...		
10	30.09	Иш хақидан Пенсия фондига – 5,5% ажратма хисобланди	...		
11	30.09	Хисобланган иш хақидан Ягона ижт.тулов- 25% хисобланди	...		

Сентябр ойи учун иш хақини ҳисоблаш ведомости

№	Ф.И.Ш.	Ҳисобланган иш хақи	Даромад солиғи 10%	ПенсияФондига 5,5 %	Тўланадиган иш хақи
1	Анваров И.	110000			
2	Ботиров А.	90000			
3	Сиддиков Ш.	100000			
	Жами :				

«Металл»АЖнинг тахлилий (аналитик) карточкаси

Сана	Қарз камайиши	Қарз кўпайиши	Қарз колдиғи- Кредит
01.09			60000
02.09	60000		

«Ускуна» АЖ нинг тахлилий (аналитик) карточкаси

Сана	Қарз камайиши	Қарз кўпайиши	Қарз колдиғи- Кредит

“А” материалнинг тахлилий карточкаси

Сана	Кириш			Чиким			Қолдик		
	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами
01.09.							240	250	60000
05.09.				200	250	50000	40	250	10000

“Б” материалнинг тахлилий карточкаси

Сана	Кириш			Чиким			Қолдик		
	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами

Амортизаторларнинг тахлилий карточкаси

Сана	Кириш			Чиким			Қолдик		
	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами

Болтларнинг тахлилий карточкаси

Сана	Кириш			Чиким			Қолдик		
	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами	Дона	Нархи	Жами

4.2. ЁПИЛУВЧИ ЎТКАЗМАЛАР

Ҳар бир ҳисобот даврининг, одатда ҳар ойнинг охирида, транзит счётларнинг қолдиқлари ўтказилади ва улар ёпилади. Ушбу молиявий натижалар ҳисобот счётларининг қолдиқларини даврий кўчириш (тозалаш) ёпиловчи ўтказмалар орқали амалга оширилади.

Ёпиловчи ўтказмалар икки мақсадни кўзлайди:

1. Соф фойда ёки зарарни тақсимланмаган фойдага ўтказиш;
2. Кейинги ҳисобот даврни бошлаш учун, ҳар бир вақтинчалик счёт бўйича нолга тенг қолдиқни қолдириш.

Бухгалтерия баланси (активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал) счётлари даврий равишда ёпилмайди, шунинг учун улар доимий счётлар деб аталади. Доимий счётлар бўйича давр охиридаги қолдиқ кейинги даврнинг бошланғич қолдиғи сифатида ўтади.

Счётни ёпиш – бу ушбу счёт бўйича қолдиқни ўтказма орқали бошқа счётга ўтказиш демак. Масалан, кредит қолдиғига эга бўлган счётнинг (даромад счёти сингари) ёпилиши мазкур счётни дебетлаб тегишли счётни кредитлаш орқали амалга оширилади. Ёпилиш жараёнида кредитли қолдиқ доимо бошқа счётни кредитига, дебетли қолдиқ эса бошқа счётнинг дебетига ўтказилади. Ёпиловчи ўтказмалар ҳисобот даврининг охири санасида ёзилади ва Бош китобга киритилади.

Барча транзит счётлар 9910 “Яқуний молиявий натижа” счётига ёпилади. Ушбу счётнинг дебити ва кредити бўйича суммалар бир бири билан таққосланади ва фарқ тақсимланмаган фойда счётига ёпилади.

Дт	9910 “Яқуний молиявий натижа” счёти	Кт
Харажатларга оид счётлар ёпилади	Даромадга оид счётлар ёпилади	
Кт 9100		Дт 9000
Кт 9400		Дт 9300
Кт 9600		Дт 9500
Кт 9720		Дт 9710
Кт 9800		
Олинган соф фойда натижаси	Кўрилган зарар натижаси	
Кт 8710		Дт 8710

Ёпилиш жараёни яқунлангандан кейин барча транзит счётлар қолдиқлари нолга тенглаштирилади. Бундан кейин бу счётлар янги ҳисобот даврининг даромад ва харажатларини акс эттириш учун тайёр бўлади. Балансда акс эттириладиган счётлар бўйича яқуний қолдиқ кейинги давр бошланғич қолдиғига ўтказилади.

Масала №8. Даромад ва харажатларининг таркиби ва молиявий натижаларни шаклланиши

Талаб этилади:

1. Даромад ва харажатлар турини аниқланг;
2. Тегишли бухгалтерия ўтказмаларни беринг;
3. Счётларга ёзувларни тарқатинг;
4. Молиявий натижалар ҳисоботини тўлдириг.

«Жаннат шарбатлари» компанияси махсус пакетларда олма шарбатини ишлаб чиқариб сотади. Ҳисобот даврида қуйидаги вазиятлар ҳисобга олинди:

№	Операция мазмуни	Сумма	Дебет	Кредит
1.	Асосий ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди	148000		
2.	Қуйидаги материаллар омбордан ишлаб чиқаришга берилди:			
	-олмалар	110000		
	-махсус қушимчалар	42000		
	-кадок(упаковка)	55000		
	Жами:	...		
3.	Маъмурият ишчиларига иш ҳақи ҳисобланди	59000		
4.	Ишлаб чиқаришга қўшимча материаллар ишлатилди	12000		
5.	Ишлаб чиқариш бўлимидаги асосий воситаларга эскириш ҳисобланди	45000		
6.	Маъмуриятга тегишли асосий воситаларга эскириш ҳисобланди	25000		
7.	Банк хизматлари бўйича харажатлар	25000		
8.	Ёрдамчи ишлаб чиқаришдаги ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди	32000		
9.	Бино ижараси бўйича харажатлар - 100000 сўми ташкил этди			
	- бионинг 60% - ишлаб чиқариш тегишли	...		
	- 40% - маъмурият учун ажратилган	...		
10.	Компьютернинг қисқа муддатли ижарасидан даромад олинди	55000		
11.	Банкдан олинган кредит бўйича фоиз харажатлари	12500		
12.	Махсулотни реклама қилиш учун реклама фирмасига ҳисобланди	45000		
13.	Харидорларга махсулотни етказиб бериш харажатлари	28000		
14.	Маъмурият учун омбордан инвентар берилди	35000		
15.	Дивиденд қуринишидаги даромад олинди	24000		

хисобот даври харажатлари				
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090		x	x
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100			
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр. 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110		x	x
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		x	x
Фоизлар шаклидаги даромадлар	130		x	x
Узок муддатли ижара (лизинг) дан даромадлар	140		x	x
Валюта курси фаркидан даромадлар	150		x	x
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160		x	x
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр. 180+190+200+210), шу жумладан:	170	x		x
Фоизлар шаклидаги харажатлар	180	x		x
Узок муддатли ижара (лизинг) бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	190	x		x
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	x		x
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	x		x
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр. 100+110-170)	220			
Фавқулоддаги фойда ва зарарлар	230			
Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр. 220+/-230)	240			
Даромад (фойда) солиги	250	x		x
Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	260	x		x
Хисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 240-250-260)	270			

5-БОБ. ХУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА ИНВЕНТАРЛАШ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. «Бухгалтерия ҳисобидаги ҳужжатлар ва ҳужжатлар айланиши тўғрисида»ги низом (ЎзР АВ томонидан 14.01.2004 йилда 1297-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
2. 19-сон Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Инвентарлашни ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎзР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
3. Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан соддалаштирилган тартибда ҳисоб юритиш ва ҳисоботлар тузиш тўғрисида ЎзР АВ 13.10.2003 й. 879-1-сон билан рўйхатга олинган ЎзР МВ Буйруғи

5.1. Ҳужжатлаштириш, унинг моҳияти ва аҳамияти

Бухгалтерия ҳисоби катъиян ҳужжатли ҳисобланади ва у ҳужжатлар асосида юритилиши керак. Ҳар қандай хўжалик операцияси бирламчи ҳужжатлар билан расмийлаштирилади, у ҳисоб ёзувларини асослаш учун хизмат қилади ва юридик далил кучига эгадир.

Корхонада ҳужжатларни расмийлаштириш ва ҳужжатлар айланишини юритиш «Бухгалтерия ҳисобидаги ҳужжатлар ва ҳужжатлар айланиши тўғрисида»ги Низом (ЎзР АВ томонидан 14.01.2004 йилда 1297-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Бухгалтерия ҳужжати – муайян хўжалик операциясини амалга ошириш ҳуқуқини берадиган ёки унинг ҳақиқатда содир этилганлик ҳолатини тасдиқлайдиган ёзма гувоҳномадир.

Ҳужжатларнинг аҳамияти шундан иборатки, улар ҳисоб ёзувларининг манбалари ҳисобланади ва хўжалик операцияларининг қонунийлиги ҳамда максалда мувофиқлигини назорат қилиш учун хизмат қилади.

Мулкнинг бут сақланиши учун курашда ҳужжатларнинг аҳамияти жуда катта. Ҳужжатлар ёрдамида моддий жавобгар шахслар ҳаракатларининг тўғрилиги назорат қилинади, улар томонидан қимматликлар ва мол-мулк олиниши ҳамда берилишининг асослилиги текширилади. Ҳужжатлаштириш қаровсизлик, камомад ва йўқотиш, суистеъмол қилиш ҳолатларини аниқлаш, шунингдек уларнинг олдини олиш имконини беради.

Ҳужжатларнинг юридик аҳамияти шундан иборатки, улар корхона билан бошқа ташкилотлар ёки шахслар ўртасида юзага келадиган низоларни кўриб чиқиш пайтида гувоҳнома, далил ҳисобланади. Улардан хўжалик суди идоралари турли даъволар хусусидаги масалаларни ҳал этиш, шартнома мажбуриятларининг бажарилишини текшириш чоғида фойдаланадилар.

Лекин ҳужжат барча кўрсатилган талабларга риоя этилган ҳолда тузилган ва расмийлаштирилган тақдирдагина юридик далил кучига эга бўлади.

Ҳужжатларни ўз вақтида расмийлаштириш. Бирламчи ҳужжатлар операция содир этилган пайтда ёки у тугаганидан кейин тузилади. Ҳужжатларни тузиш тартиби, уларнинг ҳаракати ва бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун топшириш муддатлари корхонада тасдиқланган ҳужжатлар айланма жадвалига мувофиқ амалга оширилади. Бирламчи ҳужжатларни тузувчи ва имзолувчи шахслар уларнинг ўз вақтида ва сифатли

расмийлаштирилишини, бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун белгиланган муддатларда топширилишини, шунингдек уларда берилган ахборотнинг ишончилигини таъминлайдилар.

Хужжатни сифатли, равшан ва тўлиқ тўлдириш. Хўжатлар бланклари компьютер ёки ручкада аниқ, чинакам ва тушунарли тарзда тўлдирилади. Ёзувлар учун қаламдан фойдаланиш тақиқланади. Бирламчи хужжатлар ва регистрларда бўш қолган қаторлар устидан қизиқ тўлдирилади. Уларда олдиндан келишилмаган тузатишларга йўл қўйилмайди. Тузатишган хатолар хужжатни тузган шахслар имзоси билан тасдиқланиб, тузатиш санаси кўрсатилиши керак. Пул хужжатларида ҳеч қандай, ҳатто олдиндан келишилган тузатишларга йўл қўйилмайди.

Кўпгина бирламчи хужжатлар тасдиқланган намунавий унификациялашган шакллар бўйича тузилади. Агар хужжат бўйича унификациялашган шакл кўзда тутилмаган бўлса, унда қуйидаги мажбурий реквизитлар бўлиши керак: хужжатнинг номи ва рақами; корхонанинг номи; хужжатни тузиш санаси ва унинг тузилган манзили; хўжалик операциясининг мазмуни; ҳисоб ўлчовлари (микдор, сумма); хўжалик операцияларини содир этиш ва хужжатни расмийлаштириш учун масъул шахсларнинг имзолари. Имзолар тушунарли бўлиши керак.

Санаб ўтилган реквизитлар ҳар бир бухгалтерия хужжатида бўлиши керак, қолган ахборот эса хужжатлаштириладиган операцияларнинг хусусияти билан белгиланади.

Компьютер техникасидан фойдаланиш реквизитлар микдорини камайтириш, уларга ишлов бериш ва уларни тўлдириш тезкорлигини ошириш имконини беради.

Белгиланган талабларни бузган ҳолда тузилган хужжатлар юридик кучга эга бўлмайди ва бажарилган операцияларнинг тўғрилиги ҳамда қонунийлигининг исботи бўла олмайди.

Бухгалтерия хужжатлари ҳар доим ҳаракатда бўлади. Тузилганидан кейин улар бухгалтерияга келиб тушади ва ҳоказо. Тўлдириш ёки олиниш пайтидан бошлаб ижронинг якунланиши ва архивга топширилишига қадар хужжатларнинг ҳаракати **хужжатлар айланиши** деб аталади.

Корхона бухгалтерия ҳисобидаги хужжатларнинг ҳаракати (тайёрлаш ёки бошқа корхоналардан олиш, ҳисобга қабул қилиш, ишлов бериш, архивга топшириш) жадвал билан тартибга солинади. Хўжатлар айланиши жадвалини тузиш ишлари корхона раҳбари ёки амалдаги қонунчиликка мувофиқ у белгиланган шахс томонидан ташкиллаштирилади. Хўжатлар айланиши жадвали корхона раҳбари томонидан тасдиқланади. Жадвал корхонада энг мувофиқ хужжатлар айланишини, яъни ҳар бир хужжат ижро этилиши юзасидан энг мувофиқ бўлган ижрочилар сонини, бўлинмада энг кам муддатда ижро этилиш муддатини кўзда тутиши лозим. Хўжатлар айланиши жадвали корхонада барча ҳисоб ишини яхшилашга, бухгалтерия ҳисобининг назорат вазифасини кучайтиришга кўмакдош бўлиши лозим. Хўжатлар айланиши жадвали корхонанинг ҳар бир бўлинмаси ёки ижрочилари томонидан хужжатларни тузиш, текшириш ва уларга ишлов бериш юзасидан, ҳар бир ижрочи, уларнинг ўзаро алоқадорлиги ва ижро этиш муддатларини белгиланган ҳолда, бажариладиган ишларга онд чизма ёки ишлар рўйхати кўринишида расмийлаштирилади.

Корхона ходимлари хужжатлар айланиши жадвалига мувофиқ ўзларининг фаолият соҳасига тааллуқли бўлган хужжатларни тайёрлайдилар ва тақдим этидилар. Бунинг учун ҳар бир ижрочиға жадвалдан кўчирма тақдим этилади. Кўчирмада ижрочининг фаолият соҳасига тегишли бўлган хужжатлар, уларни тақдим этиш муддати ва корхонанинг қайси бўлимасига тақдим этилиши кўрсатиб ўтилади. Хўжатлар айланиш жадвалига риоя қилиш, шунингдек хужжатларни ўз вақтида ва сифатли тайёрлаш, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида акс эттириш учун ўз вақтида тақдим этиш, хужжатларда мавжуд бўлган маълумотларнинг ҳаққонийлигига ушбу хужжатларни тайёрлаган ва имзо чеккан шахслар масъул ҳисобланади. Ижрочиларнинг хужжатлар айланиш жадвалига риоя қилишлари устидан назоратни корхона раҳбари ёки амалдаги қонунчиликка мувофиқ тайинланган шахс олиб боради.

Хўжатлар айланишининг умумий босқичлари қуйидагилардан иборат: ёзиб тайёрлаш; текшириш ва қабул қилиш; ишлов бериш; саклаш. Умумий жараён хужжатлар айланишининг имкони борица соддалаштириш ва қисқартиришни таъминлаш мақсадида амалга оширилиши керак.

Хўжатлардан иккиламчи фойдаланиш йўли билан сунистеъмом қилишнинг олдини олиш мақсадида уларнинг баъзи бирлари тугатилиши лозим бўлади, бунда «Олинди», «Тўланди», «Берилди» ва шунга ўхшаш махсус тамгани босиш билан расмийлаштирилади.

Бухгалтерияга келиб тушган хужжатлар моҳияти, шакли ва арифметик ҳисоб-китобларнинг тўғрилиги бўйича текширилади, таксировка қилинади ва муайян тартибда гуруҳланади.

Моҳият бўйича текширув хужжатлар билан расмийлаштирилган хўжалик операцияларининг амалдаги қонунчиликка, қондалар, меъёрлар, сметаларга мувофиқлигини аниқлашдан иборат. Масалан, бўнак ҳисоботларида ҳисоб-китоб тартибини ва қулик, тураржой, йўл харажатлари микдори ва ҳоказоларни текшириш зарур.

Хўжатларни шакл бўйича текширув барча реквизитлар, имзолар тўлиқ ва тўғри тўлдирилганини, матн ва рақамлар тушунарли бўлишини аниқлаш мақсадини кўзлайди.

Арифметик текширув деб, ҳисоб-китоблар, чиққан умумий якунларнинг тўғрилигини текширишга айтилади.

Таксировка – хужжатларда қайд этилган хўжалик операцияларининг пулдаги баҳосини белгилашдир.

Сўнгра хусусияти бўйича бир турдаги хужжатлар гуруҳларга ажратилади, гуруҳлар бўйича якунлар жамғариш қайдномаларига ёзилади.

Ишлов бериш операциялар бўйича ҳисобварақлар корреспонденциясини белгилаш билан тугалланади. Ҳисобварақлар корреспонденцияси одатда хужжатларнинг ўзига қўйиб чиқилади ёки алоҳида расмийлаштирилади.

Тўлиқ бухгалтерия ишловидан кейин барча хужжатлар тикилади ва саклаш учун жорий архивга топширилади, бу ерда уларнинг бут сакланиши таъминланади.

Корхоналарнинг бирламчи ҳужжатлари, бухгалтерия ҳисоботлари ва баланслари улар учун белгиланган сақлаш муддатлари мобайнида корхона бухгалтериясида сақланади, шундан сўнг улар йўқ қилиниши ёки марказий архивга топширилиши керак. Ҳўжжатлар ва бухгалтерия ҳисоботларини сақлаш муддатлари «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ва архив иши тўғрисидаги қонун ҳужжатларига биноан белгиланади.

5.2. Инвентарлаш, унинг турлари ва ўтказиш тартиби

Бухгалтерия ҳисоби маълумотлари корхона мол-мулки ва унинг манбаларининг ҳолати ҳамда ҳаракати тўғрисида аниқ ахборот бериши керак. Ҳўжжатлардаги маълумотлар ҳақиқатдан мавжуд бўлган маълумотларга мос бўлиши лозим. Бироқ, баъзи ҳолларда муайян сабабларга кўра бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан ҳақиқий маълумотлар ўртасида тафовут юз беради. Бу ҳол сақлаш чоғидаги табиий камайиш (тарқалиш, буғланиб кетиш, қуриб камайиш, силжиш ва ҳоказо) натижасида, ҳужжатлардаги ҳаттолар туфайли, чалкаштириш ёки нотўғри тортиш, суиистеъмол қилиш ва ўғирликлар натижасида юз бериши мумкин.

Инвентарлаш деб ҳақиқатда мавжуд бўлган мол-мулк ва молиявий мажбуриятларни уларни муайян санадаги бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан таққослаш йўли билан аниқлаштиришга айтилади.

Инвентарлаш мақсадлари, уни ўтказиш қоидалари, тафовутларни тартибга солиш ва инвентарлаш натижаларини расмийлаштириш тартиби 19-сон БҲМС «Инвентарлашни ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎЗР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинган.

Инвентарлашнинг асосий мақсадлари мол-мулкнинг ҳақиқатда мавжудлигини аниқлаш, ҳақиқатда мавжуд мол-мулкни бухгалтерия ҳисоби маълумотлари билан киёслаш, мажбуриятлар ҳисобда тўғри акс эттирилганлигини текшириш.

Қуйидаги ҳолларда инвентарлашни ўтказиш шарт:

- мол-мулк ижарага берилганда, сотиб олинганда, сотилганда, давлат тасарруфидан чиқарилганда ва хусусийлаштирилганда;

- асосий воситалар ва товар-моддий бойликлар қайта баҳоланганда;

- моддий жавобгар шахслар алмашганда;

- ўғрилиқ ёки суиистеъмол, шунингдек, бойликларни ишдан чиқариш фактлари аниқланганда;

- табиий офатлар, ёнгинлар, фалокатлар ёки ғайритабиий шароитлар юзага келтирган бошқа фавқулодда вазиятлар юз берганда;

- хўжалиқ юритувчи субъект тугатилганда (қайта ташкил этилганда);

- йиллик молиявий ҳисоботни тузиш олдида.

Товар-моддий захиралар бир йилда камида бир марта, асосий воситалар икки йилда камида бир марта, кутубхона фондлари беш йилда бир марта, пул маблағлари ва пул ҳужжатлари, қатъий ҳисобдаги бланклар ойда бир марта, ёнилғи-мойлаш материаллари, озик-овқат маҳсулотлари ҳар чоракда инвентарланади.

Инвентарлашни ўтказиш учун корхона раҳбарининг буйруғи билан инвентарлаш комиссияси ташкил этилади, унинг таркибига бош (катта) бухгалтер киради. Комиссияга корхона раҳбари ёки унинг ўринбосари бошчилик қилади. Раҳбарнинг буйруғи билан инвентарлашни ўтказиш муддатлари, объектлари ва тартиби белгиланади. Инвентарлашни ўтказишдан олдин тайёргарлик иши олиб борилади. Инвентарлашни бошлаш олдида барча бирламчи ҳужжатларга ишлов бериш охирига етказилади. Барча товар-моддий бойликлар номлари, нав ва ҳажмларига кўра жойлаштирилиши керак. Инвентарлаш бошланишидан олдин комиссия моддий жавобгар шахслардан барча ҳужжатлар бухгалтерияга ёки комиссияга топширилганлиги ва уларнинг жавобгарлигига келиб тушган барча бойликлар кирим қилинганлиги, ишлатилганлари эса харажатга ўтказилиб ҳисобдан чиқарилганлиги хусусидаги тилхатни олади.

Инвентарлаш бойликлар жойлашган ерда ўтказилади, унда моддий жавобгар шахсларнинг иштирок этиши шарт. Инвентарлаш вақтида операциялар тўхтатиб қўйилади.

Бойликларнинг мавжудлиги инвентарлаш пайтида уларни албатта санаш, тортиш ва ўлчаш йўли билан белгиланади. Моддий бойликлар кўп миқдорда бўлган ҳолларда уларни танлаб текширишга рухсат берилади. Қопламасиз уюлиб сақланаётган бойликлар техник ҳисоб-китоб йўли билан ҳисобланади.

Аниқланган ва ҳисоблаб чиқилган бойликлар махсус инвентарлаш рўйхатларида батафсил қайд этилади. Рўйхатларга комиссиянинг барча аъзолари ва моддий жавобгар шахслар имзо чекадилар. Рўйхат охирида моддий жавобгар шахслар комиссия бойликларни уларнинг иштирокида текширилганлигини, комиссия аъзоларига нисбатан бирор-бир даъволарининг йўқлиги ва рўйхатда санаб ўтилган бойликларнинг масъулиятли сақлашга қабул қилинганлигини тасдиқлайдиган тилхат берадилар.

Бухгалтерияда инвентарлаш рўйхатларининг маълумотлари ҳисобда кўрсатилган қолдиқлар билан солиштирилади ва тафовутлари (ортиқча ёки камомад) аниқланган бойликлар бўйича солиштириш қайдномаларини тузадилар. Солиштириш қайдномаларини комиссия ва моддий жавобгар шахслар имзолайдилар.

Инвентарлаш тугаганидан сўнг унинг тўғри ўтказилганлигини назорат тарзида текшириш амалга оширилиши мумкин. Бундай текширувлар натижалари далолатнома билан расмийлаштирилади ва махсус дафтарда қайд этилади.

Инвентарлаш тўғрисидаги буйруқ, инвентарлаш рўйхати, солиштириш қайдномаси, инвентарлаш далолатномалари ва назорат текширувларини ҳисобга олиш дафтарларининг намунавий шакллари 19-сон БҲМСга иловаларда келтирилади.

Инвентарлаш ва бошқа текширишлар пайтида аниқланган бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлиги бухгалтерия ҳисоби маълумотларидан фарқлари қуйидагича тартибга солинади:

- ортиқча чиққан асосий воситалар, моддий бойликлар, пул маблағлари ва бошқа мол-мулк кирим қилиниши ва тегишлича корхонанинг молиявий натижаларига қайд этилиши, кейинчалик ортиқча чиқиш сабаблари ва айбдор шахслар аниқланиши керак;

- белгиланган меъёрлар доирасида бойликларнинг йўқолиши раҳбарнинг фармойишига кўра ишлаб чиқариш ва муомала чикимларига ҳисобдан ўчирилади;

- йўқолиш меъёрларидан ортиқча бойликлар камомати, шунингдек, бойликлар бузилишидан кўрилган талафотлар айбдор шахсларга юкланади;

- бойликларнинг йўқолиши ва бойликлар бузилиши туфайли талафотлар меъёрларидан ортиқча камомати, камомат ва бузилишларнинг аниқ айбдорлари аниқланмаган ҳолларда, ишлаб чиқариш ва муомала чикимларига ҳисобдан чиқарилиши мумкин. Бунда ана шундай камомат ва талафотларнинг олдини олиши бўйича қабул қилинган чоралар кўрсатилиши керак.

Инвентарлаш натижалари инвентарлаш тугаган ойдаги ҳисоб ва ҳисоботда, йиллик инвентарлашда эса йиллик молиявий ҳисоботда акс эттирилиши керак.

Инвентарлашлар натижалари маълумотлари инвентарлашда аниқланган натижалар қайдномасида (19-сон БҲМСга 5-илова) умумлаштирилади.

5.3. Ҳисоб регистрлари. Ҳисоб регистрларида хатоларни тузатиш усуллари

Ҳисоб регистрлари – ҳисоб ахборотини қайд этиш учун мўлжалланган махсус шаклдаги жадваллардир. Уларда бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларида ва бухгалтерия ҳисоботида акс эттириш учун бирламчи ҳужжатлардаги ахборот тизимлаштирилади ва тўпланади. Компьютер техникасидан фойдаланганда тизимлаштириш компьютерда амалга оширилади ва унинг хотирасига киритилади. Заруриятга қараб ушбу маълумотлар қоғозга чиқарилади.

Ҳисоб регистрларидаги ёзувлардан корхонанинг хўжалик фаолиятини назорат қилиш, ишлаб чиқаришни бошқариш, кейинги иқтисодий таҳлил ва бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида тавенялар тайёрлаш учун фойдаланилади.

Ҳисоб регистрларида ҳужжатнинг рақами ва операциянинг қисқача мазмуни кўрсатилади, бирламчи ҳужжатнинг ўзи эса одатда ҳисоб регистрига тикиб қўйилади, шу билан унинг сақланиши таъминланади.

Ҳисоб регистрларининг маълумотлари бўйича бухгалтерия ҳисоботи, шу жумладан баланс ва ҳисобот калькуляциялари тузилади. Ҳисоботнинг ишончли бўлиши унинг фақатгина ҳисоб регистрларидан келиб чиққанлиги ва бирламчи тасдиқловчи ҳужжатларга асосланганлиги билан шартланади.

Баъзан ҳисоб регистрларини тўлдирish пайтида яқунларни нотўғри ҳисоблаш, рақамларни нотўғри ёзиш туфайли хатоларга йўл қўйилиши мумкин. Ушбу хатоларни тузатиш зарурдир. Хатоларни тузатишнинг бир нечта усули мавжуд.

Коррестура усули хато регистрда умумий яқун чиқарилишига қадар аниқланган ҳолда қўлланилади. Хатолар ёзув уни ўқиш мумкин бўладиган қилиб бир чизик билан чизилади ва устига тўғриси ёзилади. Хатони тузатиш изоҳ қилиш ва ҳужжатда – уни тасдиқлаган шахсларнинг имзолари билан; ҳисоб регистрларида – тузатишни амалга оширган шахснинг имзоси билан тасдиқланиши керак. Изоҳ ҳисоб регистрининг юзасида тузатишган ёзув сатрининг қаршисида берилади.

Қўшимча ёзув усули ҳисобварақлар корреспонденцияси бузилмаган, лекин ёзув кераклигидан кам суммада қилинган тақдирда қўлланилади. Бундай ҳолда тўғри ва нотўғри суммалар ўртасидаги фарққа ўша корреспонденцияда қўшимча ёзув тузилади.

Мисол. Махсулот ишлаб чиқариш учун омбордан 55 минг сўмлик материаллар сарфланган, ҳисобда эса нотўғри сумма – 50 минг сўм акс эттирилган. Тасдиқловчи ҳужжат сифатида йўл қўйилган хато тўғрисида маълумотнома тузилади, унинг асосида қўшимча равишда оддий сиёҳ билан 5 минг сўмлик суммага ёзув қайд этилади. Ҳисобварақларда бу қуйидагича кўринишга эга бўлади:

Д-т 2010 «Асосий ишлаб чиқариш»		К-т	Д-т 1010 «Хом ашё ва материаллар»		К-т	
1) хато	50 000		Бошланғич қолдиқ	55 000	1) хато	50 000
2) қўшимча ёзув	5 000				2) қўшимча ёзув	5 000
Жами тўғри	55 000				Жами тўғри	55 000

«Қизил сторно» (манфий ёзув) усули нотўғри ҳисобварақлар корреспонденциясини тузатиш пайтида ёки тўғри сумма хато суммадан кам бўлганда қўлланилади. Нотўғри корреспонденция қўлланилганда хатони тузатиш учун ҳисобварақларда иккита корреспонденция қилинади. Бир ўтказма айнан нотўғри ўтказмани такрорлайди, лекин қизил сиёҳ билан ёзилади, бу эса чегиришни англатади. Агар қизил сиёҳ бўлмаса, сумма атрофи чизилган ҳолда рамкага олинади. Умумий суммани чиқариш пайтида қизил сиёҳ билан ёзилган сумма умумий яқундан чегирилади. Натижада хато ёзув умумий яқундан ўчирилади. Тўғри ёзув оддий сиёҳ билан чизилади ва кейин умумий яқунга киритилади.

Мисол. Корхонада асосий ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун 25 минг сўмлик материаллар берилган дейлик. У ўтказмада нотўғри кўрсатилган:

Д-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» – 25 000 сўм.

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 25 000 сўм.

Қуйидаги ўтказмани бериш зарур эди:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 25 000 сўм.

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 25 000 сўм.

Тузатиш учун биринчи ўтказма қизил сиёҳ билан ёзилади (шартли равишда рамка билан ўралган).

Д-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» - 25 000 сўм.
 К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 25 000 сўм.

Сўнгра тўғри ўтказма тузилади:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 25 000 сўм.
 К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 25 000 сўм.

Ҳисобварақларда бу ҳол қуйидагича кўринишга эга бўлади:

Д-т	2310	К-т	Д-т	1010	К-т	Д-т	2010	К-т
1) хато ёзув	25 000		1) 25 000			3) тузатиш	25 000	
2) тузатиш	25 000		2) 25 000					
			3) 25 000					

5.4. Бухгалтерия ҳисоби шакллари

Бухгалтерия ҳисоби шакли – бу ўзаро боғланган ҳисоб регистрлари тизими ва уларда бухгалтерия ҳисоби объектларини акс эттиришнинг шакланган тартибидир. Бухгалтерия ҳисоби шакли жамлама ва таҳлилий ҳисоб регистрларининг таркиби ва ўзаро алоқаси, регистр ташқи кўриниши ва тузилиши шакли, уларда ҳўжалик операцияларини қайд этилишининг изчиллиги ва усуллари билан ифодаланади.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасининг корхоналарида бухгалтерия ҳисобининг қуйидаги шакллари қўлланилади: *соддалаштирилган; мемориал-ордер; ордер-дафтар; автоматлаштирилган.*

Барча ҳўжалик операциялари бирламчи ҳужжатлар асосида ҳўжалик операциялари регистрида қуйидаги шакл бўйича рўйхатга олинади:

Ҳўжалик операциялари реестри

№	Сана	Дастлабки ҳужжат номи	Операция мазмуни	Сумма	Счётлар корреспонденцияси	
					дебет	кредит

Реестр маълумотлари асосида кейинчалик Ҳўжалик операцияларини рўйхатга олиш дафтари тўлдирилади, у тикилиши, рақамланиши ва раҳбар ҳамда бош бухгалтернинг имзолари билан тасдиқланиши керак.

Дафтар ҳисобот даврининг бошида ҳар бир ҳисобварақ бўйича алоҳида қолдиқлар суммалари ёзувлари билан очилади. «Операция мазмуни» деб номланувчи устунда операция оyi ва мазмуни ҳар бир ҳужжатнинг келиб тушишига қараб хронологик кетма-кетликда қайд этилади. Бунда Дафтарда «Назорат суммаси» устунда рўйхатга олинган ҳар бир операция бўйича суммалар иккиёклама ёзув усули билан ва айни вақтда мол-мулк ва унинг манбалари тегишли турларининг «Дебет» ва «Кредит» устунлари бўйича акс эттирилади.

Барча ҳисобварақлар дебет айланмаларининг умумий якуни «Назорат суммаси» якуни бўйича кредит айланмаларининг умумий якунига тенг бўлиши керак.

Ҳўжалик операцияларини ҳисобга олиш дафтари

№	Сана	Ҳужжатнинг номи ва тартиб рақами	Операция мазмуни	Назорат суммаси	Асбоб ва ускуналар (0130)		Асбоб ва ускуналар эскириши (0230)		Ҳом ашё ва материаллар (1010)		Касса (5010)		Ҳисоб-китоб счёти (5110)		Мол етказиб берувчиларга тўланадиган счётлар (6010)		Ҳаридорлардан олиннадиган счётлар (4010)		Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6410)		В а х о к а з о	
					Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т	Д-т	К-т		

Мемориал-ордер шакли бирламчи ҳужжатлар маълумотларини мемориал ордерларда акс эттиришга асосланган.

Мемориал ордерлар операциялар бажарилишига қараб бевосита бирламчи ҳужжатлар асосида ёки жамғариш қайдномаларини тузиш йўли орқали улар олдиндан гуруҳлаштирилганидан кейин юритилади.

Касса операциялари ҳисоби бўйича

20__ йил март оyi учун мемориал ордер

Ёзув учун асос	Счётнинг дебети	Счётларнинг кредити	Сумма
----------------	-----------------	---------------------	-------

Мемориал ордерлар маълумотлари рўйхатга олиш журналида умумлаштирилади.

20__ йил март оyi учун рўйхатга олиш журнали

Мемориал ордер тартиб рақами	Ордер санаси	Сумма
------------------------------	--------------	-------

Кейин мемориал ордерлар маълумотлари Бош дафтарга ёзилади, у қуйидаги мазмундаги икки томонлама ёйик жадвал шаклига эга бўлади:

Дебет		Бош дафтар 5010 "Касса" ҳисобварағи						Кредит				
		Счетлар кредити				Дебет бўйича жами	Сана	Мемориал ордер тартиб рақами	Счетлар дебити			Кредит бўйича жами
Сана	Мемориал ордер тартиб рақами	9010	5110	6520	6990 ва хоказо.				5110	6710	4220	

Бош дафтар бўйича айланмалар рўйхатга олиш журналидаги барча мемориал ордерларнинг якуний суммаси билан таққосланади. Сўнгра Бош дафтардаги алоҳида жамлама ҳисобварақлар бўйича айланмалар айланма қайдномаси бўйича жойланади. Айланма қайдномаси асосида баланс тузилади.

Ордер-дафтар шакли кредит хусусияти бўйича тузиладиган ордер-дафтарлардаги маълумотларни жамғариш тамойилига асосланган, яъни журнал-ордерда ой учун бирор-бир ҳисобварақ ёки ҳисобварақлар гуруҳининг кредити бўйича барча операциялар жамғарилади. Мисол тарикасида «Касса» деб номланган 1-сон ордер-дафтар шаклини келтираемиз.

Сатр рақами	Сана	Счетлар дебити						Кредит бўйича жами
		5110	5510	5710	4220	6990	Ва хоказо.	

Шахматли ёзувни қўллаш ордер-дафтар шаклига хосдир. Баъзи ордер-дафтарларда жамлама ҳисоб тахлилий ҳисоб билан биргаликда юритилади (6-сон ордер-дафтар, 7-сон ордер-дафтар).

Ордер-дафтар шаклида Бош дафтар ҳисобварақлари ёйик тарзда ҳисобварақ дебити бўйича айланмаларни ва умумий сумма билан ҳисобварақ кредити бўйича айланмани акс эттиради, чунки кредит айланмаларнинг батафсил ёритилиши ордер-дафтарнинг ўзидаёқ берилган.

Ордер-дафтар шаклида Бош дафтар қуйидаги кўринишда бўлади:

Ой	Дебет бўйича оборотлар				Дебет бўйича жами	Кредит бўйича оборотлар	Қолдик	
	№ смети кредитидан	№ смети кредитидан	№ смети кредитидан	ва хоказо.			Дебет	Кредит

Бош дафтар ва бухгалтерия ҳисобининг бошқа регистрлари асосида баланс тузилади. Жамлама ҳисобварақлар бўйича айланма қайдномаси тузилмайди.

Хўжалик амалиётида электрон-ҳисоблаш машиналари ва компьютер техникасидан фойдаланиш бухгалтерия ҳисобининг янги шакли – автоматлаштирилган шаклнинг пайдо бўлишига олиб келди, бу эса ҳисоб ахборотига ишлов бериш ва ҳисобот тузиш жараёнини кўп маротаба жадаллаштирди. ЭХМ катта ҳажмдаги ахборотни хотирада сақлашга қодир, бу эса қоғоз ишлатиш бўйича харажатларни қисқартириш имконини беради.

Автоматлаштирилган шаклда хўжалик операциялари тўғрисидаги ахборот иш жойларида жойлашган периферия қурилмаларидан келиб тушади ёки одатдаги ҳужжатлар ва ҳисоб бланкларидан қайд этилади. Йиғилган ахборот компьютерга киритилади, бу ерда у ишланади ва умумлаштирилади. Ишлов бериш хусусияти ушбу жараёни бошқарувчи ва унинг тўғрлигини автоматик равишда текширувчи дастурий таъминотга боғлиқ. Ишлов берилган маълумотларни ЭХМ ҳисоб учун талаб қилинадиган у ёки бу машинограммалар кўринишида беради.

Ҳисоб юритишнинг автоматлаштирилган шаклини қўллаш бухгалтерия ходимларининг анча кам миқдори билан қисқароқ муддатларда зарур ахборот олиш имконини беради.

II БЎЛИМ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ 6-БОБ. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. «Миллий валюта билан боғлиқ касса операциялари Юридик шахслар томонидан касса операцияларини юритиш» қоидалари (ЎЗР АВ томонидан 17.12.1998 йилда 565-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
2. «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида юридик шахслар томонидан чет эл валютасида касса операцияларини юритиш» тартиби (ЎЗР АВ томонидан 22.01.1999 йилда 611-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
3. «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида»ги низомда (ЎЗР АВ томонидан 15.04.2002 йилда 1122-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
4. 22-сонли Бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти «Чет эл валютасида ифодаланган активлар ва мажбуриятларнинг ҳисоби» (ЎЗР АВ томонидан 21.05.2004 йилда 1364-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
5. «Чет эл валютасидаги операцияларнинг бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботларда акс эттириш тартиби тўғрисида»ги низом (ЎЗР АВ томонидан 17.09.2004 йилда 1411-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
6. «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги хизмат сафарлари тўғрисида» йўриқнома (ЎЗР АВ томонидан 29.08.2003 йилда 1268-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

7. «Вазирликлар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар ходимлари Ўзбекистон Республикаси ташқарисига хизмат сафарига юборилганда хизмат сафари харажатлари учун маблағлар бериш» тартиби (ЎЗР АВ томонидан 05.06.2000 йилда 932-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

8. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси» (ЎЗР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

6.1. Кассадаги нақд пуллар ҳисоби

Ҳисоб-китобларни нақд пул билан амалга ошириш учун корхона, ташкилот ва муассасалар кассага эга бўлиши керак. Нақд пулларни қабул қилиш, бериш ва вақтинча сақлаш учун мўлжалланган, махсус жиҳозланган ва бошқа хоналардан ажратилган хона *касса* дейилади. Корхона ва ташкилотларнинг раҳбарлари кассани жиҳозлашлари ва касса хонасида, шунингдек уларни банк муассасасидан етказиб бериш ва банкка топширишда пулларнинг бут сақланишини таъминлашлари шарт.

Нақд пулларни бевосита корхона кассасидан олиш ва сарфлаш билан боғлиқ операциялар касса операциялари деб аталади. «Миллий валюта билан боғлиқ касса операциялари Юридик шахслар томонидан касса операцияларини юритиш» қоидалари (ЎЗР АВ томонидан 17.12.1998 йилда 565-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Чет эл валютаси билан боғлиқ касса операциялари «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида юридик шахслар томонидан чет эл валютасида касса операцияларини юритиш» тартиби (ЎЗР АВ томонидан 22.01.1999 йилда 611-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Барча мулкчилик шаклидаги корхоналар ўз кассасида нақд пуллар қолдиғи лимитлари доирасида нақд пулларга эга бўлишлари ва уларни тушумдан меъёрлар доирасида ишлатишлари мумкин. Кассадаги нақд пуллар қолдиғи лимитлари банк муассасалари томонидан корхона раҳбари билан келишилган ҳолда белгиланади.

Касса операцияларини юритиш учун корхона ходимлар жадвалида кассир белгиланади, у ўзи қабул қилган барча бойликлар бут сақланиши учун тўлиқ моддий жавобгар бўлади. Кассирни тайинлаш тўғрисидаги буйруқ чиқарилгач корхона раҳбари уни Касса операцияларини юритиш тартиби билан таништириши, у билан тўлиқ шахсий моддий жавобгарлик тўғрисида шартнома тузиши шарт. Кассир ҳеч кимга ўзининг мажбуриятларини бажаришни ишониб топшира олмайди. Кассирни вақтинча алмаштириш зарурати туғилганда унинг мажбуриятлари корхона раҳбарининг буйруғига асосан бошқа ходимга юкланади, ва ўз навбатида, у билан тўлиқ шахсий моддий жавобгарлик тўғрисида шартнома тузилади.

Кассир ўз ишини тўсатдан қолдирган тақдирда (қасаллик ва ҳоказо сабабли), унинг ҳисоботида турган бойликлар бошқа кассирга корхона раҳбари ва бош бухгалтер иштирокида ёки корхона раҳбари тайинлаган шахслардан иборат комиссия иштирокида топширилади, бунда комиссия аъзолари томонидан имзоланадиган, бойликларни қайта санаш ва топшириш натижалари тўғрисидаги далолатнома тузилиши шарт. Кўп миқдорда бўлинмалари бўлган йирик корхоналарда иш ҳақи, вақтинча меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, нафақа ва мукофотларни тўлаш бошқа шахслар (тарқатувчилар) томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин. Ушбу шахслар билан ҳам тўлиқ шахсий моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар тузилади ва улар ҳам кассирларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини олишади.

Корхона раҳбари кассада, уларни банк муассасасидан етказиб беришда ёки ҳисоб-китоб счётига топшириш чоғида пул маблағларининг бут сақланишини таъминлайдиган зарур шарт-шароитларни яратиб бериши керак.

Касса учун алоҳида хона ва тегишлича жиҳозланган сейф ажратилиши керак. Иш тугаганидан кейин кассир касса сейфини қулфлайди ва муҳрлайди. Сейф калитлари ва муҳрлар кассирда, калитларнинг нусхалари кассир томонидан муҳрланган пакетлар, қутичалар ичида корхона раҳбарида сақланади.

Корхона кассасига нақд пулларни қабул қилиш КО-1-сонли шаклдаги кирим ордери бўйича ўтказилади (1-намунага қаралсин). У икки қисмдан иборат: кирим ордери (бланкнинг чап қисми) ва унга доир квитанция (ўнг қисм). Кирим касса ордерини бухгалтерия ёзади ва бош бухгалтер ёки у ваколат берган шахс томонидан имзоланади. Кассага топширишдан олдин кирим ордери мажбурий тартибда кирим ва чиким касса ордерларини рўйхатга олиш дафтарида қайд этилади (2-намунага қаралсин).

Дафтар икки қисмдан иборат: чап қисмида кассага пул маблағларининг кирими, ўнг қисмида – уларнинг чикими қайд этилади.

Кирим ордери ижро этиш учун бевосита кассага топширилади, бу ерда кассир ордер тўғри расмийлаштирилганлигини, бош бухгалтер имзосининг борлиги ва ҳақиқийлигини текширади, пулларни қабул қилади, кирим ордери ва квитанцияни имзолайди. Пул топширган шахсга кирим ордерига квитанция берилади. Пуллар касса ордери бўйича фақат у тузилган кунда қабул қилинади.

Кассага нақд пуллар ҳисоб-китоб счёти ёки бошқа счётлардан келиб тушганда банкда ҳам кирим касса ордери тузилади ва унга квитанция тўлдирилади. Квитанция пулни кейинчалик ҳисоб-китоб счётидан ҳисобдан чиқариш учун банк муассасасининг кўчирмасига бириктириб қўйилади.

Кассадан нақд пулларни бериш чиким касса ордерлари ёки чиким касса ордери ўрнини босадиган махсус тамга қўйиладиган бошқа ҳужжатлар (тўлов қайдномалари, пул беришга аризалар, тўловномалар ва ҳоказо) асосида амалга оширилади. Чиким касса ордери ёки унинг ўрнини босувчи бошқа ҳужжат бўйича алоҳида шахсга пул берилаётганида кассир олувчининг шахсини тасдиқлайдиган ҳужжат тақдим этишни талаб қилади, ҳужжатнинг номин ва рақамини, ким томонидан ва қачон берилганини ёзиб олади. Агар чиким касса ордери ёки унинг ўрнини босувчи ҳужжат пулни бир неча шахсга бериш учун тузилган бўлса, олувчилар ҳам уларнинг шахсини тасдиқлайдиган кўрсатилган ҳужжатларни тақдим этадилар ва тўлов ҳужжатларининг тегишли устунига имзо чекадилар.

Масала № 9

Қуйидаги хўжалик операциялари бўйича кирим касса ордери ,чиким касса ордерлари ҳамда “Кирим ва чиким касса ордерларини рўйхатга олиш дафтари”ни тўлдилинг:

1. МЧЖ«Умид»да 02 феврал 2012 йил, Кирим касса ордери №9 бўйича ишчиларга иш хақи бериш учун, ҳисоб-китоб сечидан кассага- 1200000 сўм миқдорда пул маблағлари олинди. Корхона бош ҳисобчиси-Халилова, кассир-Саидова

2. МЧЖ«Файз»да 05 март 2012 йил, Чиким касса ордери №3 бўйича, мене́джер Камолов Нодирга кассадан хизмат сафари учун - 250000 сум миқдорда пул маблағлари берилди. Камоловнинг паспорт серияси СА № 1234567, Ҳамза тумани ИИБ дан 12.03.1996 йилда берилган. Корхона раҳбари –Омонов И, бош ҳисобчи - Толипова М, кассир-Жумаева И.

№ _____ - сонли кирим касса ордери

(корхона, ташкилот) _____

Кун	Ой	
		20__ йил

Корреспонденция-ланувчи сеч	Тахлилий ҳисоб шифри	Сумма	Мақсадли белгилаш шифри

қабул қилинди _____
Асос _____

Илова _____ (сўз билан)

Бош (катта) бухгалтер _____ (имзо)

Қабул қилди: кассир _____ (имзо)

(корхона, ташкилот) _____
**-сонли кирим касса ордерига
КВИТАНЦИЯ**

Қабул қилинди _____
_____ дан

Асос _____

«__» _____ 20__ й

М.у. _____

Бош (катта) бухгалтер _____ (имзо)

Қабул қилди: кассир _____ (имзо)

КЕСИШ ЧИЗИГИ

№ _____ -сонли чиким касса ордери

(корхона, ташкилот) _____

Кун	Ой	
		20__ йил

Корреспонденцияланувчи сеч	Тахлилий ҳисоб шифри	Сумма	Мақсадли белгилаш шифри

Берилсин _____
(фамилияси, исми, шарифи)

Асос _____
(сўз билан)

Илова _____

Раҳбар _____ (имзо) Бош бухгалтер _____ (Имзо)

Олинди _____
(сўз билан)

(олувчининг шахсини тасдиқловчи хужжат номи, рақами, берилган сана ва жойи)

Кассир берди _____ (Имзо)

Кириш ва чиқим касса ордерларини рўйхатга олиш дафтари

Кириш хужжат		Сумма		Изох	Чиқим хужжат		Сумма		Изох
сана	рақам	сум	тийин		сана	рақам	сум	тийин	

Кассир пулни фақат чиқим касса ордери ёки ишончномада кўрсатилган шахсга беради. Агар пулни бериш белгиланган тартибда расмийлаштирилган ишончнома бўйича амалга ошириладиган бўлса, ордер матнида пул олувчининг фамилияси, исми ва отасининг исмидан кейин бухгалтерия томонидан пул олиш ишониб топширилган шахснинг фамилияси, исми ва отасининг исмини кўрсатилади. Агар пул бериш қайднома бўйича амалга оширилса, пул олинганлиги тўғрисидаги имзо олдида кассир «Ишончнома бўйича» деб ёзиб қўяди. Ишончнома кассирда қолади ва чиқим касса ордери ёки қайдномага бириктириб қўйилади.

Меҳнатга ҳақ тўлаш, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендиялар, нафақа ва мукофотлар тўлашни кассир ҳар бир олувчига чиқим касса ордерини тўмасдан, тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномалари бўйича амалга оширади.

Тўлов (ҳисоб-китоб-тўлов) қайдномасининг титул варағида (сарварағида) корхона раҳбари ва бош бухгалтери ёки улар ваколат берган шахслар имзоси остида, пул бериш муддатлари ва суммани ёзув билан кўрсатилган ҳолда пул бериш тўғрисидаги рухсат берувчи ёзув қайд этилади.

Меҳнатга ҳақ тўлаш, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендиялар, нафақалар ва мукофотларни тўлашнинг белгиланган муддатлари тугаши билан кассир қуйидагиларни амалга ошириши шарт:

а) тўлов қайдномасида меҳнатга ҳақ тўлаш, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендиялар, нафақалар ёки мукофотлар тўлаш амалга оширилмаган шахслар фамилияси тўғрисида «Депонентга ўтказилди» тамғасини қўйиш ёки қўлда шундай белги қўйиш;

б) депонентга ўтказилган суммалар реестрини тузиш;

в) қайднома охирида меҳнатга ҳақ тўлаш, вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик нафақалари, стипендиялар, нафақалар ёки мукофотларнинг депонентга ўтказиладиган ҳамда ҳақиқатда тўланган суммаси ҳақида қайд этиш, ушбу суммаларни тўлов қайдномаси бўйича умумий якун билан солиштириш ва қайдни ўз имзоси билан тасдиқлаш. Агар пулни кассир эмас, балки бошқа шахс берган бўлса, қайдномага қўшимча равишда: «Пулларни қайднома бўйича берди (имзо)» деб ёзиб қўйилади. Пулни кассир ва таркатувчининг бир қайднома бўйича бериши тақиқланади;

г) касса дафтарида ҳақиқатда тўланган суммани ёзиш ва қайдномага: «_____сонли чиқим касса ордери» тамғасини қўйиш.

Бухгалтерия кассир томонидан тўлов қайдномаларида қилинган белгиларни текширади ҳамда улар бўйича берилган ва депонентга ўтказилган суммаларни ҳисоблаб чиқади.

Кириш касса ордери, квитанциялар, шунингдек чиқим касса ордерлари ва улар ўрнини босувчи хужжатлар бухгалтерия томонидан сиёҳ ёки шарикли ручкада аниқ ва равшан қилиб тўлдирилиши ёки машинада (ёзув, ҳисоблаш машинаси) ёзилиши керак. Ушбу хужжатларда ҳеч қандай ўчириш, устига ёзиш ёки тузатишларга, ҳатто айтиб ўтилса ҳам, йўл қўйилмайди.

Кириш ва чиқим касса ордерлари ёки улар ўрнини босувчи хужжатларни пул топширувчи ёхуд олувчи шахсларнинг қўлига бериш тақиқланади.

Кириш ва чиқим касса ордерлари ёки улар ўрнини босувчи хужжатларни қабул қилиш пайтида кассир қуйидагиларни текшириши шарт:

а) хужжатларда бош бухгалтер имзосининг ҳамда чиқим касса ордерида ёки унинг ўрнини босувчи хужжатда – корхона раҳбари ёки у ваколат берган шахсларнинг рухсат берувчи имзосининг мавжудлиги ва ҳақиқийлиги;

б) хужжатлар тўғри расмийлаштирилганлиги;

в) хужжатларда келтирилган иловаларнинг мавжудлигини.

Шу талабларнинг ҳеч бўлмаганда биттасига риоя қилинмаган тақдирда кассир хужжатларни тегишлича расмийлаштириш учун бухгалтерияга қайтаради.

Кириш ва чиқим касса ордерлари ёки улар ўрнини босувчи хужжатлар улар бўйича пул олингани ёки берилганидан сўнг дарҳол кассир томонидан имзоланади, уларга илова қилинган хужжатларга эса сана (кун, ой, йил) кўрсатилган ҳолда «Тўланган» тамғаси ёки ёзуви қўйилган ҳолда расмийлаштирилади.

Ташкилотда нақд пулларнинг барча тушумлари ва берилишини кассир касса дафтарида ҳисобга олади.

Ҳар бир ташкилот фақат битта касса дафтари юритади, у рақамланиши, ип билан тикилиши ва сургучли ёки мастикали муҳр билан муҳрланиши керак. Касса дафтаридаги варақлар сони мазкур ташкилот ёки юқори ташкилот раҳбари ва бош бухгалтерининг имзолари билан тасдиқланади.

Касса дафтаридаги ёзувлар шарикли ручка, сиёҳкалам ёки сиёҳда нусха кўчириш коғози орқали икки нусхада юритилади. Варақларнинг иккинчи нусхалари ажраладиган бўлиши керак, улар кассир учун ҳисобот бўлиб хизмат қилади.

Варақларнинг биринчи нусхалари касса дафтарида қолади. Варақларнинг биринчи ва иккинчи нусхалари бир хилда рақамланади.

Касса дафтарида ёзувларни кассир ҳар бир ордери ёки унинг ўрнини босадиган ҳар бир хужжат бўйича пул олиши ёки беришидан сўнг дарҳол амалга оширади. Ҳар кун, иш кунининг охирида кассир бир кунлик операциялар якунларини ҳисоблайди, кейинги кун учун кассадаги пуллар қолдиқини чиқаради ва касса дафтарида имзо қўйдирган ҳолда иккинчи ажратма варақни (бир кун учун касса дафтаридаги ёзувлар кўчирма

нусхасини) кирим ва чиким касса хужжатлари билан бирга кассир ҳисоботи сифатида бухгалтерияга топширади. Касса дафтарини тўғри юритиш устидан назорат ташкилот бош бухгалтерига юкланади.

Касса операцияларни ҳисоби учун ҳисобварағлар режасида 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» актив ҳисобварағи кўзда тутилган. Ҳисобварағ сальдоси кассада бўш пуллар мавжудлигини кўрсатади. Ушбу ҳисобварағ дебети бўйича тушум хусусиятига кўра турли ҳисобварағлар кредитидан корхона кассасига келиб тушган пуллар, кредит бўйича эса – турли ҳисобварағлар дебетига кассадан нақд пул билан берилган суммалар акс эттирилади.

5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» ҳисобварағи бўйича энг кўп учрайдиган ҳисобварағлар корреспонденцияси

	ХЎЖАЛИК ОПЕРАЦИЯСИНИНГ МАЗМУНИ	СЧЕТЛАР КОРРЕСПОНДЕНЦИЯСИ	
		ДЕБЕТ	КРЕДИТ
1	НАҚД ПУЛГА МАҲСУЛОТ, ТОВАРЛАР, ИШЛАР ВА ХИЗМАТЛАР СЎТИЛИШИ	5010, 5020	9010-9030
2	АСОСИЙ ВОСИТА ВА БОШҚА АКТИВНИ СЎТИШДАН НАҚД ПУЛДАГИ ТУШУМ ОЛИНДИ	5010, 5020	9210, 9220
3	БАНКДАГИ ТЕГИНЛИ СЧЕТЛАРДАН ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ КЕЛИБ ТУШИШИ (ИШ ҲАҚИ, ПЕНСИЯ, НАФАҚАЛАР, МУКОФОТЛАР ВА ҲОКАЗОЛАРИНИ БЕРИШ УЧУН)	5010, 5020	5110-5530
4	ҲИСОБДОР ШАХСЛАР ТОМОНИДАН ИЛГАРИ ОЛИНГАН ИШЛАТИЛМАГАН БЎНАКЛАР ҚАЙТАРИЛИШИ	5010, 5020	4220-4290
5	ТАЪСИСЧИЛАР ТОМОНИДАН КОРХОНА УСТАВ КАПИТАЛИДАГИ УЛУШИ ҲИСОБИГА НАҚД ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ КИРИТИЛИШИ	5010, 5020	4610
6	ҲОДИМГА БЕРИЛГАН ҚАРЗ КАССАГА ҚАЙТАРИЛИШИ	5010, 5020	4720
7	КАМОМАД, ЗАРАР УЧУН ИЛГИДАН КАССАГА НАҚД ПУЛ ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ	5010, 5020	4890
8	ТУРЛИ КОММУНАЛ ХИЗМАТЛАР УЧУН СУММАЛАР ҚАБУЛ ҚИЛИНИШИ	5010, 5020	4890
9	ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ПАЙТИДА КАССАДА ОРТИҚЧА ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ АНИҚЛАНИШИ	5010	9390
10	ХИЗМАТ САФАРИ ВА ХЎЖАЛИК ХАРАЖАТЛАРИ УЧУН БЎНАК БЕРИЛИШИ	4210-4290	5010
11	ҲИСОБ-КИТОБ СЧЕТИГА НАҚД ПУЛ ТОПШИРИЛИШИ	5110	5010
12	ИНКАССАТОРГА ПУЛ ТОПШИРИЛДИ	5710	5010
13	ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ КАМОМАДИ (ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ ПАЙТИДА)	4730	5010
14	НАҚД ПУЛДА ДИВИДЕНДЛАР ТЎЛЛАНИШИ	6610	5010
15	ИШ ҲАҚИ, МОДДИЙ ЁРДАМ, МУКОФОТЛАР, НАФАҚАЛАР ВА БОШҚА ТЎЛОВЛАР БЕРИЛИШИ	6710	5010
16	ТУРЛИ СУММАЛАР БЕРИЛИШИ (ИЖРО ВАРАҚАЛАРИ ВА ҲОКАЗОЛАР БЎЙИЧА)	6990	5010

Ордер-дафтар шаклида «Миллий валютадаги пул маблағлари» ҳисобварағининг кредити бўйича операциялар 1-сон ордер-дафтарыда, дебет бўйича эса – 1-сон қайдномада акс эттирилади.

1-сонли ордер-дафтар (журнал-ордер) ва 1-сонли қайдномани (ведомост) тўлдиришга мисол келтирамиз. Айтайлик, бир ой давомида корхона кассаси бўйича қуйидаги операциялар амалга оширилди:

Касса бўйича операциялар

№	Сана	Хужжат	Операция мазмуни	Д-т	К-т	Сумма
1	3.01	Кирим касса ордери № 1	Хизмат сафари учун кассага пул олинди	5010	5110	4 000
2	8.01	Чиким касса ордери № 1	Туляганов С.га хизмат сафари учун берилди	4220	5010	800
3	10.01	Чиким касса ордери №2	Исаков А.га хизмат сафари учун берилди	4220	5010	450
4	11.01	Кирим касса ордери №2	Нақд пулга маҳсулот сотилди	5010	9010	3 000
5	12.01	Чиким касса ордери №3	Тушум ҳисоб китоб счетиغا берилди	5110	5010	3 000
6	15.01	Кирим касса ордери №3	Туляганов С. ишлатма ган пулларни қайтарди	5010	4220	100

7	16.01	Чиким касса ордери №4	Исаков А.га қарз тўланди	6970	5010	50
8	18.01	Чиким касса ордери №5	Хамидов Т.га қарз тўланди	6970	5010	150
9	28.01	Кирим касса ордери №4	Хисоб китоб счегидан кассага пул олинди	5010	5110	12 000
10	31.01	Чиким касса ордери №6	Кассадан иш хаки берилди	6710	5010	12 000
11	31.01	Кирим касса ордери №5	Харидорлардан кассага тушум тушди	5010	9010	35 000
12	31.01	Чиким касса ордери №7	Хисоб китоб счегига кассадан пул келди	5110	5010	35 000

5010-хисобварақ кредити бўйича №1-сонли Ордер-дафтар(журнал-ордер)

САНА	ЧИКИМ ОРДЕРИ	5010-СЧЕТ КРЕДИТИДАН БОШҚА СЧЕТЛАР ДЕБЕТИГА				КРЕДИТ БЎЙИЧА ЖАМИ
		5110	4220	6710	6970	
08.01	1		800			800
10.01	2		450			450
12.01	3	3000				3000
16.01	4				50	50
18.01	5				150	150
31.01	6			12000		12000
31.01	7	35000				35000
ЖАМИ:		38000	1250	12000	200	51450

5010-хисобварақ дебети бўйича 1- сонли кайднома (ведомост)

САНА	КИРИМ ОРДЕРИ	5010-ХИСОБВАРАҚ ДЕБЕТИГА ХИСОБВАРАҚЛАР КРЕДИТИДАН				ДЕБЕТ БЎЙИЧА ЖАМИ
		9010	4220	5110		
БОШЛАНҒИЧ ҚОЛДИҚ						50
03.01	1			4000		4000
11.01	2	3000				3000
15.01	3		100			100
28.01	4			12000		12000
31.01	5	35000				35000
ЖАМИ:		38000	100	16000		54100
ЯКУНИЙ ҚОЛДИҚ						2700

Масала № 10. Касса операциялари хисоби.

1 январ 2012 йилга кассадаги пул қолдиғи– 500 сум

Январ ойида касса бўйича куйидаги операциялар амалга оширилди

Сана	док.№	Операциялар мазмуни	Сумма	Дт	Кт
02.01.	Кко № 1	Кассага махсулот сотишдан пул тушди(нақд пулга)	60000		
02.01.	Чко № 1	Хисоб-китоб счегига махсулот сотишдан тушган пул топширилди	60000		
04.01.	Чко № 2	Хизмат сафарига кассадан пул берилди	400		
05.01.	Кко № 2	Кассага хисоб-китоб счегидан иш хаки учун пул олинди	300000		
07.01.	Чко № 3	Кассадан иш хаки таркатилди	290000		
07.01.	Чко № 4	Хисоб-китоб варағига таркатилмаган пул кайтарилди	10100		
20.01.	Кко № 3	Кассага хисоб-китоб счегидан пул тушди	500000		
23.01.	Чко № 5	Кассадан берилди: Иш хаки Хизмат сафари учун хисоботга <u>Ишчиларга пенсиялар</u> ЖАМИ:	400000 30000 60000 490000		
28.01.	Чко № 6	Кассада камомад топилди	2000		
28.01.	Кко № 4	Хизмат сафарига ишлатилмаган пул кайтарилди	5000		

Талаб этилади № 1- сонли журнал-ордер ва № 1-сонли кайднома (ведомост) тузиш

5010 счёти кредити бўйича 1-сонли Журнал-ордер

Сана	Чиким касса ордери	5010 счёт кредитидан қуйидаги счётлар дебитига					Жами кредитида
Жами							

5010 счёти дебети бўйича 1-сонли кайднома

Сана	Кирим касса ордери	5010 счёт дебитида қуйидаги счёт кредитидан					Жами дебитида
Бошланғич қолдиқ							
Жами							
Якуний қолдиқ							

6.2. Ҳисоб-китоб счёти ҳисоби тартиби

Корхоналар ўртасида банк орқали ҳисоб-китоб счёти воситасида қилинадиган ҳисоб-китоблар икки шаклда амалга оширилиши мумкин: нақдсиз ўтказишлар йўли билан ва нақд пулли тўловлар кўринишида.

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида нақд пулсиз ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби «Ўзбекистон Республикасида нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тўғрисида»ги Низомда (ЎЗР АВ томонида 15.04.2002 йилда 1122-сон билан рўйхатдан ўтказилган) белгиланган.

Нақд пуллар банк ҳисоб-китоб счётидан корхона кассасига меҳнатга ҳақ тўлаш, нафакалар, касалик варақлари бўйича нафакалар, мукофотлар, хизмат сафари ва хўжалик харажатларини тўлаш учун чеклар асосида бериллади.

Ундирувчилар топшириқлари бўйича маблағларни сўзсиз тартибда ҳисобдан чиқариш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

– солиқ идораларининг давлат бюджетига ўз вақтида тўланмаган солиқлар ва солиқ бўлмаган тўловларни ундириш тўғрисидаги топшириғи бўйича;

– ижтимоий сугурта жамғармаси идораларининг боқимандаларни ундириш тўғрисидаги топшириғи бўйича.

Ҳисоб-китоб операцияларини ўтказиш пайтида нақдсиз ҳисоб-китоблар қуйидаги шаклларда амалга оширилади: тўлов топшириқномалари; тўлов талабномалари; аккредитивлар; инкассо топшириқномалари. Нақдсиз ҳисоб-китоблар банкнинг корпоратив карточкалари бўйича ҳам амалга оширилади.

Тўловчилар билан маблағ олувчилар ўртасидаги ҳисоб-китоблар шакли шартнома (келишув) билан белгиланади.

Корхона счётида пул маблағлари етарлича бўлмаганда банк уни 2-сон картотекага ўтказиши ва корхонани ўз маблағларини мустақил тасарруф этиш ҳуқуқидан маҳрум қилади. Маблағларни ҳисоб-китоб счётидан ҳисобдан чиқариш ушбу ҳолда қонун ҳужжатлари билан белгиланган кетма-кетликда амалга оширилади. Мустасно ҳолларда маблағларни жуда зарур эҳтиёжларга бериш тегишли меъёрий ҳужжатлар билан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Вақти-вақти билан (ҳар куни ёки банк томонидан белгиланган бошқа муддатларда) корхона банкдан ҳисоб-китоб счётидан кўчирма олади. Унда операция мазмуни шартли код билан алмаштирилади. У ҳисоб-китоб счёти бўйича операциялар амалга оширилганидан кейин бериллади. Кўчирмага барча тасдиқловчи ҳужжатлар бириктириб кўйилади.

Кўчирманинг бухгалтерия ишловида банк корхонанинг қарздори сифатида амал қилаётганини эътиборда тутиш керак, чунки банк пул маблағларини сақлайди ва улардан ўз айланмасида фойдаланади. Шу сабабли маблағлар қолдиқлари ва тушумлар шахсий счёт кредити бўйича ёзилади, чунки ушбу суммалар банкнинг корхонадан қарзини кўрсатади, пулларни бериш ва ўтказиш эса дебет бўйича кўрсатилади, чунки ушбу ҳолда банкнинг қарзи камаяди. Демак, банк учун корхонанинг ҳисоб-китоб счёти – пассив ҳисобварағ. Корхона учун эса у актив ҳисобварағ, шунинг учун бухгалтер ушбу операцияларни 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ҳисобварағига тесқари тартибда ёзади.

Банк кўчирмаси бухгалтер томонидан текширилади ва йўлақарида корреспонденцияланувчи ҳисобварағлар шифри қаламда кўрсатилади. Кўчирмага илова қилинган ҳужжатларда ана шу ҳисобварағлар кўрсатилади. Банк кўчирмаларида тузатишлар, ўзгаришлар, устидан чиқишларга йўл қўйилмайди. Корхонанинг ҳисоб-китоб счётида Ўзбекистон Республикаси миллий валютасида пул маблағлари мавжудлиги ва ҳаракатини ҳисобга олиш учун 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» актив пул ҳисобварағи ишлатилади.

**5110-«Ҳисоб-китоб счёти» счёти бўйича
энг кўп учрайдиган счётлар корреспонденцияси**

Т/Р	ХЎЖАЛИК ОПЕРАЦИЯСИ МАЗМУНИ	СЧЕТЛАР КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ СИ	
		ДЕБЕТ	КРЕДИТ
1	ИЖАРАГА БЕРИЛГАН АСОСИЙ ВОСИТАЛАР БЎЙИЧА ИЖАРА ҲАҚИНИНГ ИЖАРАЧИДАН КЕЛИБ ТУШИШИ	5110	4810, 4820
2	ТОВАРЛАРНИ КРЕДИТГА СОТИШДАН ПУЛ КЕЛИБ ТУШИШИ	5110	4710
3	МАҲСУЛОТ (ТОВАРЛАР, ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР), АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ВА БОШҚА АКТИВЛАР СОТИЛИШИДАН ПУЛ КЕЛИБ ТУШИШИ	5110	4010
4	ҲИСОБ-КИТОБ СЧЁТИГА КАССАДАН ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ТОПШИРИЛИШИ	5110	5010
5	ЧЕТ ЭЛ ВАЛЮТАСИНИ СОТИБ ОЛИШ УЧУН ПУЛ ЎТКАЗИЛИШИ	5530	5110
6	БАНККА ҚАЙТАРИЛГАН ЧЕК ВА АККРЕДИТИВЛАР БЎЙИЧА СУММАЛАР ҲИСОБ-КИТОБ СЧЁТИГА КЎЧИРИЛДИ	5110	5510, 5520
7	ҚИСКА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ТАРТИБИДА ИЛГАРИ ТАҚДИМ ЭТИЛГАН ҚАРЗ ҚАЙТАРИЛИШИ	5110	5890
8	ОЛДИНДАН БЕРИЛГАН БЎНАК ҚАЙТАРИЛИШИ	5110	4310-4390
9	ҚОНДИРИЛГАН ДАЪВОЛАР СУММАСИ КЕЛИБ ТУШИШИ	5110	4860
10	ОЛИНГАН БЎНАКЛАР СУММАЛАРИ АКС ЭТТИРИЛИШИ	5110	6310-6390
11	ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИЛАРГА БЎНАКЛАР ЎТКАЗИЛИШИ	4310	5110
12	КАССАГА БАНҚДАН ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ КЕЛИБ ТУШИШИ (ИШ ҲАҚИ, МУКОФОТ, НАФАҚАЛАР ВА ҲОҚАЗОЛАРНИ ТЎЛАШ УЧУН)	5010	5110
13	ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИЛАР ВА ПУДРАТЧИЛАР ОЛДИДАГИ ҚАРЗЛАР ЁПИЛИШИ	6010	5110
14	БЮДЖЕТГА ТЎЛОВЛАР БЎЙИЧА ҚАРЗ СУММАЛАРИ КЎЧИРИЛИШИ	6410	5110
15	СУҒУРТА БЎЙИЧА ВА ДАВЛАТ МАҚСАДЛИ ЖАМҒАРМАЛАРИГА ҚАРЗЛАР ЁПИЛИШИ	6510-6530	5110
16	ҲИСОБЛАНГАН ДИВИДЕНДЛАРНИ ТАЪСИСЧИЛАРГА ТЎЛАНИШИ	6610	5110
17	ҚИСКА МУДДАТЛИ КРЕДИТ ВА ҚАРЗЛАРНИНГ ЁПИЛИШИ	6810-6840	5110
18	УЗОҚ МУДДАТЛИ КРЕДИТ ВА ҚАРЗЛАР ЖОРИЙ ҚИСМИНИНГ ЁПИЛИШИ	6950	5110
19	ҲИСОБЛАНГАН ФОИЗЛАР БЎЙИЧА ҚАРЗЛАР ЁПИЛИШИ	6920	5110
20	ИЖАРАГА БЕРУВЧИГА ТЎЛАНИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН ТЎЛОВЛАР АМАЛГА ОШИРИЛИШИ	6910, 6950	5110

5110-ҳисобварағ дебети бўйича тушум хусусиятига қараб турли ҳисобварағлар кредитидан ҳисоб-китоб счётига маблагларнинг келиб тушишига доир хўжалик операциялари, ҳисобварағ кредити бўйича эса – харажат йўналишига қараб турли ҳисобварағлар дебетига ҳисоб-китоб счётидан маблагларни ҳисобдан чиқаришга доир хўжалик операциялари акс эттирилади.

Масала № 11. Ҳисоб-китоб счёти ҳисоби.

1 феврал 2012 йилда ҳисоб-китоб счётидаги пул колдиги – 647800 сум.

Февралда ҳисоб-китоб счёти бўйича куйидаги операциялар амалга оширилди

Сана	№ док.	Операциялар мазмуни	Сумма	Дт	Кт
02.02.	Банк кучирмаси №10	Ҳаридорлардан ҳисоб-китоб счётига сотилган маҳсулот учун пул тушди	392000		
03.02.	БК 10	Ҳисоб-китоб счётига кассадан пул тушди	80000		
04.02.	БК 11	Ҳисоб-китоб счётидан узоқ муддатли кредит туланди	400000		
05.02.	БК 12	Иш ҳақи учун ҳисоб-китоб счётидан кассага пул олинди	300000		
08.02.	БК 13	Ҳисоб-китоб счётидан кредит бўйича фоизлар тўланди	50000		
12.02.	БК 14	Хизмат кўрсатилгандан сўнг ижара ҳақи олинди	120000		
14.02.	БК 15	Банқдан қиска муддатли кредит олинди	1000000		
18.02.	БК 16	Ҳисоб-китоб счётидан кассага пул олинди	500000		

20.02.	БК 17	Харидорлардан сотиладиган махсулот учун олдиндан аванс олинди	150000		
21.02.	БК 18	Таъсисчиларга дивидендлар туланди	200000		
24.02.	БК 19	Банкда аккредитив очилди	150000		
28.02.	БК 20	Мол этказиб берувчиларга ҳисоб-китоб сечтидан пул ўтказилди	400000		

Талаб этилади: 2-сонли журнал-ордер ва 2-сонли кайднома(ведомост) тузиш

5110 счёти кредити бўйича 2-сонли Журнал-ордер

Сана	Банк кўчирмаси №	5110 счёти кредитидан қуйидаги счётаар дебитиға					Жами кредитиға
Жами							

5110 счёти дебити бўйича 2-сонли кайднома(ведомост)

Сана	Банк кўчирмаси №	5110 счёти дебитиға қуйидаги счётлар кредитидан					Жами дебитиға
Бошланғич қолдик							
Жами							
Якувий қолдик							

6.3. Валюта счёти бўйича операцияларни ҳисобға олиш тартиби

Валюта операцияларининг бухгалтерия ҳисобини юритиш 22-сонли БҲМС «Чет эл валютасида ифодаланган активлар ва мажбуриятларнинг ҳисоби» (ЎЗР АВ томонидан 21.05.2004 йилда 1364-сон билан рўйхатдан ўтказилган) ва «Чет эл валютасидаги операцияларнинг бухгалтерия ҳисоби, статистика ва бошқа ҳисоботларда акс эттириш тартиби тўғрисида»ги Низом (ЎЗР АВ томонидан 17.09.2004 йилда 1411-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибға солинади.

Ушбу Низомға мувофиқ корхоналар ҳар ойда баланснинг валюта моддаларини қайта баҳолашлари лозим, хусусан:

- кассадаги, банкдаги депозит ва ссуда счётларидаги валюта маблағлари, шу жумладан аккредитивларини;
- чет эл валютасидаги пул ҳужжатларини;
- чет эл валютасида ифодаланган киска муддатли ва узоқ муддатли қимматли қоғозларни;
- чет эл валютасида ифодаланган дебиторлик ва кредиторлик қарзлари, кредитлар ва заёмларни.

Қуйидагилар қайта ҳисобланмайди:

- корхона томонидан чет эл валютаси ҳисобиға харид қилинган мол-мулк (асосий воситалар, номоддий активлар, товар-моддий бойликлар, инвентарь ва хўжалик жиҳозлари);
- хўжалик юритувчи субъект, шу жумладан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона устав капитали (фонди)нинг ҳажмлари ва унинг иштирокчилари (таъсисчилари) улушларининг нисбати.

Қайта баҳолаш Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг курси бўйича ҳисобот ойининг охириги санасида валюта счётидан кўчирмалар асосида, фарқи молиявий фаолият натижаларига киритиш билан амалға оширилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар ҳар ойда баланснинг валюта моддаларини ҳисобот ойининг охириги санаси ҳолатиға кўра Марказий банк курси бўйича қайта баҳолайди.

Баланснинг валюта моддаларини ҳар ой қайта баҳолаш натижасида вужудға келадиган ва илгари тўпланган мусбат ва манфий курс фарқлари корхонанинг ихтиёриға кўра бухгалтерия ҳисобида икки хил усул билан акс эттирилиши мумкин:

- молиявий-хўжалик фаолияти натижасиға *тўғридан-тўғри ўтказиш усули*; бунда мусбати - молиявий фаолиятдан олинган даромадларни ҳисобға олувчи ҳисобварағларға, манфийси эса - молиявий фаолиятдан кўрилган зарарларни ҳисобға олувчи ҳисобварағларға ўтказилади;

- *жамлаш усули*; бунда мусбати даставвал кечиктирилган даромадлар, яъни 6230-«Бошқа кечиктирилган даромадлар» ҳисобварағида, манфийси кечиктирилган харажатлар, яъни 3190-«Бошқа келгуси давр харажатлари» ҳисобварағида жамланади ва молиявий-хўжалик фаолияти натижаларига қуйидаги тартибда ҳисобдан чиқарилади:

а) чет эл валютасидаги дебиторлик ва кредиторлик қарзлари бўйича улар қопланиб (ёки ҳисобдан чиқарилиб) боришиға қараб;

б) қолган ҳолатларда баланснинг тегишли валюта моддалари билан хўжалик операциялари содир этилиб боришиға қараб.

Курс фарқларининг бухгалтерия ҳисобини юритишни соддалаштириш мақсадида мос равишда 6230-«Бошқа кечиктирилган даромадлар» ва 3190-«Бошқа келгуси давр харажатлари» ҳисобварағларида мавжуд мусбат ва манфий курс фарқларини курс фарқи ҳисобдан чиқарилаётган ҳисобот охирида чет эл валютаси бирлигига тўғри келадиган ўртача курс фарқи бўйича ҳисобдан чиқаришга рухсат этилган.

Кўлланилаётган курс фарқларини ҳисобдан чиқариш усули албатта хўжалик юритувчи субъектнинг ҳисоб сиёсатида акс эттирилиши лозим.

Молиявий-хўжалик фаолияти натижалари бўйича ҳисобдан чиқарилган мусбат курс фарқи 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» ҳисобварағининг кредитида акс эттирилади ва даромад (фойда) солиғи бўйича солиқ солиш базасини оширади, манфий курс фарқи эса 9620 «Валюталар курслари фарқидан зарарлар» ҳисобварағининг дебитида акс эттирилади ва даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда солиқ солиш базасидан чегирилади.

Валюта бўйича курс фарқларининг ҳисобига онд шартли мисоллар

1-мисол. *Товарларни сотиб олиш*

20 000 АҚШ долларлик товар МБ курси бўйича кирим қилинган. Божхона юк декларациясини (БЮД) тўлдириш санасидаги курс 1 АҚШ доллари учун 1 200 сўмни ташкил этган. Товарни кирим қилиш (20 000 х 1 200 = 24 000 минг сўм) куйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Д-т 2910-«Омбордаги товарлар» - 24 000 минг сўм.

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 24 000 минг сўм.

Ой якунига қараб сўмга нисбатан долларнинг курси 1 250 сўмгача кўтарилди. Курс фарқи (1 250 – 1 200) х 20 000 = 1 000 минг сўмни ташкил этади.

Операция куйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Д-т 9620-«Валюталар курслари фарқидан зарарлар» - 1 000 минг сўм.

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 1 000 минг сўм.

Товар ҳақини тўлашда тўлов кунига курс 1 270 сўмни ташкил этди, курс фарқи (1 270 – 1 250) х 20 000 = 400 минг сўм.

Операция куйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 25 000 минг сўм.

Д-т 9620-«Валюталар курслари фарқидан зарарлар» - 400 минг сўм.

К-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 25 400 минг сўм.

2-мисол. *Товарларни сотиш*

МБ 1 доллар учун 1 230 сўм курси бўйича 2 000 долларлик, яъни 2 000 х 1 230 = 2 460 минг сўмлик товар ортиб жўнатишган.

Товар ортиб жўнатилиши куйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 4010-«Харидордан ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 2 460 минг сўм.

К-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» - 2 460 минг сўм.

Ойнинг охирида курс 1 доллар учун 1 250 сўмгача ошди.:

(1 250-1 230) х 2 000 = 40 минг сўм.

Операция куйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Д-т 4010-«Харидордан ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 40 минг сўм.

К-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 40 минг сўм.;

Харидордан пул келиб тушган пайтда МБ курси 1 доллар учун 1 270 сўмни ташкил этган:

(1 270-1 250) х 2 000 = 40 минг сўм.

Операция куйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Д-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 2 540 минг сўм.

К-т 4010-«Харидордан ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 2 500 минг сўм.

К-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 40 минг сўм.

3-мисол. *50% валюта тушумини сотиш.*

1 доллар учун 1 250 сўм МБ курси бўйича 50% валюта тушуми – 1 000 доллар сотилди.:

1 000 х 1 250 = 1 250 минг сўм.

Валюта тушумининг сотилиши куйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 1 250 минг сўм.

К-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 1 250 минг сўм.

Ҳисоб-китоб счётига сўмдаги эквивалентни ҳисобга қабул қилиш куйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 1 250 минг сўм.

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 1 250 минг сўм.

4-мисол. *Валюта счётини қайта баҳолаш.*

Ойнинг бошида валюта счётида 1 500 доллар бўлган, доллар курси 1 270 сўмни ташкил этган. Ой давомида валюта счётида бирорта ҳам операция амалга оширилмаган. Ойнинг охирига қараб доллар курси 1 275 сўмгача ошди. Курс фарқи 1 500 х (1 275 – 1 270) = 7 500 сўм. Операция куйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 7 500 сўм.

К-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 7 500 сўм.

5-мисол. *Ҳисобот бериладиган суммалар бўйича курс фарқи*

300 долларлик ҳисобот бериладиган сумма берилди, доллар курси 1 230 сўмга тенг, яъни 1 230 х 300 = 369 минг сўм. Бўнак берилиши куйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 4220-«Хизмат сафарларига берилган бўнақлар» - 369 минг сўм

К-т 5020-«Чет эл валютасидаги пул маблағлари» - 369 минг сўм.

280 доллар суммадаги бўнак ҳисоботи тақдим этилган ва тасдиқланган, 20 доллар кассага қайтарилган, доллар курси 1 250 сўмга тенг. Операция қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Д-т 9420-«Маъмурий харажатлар» (280 x 1 250) – 350 минг сўм.

Д-т 5020-«Чет эл валютасидаги пул маблағлари» (20 x 1 250) – 25 минг сўм.

К-т 4220-«Хизмат сафарларига берилган бўнақлар» (300 x 1 230) - 369 минг сўм.

К-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 6 минг сўм.

6-мисол. Устав капиталини шакллантиришида курс фарқини акс эттириш тартиби:

Қўшма корхонанинг таъсис ҳужжатлари ва 150 000 АҚШ доллари суммасидаги устав капитали рўйхатга олинган, доллар курси 1 230 сўмни ташкил этган:

150 000 x 1 230 = 184 500 минг сўм.

Д-т 4610-«Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» - 184 500 минг сўм.

К-т 8330-«Пай ва улушлар» - 184 500 минг сўм;

- амалда 150 000 доллар киритилди, доллар курси 1 250 сўмни ташкил этган.:

150 000 x 1 250 = 187 500 минг сўм.

Д-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 187 500 минг сўм.

К-т 4610-«Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» - 184 500 минг сўм.

К-т 8420-«Устав капиталини шакллантиришидаги курс фарқи» - 3 000 минг сўм.

Корхона устав капитали (фонди)ни шакллантиришида таъсис ҳужжатларини рўйхатга олиш санаси ҳолатига Марказий банк белгиллаган курслар ва устав капитали (фонди)га амалда маблағлар киритилган сана ҳолати орасидаги курс фарқлари бухгалтерия ва статистика ҳисобида 8420-«Устав капиталини шакллантиришидаги курс фарқи» ҳисобварағида қўшилган капитал сифатида акс эттирилади.

Масала № 12. Валюта счёти бўйича.

1 Ҳолат. Валюта счётини қайта баҳолашга доир.

а) Корхонанинг валюта счётида 01.12.11 йилда 6500 доллар – 10140000 сум бор. 31.12.11 йилда валюта счётидаги пул маблағлари (6500доллар) қайта баҳоланди. Марказий Банк курси бўйича 31.12.09 йилга 1доллар- 1570 сўмни ташкил этди.

б) Корхонанинг валюта счётида 01.12.11 йилда 4500 долл. – 6840000 сум бор. 31.12.11 йилда валюта счётидаги пул маблағлари (4500доллар) қайта баҳоланди. Марказий Банк курси бўйича 31.12.11 йилга 1доллар-1515 сумни ташкил этди.

2 Ҳолат. Товарларни сотиб олиш.

15. 01.11. да 15 000 долларга товар харид қилинди. Марказий Банк курси бўйича БЮД тузилган санада курс 1150 сум.

31.01.11. да курс 1 доллар учун 1175 сум.

10.02.11. Товар учун пул туланди курс 1180 сум.

3 Ҳолат. Товарларни сотиш.

10.01.11 Корхона харидор билан- 12000долларга товар олди-сотди шартномасини тузди.

12.01.11. Мол етказиб берувчи корхона харидордан товар учун олдиндан аванс олди -1800 долл., курс 1150 сум.

25.01.11. Товар харидорга етказилди – 12000 долл., курс 1160 сум.

31.01.11. Курс 1175 сум

05.02.11. Харидордан қарзнинг қолган қисми олинди. Пул олинган кунга курс – 1200 сумни ташкил этди.

4 Ҳолат. 50% валюта тушумини сотиш.

10.02.11. 50% валюта тушуми сотилди – 10000 долл. Марказий Банк курси бўйича 1 доллар- 1200 сум.

Ҳисоб-китоб счётига сум эквиваленти ҳисобга олинди.

5 Ҳолат. Ҳисоботга доир сумалар бўйича курс фарқи.

А)10.02.11. Ҳизмат сафарига 350 долл. берилди, курс 1200 сум.

28.02.11. Дебеторлик қарз қайта баҳоланди. Курс 1220 сўм.

01.03.11. Ҳизмат сафарига кетган ходим томонидан 340 долл.га аванс ҳисоботи берилди ва тасдиқланди. Қолган қисми кассага қайтарилди. Курс 1220 сум.

В)10.02.11. Ҳизмат сафарига 350 долл. берилди, курс 1200 сум.

28.02.11. Дебеторлик қарз қайта баҳоланди. Курс 1220 сўм

01.03.11. Ҳизмат сафарига кетган ходим томонидан 380 долл. га аванс ҳисоботи берилди ва тасдиқланди. Курс 1220 сўм.

02.03.11. Ҳисобот берган шахсга 30 долл. берилди. Курс 1225 сум.

Ҳолат 6. Устав капиталини шаклланишида курс фарқини акс этиши

04.01.11. Устав капитали 200000 \$. (АҚШ долл.) микдорида Қўшма корхона рўйхатга олинди, курс 1100 сум.

20.01.11. Таъсисчилар улушларини киритдилар- 150 000 АҚШ доллари нақд пул кўринишида, 50000 доллар- ускуна сифатида улуш қушилди. Курс 1150 сум.

6.4. Ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби

Ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китобларга корхонанинг хизмат сафарига юборилган ходимлари билан ҳисоб-китоблари қиради. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги хизмат сафарлари харажатларига маблағлар бериш ва ишлатиш «Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги хизмат сафарлари тўғрисида» йўриқнома (ЎЗР АВ томонидан 29.08.2003 йилда 1268-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан, Ўзбекистон Республикаси ташқарисига эса – «Вазирликлар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар ходимлари Ўзбекистон Республикаси

ташқарисига хизмат сафарига юборилганда хизмат сафари харажатлари учун маблағлар бериш» тартиби (ЎЗР АВ томонидан 05.06.2000 йилда 932-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Хизмат сафари деб ишчини ташкилот, муассаса, бирлашма, корхона раҳбарининг фармойиши бўйича, ўзининг доимий иш жойидан ташқарида хизмат топширигини бажариш учун бошқа жойга, маълум бир муддатга юборилиши (бориб келиш) тушунилади. Ишчиларни хизмат сафарларига юбориш ушбу ташкилотларнинг бошлиқлари томонидан амалга оширилади, буйруқ ва сафар гувоҳномасини бериш билан расмийлаштирилади.

Хизмат сафарига юборилган ишчига тураржой ижараси бўйича, хизмат сафари жойига бориш ва иш жойига қайтиш харажатлари қопланади, шунингдек кундалик харажатлар тўланади. Хизмат сафари билан боғлиқ бўлган қўшимча харажатлар (телефонда гаплашиш, телеграф харажатлари ва бошқалар) хизмат сафарига юборилган шахсда буларни тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлган тақдирда тўланади.

Йўл ҳужжатлари йўқ бўлган тақдирда корхона раҳбарига ҳар бир аниқ ҳолат бўйича хизмат сафарига юборилган ишчини йўл харажатларига ҳақ тўлаш масаласини ечиш ҳуқуқи берилди. Бунда, йўл харажати бўйича қопланадиган сумма хизмат сафарига темир йўл (ёки агар темир йўл алоқаси бўлмаса, шаҳарлараро автобус) орқали бориш қийматидан ортик бўлмаслиги, лекин авиачипта қийматининг 30%идан кўп бўлмаслиги керак (ЎЗР Солиқ кодексининг 145-моддаси 14-банди).

Хизмат сафарига ва йўлда бўлган вақт учун кундалик харажатлар(суточные) хизмат сафарига юборилган ишчиларга жамоа шартномалари, жамоа келишувлари ва меҳнат шартномаларида кўзда тутилган миқдорларда, лекин қуйидаги миқдорлардан кам бўлмаган ҳолда белгиланади (Республика бўйича ўрнатилган энг кам ойлик иш ҳақиға нисбатан коэффицентларда): Тошкент шаҳрида, шаҳар ва вилоятлар марказларида - 0,1; бошқа шаҳарлар ва аҳоли яшайдиган пунктларда - 0,08.

Ишчини МДХ мамлакатларига ва чет элга хизмат сафарига юборганда ҳар бир хизмат сафарига бўлган кун ичун кундалик харажатлар (суткаликлар) чет эл валютасида ўрнатилган меъёрларда тўланади (Вазирликлар, идоралар, корхоналар ва ташкилотлар ходимларига Ўзбекистон Республикасидан ташқаридаги хизмат сафари харажатлари учун маблағлар бериш тартибига 1-сон илова, ЎЗР АВ томонидан 05.06.2000 йилда 932-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

Мазкур харажатларни қоплаш ҳақиқатан қилинган харажатларни ҳужжатлар билан тасдиқлашсиз амалга оширилади.

Хизмат сафари учун ходимларга берилган бўнақлар ҳисобини юритувчи ҳисобварақлар бўйича корреспонденция:

Т/Р	ХЎЖАЛИК ОПЕРАЦИЯСИНИНГ МАЗМУНИ	ҲИСОБВАРАҚЛАР КОРРЕСПОНДЕНЦИЯСИ	
		ДЕБЕТ	КРЕДИТ
1	КАССАДАН ҲИСОБДОР ШАХСЛАРГА БЎНАҚЛАР БЕРИЛДИ	4220-4290	5010, 5020
2	КАССАГА ИШЛАТИЛМАГАН ҲИСОБ БЕРИЛАДИГАН СУММАЛАР ҚАЙТАРИЛДИ	5010, 5020	4220-4290
3	ҲИСОБДОР ШАХСЛАР КАПИТАЛ ҚЎЙИЛМАЛАР, УСКУНАЛАР, МАТЕРИАЛЛАР, ҲАЙВОНЛАР, ТОВАРЛАРНИ ХАРИД ҚИЛИШ, ЕТКАЗИБ БЕРИШ, ТАЙЁРЛАШ БИЛАН БОҒЛИҚ ХАРАЖАТЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДИ	0710-0890 1010-1090 1110-1120 2910-2990	4220-4290
4	ҲИСОБДОР ШАХСЛАР АСОСИЙ, ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ, ХИЗМАТ КўРСАТУВЧИ ХЎЖАЛИКЛАР, ШУНИНГДЕК УМУМИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДИ	2010, 2310 2510, 2710	4220-4290
5	ҲИСОБДОР ШАХСЛАР ДАВР ХАРАЖАТЛАРИГА КИРУВЧИ ХАРАЖАТЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДИ	9410-9440	4220-4290

Хизмат сафари жойидаги тураржойни ижарага олиш бўйича харажатлар хизмат сафарига юборилган ишчини келиш ва кетиш кунлари бўйича ҳақиқатдаги харажатлар бўйича (люкс-номерлардан ташқари), жумладан меҳмонхоналарда кўрсатиладиган қўшимча хизматлар (жойларни бронлаш, дазмолдан фойдаланиш, сақлаш камерасидан, телевизор, музлатгич, идиш-товок, алоқа хизматида фойдаланиш)га ҳақ тўлаш бўйича харажатларни тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлган тақдирда қопланади.

Агар, меҳмонхоналарни люкс-номерларида (хоналарида) яшаганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим этилганда, тураржой хонасини ижарага олиш бўйича ҳақ тўлаш ушбу номернинг қийматини 70% миқдоридан амалга оширилади.

Тураржой хонасини ижарага олганликни тасдиқловчи ҳужжатлар йўқ бўлган ҳолларда, харажатлар ҳар бир сутка учун белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдорини МДХ мамлакатлари пойтахтларида бўлганда - 3%, бошқа шаҳар ва аҳоли пунктларида – 2% миқдоридан қопланади.

ЎЗР Солиқ кодексининг 147-моддаси биноан ишлаб чиқариш ва бошқарув ходимлари хизмат сафари харажатларини хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг фармойиши билан қонун ҳужжатларида белгиланган меъёрлардан ортикча амалга ошириш фойда солиғи бўйича солиқ солиш базасига ва жисмоний шахснинг солиқ солинадиган даромадига киритилади.

Хизмат сафарига юбориладиган ишчига хизмат сафарига кетишдан олдин конун ҳужжатларида кўзда тутилган миқдорларда кундалик харажатлар, йўл харажатлари, тураржой хонасини ижарага олиш харажатлари чегарасида пул кўринишидаги бўнак тўланади. Ишчи хизмат сафаридан қайтган кундан эътиборан уч кун мобайнида бўнак ҳисоботини тақдим қилиши шарт. Ушбу ҳисоботга белгиланган тартибда расмийлаштирилган хизмат сафари гувоҳномаси ва хизмат сафарига ҳақиқатда қилинган харажатларнинг тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилинади.

7-БОБ. МЕХНАТГА ҲАҚ ТўЛАШ ҲИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобининг тартибга соладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. ЎзР Меҳнат Кодекси.
2. ЎзР Солиқ Кодекси.
3. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси” (ЎзР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

7.1. Меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари, иш ҳақи ва бошқа тўловларнинг ҳисоблаш тартиби

Бозор иқтисодиёти шароитида корхона меҳнатга ҳақ тўлаш шакллари, тизимлари ва миқдорини, шунингдек бошқа қўшимча ҳақ ва устама ҳақларни республика қонуни ҳужжатлари асосида мустақил равишда белгилайди.

Иш ҳақи ходимлар даромадининг асосий манбаи ҳисобланади ва корхона ишнинг пировард натижаларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг ишлаб чиқаришга қўшган меҳнат ҳиссаси билан белгиланади.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг асосий шакллари *ишбай* ва *вақтбай* шакллар ҳисобланади.

Ишбай иш ҳақи ишлаб чиқарилган маҳсулот (ишлар) миқдори ва унинг бирлиги учун нархлар асосида ҳисобланади.

Мисол. III разрядли токарь бир ойда 80 деталь тайёрлади. Бир деталь учун ишбай нарх – 1 250 сўм. Унинг иш ҳақи 100 минг сўмни (1 250 x 80) ташкил этди.

Ишбай ҳақининг *ишбай-мукофот* шакли ҳам қўлланилади.

Ишбай-мукофот шакли ишлаб чиқариш меъёрларини бажарганлик ва ошириб бажарганлик учун мукофотлар тўлашни назарда tutади.

Мисол. III разрядли токарь меъёри 70 деталь ташкил этганда 80 деталь тайёрлади, ишбай нарх – маҳсулот бирлиги учун – 1 250 сўм. Ишлаб чиқариш меъёрини ошириб бажаришнинг ҳар бир фоизи учун ишбай ҳақининг суммасидан 3% миқдорда мукофот белгиланади. Ишлаб чиқариш меъёрини бажариш фоизи:

$$114\% = (80 : 70 \times 100);$$

ишчининг меъёрдан ортиқча бажарган фоизи – 14% (114% - 100%)

мукофот миқдори – 42% (14% x 3);

ишбай ҳақ суммаси – 100 000 сўм (1 250 x 80);

мукофот суммаси – 100 000 x 42 % = 42 000 сўм;

умумий иш ҳақи суммаси – 100 000 + 42 000 = 142 000 сўм.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг *вақтбай* шакли иш ҳақини ходим томонидан ишланган вақт миқдоридан ва бир соат иш учун тариф ставкасидан қилиб чиқиб ҳисоб-китоб қилишнинг назарда tutади.

Мисол. II разрядли слесарь июнда 170 соат ишлаган. Бир соат учун тариф ставкаси 1 200 сўмга тенг. Унинг иш ҳақи 204 000 сўмни (1 200 x 170) ташкил этди.

Тунги вақтдаги иш учун ҳақ тўлаш. Соат 22-00 дан то соат 6-00 гача бўлган вақт тунги вақт деб ҳисобланади (ЎзР Меҳнат кодексининг 122-моддаси). Тунги вақтдаги ишнинг ҳар бир соати учун камида бир ярим баравар миқдорда ҳақ тўланади, яъни тунги вақтдаги иш учун қўшимча тўлов миқдори соат ставкасининг 50%дан кам бўлиши мумкин эмас.

Корхона ўзининг ички ҳужжатларида, масалан коллектив шартномасида ёки Меҳнатга ҳақ тўлаш тўғрисидаги низомда тунги вақтдаги иш учун қўшимча тўловни қонуни ҳужжатларида белгиланган миқдордан ортиқча қилиб белгилаши мумкин.

Иш вақтидан ташқари иш учун ҳақ тўлаш. Белгиланган кундалик иш муддатидан ташқари ишлаш иш вақтидан ташқари иш деб ҳисобланади. Иш вақтидан ташқари иш бухгалтерияда нарядлар, иш вақтининг ҳисобга олиш табели, маълумотнома-ҳисоб-китоб билан расмийлаштирилади ва иш вақтидан ташқари иш учун ҳақ тўлаш икки баробардан кам бўлмаган миқдорда ҳақ тўланади (ЎзР Меҳнат кодексининг 157-моддаси). Ҳақ тўлашнинг аниқ миқдори коллектив шартномасида ўрнатилади, агар у тузилмаган бўлса, корхона раҳбари томонидан қасаба уюшмаси ёки ишчиларнинг бошқа вакил органи билан келишилган ҳолда белгиланади.

Байрам ва дам олиш кунларида ишлаганлик учун икки баробар миқдорда ҳақ тўланади. Агар ходим бунинг ҳисобига бошқа кунни дам олса, бир баробарда ҳақ тўланади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси ҳисоб-китоби. Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақасини ҳисоблаш ва тўлаш услубияти «Давлат ижтимоий сугуртаси бўйича нафақалар тайинлаш ва тўлаш тартиби тўғрисида»ги низом (ЎзР АВ томонидан 08.05.2002 йилда 1136-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Даволаш (тиббий) муассасасининг меҳнатга қобилиятсизлик варақаси (бюллетень) тўлаш суммасини ҳисоб-китоб қилиш учун асос бўлиб ҳисобланади.

Вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича бошқа нафақаларни тўлаш билан боғлиқ харажатлар хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ўз ҳисобидан амалга оширилади, бунда мазкур харажатлар даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда солиқ солиш базасидан чиқариб ташланади.

Вактинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси иш стажининг давомийлигидан қатъи назар иш ҳақининг 100 фоизи миқдорида қуйидагиларга тўланади: ишлаётган Иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларига; байналминал жангчиларга ва уларга тенглаштирилган бошқа шахсларга; қарамоғида 16 ёшга (ўқувчилар 18 ёшга) етмаган уч ёки ундан ортиқ болалари бўлган ходимларга; Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда қатнашган ходимларга; Чернобиль АЭСдаги авария натижасида радиоактив ифлосланиш зонасидан эвакуация қилинган ва кўчирилган, қон ҳосил қилувчи органлар касалликлари (ўтқир лейкоз), қалқонсимон без (аденома, рак) ва хавфли ўсмалар билан боғлиқ касалликларга чалинган ходимларга; меҳнатда майибланиш ва касб касаллиги натижасида вактинча меҳнатга қобилиятсиз бўлган ходимларга.

Қолган ишчиларга вактинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақа қуйидаги миқдорларда тўланади:

- умумий иш стажи 8 йил ва ундан ортиқ бўлган ходимларга ҳамда 21 ёшга етмаган чин етимларга иш ҳақининг 80 фоизи миқдорида;

- умумий иш стажи 8 йилгача бўлган ходимларга иш ҳақининг 60 фоизи миқдорида.

Ишбай иш ҳақи олувчи ходимларга нафақа уларнинг вактинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланган ойнинг биринчи кунидан олдинги сўнги календарь ойдаги иш ҳақидан ҳисоблаб чиқарилади ҳамда ойлик иш ҳақига ҳисоблаб чиқарилган мукофотларнинг ўртача суммаси қўшиб ҳисобланади.

Меҳнатига вақтбай ҳақ тўланадиган ходимларга нафақа ҳисоблаб чиқаришда ойлик иш ҳақи вактинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланган кунгача доимий равишда олиб келинган қўшимча ва устамаларни қўшган ҳолда кунлик ёки соатбай тариф ставкаси ҳисоблаб чиқарилган ўртача ойлик мукофотлар суммаси ҳисобга олинади.

Нафақаларни ҳисоблашда асос қилиб олинadиган ҳақиқий иш ҳақига иш жойидан, суғурта бадаллари ундирилиб тўланадиган жами иш ҳақи тўловлари киради.

Вактинча меҳнатга қобилиятсизлик бошланган ойдан олдинги 12 ой даврида олган ва суғурта бадаллари чегирилган барча мукофотларнинг 1/12 қисми нафақа ҳисоблаб чиқариладиган ойлик иш ҳақига қўшилиб, ўртача ойлик иш ҳақи миқдори аниқланади.

Мисол. Ходим 2011 йилнинг декабрида уч кун касал бўлди, бу нарса табелда қайд этилди ва тиббиёт муассасасининг меҳнатга қобилиятсизлик варақаси билан тасдиқланди. Умумий иш стажи – 9 йил. Ноябрь ойи учун унинг иш ҳақи: ишбай – 90 минг сўм; вақтбай – 14 минг сўм; вактинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси – 6 минг сўм; ўтган йил учун ўртача ойлик мукофот – 8 минг сўмни ташкил этди.

Вактинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақасини ҳисоб-китоб қилиш учун ўртача иш ҳақи ҳисоб-китобига 112 минг сўм (90 + 14 + 8) киритилиши керак. Ноябрьда иш кунлари сони - 22 та. Ўртача бир кунлик иш ҳақи 5,09 минг сўмни (112минг : 22кун) ташкил этди. Иш стажи ва касаллик кунлари сонини ҳисобга олганда нафақа 12,2 минг сўмга тенг (5,09 x 3кун x 80%).

Таътилларни тўлаш ҳисоб-китоби. ЎзР Меҳнат кодексининг 133-моддасига биноан барча ходимлар ҳар йили меҳнат таътилига чиқиш ҳуқуқига эга, бу ҳуқуқ мазкур қорхонада олти ой узлуксиз ишлашдан сўнг берилади.

Таътил учун тўлов суммаси таътидан олдинги ишланган ой учун иш ҳақи суммасидан келиб чиқиб ҳисобланади. Таътил учун тўлов суммасини аниқлашда Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 11 мартдаги 133-сон қарори билан тасдиқланган «Ўртача ойлик иш ҳақини ҳисоблаб чиқариш тартиби»нинг 1-бандига мувофиқ ҳисоблаб чиқариладиган ходимнинг ўртача ойлик иш ҳақи асос қилиб олинади. Таътиллар вақтига ҳақ тўлаш, ишдан бўшатиш нафақасини, ишсизлик нафақасини тўлаш учун ўртача ойлик иш ҳақи ҳисоблаб чиқариш кундаги тарификация бўйича белгиланган иш ҳақи ёки лавозим маошидан келиб чиққан ҳолда уларни ҳисоб-китоб даврида тарификация бўйича белгиланган иш ҳақи ёки лавозим маошидан ошган сумманинг ўн иккидан бирга (олти ой тўлиқ ишлаганларга олтидан бирга; етти ой тўлиқ ишлаганларга еттидан бирга ва ҳоказолар) оширган ҳолда ҳисоблаб чиқарилади. Уларга ишбай асосда ишлаб топилган қўшимча иш ҳақи, мукофотлар, қўшимча тўловлар, иш ҳақига қўшимча ҳақлар ва ижтимоий суғурта бўйича бадаллар ҳисобланадиган бошқа тўловлар киради. Олинган сумма 25,4 (бир йилдаги ойлик иш кунларининг ўртача сони)га бўлинади ва таътил кунлари сонига кўпайтирилади.

Мисол. Ишчи апрелда 24 кунга таътилга чиқди. Унинг март учун иш ҳақи: ишбай – 60 минг сўм; вақтбай – 20 минг сўм; тунги вақтда ишлаганлик учун – 7 минг сўм; вактинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақаси – 5 минг сўм; Наврўз байрами муносабати билан мукофот – 20 минг сўм; ўтган йил учун ўртача ойлик мукофот – 8 минг сўм. Таътил учун тўловни ҳисоб-китоб қиламиз: (60 + 20 + 7 + 8) = 95 минг сўм. Наврўз байрами муносабати билан берилган мукофотни ҳисоб-китобга киритмаймиз, чунки у бир марталик мукофот. Таътил учун тўлов суммасини аниқлаймиз: (95минг : 25,4кун x 24кун) = 89,76 минг сўм.

Шуни таъкидлаш жоизки, ЎзР Меҳнат кодексига кўра асосий меҳнат таътилининг 15 кун давом этиши белгиланган, лекин ходимлар қўшимча таътилларининг муддати жамоа шартномасида бир неча кун кўпроқ қилиб белгиланиши мумкин. Қонун ҳужжатлари бўйича таътил муддати билан жамоа шартномасида белгиланган таътил муддати учун ҳисобланган суммалар ўртасидаги фарқ ЎзР Солиқ кодексининг 147-моддасига биноан фойда солиғи бўйича солиққа солиш базасига киритилиши керак.

Масала № 13.

1. “Тонг” қорхонаси ишчиси Бакиев М. июн ойида 10 кун касал бўлди. Бакиевнинг умумий иш стажи 9 йил, май ойига ишбай иш ҳақи - 170 000 сум, вақтбай – 120 000 сум, олдинги ойдаги касаллик нафақаси – 30 000 сум, олдинги йилга ўртача мукофот пули – 70 000 сум, 9 майга мукофот пули – 40 000 сум, моддий ёрдам – 80 000 сум, овқат пули – 30 000. Май ойидаги иш кунлари сони – 22 кун. Июнь ойига Бакиев М.га меҳнатга вактинчалик лаёқатсизлик нафақасини ҳисобланг.

2. “Самара” корхонаси менежери Курбонов Т.га август ойида 24 кун таътил берилди. Курбоновнинг июл ойидаги ишбай иш ҳақи – 150 000 сум, вақтбай – 140 000сум, касаллик нафақаси - 42800 сум, уртача ойлик мукофот – 80 000 сум, мод.ёрдам – 150 000 сум, юбилейга мукофот – 100 000 сум. Менежер Курбонов Т.га таътил нафақасини ҳисобланг.

7.2. Бажарилган иш ҳажми ва иш ҳақини ҳужжатлар билан расмийлаштириш

Ишлаб чиқариш хусусияти, меҳнатни ташкил этиш ва унга ҳақ тўлаш тизимидан келиб чикиб, корхонада бирламчи ҳужжатларнинг қуйидаги шакллари қўлланилади: *ишбай ишга наряд; йўналиш варақаси (харитаси); бажарилган иш ҳажми тўғрисида билдирги; бажарилган иш ҳажмини ҳисобга олиш қайдномаси; ишларни қабул қилиш далолатномаси.*

Нарядлар якка тартибдаги маҳсулот тайёрлайдиган якка-ёлғиз ишлаб чиқаришларда қўлланилади. Бир марталик ва жамғариш, шунингдек якка тартибдаги ва бригада нарядлари фаркланади. Бир марталик нарядлар бўйича смена ёки ой давомида бир турдаги иш расмийлаштирилади, жамғариш нарядлари эса ой охирида ёпилади ва турли хил ишларни акс эттиради.

Якка тартибдаги наряд бир ишчининг иши учун расмийлаштирилади, агар иш бригада томонидан бажарилса, бригада ишини акс эттирадиган бригада нарядлари расмийлаштирилади.

Маҳсулот цехлар бўйича навбатма-навбат ишлов бериш йўли билан тайёрланадиган мунтазам (серияли) ишлаб чиқаришларда бажарилган ишлар ҳажмини ҳисобга олиш учун йўналиш хариталари қўлланилади.

Ишчилар бир турдаги операцияларни бажарадиган, ишлаб чиқариш оммавий хусусиятга эга бўлган корхоналарда уларнинг маҳсулот ишлаб чиқариш бажарилган ишлар ҳажмини ҳисобга олиш қайдномаси билан расмийлаштирилади.

Меҳнатга ҳақ тўлашнинг аккорд тизимида бригаданинг иш ҳажми бажарилган ишларни қабул қилиш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Ишнинг бир меъёрга шароитларидан четга чиқишлар *қўшимча ҳақ тўлаш варақалари* билан расмийлаштирилади.

Вақтбай иш ҳақини ҳисоб-китоб қилиш учун асосий ҳужжат бўлиб фойдаланилган иш вақти табели ҳисобланади. У иш жойларида бригадирлар, усталар, цех, бўлим бошлиқлари томонидан тўлдирилади. Ишда бўлмаган кунлари қуйидаги шифрлар билан акс эттирилади: «К» – касалланиш, «Д» – дам олиш куни, «Т» – таътил ва ҳоказо.

Тегишлича расмийлаштирилган бирламчи ҳужжатлар ой охирида бухгалтерияга топширилади, бухгалтерия ходимлари уларни диққат билан текширадилар, сўнгра ҳар бир ходимга тегишли бўлган иш ҳақини ҳисоблайдилар ва маълумотларни ишлов учун ҳисоблаш марказига топширадилар ёки компьютерга киртадилар. Ҳисоблаб чиқарилган иш ҳақи ходимнинг шахсий счётида кўрсатилади.

7.3. Ходимлар билан иш ҳақи ва бонус тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар ҳисоби

Ишчиларга иш ҳақи ҳар ярим ойда камида бир марта тўланиши лозим. Бўнақлар солиқларни чиқариб ташлаган ҳолда лавозим маошнинг 40-50%ни миқдоридан берилади.

Корхона бухгалтерияси томонидан ишчи ва хизматчилар билан ҳисоб-китобларни расмийлаштириш учун фойдаланиладиган асосий регистр бўлиб *ҳисоб-китоб қайдномаси* ҳисобланади. У цех ва бўлимлар бўйича тузилади ва қуйидаги кўрсаткичларни ўз ичига олади: тўлов турлари бўйича ҳисоблашлар – 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишлар» ҳисобварағи кредити бўйича айланма; иш ҳақидан ушлаб қолишлар – 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишлар» ҳисобварағи дебети бўйича айланма. Бундаги фарқ қўлга тегадиган суммани ташкил этади.

Ҳисоб-китоб қайдномасининг охириги кўрсаткичи иш ҳақи тўлов учун тўлов қайдномасига кўчириб ёзилади. Ушбу қайдноманинг титул варағида корхона раҳбарининг руҳсат берувчи имзоси қўйилади. Иш ҳақининг берилиши уч кун давомида амалга оширилиши керак. Ходимлар томонидан ўз вақтида олинмаган иш ҳақи депонентга топширилади, яъни иш ҳақининг кейинги берилишигача олиб қўйилади. Кассир ходимнинг фамилияси қаршисига «Имзо» устунига «Депонентга топширилган» тамғасини қўяди ёки қўлда ёзади. Сўнгра кассир тўлов қайдномасининг титул варағида нақд пул билан тўланган ҳақиқий суммани, депонентга қўйилган иш ҳақи суммасини кўрсатади, имзалайди ва қайдномани бухгалтерга топширади. Ҳар бир ходимнинг депонентга топширилган иш ҳақи депонент варақасига ўтказилади. Берилган бутун иш ҳақига чиким касса ордери тузилади, у кассадан пулни ҳисобдан чиқариш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китобларнинг ҳисоби 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишлар» счётида юритилади. Ушбу счётининг кредитида ҳисобланган иш ҳақи, нафақалар, компенсациялар, дебетида эса – барча ушлаб қолишлар ва берилган иш ҳақи акс эттирилади. 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишлар» счёти бўйича счётлар корреспонденцияси қуйида келтирилади.

Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишларнинг ҳисобга олувчи счётлар (6700) корреспонденцияси

№	ХЎЖАЛИК ОПЕРАЦИЯСИНING MAЗМУНИ	СЧЕТЛАР КОРРЕСПОНДЕНЦИЯСИ	
		ДЕБЕТ	КРЕДИТ
1	КАПИТАЛ ҚУЙИЛМА СОҲАСИДА БАНД БЎЛГАН ХОДИМЛАР БЎЙИЧА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	0810-0890	6710
2	ТМЗНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ХАРИД ҚИЛИШ ОПЕРАЦИЯЛАРИ БЎЙИЧА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	1010-1120 2970-2990	6710

3	ТМЗНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ХАРИД ҚИЛИШ ОПЕРАЦИЯЛАРИ БЎЙИЧА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ (1510-ҲИСОБВАРАҒИДАН ФОЙДАЛАНГАН ХОЛДА)	1510	6710
4	АСОСИЙ, ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ, УМУМИШЛАБ ЧИҚАРИШ ЦЕХЛАРИ, ХИЗМАТ КЎРСАТАДИГАН ХЎЖАЛИКЛАР ИШЧИЛАРИГА, ЯРОҚСИЗЛИКНИ ТУЗАТИШ БИЛАН БАНД БЎЛГАН ИШЧИЛАРГА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	2010, 2310, 2510, 2710, 2610	6710
5	МАҲСУЛОТ РЕАЛИЗАЦИЯСИ, МАЪМУРИЙ ВА БОШҚА ОПЕРАЦИЯЛАР БИЛАН БАНД БЎЛГАН ХОДИМЛАРГА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	9410-9430	6710
6	КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИГА КИРИТИЛАДИГАН ИШЛАР УЧУН МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ (МАВСУМИЙ ТАРМОҚЛАРДА)	3190	6710
7	АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ЧИҚИБ КЕТИШИ БИЛАН БОҒЛИҚ ОПЕРАЦИЯЛАР БЎЙИЧА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	9210	6710
8	ОРТИҚЧА ТЎЛАНГАН СУММАЛАР КАССАГА ҚАЙТАРИЛДИ (МЕХНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШ)	5010	6710
9	ТАБИЙ ОФАТЛАР, ЁНГИНЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ХОДИМЛАРГА МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБЛАНДИ	9720	6710
10	ХОДИМЛАРГА БИР МАРТАЛИК МУКОФОТЛАР ҲИСОБЛАНДИ	9430	6710
11	КОРХОНА ИШЧИЛАРИДАН МАҲСУЛОТ, ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР ҚИЙМАТИ УШЛАБ ҚОЛИНДИ	6710	4790
12	ИШЧИЛАРГА ҲИСОБЛАНГАН СУММАЛАР КАССАДАН ТЎЛАНДИ (МЕХНАТГА ҲАҚ, МУКОФОТЛАР ВА Ҳ.К. ТЎЛАШ)	6710	5010
13	ҲИСОБДОР ШАХСЛАРДАН ҚАЙТАРИЛМАГАН БЎНАКЛАР УШЛАБ ҚОЛИНДИ	6710	4220-4290
14	АКЦИЯЛАРГА ЭГАЛИК ҚИЛИШ БЎЙИЧА МАЖБУРИЯТЛАР МЕХНАТ ҲАҚИ ҲИСОБИДАН ҚОПЛАНДИ	6710	4610
15	КРЕДИТГА ОЛИНГАН ТОВАРЛАР УЧУН ҲИСОБ-КИТОБЛАР БЎЙИЧА ИШЧИЛАРДАН НАВБАТДАГИ ТЎЛОВЛАР УШЛАБ ҚОЛИНДИ	6710	4710
16	АЙБДОР ИШЧИЛАР МЕХНАТ ҲАҚИ СУММАЛАРИДАН МОДДИЙ ЗАРАРЛАР ҚОПЛАНДИ	6710	4730

7.4. Жисмоний шахсларнинг иш ҳақидан даромад солиғи ва бошқа ушлаб қолишлар ҳисоби

Даромад солиғини ҳисоблаш ва ушлаб қолиш Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг VI бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Солиқ солинадиган даромадга эга бўлган жисмоний шахслар жисмоний шахслардан олинadиган *даромад солиғи тўловчилардир*.

Жисмоний шахсларнинг Ўзбекистон Республикасидаги ва ундан ташқаридаги манбалардан олинган даромадлари *солиқ солиш объекти* ҳисобланади.

Солиқ солинадиган база жами даромаддан келиб чиқиб, солиқ солишдан озод қилинган даромадлар чегирилган ҳолда аниқланади.

Жисмоний шахсларнинг *жами даромадига* қуйидагилар киради: 1) меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар; 2) мулкый даромадлар; 3) моддий наф тарзидаги даромадлар; 4) бошқа даромадлар.

1) меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар; (Солиқ Кодексининг 172 моддаси)

Меҳнат шартномаларига ёки ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш предмети бўлган фуқаролик-ҳуқуқий тусдаги шартномаларга мувофиқ жисмоний шахсларга ҳисобланадиган ва тўланадиган барча тўловлар меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар деб эътироф этилади. Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадларга қуйидагилар ҳам киради: рағбатлантириш хусусиятига эга бўлган тўловлар; компенсация тўловлари (компенсация); ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш.

Рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар (Солиқ Кодексининг 173 моддаси): жумласига қуйидагилар киради: йиллик иш якунлари бўйича мукофот, бирйўла берилadиган мукофотлар; юридик шахсларнинг мукофотлаш тўғрисидаги қонунда назарда тутилган рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар; касб маҳорати, мураббийлик учун тариф ставкаларига ва маошларга устамалар; таътилга ҳар йилги қўшимча ҳақлар; кўп йил ишлаганлик учун пул мукофоти ва тўловлар; рационализаторлик таклифи учун тўлов.

Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзида даромадга киритилadиган компенсация тўловлари (компенсациялар) жумласига қуйидагилар киради (Солиқ Кодексининг 174 моддаси): табиий-иклим шароитлари ноқулай бўлган

жойлардаги ишлар билан боғлиқ кўшимча тўловлар; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, зарарли, ўта зарарли меҳнат шaroитларида ишлаганлик учун устамалар; технологик жараён жадвалида назарда тутилган тунги вақтда, иш вақтидан ташқари, дам олиш кунларида ва байрам (ишланмайдиган) кунларида ишлаганлик учун тариф ставкаларига ҳамда маошларга устамалар ва кўшимча тўловлар; кўп сменали режимда ишлаганлик, шунингдек бир неча касбда, лавозимда ишлаганлик ва хизмат кўрсатиш доирасини кенгайтирганлик учун устамалар; доимий иш йўлда кечадиган, ҳаракатланиш ва (ёки) кўчиб юриш хусусиятига эга бўлган ходимларнинг, шунингдек қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда ишлар вахта усулида бажарилган тақдирда, иш ҳақиға устамалар; юридик шахс жойлашган ердан (Йиғилиш пунктидан) ишлан жойига ва орқага қайтиш учун вахтада ишлаш жадвалида назарда тутилган ишлар вахта усулида бажарилган тақдирда йўлга кетадиган кунлар, шунингдек ходимлар метеорологик шaroитлар сабабли ва транспорт ташкилотларининг айби билан йўлда ушланиб қолган кунлар учун тариф ставкаси, маош миқдоридан тўланадиган суммалар; ер ости ишларида доимий банд бўлган ходимларга уларнинг стволдан ишлаш жойига бориш ва у ердан қайтиш учун шахтада (конда) ҳаракатланишининг метррий вақти учун тўланадиган кўшимча ҳақлар; қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортикча дала таъминоти; хизмат сафарлари вақтидаги қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортикча қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ҳолларда ходимларга иш вақтининг белгиланган давомийлигидан ортик ишлаганликлари муносабати билан берилладиган дам олиш кунлари (оттуллар) учун тўловлар; хизмат ишлари учун ходимнинг шахсий автомобилидан ёки хизмат мақсадлари учун унинг бошқа мол-мулкдан фойдаланганлик учун қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортикча тўловлар; меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача шикаст етганлик билан боғлиқ зарарнинг ўрнини қошлаш учун белгиланган нормалардан ортикча олинган суммалар; озиқ-овқат, ойлик йўл чипталари ёки уларнинг ўрнини қошлаш кийиматини тўлаш.

Ишланмаган вақт учун ҳақ тўлашга қўидагилар қиради(Солиқ Кодексининг 175 моддаси): қонун ҳужжатларига мувофиқ навбатдаги (ҳар йиллик) ва кўшимча таътиллارга ҳақ тўлаш, фойдаланилмаган навбатдаги (ҳар йиллик) ва кўшимча таътиллари учун компенсация, ўсмирларнинг имтиёзли соатларига, оналар болани овқатлантириши учун ишда берилладиган танаффусларга, шунингдек тиббий кўриқдан ўтиш билан боғлиқ вақт учун ҳақ тўлаш; асосий иш ҳақи қисман сақланиб қолган ҳолда мажбурий таътилда бўлган ходимларга берилладиган тўловлар; донор ходимларга кўриқдан ўтиш, қон тошириши ва қон тоширилган ҳар бир кундан кейин берилладиган дам олиш кунлари учун ҳақ тўлаш; Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига мувофиқ давлат ёки жамоат вазифаларини бажарганлик учун меҳнатта ҳақ тўлаш ва бошқалар;

2) мулкый даромадлар(Солиқ Кодексининг 176 моддаси);

Жисмоний шахсларнинг мулкый даромадлари таркибига қўидагилар қиради: фонзлар; дивидендлар; мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар; жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни сотишдан олинган даромадлар;

3) моддий наф тарзида олинадиган даромадлар(Солиқ Кодексининг 177 моддаси);

Солиқ тўловчи томонидан моддий наф тарзида олинадиган даромадлар қўидагилардир:

- юридик шахс томонидан жисмоний шахс манфаатларини кўзлаб, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақини, мулкый ҳуқуқларни тўлаш, шу жумладан: жисмоний шахсларнинг болаларини мактабгача таълим муассасаларида ўқитиш, тарбиялаш; коммунал хизматлар, ходимларга берилган уй-жой ҳақини, уй-жойдан фойдаланиш харажатлари ҳақини, ётоқхонадаги жойлар ҳақини ёки уларнинг ўрнини қошлаш кийиматини тўлаш; санаторий-курортларда даволаниш йўлланмалари кийиматини, дам олиш, стационар ва амбулаторияга катнаб даволаниш ҳақини ёки уларнинг ўрнини қошлаш кийиматини тўлаш; юридик шахснинг жисмоний шахс даромади бўлган бошқа харажатлари;

- совғалар, текин берилган, шу жумладан ҳадя шартномаси асосида берилган товарлар, солиқ тўловчининг манфаатларини кўзлаб, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар кийимати;

- товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ходимларга реализация қилинадиган нархи ва шу товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ушбу модданинг иккинчи ва учинчи қисмларига мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган кийимати ўртасидаги манфий тафовут;

4) бошқа даромадлар(Солиқ Кодексининг 178 моддаси);

Жисмоний шахсларнинг бошқа даромадлари жумласига қўидагилар қиради: давлат ижтимоий сўгуртаси бўйича нафақалар, ишсизлик нафақалари, ижтимоий нафақалар ва пенсиялар; стипендиялар; жисмоний шахсларга хайрия ва экология жамғармаларининг маблағларидан кўрсатиладиган моддий ёрдам; донорлик учун пул мукофотлари; алиментлар ва бошқалар;

Жисмоний шахслар даромадларининг солиққа тортиш ставкалари

Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар	Дивиденд ва фонз кўринишидаги даромадлар	Тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлар
9%-22% лик шкала бўйича	10%лик ставка	тадбиркорлик фаолиятининг турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблаб чиқариш учун солиқ ставкасини қўллаш мақсадида энг кам иш ҳави миқдори йил бошидан ортиб боровчи яқун бўйича (йил бошидан тегишли даврнинг ҳар бир ойи учун энг кам иш ҳақларининг суммаси) ҳисобга олинади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи бўйича имтиёзлар

Солиқдан озод этилган даромадлар (ижтимоий йўналишга эга имтиёзлар)	Солиқдан озод этилган даромадлар (иктисодийда давлат манфаатини акс эттирувчи имтиёзлар)	Солиқдан озод этилган даромадлар(меёр доираси дағи ишчилар учун даромад ҳисобланган корхона харажатлари бўйича имтиёзлар)
<p>1. Давлат пенсиялари, давлат пенсияларига устамалар;</p> <p>2. Стипендиялар;</p> <p>3. Олинган алиментлар;</p> <p>4. Донорлик учун пул мукофотлари;</p> <p>5. Жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни сотишдан олинадиган даромадлар;</p> <p>6. Жисмоний шахсларнинг мерос ёки ҳада тартибида олган даромадлари;</p> <p>7. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган санаторий-курорт ва соғломлаштириш муассасаларига йўланмалар қийматини ногиронларга, шу жумладан мазкур корхонада ишламайдиган ногиронларга тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари;</p> <p>8. Ўз ходимларига ва уларнинг болаларига амбулатория ва (ёки) стационар тиббий хизмат тўланган суммалар, шунингдек юридик шахснинг даволаш ва тиббий хизмат кўрсатганлик, ногиронлик профилактикаси ва ногиронларнинг саломатлигини тиклашга доир техник воситаларни олиш учун қилинган харажатлари. Ходимларни даволаганлик, уларга тиббий хизмат кўрсатганлик учун юридик шахслар томонидан соғлиқни сақлаш муассасаларига нақд пулсиз ҳақ тўланган тақдирда, шунингдек соғлиқни сақлаш ташкилотлари томонидан ёзиб берилган ҳужжатлар асосида ушбу мақсадлар учун мўлжалланган нақд пул маблағлари бевосита ходимга, ходим йўқлигида, унинг оила аъзоларига, ота-оналарига берилган ёки мазкур мақсадлар учун мўлжалланган маблағлар ходимнинг банкдаги ҳисобварағига киритилган тақдирда, ушбу даромадлар солиқ солишдан озод қилинади;</p>	<p>1. Давлат заёмнинг облигациялари бўйича ютуқлар, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозлари бўйича фоизлар, лотерея бўйича ютуқлар;</p> <p>2. Депозит сертификатлар бўйича даромадлар, тижорат банкларидаги омонатлар ва давлат хазина мажбуриятлари бўйича фоизлар ҳамда ютуқлар;</p> <p>3. Халқаро ҳамда чет эл ташкилотлари ва фондларидан, шунингдек илмий-техника ҳамкорлиги соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари доирасида бевосита жисмоний шахс грант берувчидан ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирилари Маҳкамаси томонидан вакил қилинган фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаш тириш бўйича органнинг хулосаси бўлган тақдирда, юридик шахсдан - грант олувчидан олган грант суммаси;</p>	<p>1. Моддий ёрдам суммалари:</p> <p>а) табиий офат, бошқа фавқулодда ҳолатлар муносабати билан бериладиган моддий ёрдам суммалари - тўлалигича;</p> <p>б) вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзоси вафот этганлиги муносабати билан ходимга бериладиган моддий ёрдам суммалари - энг кам иш ҳақининг йигирма бараваригача миқдорда;</p> <p>в) бошқа ҳолларда - энг кам иш ҳақининг ўн икки бараваригача миқдорда;</p> <p>2. Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидан ташқарига ишлаш учун юборилиши муносабати билан бюджет ташкилотларидан чет эл валютасида олинган иш ҳақи суммалари ва бошқа суммалар, қонун ҳужжатларида белгиланган суммалар доирасида;</p> <p>3. Меҳнат шартномаси бекор қилинганда энг кам иш ҳақининг ўн икки баравари миқдори доирасида тўланадиган ишдан бўшатилш нафақаси</p>

Даромад солиғи бўйича алоҳида шахсларга бериладиган имтиёзлар

Даромад солиғидан тўлиқ озод қилинадиган жисмоний шахслар	Даромад солиғидан тўрт баробар миқдорда озод қилинадиган жисмоний шахслар
<p>1. Хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналарининг бошлиқлари ва ходимлари, консуллик муассасаларининг мансабдор шахслари, уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмаса, - Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинадиган, дипломатлик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;</p> <p>2. Хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасаларининг маъмурий-техник ходимлари ҳамда уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, - Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинадиган, дипломатлик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;</p> <p>3. Хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналарига, консуллик муассасаларига хизмат кўрсатадиган ходимлар таркибига кирган шахслар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, - ўз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;</p> <p>4. Халқаро ноҳукумат ташкилотларнинг мансабдор шахслари - агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса, уларнинг ушбу ташкилотларда олган даромадлари бўйича;</p> <p>5. Ўзбекистон Республикаси мудофаа, ички ишлар, фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Миллий ҳавфсизлик</p>	<p>1. "Ўзбекистон Қаҳрамони", Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Меҳнат Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган шахслар, учала даражадаги Шўҳрат ордени билан тақдирланган шахслар, уруш ногиронлари ёхуд 1941-1945 йиллардаги уруш даврида ёки ҳарбий хизматнинг бошқа мажбуриятларини бажаришда яраланганлиги туфайли ногирон бўлиб қолган ҳарбий хизматчилар</p> <p>2. 1941-1945 йиллардаги уруш, собиқ СССРни химоя қилиш бўйича бошқа жанговар операцияларнинг қатнашчилари, 1941-1945 йиллардаги уруш даври меҳнат фронтининг фахрийлари ва концентрацион лагерларнинг собиқ ёш тутқунлари;</p> <p>3. Ленинград шаҳрида 1941 йил 8 сентябрдан 1944 йил 27 январгача камал даврида ишлаган фуқаролар;</p> <p>4. Ички ишлар органларининг бошлиқлари ва оддий хизматчилари жумласидан бўлиб, хизмат вазифаларини бажаришда яраланганлиги, конгузия бўлганлиги ёки шикастланганлиги оқибатида ногирон бўлиб қолганлар;</p> <p>5. Болалиқдан ногирон бўлиб қолганлар, шунингдек I ва II гуруҳ ногиронлари;</p> <p>6. Ўн ва ундан ортиқ боласи бор аёллар;</p> <p>7. Хизматни Афғонистон Республикасида ва жанговар ҳаракатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вақтинча бўлган кўшинларнинг чекланган контингенти таркибиде ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўқув ва синов йиғинларига қақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар;</p> <p>8. Чернобыль АЭСдаги аварияси оқибатида жабрланганлар;</p> <p>9. Икки ва ундан ортиқ ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ёлғиз оналар;</p>

<p>хизматининг ҳарбий хизматчилари, ички ишлар органлари ҳамда бошқона органларининг оддий хизматчилари ва бошликлари таркибига кирувчи шахслар, шунингдек ўқув ёки синов йилларига чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар – хизматни ўташ (хизмат вазифаларини бажариш) муносабати билан олган пул таъминоти, пул мукофотлари ва бошқа тўловлар суммалари бўйича;</p> <p>6. Прокуратура органларининг даража унвонларига эга бўлган ходимлари - уларнинг хизмат вазифаларини бажариш муносабати билан олган даромадлари бўйича;</p>	<p>10. Икки ва undan ortiq ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ва боқувчисини йўқотганлик учун пенсия олмайдиган бева аёл ва бева эркеклар;</p> <p>11. Болалигидан ногирон бўлган, доимий парваришни талаб қиладиган фарзанди билан бирга яшаб, уни тарбиялаётган ота-онадан бири.</p>
--	---

Кўзда тутилган имтиёзлар тегишли ҳужжатлар тақдим этилган тақдирда қўлланганди!

Жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган солиқ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 30 декабрь ПҚ-1675-сонли қарорига мувофиқ жисмоний шахсларнинг иш ҳақи, мукофотлар ва бошқа даромадларига қуйидаги миқдорларда солиқ солинади:

Жами даромад .	Солиқ суммаси
энг кам иш ҳақининг беш бараваригача миқдорда	даромад суммасининг 9 фоиз
энг кам иш ҳақининг беш бараваридан (+1 сўм) ўн бараваригача миқдорда	беш баравар миқдордан солик + энг кам иш ҳақи миқдорининг беш бараваридан ошадиган суммадан 16 фоиз
энг кам иш ҳақининг ўн баравари (+1 сўм) ва undan юқори миқдорда	ўн баравар миқдордан солик + энг кам иш ҳақи миқдорининг ўн бараваридан ошадиган суммадан 22 фоиз

Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигини ҳисоблаб чиқариш учун солиқ ставкасини қўллаш мақсадида энг кам иш ҳақи миқдори йил бошидан ортиб боровчи яқун бўйича (йил бошидан тегишли даврнинг ҳар бир ойи учун энг кам иш ҳақларининг суммаси) ҳисобга олинади.

Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигининг ҳисоблаб чиқарилган суммаси қонуни ҳужжатларида белгиланган тартибда жисмоний шахсларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағларига ўтказиладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига қамайтирилади.

Ўз ходимларига моддий ёрдам кўрсатган ва қимматбахо совғалар берган солиқ агентлари жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигини солиқ даврининг охирида амалда бўлган энг кам иш ҳақи миқдоридан келиб чиққан ҳолда қайта ҳисоб-китоб қиладди.

Йил мобайнида асосий иш (хизмат, ўқини) жойи ўзгарган тақдирда, жисмоний шахс жорий йилда ўзига тўланган даромадлар ва ушлаб қолинган жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи суммалари тўғрисидаги маълумотномани янги асосий иш (хизмат, ўқини) жойидаги бухгалтерияга дастлабки иш ҳақи ҳисоблангунига қадар тақдим этиши шарт. Илгариги иш (хизмат, ўқини) жойидан маълумотнома тақдим этилмаган ёки солиқ тўловчининг идентификация рақами тақдим этилмаган тақдирда, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи белгиланган энг юқори ставка бўйича ушлаб қолинади.

Асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошқа юридик шахслардан олинган даромадларга тўлов манбаида жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигини ҳисоблаб чиқариш жами даромад суммасидан Солиқ кодексига назарда тутилган имтиёзлар қўлланилмаган ҳолда, белгиланган ставкалар бўйича ҳисобланишига қараб, йил бошидан ортиб боровчи яқун бўйича амалга оширилади.

Агар асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошқа юридик шахслардан даромадлар олаётган жисмоний шахс бухгалтерияга ўз даромадидан жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигининг энг юқори ставкаси бўйича ушлаб қолиш тўғрисида ариза берад, даромадлар тўлаётган юридик шахслар жисмоний шахслардан олинadиган даромад солигини имтиёзларни қўлмаган ҳолда энг юқори ставка бўйича ушлаб қоладилар.

3 ноябрь 2011 йилдаги ПФ № 4377 га биноан 1 декабрь 2011 йилдан бошлаб энг кам иш ҳақи-62920 сум миқдорида белгиланди

2012 йил январь ойи учун жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган солиқни ҳисоблаш

СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН ДАРОМАД (5 X 62920) = 314600 СЎМГАЧА	СОЛИҚ СУММАСИ ДАРОМАД СУММАСИНИНГ 9%
314600+1 ДАН (10 X 62920) = 629200 СЎМГАЧА	28314 + 314600 СЎМДАН ОШГАН СУММАНING 16%
629200+1 СЎМ ВА УНДАН ЮҚОРИ	78650 + 629200 СЎМДАН ОШГАН СУММАНING 22%

Январь ойи учун энг кам иш ҳақи 62920 сўмни ташкил этади.

1-мисал. Корхона ходимига январь ойига 300 000 сўм иш ҳақи ҳисобланди. Унинг иш ҳақидан даромад солиғи қуйидаги тартибда ушлаб қолинади:

1. Январь ойи учун солиқ суммаси аниқланади (300 000 сўмлик даромаддан). Ходимнинг даромади энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан ошмаслиги сабабли унга 9%ли ставка бўйича солиқ солинади: $300\ 000 \times 9\% = 27\ 000$ сўм.

2. Январь ойи учун иш ҳақининг 1%и миқдорида шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий бадалларни ушлаб қолиш суммаси = $3\ 000$ сўмни ташкил этади ($300\ 000 \times 1\%$)

3. Бюджетга $24\ 000$ сўм даромад солиғи тўланиши керак ($27\ 000 - 3\ 000$).

2-мисол. Солиқ кодексининг 180-моддаси 5-бандига мувофиқ имтиёзга эга бўлган ходимга (мисол учун II гуруҳ ногиронига) январь ойи учун $300\ 000$ сўм иш ҳақи ҳисобланган. Январь ойидаги жами даромад $300\ 000$ сўмни ташкил этади.

Имтиёз ҳуқуқига эга бўлган шахслар жами даромадидан даромад олинган ҳар бир ой учун энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдори чиқариб ташланишини ҳисобга олган ҳолда, унинг жами солиқ солинмайдиган даромади $4 \times 62\ 920 = 251\ 680$ сўмни ташкил этади.

Унинг иш ҳақидан даромад солиғи қуйидаги тартибда ушлаб қолинади:

1. Солиқ солинмайдиган даромад аниқланади: $300\ 000 - 251\ 680 = 48\ 320$ сўм.

2. Солиқ суммаси аниқланади: $48\ 320 \times 9\% = 4\ 348,8$ сўм.

3. Январь ойи учун солиқ солинмайдиган иш ҳақининг 1%и миқдорида шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий бадалларни ушлаб қолиш суммаси $483,2$ сўмни ташкил этади ($48\ 320 \times 1\%$).

4. Январь ойи учун бюджетга тўланиши керак бўлган даромад солиғи суммаси $3\ 865,6$ сўм ($4\ 348,8 - 483,2$) га тенг.

3-мисол. Ходимга январь ойи учун $400\ 000$ сўм иш ҳақи ҳисобланди. Унинг иш ҳақидан даромад солиғи қуйидаги тартибда ушлаб қолинади:

1. Солиқ солинмайдиган даромад $400\ 000$ сўмга тенг.

2. Январь ойи учун солиқ суммаси аниқланади: $28\ 314 + (400\ 000 - 314\ 600) \times 16\% = 41\ 978$ сўм.

3. Январь учун солиқ солинмайдиган иш ҳақининг 1%и миқдорида шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий бадалларни ушлаб қолиш суммаси $4\ 000$ сўмни ташкил этади.

4. Январь ойи учун бюджетга $37\ 978$ сўм даромад солиғи тўланиши керак ($41\ 978 - 4\ 000$).

Жисмоний шахсларнинг 2012 йил февраль ойи учун даромадларига солинмайдиган солиқни ҳисоблаш

СОЛИҚ СОЛИНАДИГАН ДАРОМАД (5 X 62920 X 2) = 629200 СЎМГАЧА	СОЛИҚ СУММАСИ ДАРОМАД СУММАСИНИНГ 9%
629200 ДАН (10 X 62920 X 2) = 1258400 СЎМГАЧА	56628 + 629200 СЎМДАН ОШГАН СУММАНИНГ 16%
1258400 СЎМ ВА УНДАН ЮҚОРИ	157300 + 1258400 СЎМДАН ОШГАН СУММАНИНГ 22%

Январь-февраль ойлари учун энг кам иш ҳақининг жами миқдори $125\ 840$ сўмни ташкил этади ($62\ 920 + 62\ 920$).

Мисол. Ходимга февраль ойи учун $290\ 000$ сўм иш ҳақи ҳисобланди. Январь-февраль ойлари учун жами даромад $590\ 000$ сўмни ташкил этади ($300\ 000 + 290\ 000$). Январда $27\ 000$ сўм солиқ ушлаб қолинган.

Феврал ойи учун иш ҳақидан даромад солиғи қуйидаги тартибда ушлаб қолинади:

1. Январь-февраль ойлари учун солиқ суммаси аниқланади ($590\ 000$ сўм даромаддан): $590\ 000 \times 9\% = 53\ 100$ сўм.

2. Февраль ойи учун даромаддан ушланиши керак бўлган солиқ суммасини аниқланади: $53\ 100 - 27\ 000 = 26\ 100$ сўм.

3. Февраль ойи учун солиқ солинмайдиган иш ҳақининг 1%и миқдорида шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварағига мажбурий бадалларни ушлаб қолиш суммаси $2\ 900$ сўмни ташкил этади, ($290\ 000 \times 1\%$).

4. Февраль ойи учун $23\ 200$ сўм ($26\ 100 - 2\ 900$) даромад солиғи ўтказилиши лозим.

Даромад солиғидан ташқари ходимларнинг иш ҳақидан қуйидаги ушлаб қолишлар амалга оширилиши лозим:

- ҳисобланган иш ҳақи суммасининг 5,5 % миқдорида Пенсия жамғармасига ушланмалар;
- ҳисобланган иш ҳақи суммасининг 1%и миқдорида касаба уюшмалари(профсоюз) бадаллари;
- судлардан олинган ҳужжатлар, алиментларни ихтиёрий равишда тўлаш тўғрисидаги аризадан келиб чиққан ҳолда - ижро варақалари, уларда ушланма фоизи кўрсатилади, бўйича ушланмалар. Алиментлар асосий ва кўшимча иш ҳақи суммаларидан, вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик бўйича нафақалар, шунингдек ҳисобланган нафақа ва стипендиялар суммаларидан ушланади.

Моддий ёрдам ва бир марталик тақдирлашлар суммаларидан алиментлар ундирилмайди.

- илгари берилган бўнақлар бўйича қарзларни қоплаш;

- нотўғри қилинган ҳисоб-китоблар натижасида ортиқча тўланган суммаларни қайтариш;

- ходим томонидан корхонага етказилган моддий зарарни тўлаш;

- яроксиз маҳсулот учун ушлаб қолиш;

- баъзи хил жарималарни ундириш.

Иш ҳақи суммасидан кредитга олинган товарлар, ссуда, ихтиёрий сугурта учун тўловлар, жамғарма банкига ўтказилган суммалар ҳам ушланади.

Ҳар бир ой учун барча ушланмаларнинг умумий миқдори ҳисобланган иш ҳақининг 50%идан ошмаслиги керак.

7.5. Сугурта бадалларини ҳисоблаш, тўлаш ва сарфлашларни ҳисобга олиш тартиби

Мулкчилик шаклидан қатъи назар, ҳар бир корхона ижтимоий эҳтиёжларга ажратмаларни амалга ошириши шарт. Ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловларни ҳисоблаш ва амалга ошириш Солиқ кодексининг XV бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Улар жумласига қуйидагилар киради:

- ягона ижтимоий тўлов – 25%;
- фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига сугурта бадаллари – 5,5% ;

Ягона ижтимоий тўлов. Солиқ кодексининг 172-моддасида кўрсатилган иш ҳақи тарзидаги даромадлар ягона ижтимоий тўловнинг ва сугурта бадалларининг солиқ солиши объектидир.

Ягона ижтимоий тўлов ва сугурта бадаллари қуйидаги тўловларга нисбатан ҳисобланмайди:

- меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача шикаст етганлик билан боғлиқ зарарнинг ўрнини қоплаш учун Солиқ кодекси 171-моддаси иккинчи қисмининг 9-бандида кўрсатилган миқдорлардан ортиқча олинган суммалар;

- ёш мутахассисларга олий ўқув юртини тамомлаганларидан сўнг таътил вақти учун юридик шахслар ҳисобидан тўланадиган нафақалар.

- *грант* маблағлари ҳисобига олинмадиган меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар.

Ўзбекистон Республикаси мудофаа, ички ишлар, фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизматининг ҳарбий хизматчиларига, ички ишлар органларининг оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар таркибига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг ходимларига хизматни ўташи (хизмат мажбуриятларини бажариши) муносибати билан тўланадиган пул таъминоти, пул муқофотлари ва бошқа тўловларга ягона ижтимоий тўлов ҳисоблаб чиқарилмайди.

Ягона ижтимоий тўлов ставкаси барча корхоналар учун солиқ солинадиган базанинг 25 %и миқдорда белгиланган, шунингдек ҳар бир ишчидан ҳисобланган тўлов суммаси энг кам иш ҳақидан кам бўлмаслиги керак. Фондга нисбатда ҳисобланган ажратмалар корхона харажатларини қўлайтиради.

№	Ф.И.О	Лавозим	Ҳисобланган иш ҳақи	ЯИТга ажратмалар 1чи йул (иш ҳақи x 25%)	ЯИТга ажратмалар 2чи йул (иш ҳақи x энг кам иш ҳақи)	Тўланадиган ЯИТ
1	Усмонов С.	раҳбар	400000	100000	62920	100000
2	Алиева Г	бош. бух	350000	87500	62920	87500
3	Сандов А	ишчи	300000	75000	62920	75000
4	Зоҳидов М.	ишчи	210000	52500	62920	62920
	Жами		1260000	315000	251680	325420

Корхонанинг Пенсия Фондига ажратмаларни қуйидаги бухгалтерия ўтказмалари билан аке эттирилади:

Иш ҳақини ҳисоблаш учун ўтказма:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 510 000сўм

Д-т 9420-«Маъмурий харажатлар» – 750 000сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» – 1 260 000сўм

Иш ҳақи фондидан Пенсия жамғармасига ЯИТ ҳисоблаш учун ўтказма:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 137 920 сўм

Д-т 9420-«Маъмурий харажатлар» – 187 500 сўм.

К-т 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» – 325 420 сўм;

Корхона ҳисоб-китоб счётидан Пенсия жамғармасига ЯИТ тўланди:

Д-т 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» –325 420 сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 325 420 сўм;

Бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси ҳисобидан қуйидаги нафақалар берилмади:

- корхонада ишлаётган пенсионерларга пенсиялар;

- хомиладорлик нафақаси;

- дафн маросими нафақалари;

- 16 ёшгача бўлган ногирон боланинг ота-оналаридан бирига (васийга, ҳомийга) бир ойда бир қўшимча дам олиш куни учун тўловлар;

- берилаётган имтиёзлар ўрнига компенсация тўловлари.

Ҳисобот даври учун мазкур нафақалар ҳисобланган корхоналар туман (шаҳар) таъминот бўлимига нафақалар учун маблағ олишга буюртманома тақдим этишлари лозим. Таъминот бўлими буюртманомаларга асосан юқорида кўрсатилган нафақаларни тўлаш учун маблағларни молиялаштиради.

- Айтайлик, ҳисобот ойида, корхонада ишлаётган пенсионерларга 100 000 сўм миқдорда пенсия ҳисобланди:

Д-т 4890-«Бошқа дебиторлар қарзлари» - 100 000 сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» - 100 000 сўм;

- пенсиялар бўйича ҳисоб-китоб счётига пул маблағлари келиб тушди:

Д-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» -100 000 сўм
 К-т 4890-«Бошқа дебиторлар қарзлари» - 100 000 сўм;

- кассадан нафақа тўланди:

Д-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» - 100 000 сўм;

К-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» - 100 000 сўм;

Вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик бўйича қолган нафақалар билан боғлиқ харажатлар хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ўз маблағлари ҳисобидан, мазкур харажатларни даромад солиғи бўйича солиқ солинадиган базадан чиқариб ташлаган ҳолда амалга оширилади.

- корхонанинг ўз маблағлари ҳисобидан 75 000 сўм суммасидаги вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик нафақаси ҳисобланди:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» - 75 000 сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» - 75 000 сўм;

- касаллик варақаси бўйича берилди:

Д-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» - 75 000 сўм;

К-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» - 75 000 сўм;

Фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари.

Жисмоний шахслар - Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудда доимий яшовчи ва ишловчи фуқаролиги бўлмаган шахслар фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари тўловчилардир.

Суғурта бадалларини ҳисоблаш ва ушлаб қолиш мажбурияти, шунингдек уларнинг тўғри ҳисоблаб чиқарилиши учун жавобгарлик иш берувчи зиммасига юклатилади, бундан Солиқ кодексида назарда тутилган тартибга мувофиқ суғурта бадаллари тўловчи якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган деҳқон хўжаликлари аъзолари мустасно.

Солиқ кодексининг 172-моддасида кўрсатилган иш ҳақи тарзидаги даромадлар суғурта бадалларининг солиқ солиш объектидир. Солиқ ставкаси – 5,5 %.

Ушбу суммалар ҳисоби учун бухгалтерия ҳужжатларига қуйидаги ёзувлар қайд этилади:

Д-т 6710 « Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар»

К-т 6520 « Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар»

Ҳисоб-китоб счётидан Пенсионный фондига туланди:

Д-т 6520 «Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар»

К-т 5110 «Ҳисоб китоб счёти»

Ягона ижтимоий тўлов ва суғурта бадалларининг тўлов мuddатлари:

Ягона ижтимоий тўлов ва суғурта бадалларини тўлаш ҳар ойда, кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай амалга оширилади.

Масала № 14. Иш ҳақи бўйича.

“ЗАМИН” МЧЖ ишчиларига ҳисобланган иш ҳақидан солиқ ва ушланмаларни ҳисобланг.

Энг кам иш ҳақи миқдори 62 920 сўмни ташкил этади.

2012 йил ЯНВАР ойи учун иш ҳақини ҳисоблаш ведомости

№	Ф.И.Ш	Лавозим	Ҳисобланган иш ҳақи	Мод. Ёрдам	Овқат пули	Даромад солиғи шу жумладан ШЖБПС	ШЖБПС 1%	Тўланадиган даромад солиғи	ПЖ 5,5%	Тўланадиган иш ҳақи
1	Махмудов	Директор	500 000	150 000	40 000					
2	Расулова	Бош бух.	300 000		30 000					
3	Обидов	Дир. муов	250 000		50 000					
Жами:										
ЯИТ базвий миқдори:										
Ҳисобланган ЯИТ (25%) :			Тўланадиган ЯИТ:							
Пенсия фондига 5,5%:										
Даромад солиғи:			(тўланадиган даромад солиғи:)							
ШЖБПС 1%:										
Бухгалтерия ёзувлари:										

2012 йил ФЕВРАЛ ойи учун иш хакини ҳисоблаш ведомости

№	Ф.И.Ш	Лавозим	Ҳисобланган иш хаки	Мод. Ёрдам	Овқат пули	Даромад солиғи шу жумладан ИЖБПС	ИЖБПС 1%	Туланадиган даромад солиғи	ПЖ 5,5%	Туланадиган иш хаки
1	Махмудов	Директор	500 000		30 000					
2	Расулова	Бош бух.	300 000		30 000					
3	Обидов	Дир.муов	250 000	100 000	40 000					
Жами:										
ЯИТ базвий миқдори:										
Ҳисобланган ЯИТ (25%):			Туланадиган ЯИТ:							
Пенсия фондига 5,5%:										
Даромад солиғи:			(туланадиган даромад солиғи:)							
ИЖБПС 1%:										
Бухгалтерия ёзувлари:										

2012 йил МАРТ ойи учун иш хакини ҳисоблаш ведомости

№	Ф.И.Ш	Лавозим	Ҳисобланган иш хаки	Мод. Ёрдам	Овқат пули	Даромад солиғи шу жумладан ИЖБПС	ИЖБПС 1%	Туланадиган даромад солиғи	ПЖ 5,5%	Туланадиган иш хаки
1	Махмудов	Директор	500 000	50000	30 000					
2	Расулова	Бош бух.	300 000		25 000					
3	Обидов	Дир.муов	250 000	120 000	30 000					
Жами:										
ЯИТ базвий миқдори:										
Ҳисобланган ЯИТ (25%):			Туланадиган ЯИТ:							
Пенсия фондига 5,5%:										
Даромад солиғи:			(туланадиган даромад солиғи:)							
ИЖБПС 1%:										
Бухгалтерия ёзувлари:										

ТЎЛОВ ВЕДОМОСТИ № _____ 20 ____ йил учун
(ой)

Ташкилот _____
Бўлим _____

Кассага иш хаки тулаш учун
" ____ " _____ дан " ____ " _____ гача

Сумма сўз билан _____
Рахбар _____ ИМЗО _____ Ф.И.Ш _____
Бош бухгалтер _____ ИМЗО _____ Ф.И.Ш _____

№	Табель рақами	Ф.И.О.	Сумма	Олинганлиги ҳақида ИМЗО	Илова
1	2	3	4	5	6
1.		Махмудов			
2.		Расулова			
3.		Обидов			

Мазкур ведомост бўйича туланди _____ сум
Сумма ёзув билан _____ (_____ сум _____ тийин)

Депонентлаштирилди _____
Сумма ёзув билан _____ (_____ сум _____ тийин)

Тўловни амалга оширдди _____

Масала № 15. Иш хақи ҳисобига доир

№	Операциялар номи	Сумма, сум	Дебет	Кредит
1	2	3	4	5
1	Корхона ходимларига иш хақи ҳисобланди: а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига б) ёрдамчи ишлаб чиқариш ишчиларига в) корхона раҳбариятига г) асосий воситалар монтажчиларига д) тайёр маҳсулот омбори ходимига е) <u>ошхона ходими</u> ЖАМИ:	200 000 150 000 200 000 90 000 100 000 <u>150 000</u>		
2	Ягона ижтимоий тулов ҳисобланди: а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига б) ёрдамчи ишлаб чиқариш ишчиларига в) корхона раҳбариятига г) асосий воситалар монтажчиларига д) тайёр маҳсулот омбори ходимига е) <u>ошхона ходими</u> ЖАМИ:		
3	Корхона ишчиларига мукофот пули ҳисобланди - 40% иш хақидан: а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига б) ёрдамчи ишлаб чиқариш ишчиларига в) корхона раҳбариятига г) асосий воситалар монтажчиларига д) тайёр маҳсулот омбори ходимига е) <u>ошхона ходими</u> ЖАМИ:		
4	Корхона ишчилари мукофот пули ҳисобидан ягона ижтимоий тулов ҳисобланди: а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига б) ёрдамчи ишлаб чиқариш ишчиларига в) корхона раҳбариятига г) асосий воситалар монтажчиларига д) тайёр маҳсулот омбори ходимига ж) <u>ошхона ходими</u> ЖАМИ:		
5	Иш хақидан ушлаб қолинди: а) даромад солиғи б) Пенсия жамғармасига -5,5% в) касабга уюшмасига бадал (профсоюзга) г) алиментларга д) шахсий сугуртага е) ходимларга берилган ссудага 50 000 30 000 25 000		
6	Ҳисобот берувчи шахснинг иш хақидан ушлаб қолинди	10 000		
7	Корхона ишчиларининг акцияси қиймати иш хақидан ушланди	77 000		
8	Қамомад иш хақи ҳисобига тулдирилди	15 000		
9	Меҳнатга вақтинчалик лаёқатсизлик нафақаси ҳисобланди	9 000		
10	Корхонада ишловчи пенсионерларга пенсия ҳисобланди	100 000		
11	ШЖБПСга 1% ҳисобланди	...		
12	Ҳисоб-китоб варағидан пул ўтказилди: а) ягона ижтимоий тулов б) даромад солиғи в) ШЖБПС – 1% г) пенсия фондига – 5,5% д) касабга уюшмасига бадал (профсоюзга) е) алиментлар ж) шахсий сугурта туловлари		
13	Ҳисоб китоб счётига Пенсия Фондидан пул тушди	100 000		
14	Иш хақи ва бошқа туловлар учун ҳисоб китоб счётидан кассага пул тушди	...		
15	Кассадан иш хақи ва бошқа туловлар берилди	...		
16	Олинмаган иш хақи банкга топширилди	20000		

8-БОБ. МОДДИЙ БОЙЛИКЛАР, ФОЙДАЛАНИШДАГИ ИНВЕНТАРЬ ВА ХЎЖАЛИК ЖИХОЗЛАРИ ХИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. 4-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Товар-моддий захиралар» (ЎЗР АВ томонидан 17.07.2006 йилда 1595-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
2. Товар-моддий бойликларни олишга ишончномалар бериш ва уларни ишончномалар бўйича бериш тартиби тўғрисидаги Низом. ЎЗМВ 07.05.2003 йил 6-сон билан тасдиқланган.
3. 19-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Инвентарлашни ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎЗР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
4. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси» (ЎЗР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

8.1. Материаллар, уларни таснифлаш ва баҳолаш

Материаллар – ишлаб чиқариш жараёнида бир маротаба қатнашадиган ва ўз қийматини бир ишлаб чиқариш цикли давомида тўлиқ равишда янгидан яратилаётган маҳсулотга ўтказадиган активлардир.

Материалларни куйидаги турлари мавжуд:

- а) хом ашё (масалан, пахта, нефть, руда, кўмир, ўрмон);
- б) ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни асосини ташкил этган материаллар (металл, тахта, тери);
- в) яримфабрикат маҳсулотлар ва бутловчи қисмлар (моторлар, шиналар);
- г) ёқилғи (бензин, керосин, солярка, газ, кўмир ва бошқалар.);
- д) идиш ва идиш материаллари (тахта, картон, металл, шиша идишлар);
- е) эҳтиёт қисмлар (деталлар, машина ва ускуналар агрегатлари);
- ж) қайта ишлаш учун четга бериб юборилган материаллар;
- з) инвентар ва хўжалик жихозлари;
- и) бошка материаллар.

Шунингдек моддий бойликларга – тугалланмаган ишлаб чиқариш, тайёр маҳсулот ҳамда сотиш учун мўлжалланган оғордаги товарлар ҳам кирилади.

Корхонага тегишли бўлмаган материаллар алоҳида гуруҳга ажратилиб, уларнинг ҳисоби баланسدан ташқари 002 «Масъул саклашга қабул қилинган товар-моддий қийматликлар» ва 003 «Қайта ишловга қабул қилинган материаллар» ҳисобларида олиб борилади.

Товар-моддий захиралар (ТМЗ) бухгалтерия ҳисоби тартиби ва уларни харажатларга киритиш пайтида улар таннархини ҳисоблаш 4-сонли БХМС «Товар-моддий захиралар» (ЎЗР АВ томонидан 17.07.2006 йилда 1595-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Товар-моддий захиралар корхона бухгалтерия балансида сотиб олинган ва сотиб олиш билан боғлиқ бўлган барча харажатларни ўз ичига олиш таннари бўйича олиниши асос.

Товар-моддий захираларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлган харажатларга куйидагилар кирилади:

- а) боғхона боғлари ва йиғимлари;
- б) товар-моддий захираларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлган содиқлар ва йиғимлар суммаси (агар улар қопланмаса);
- в) воситачиларга тўланадиган воситачилик хақи;
- г) товар-моддий захираларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлган сертификатлаш харажатлари;
- д) транспорт харажатлари;
- е) товар-моддий захираларини сугурта қилиш харажатлари;
- ж) товар-моддий захираларини тегишли харажатлари;
- з) товар-моддий захираларини сотиб олиш билан боғлиқ бўлган бошка харажатлар.

4-сонли БХМСга буювчи, оғордаги ва оғордан чиқиб кетаётган товар-моддий қийматликларнинг ТМҚ баҳолаш ва ҳисобга олишда куйидаги усуллардан бири қўлланилади:

- Тегишли бирикнинг идентификацияланган таннархи бўйича;
- FIFO - биринчи навбатда сотиб олинган товарларнинг таннархи бўйича;
- AVECO - ўртача термидан кийимат усули бўйича.

Ташкилот томонидан алоҳида тартибда фойдаланиладиган (қимматбаҳо металллар, қимматбаҳо тошлар ва ҳоказо) ва бир-бирининг ўрнини босмайдиган (яъни улар одатдаги ҳолда бир-бирини алмаштира олмайдилар), шунингдек махсус лойиҳалар учун ишлаб чиқарилган ва мўлжалланган (ишлатиладиган) товар-моддий захиралар *тегишли бирикнинг идентификацияланган таннархи* усули бўйича баҳоланади.

Ушбу усулда специфик харажатлар муайян товар-моддий захираларга тааллуқли бўлади. Ақс эгитиришининг ушбу усули, улар сотиб олинганлиги ёки ишлаб чиқарилганлигидан қатъи назар, махсус лойиҳалар учун мўлжалланган маҳсулотларга тўғри келади.

FIFO усули (яъни биринчи келиб тушган - биринчи бўлиб сотилади) кенг тарқалган ва афзал усул ҳисобланади. Бу усул биринчи навбатда сотиб олинган товарларнинг таннархи биринчи навбатда сотилган ёки сарфланган товарлар таннархига ўтказилиши лозимлигини назарда тутлади.

FIFO усули товарларнинг ҳақиқий жисмоний силжишидан қатъи назар ҳар қандай тармок корхоналарида қўлланилиши мумкин, чунки у товарларни силжишини эмас, балки улар қиймати ҳаракатини ҳисобга олади. Инфляция даврида FIFO усули қўлланилса, соф фойданинг энг юқори даражасига эришилади.

Ўртача тортилган қиймат усули (AVECO) – ТМҚнинг ўртача қийматларда баҳоланишига асосланган. Ўртача қиймат сотилиш ёки сарфланишга мўлжалланган барча товарлар қийматини мазкур товарлар миқдорига бўлиб аниқланади.

Мисол. «Наврӯз» МЧЖда йил давомида қуйидаги ТМҚ сотиб олинди.

Сотиб олиш санаси	Бирликлар миқдори, дона	Нархи,сум	Умумий қиймати,сум
23 январ	1000	600	600000
15 апрел	1700	800	1360000
12 октябр	1500	900	1350000
ЖАМИ	4200		3310000

Йил охирида омборда 1 400 дона товар қолди. Сотишдан олинган даромад – 3 250 минг сўм.

Юқорида келтирилган усуллардан фойдаланиб сотилган маҳсулот таннархи ҳамда йил охирида захираларга тақсимланадиган харажатларни аниқлаш зарур.

Тегишли бирликнинг идентификацияланган таннархи.

Сотилган товарларнинг миқдорини аниқлаймиз:

$4200 - 1400 = 2800$ дона, булардан

биринчи партиядан 600 донаси, иккинчи партиядан 1500 донаси, учинчи партиядан 700 донаси сотилганлиги хақида маълумот бор.

Товарлар харажати:

$(600 \times 600) + (1500 \times 800) + (700 \times 900) = 2190$ минг сўм

FIFO усули.

Сотилган товарларнинг миқдорини аниқлаймиз:

$4200 - 1400 = 2800$ дона.

Товарлар харажати:

$(1000 \times 600) + (1700 \times 800) + (100 \times 900) = 2050$ минг сўм.

Товарлар сарф-харажатини бошқа йўл билан, яъни товарлар қолдигидан келиб чиққан ҳолда аниқлаш мумкин: $1400 \times 900 = 1260$ минг сўм. Сотилган товарлар таннархи $3310 - 1260 = 2050$ минг сўм.

Сотишдан олинган даромад – 3 250 минг сўм.

Сотишга тайёр маҳсулот таннархи – 3 310 минг сўм.

Ҳисобот даври охирида ТМҚ – 1 260 минг сўм.

Сотилган маҳсулот таннархи – 2 050 минг сўм.

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда – 1 200 минг сўм.

Ўртача тортилган қиймат (AVECO) усули.

Товар бирлигининг ўртача қиймати:

$(3310 : 4200) = 0,788$ сўм.

Товарлар харажати:

$2800 \times 0,788 = 2207$ минг сўм.

Сотишдан олинган даромад – 3 250 минг сўм.

Сотишга тайёр маҳсулот таннархи – 3 310 минг сўм.

Ҳисобот даври охирида ТМҚ ($1400 \times 0,788$) – 1 103 минг сўм.

Сотилган маҳсулот таннархи – 2 207 минг сўм.

Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда – 1 043 минг сўм.

Аниқ бир корхонада юзага келган вазиятга қараб, ўртача нарх даврлар бўйича ёки ҳар бир материалларнинг қўшимча етказиб берилиши бўйича ҳисобланиши мумкин.

ТМЗ ҳисобининг таъланган усули корxonанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқда акс эттирилиши керак.

Масала № 16. Даврий ҳисоб.

Ой давомида “Юлдуз” савдо корхонасида қуйидаги ТМЗ харид қилинди:

Сана	Миқдори, дона	Нархи, сумм	Қиймати, сум
5.01	5000	1400	7000000
18.01	3000	1550	4650000
22.01	1500	1800	2700000
ЖАМИ	9500		14350000

Ой якунида корхона омборида 800 дона ТМЗ қолди.

Талаб этилади: ой давомида сотилган ТМЗни таннархини ФИФО ва АВЕКО усуллари орқали аниқланг.

Масала № 17. Узлуксиз ҳисоб.

Май ойининг бошига «Кичкинтой» корхонасида материаллар қолдиги - 900 дона 100 сумдан.

Май ойи давомида корхонада материаллар бўйича қуйидаги операциялар бўлиб ўтди:

01.05. Сотиб олинди - 2000 дона 100 сумдан

07.05. Ишлаб чиқаришга берилди - 1400 дона

10.05. Сотиб олинди - 800 дона 115 сумдан

18.05. Ишлаб чиқаришга берилди - 1240 дона

22.05. Ишлаб чиқаришга берилди - 480 дона

25.05. Сотиб олинди - 1000 дона 110 сумдан

30.05. Маъмуриятга берилди - 760 дона.

Талаб этилади: ой давомида сотиб олинган ва ишлатишга бериб юборилган материаллар таннархини узлуксиз ҳисоб бўйича ҳисобланг. Материаллар таннархини ҳисоблашда ФИФО ва АВЕКО усулларидан фойдаланинг!

8.2. Материаллар ҳаракатини ҳисобга олиш бўйича ҳужжатлар

Материалларнинг корхонага ўз вақтида келтирилишини таъминот бўлими назорат қилади. Бу бўлим ходимлари мол етказиб берувчи корхоналар томонидан шартнома мажбуриятлари бажарилишини текшириб, уларга материаллар камомади ва сифати бўйича шикоят ва даъволар қўйиш, корхонага ўз вақтида етиб келмаган юкларни қидириб топиш вазифаларини бажарадилар.

Мол етказиб берувчидан материалларни таъминот бўлими экспедитори етказиб беради. Мол етказиб берувчи ёки транспорт ташкилотларидан материалларни қабул қилганда таъминотчи биринчи навбатда идиш ва тамга ҳолати шароитларининг бузилмаганлигига амин бўлади, материаллар сифатини текширади. Агар текшириш натижасида камомад ёки юклар сифати бузилганлиги аниқланса, мол етказиб берувчи ёки транспорт ташкилотига даъво қўйиш ҳуқуқини берадиган тижорат далолатномаси тузилади.

Мол етказиб берувчи ёки транспорт ташкилоти омборидан материалларни олиш учун таъминотчига бухгалтерия томонидан 10 кундан ошмайдиган муддатга ишончнома берилади. Ишончнома олиш ҳуқуқига эга бўлган ходимлар рўйхати корхона раҳбари томонидан тасдиқланади. Ишончнома корхона раҳбари ва бош бухгалтер томонидан имзоланади.

Корхона томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда етказиб берувчилардан товар-моддий бойликларни олиш учун ишончли шахсга берилган ёзма ваколат *ишончнома* деб тан олинади. Ишончли шахс унга ишончнома бўйича берилган ваколатлар доирасида ҳаракат қилади.

Ишончномалар етказиб берувчи томонидан шартнома ва бошқа битимлар бўйича бериладиган товар-моддий бойликларни олишга берилади.

Берилган ишончномалар «Ишончномалар журнали»да рўйхатга олиш билан расмийлаштирилади. Ишончномалар дафтари рақамланади ва ип билан тикилади. Дафтарнинг сўнгги varaгида корхона раҳбари ёки у томонидан белгиланган шахсларнинг имзосидан кейин «Мазкур дафтарда ... варақ рақамланди» деган ёзув қайд этилади ва муҳр билан тасдиқланади. Варақлар сони ёзув билан кўрсатилади.

Ишончномалар корхона бухгалтерияси томонидан ишончномаларни ҳисобга оладиган, рақамланган ва ип билан тикилган «Берилган ишончномаларни ҳисобга олиш журнали»да рўйхатдан ўтказилади. Журналнинг сўнгги varaгида корхона раҳбари ёки у томонидан белгиланган шахсларнинг имзосидан кейин «Мазкур журналда ... варақ рақамланди» деган ёзув қайд этилади ва муҳр билан тасдиқланади. Варақлар сони ёзув билан кўрсатилади.

Ишончномалар дафтари ва берилган ишончномаларни ҳисобга олиш журнали ишончномаларни рўйхатдан ўтказиш учун масъул бўлган шахсда сақланиши лозим.

Ишончноманинг амал қилиш муддати у асосида ишончнома берилган шартномалар ва бошқа битимлар бўйича тегишли бойликларни олиш ва олиб чиқиб кетиш имкониятига борлиқ равишда белгиланади, бироқ у қонун ҳужжатларида белгиланган муддатдан ошмаслиги керак.

Ишончли шахсни унга берилган, амал қилиш муддати ҳали тугамаган ишончномалар бўйича бойликларни олиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш чоғида товар-моддий бойликларни олувчи тегишли ишончномаларнинг дарҳол бекор қилинганлиги ҳақида етказиб берувчининг хабардор қилади. Бундай хабарнома олинган пайтдан бошлаб бекор қилинган ишончнома бўйича бойликларни бериш тўхтатилади. Бундай ҳолларда бекор қилинган шартномалар бўйича бойликларни беришнинг учун етказиб берувчи жавобгар бўлади.

Ишончли шахс бойликларни олгандан сўнг топшириқлар бажарилганлиги ва у олган товар-моддий бойликлар омборга (омборхонага) топширилганлиги тўғрисидаги ҳужжатларни корхона бухгалтериясига ёки тегишли моддий жавобгар шахсга тақдим этиши шарт.

Фойдаланилмаган ишончномалар амал қилиш муддати тугаган кундан кейинги санада уни берган корхонага қайтарилиши керак.

Фойдаланилмаган ишончноманинг қайтарилаётганлиги тўғрисида ишончномалар дафтаридаги тубида ва берилган ишончномаларни ҳисобга олиш журналида («Ишончнома бўйича топшириқлар бажарилганлиги тўғрисидаги қайдлар» устунида) қайд этилади. Қайтарилган фойдаланилмаган ишончномалар «фойдаланилмаган» ёзуви билан тасдиқланади ва уларни рўйхатдан ўтказиш учун жавобгар бўлган шахс томонидан ҳисобот йили охирига қадар сақланади. Йил тугагач бундай фойдаланилмаган ишончномалар бу ҳақда тегишли далолатнома тузиш билан белгиланган тартибда йўқ қилинади.

Корхона ишончномалари бўйича товар-моддий бойликларни бериш қуйидаги ҳолларда амалга оширишмайди:

- тўлдириш тартибини бузган ҳолда ёки тўлдирилмаган реквизитлар билан берилган ишончномалар тақдим этилганда;
- тузатиш ва бўялган жойлари мавжуд бўлган ишончномалар тақдим этилганда;
- ишончномада кўрсатилган паспорт тақдим этилмаганда;
- ишончнома берилган муддат тугаганда;
- қабул қилиб олувчидан ишончнома бекор қилинганлиги тўғрисида хабар олинганда;
- унинг номидан ишончнома берилган юридик шахснинг фаолияти тўхтатилганда;
- ишончли шахс лаёқатсиз, чекланган лаёқатли деб тан олинганда.

Материалларни омборга омбор мудирини ёки омборчини қабул қилади. У келтирилган материаллар сони, тури, сифатини мол етказиб берувчи томонидан юборилган ҳужжатлар (счёт-фактура, тўлов талабномаси,

спецификация, товар-транспорт юкхатлари)га мувофиқлигини текширади. Келтирилган материаллар мол етказиб берувчининг ҳужжатларига тўла мувофиқ бўлса, оморчи *кирим ордери* тузади. Мол етказиб берувчининг ҳужжатига кирим ордерининг асосий реквизитларини мужассамлаштирган муҳр кўйишга рухсат этилади.

Ҳақиқатда кирим қилинган материаллар ва юборилган ҳужжатлар орасида тафовут аниқланса, *материалларни қабул қилиш далолатномаси* расмийлаштирилади. Бу далолатнома мол етказиб берувчи ёки ҳолис корхона вакили, омор мудир ва таъминот бўлими вакилининг мажбурий иштирокида комиссия томонидан тузилади. Далолатнома тузилганда кирим ордери расмийлаштирилмайди.

Материалларнинг бир омордан бошқа оморга ички ҳаракати ёки ишлаб чиқаришда фойдаланилмаган материаллар, шунингдек чиқиндилар топширилишида *юкхат* тузилади, расмийлаштирилади.

Ҳисобдор шахслар томонидан материалларни жисмоний шахслардан харид қилганларида улар материаллар нақд пулга хусусий шахслардан харид қилишда тузиладиган далолатнома ёки маълумотнома бўйича бойликларни топширадилар.

Чиким ҳужжатлари материалларни ишлаб чиқариш эҳтиёжларига (маҳсулот тайёрлаш), хўжалик эҳтиёжларига (биноларни ушлаб туриш, таъмирлаш ишлари), ноликвид материалларни сотишга жўнатишни акс эттиради. Буларга талабнома, чеklang олиш хариталари, юкхатлар киради.

Материалларнинг бир маротаба, кам тақорланадиган жўнатилиши талабномалар билан расмийлаштирилади. Ушбу ҳужжатлар истеъмолчилар, яъни цех, бўлим ва участкалар томонидан расмийлаштирилади.

Омор ходимларига материалларни бошқа ҳужжатлар бўйича ҳамда турли хатлар ёки мансабидан қатъий назар мансабдор шахсларнинг оғзаки фармойишлари асосида маҳсулотни омордан бериш тақиқланади. Оморга келиб тушган, лекин кирим ҳужжатлари билан расмийлаштирилмаган материалларни беришга ҳам йўл қўйилмайди.

Кирим ва чиким ҳужжатлари операция содир бўлган кунда расмийлаштирилади.

8.3. Омордаги материаллар ҳисоби

Оморларда материаллар ҳисоби оморчи томонидан миқдор, туркум ва сорт бўйича *омор ҳисоби варақалари* билан олиб борилади.

Омор ҳисоби варақалари материалларнинг ҳар бир тури, нави, хили бўйича бухгалтерия томонидан алоҳида очилади.

Олинган омор ҳисоби варақасида оморчи ушбу материаллар сақланадиган жойни (токча, ячейка ва ҳ.к.) ёзиб қўяди. Сақланадиган жойга материалларнинг ёрлиғи бириктирилади.

Варақалар омор картотекасида сақланади ва тури бўйича маълум тартибда жойлаштирилади.

Ҳар кун юкорида кўрсатилган ҳужжатлар асосида оморчи бу варақаларга миқдор жиҳатидан материалларнинг кирим ва чикимини ёзади. Ҳар бир ёзувдан сўнг варақада материалларнинг қолдиғини ҳисоблаб чиқаради.

Жадвалда белгиланган муддатларда оморчи кирим ва чиким ҳужжатларини топшириш рўйхатини икки нусхада ёзади. Рўйхатнинг биринчи нусхасига бирламчи ҳужжатларни тикиб, уни бухгалтерияга топширади. Бухгалтер бу рўйхат ва унга бириктирилган ҳужжатларни синчиклаб текшириб чиқади, кейин текширилганлигини рўйхатнинг иккинчи нусхасида имзо билан тасдиқлайди, тасдиқланган нусха оморчида қолади.

Бухгалтер омордаги энг аввало камёб, қимматбаҳо материалларнинг ҳақиқий қолдиқларини танлаб назоратдан ўтказиб, бу тўғрида варақаларга моддий жавобгар шахсларнинг ишида аниқланган камчиликлар тўғрисидаги маълумотларни белгилаган ҳолда текшириш санасини ва имзо қўйиб тасдиқлайди. Танлаб текшириш натижалари бўйича махсус омор дафтарида билдиришлар ёзилиб бош бухгалтерга хабар қилинади.

Ҳар ойнинг биринчи кун ҳолати бўйича моддий жавобгар шахс варақалардаги миқдор қолдиқларни материаллар қолдиғини ҳисобга олувчи сальдо дафтарида кўчиради. Бу дафтар ҳар бир омор учун алоҳида бир йилга очилади. У бухгалтерияда сақланиб ойнинг охири кунда оморчига берилади. ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 1-2 санасида оморчи бу дафтарни тўлдирган ҳолда бухгалтерияга қайтаради.

8.4. Бухгалтерияда материаллар ҳисоби

Оморчидан илова қилинган ҳужжатлар билан рўйхатни олгандан сўнг, бухгалтер кирим ва чикимларнинг пулдаги ифодасини аниқлайди, яъни таксировка қилади. Бунинг учун 10-сон «Моддий маблағлар ҳаракати» қайдномаси қўлланилади. Бу қайднома 2 бўлимдан: «Материаллар келиши ва ой бошига қолдиқлари» ва «Материаллар сарфи ва ой охирига қолдиқлари»дан иборат.

Ҳисобот оyi давомида материаллар ҳаракати ҳисоб нархларида акс эттирилади. Ойнинг охирида транспорт-тайёрлов харажатлари ёки материалларнинг ҳақиқий ва режа таннархлари орасидаги фарк суммаси ҳамда фойзи аниқлангандан кейин ҳисоб қиймати ҳақиқий таннархгача етказилади.

Материалларнинг жамлама ҳисоби 1010-1090-ҳисобварақаларда юритилади. Материалларнинг қолдиқлари ва келиши бу ҳисобварақанинг дебети, сарфи эса кредити бўйича акс эттирилади.

Материалларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар корреспонденцияси (1000)

Т/Р	ХҲЖАЛИК ОПЕРАЦИЯСИНING МАЗМУНИ	ҲИСОВВАРАҚЛАР КОРРЕСПОНДЕНЦИЯСИ	
		ДЕБЕТ	КРЕДИТ
1	ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИДАН МАТЕРИАЛЛАРНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ	1010-1090	6010
2	АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ЙҶҚ ҚИЛИШ НАТУРЖАСИДА КЕЛИБ ТУШГАН МАТЕРИАЛЛАР ҚИЙМАТИ	1090	9210
3	ТАЪСИСЧИЛАРДАН УЛАРИНИНГ УЛУШЛАРИ ҲИСОВИГА КЕЛИБ ТУШГАН ТУРЛИ МАТЕРИАЛЛАРНИ КИРИМ ҚИЛИШ	1010-1090	4610
4	МАТЕРИАЛЛАРНИ БОШҚА ШАХСЛАРДАН ТЕКИН ОЛИШ	1010-1090	8530
5	МАТЕРИАЛЛАРНИ КИРИМ ҚИЛГАНДАН СЎНГ НУҚСОНЛАРНИ АНИҚЛАГАНДА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИГА ДАЪВО ҚЎЙИШ	4860	1010-1090
6	ЯРОҚСИЗ МАҲСУЛОТЛАРДАН ҚОЛГАН МАТЕРИАЛЛАРНИ КИРИМ ҚИЛИШ	1090	2610
7	ЎЗ ИШЛАБ ЧИКАРИШ МАҲСУЛОТИНИ КИРИМ ҚИЛИШ	1010-1090	2310
8	АСОСИЙ, ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИКАРИШГА, ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ХҲЖАЛЖЛАРИГА МАТЕРИАЛЛАР ЖЎНАТИШ	2010, 2310, 2510, 2710	1010-1090
9	МАЪМУРИЙ ЭХТИЁЖЛАРГА МАТЕРИАЛ ЖЎНАТИШ	9420	1010-1090
10	ЯРОҚСИЗ МАҲСУЛОТНИ ТУЗАТИШГА МАТЕРИАЛЛАР САРФЛАШ	2610	1010-1090
11	МАҲСУЛОТНИ СОТИШ УЧУН ИДВИШ САРФЛАШ	9410	1060
12	ЧЕТГА ЧИКИБ КЕТГАН МАТЕРИАЛЛАР ҚИЙМАТИНИ ҲИСОВДАН ЧИКАРИШ	9220	1010-1090
13	ИНВЕНТАРЛАШ ПАЙТИДА КАМОМАДЛАРНИ АНИҚЛАШ	5910	1010-1090

Мисал. Мол етказиб берувчидан 200 000 сўмлик материаллар харид қилинган. Материалларни таниб бергани учун автотранспорт корхонасига 30 000 сўм тўланган, материалларни орттириш ва тушириш учун ишчиларга 10 000 сўм иш ҳақи ҳисобланган, ишчиларнинг иш ҳақидан 2 500 сўм ягона ижтимоий тўлов ҳисобланган. Операциялар ҳисобварақларда қуйидагича акс эттирилади:

- мол етказиб берувчилардан келиб тушган материаллар қиймати:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 200 000 сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 200 000 сўм

- материалларни таниб бергани учун автотранспорт корхонасининг хизмати суммасига:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 30 000 сўм

К-т 6990-«Бошқа мажбуриятлар» - 30 000 сўм.

- юкчиларнинг иш ҳақи суммасига:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 10 000 сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашмишлар» - 10 000 сўм

- ягона ижтимоий тўлов ҳисобланади:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 2 500 сўм

К-т 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» - 2 500 сўм.

Шундай қилиб 1010-ҳисобварақда материалларни харид қилиш бўйича 242 000 сўм бўлган барча харажатлар жамланади. Ишлаб чиқаришга ёки бошқа эҳтиёжларга материаллар айнан ушбу таннарх бўйича ҳисобдан чиқарилиши лозим.

Шуни таъкидлаш зарурки, Солиқ кодексининг 76-моддасига биноан етказиб берувчи материалларни харид қилаётган корхонага белгиланган шаклдаги *ҳисобварақ-фактура* (*счёт-фактура*) тақдим этиши шарт.

Қўшилган қиймат солиғини тўламайдиган етказиб берувчилар ҳисобварақ-фактурада «Қўшилган қиймат солиғисиз» деган белги қўйишлари керак.

Масала 18.

“Цезар” корхонаси 10.01.2011 йилда “Офисстар”-мол етказиб берувчи корхона билан офис товарларини соғиб олиш учун №10-08 шартнома тузди. Офис товарлари: “Ок коғоз”-40 пачка, нархи-12000 сум, “Калькулятор-CASIO”-10 дона, нархи-15000 сум. Цезар корхонаси 12.01.2011 йилда менежер Ибрагимов Асрорга офис жихозларини олиб келиш учун №1-сонли ишончномани ёзиб топширди. Менежер Ибрагимов Асрорнинг паспорт серияси СА №1234567, Хамза тумани ИИБ томонидан 15.04.1996 йилда берилган.

“Офисстар” корхонаси 12.01.2011 йилда № 03 – сонли счёт-фактура бўйича товарларни харидорга жунатди. Масала шартлари бўйича ишончнома коғозини ва ҳисоварақ-фактурани тўлдиринг.

Ишоннома № _____

Берилган сана « _____ » _____ 20__ й.
 Амал қилиш муддати « _____ » _____ 20__ й.

_____ корхона номи ва манзили
 Ишоннома берилган шахс _____ лавозими ва Ф.И.Ш.
 Паспорт серияси: _____ № _____
 Ким томонидан берилган: _____
 Берилган сана: _____ дан
 _____ етказиб берувчи номи
 _____ бўйича моддий бойликларни олиш учун.
 _____ хужжат номи, рақами ва санаси

Орқа томони

Олинадиган моддий қимматликлар рўйхати

N	Моддий бойликлар номи	Ўлчов бирлиги	Сони (ёзув билан)
1			
2			

Ишоннома олган шахснинг имзоси _____

Тасдиқлаймиз.
 М.Ў. _____ Имзо _____ Ф.И.Ш. _____
 _____ Имзо _____ Ф.И.Ш. _____

СЧЁТ – ФАКТУРА №

« _____ » _____ 20__ йил
 № _____ « _____ » _____ 20__ йилдаги шарнома бўйича

Мол етказиб берувчи:	Харидор:
Манзил:	Манзил:
Телефон:	Телефон:
Х-к рақами:	Х-к рақами:
Банк:	Банк:
Шаҳар:	Шаҳар:
Банк коди:	Банк коди:
ИНН:	ИНН:
ОКОНХ:	ОКОНХ:

Товарлар (иш, хизматлар) номи	Ўлчов бирлиги	Миқдори	Нархи	Қиймати	Акциз солиғи		Қушилган қиймат солиғи (ККС)		Қиймати ККС билан
					Ставка	Сум ма	Ставка	Сумма	
ЖАМИ:									
Жами тўланадиган сумма:									

Рахбар _____

Қабул қилди _____
 (Харидор томонидан ишончли шахс имзоси)

Бош бухгалтер _____

№ _____ сонли ишоннома бўйича
 « _____ » _____ 20__ йил

М.Ў.

Товарни топширди _____
 (Мол етказиб берувчи томонидан моддий жавобгар шахс имзоси)

(корхона номи)

Омбор:

ТМЗ номи	Улчов бирлиги	Микдори		Нархи	Киймат ККС сиз	ККС	Киймат ККС билан
		Хужжатда	Кабул килинди				
Жами							

Кабул килди _____

Топширди _____

8.5. Товар моддий захираларнинг харид қилишда ва сотишда Кушилган киймат солигининг ҳисоби

Материалларни харид қиладиган корхоналар улар кийматини етказиб берувчиларга ҚҚС билан бирга тўлайдилар. Етказиб берувчи олинган суммадан ушбу солиқни бюджетга тўлайди. Демак, материалларни қабул қилиш пайтида уларнинг киймати 1010-«Хом ашё ва материаллар» ҳисобварағи дебетиغا, ҚҚС эса 4410-«Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари» ҳисобварағи дебетиغا ёзилади.

Мисол. Корхона 200 минг сўмга материаллар харид қилди, ҚҚС счёт-фактурада ажратилиб алоҳида сатр билан кўрсатилган – 40 минг сўм. Жами 240 минг сўм. Ушбу суммаларга қуйидаги ўтказмалар берилди:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 200 минг сўм.

Д-т 4410-«Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари» – 40 минг сўм.

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» – 240 минг сўм.

Бозор иктисодиёти шароитида корхона унга кераксиз бўлган моддий бойликларни сотиш ёки бериш ҳуқуқига эгадир. Бундай материалларни сотиш ёки бепул бериш ҳисоби 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» ҳисобварағида юритилади.

Материаллар четга сотилганида қуйидаги бухгалтерия ёзувлари тузилади:

– ҳақиқий харид нархи бўйича материаллар кийматиغا:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар»;

– сотиш (шартномавий) нархиغا:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар»

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»;

– ҚҚС суммасига:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз».

9220-ҳисобварағ дебети ва кредитини таққослаш билан моддий бойликларни сотиш ёки бепул топширишдан молиявий натижа белгиланади. Агар материалларни сотиш нархи ҚҚС билан бирга ҳақиқий таннархдан катта бўлса (агар 9220-ҳисобварағ дебети унинг кредитидан кичик бўлса), фарқ корхона фойдасини ҳосил қилади ва 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» ҳисобварағи кредитига ҳисобдан чиқарилади. Ҳақиқий киймат сотиш нархидан ошиб кетган тақдирда (агар 9220-ҳисобварағ дебети унинг кредитидан катта бўлса), 9430-«Бошқа операцион харажатлар» ҳисобварағи дебетиغا ҳисобдан чиқариладиган зарар пайдо бўлади.

Мисол. Корхона солиқсиз материалларни 35,1 минг сўмга сотди. Уларнинг ҳақиқий киймати 20 минг сўм. ҚҚСни аниқлаймиз: $(35\ 100 \times 20 : 120 = 5\ 850 \text{ сўм})$. Сотилган фойда 9 250 сўмни ташкил этди $(35\ 100 - 20\ 000 - 5\ 850)$.

Бухгалтерия ўтказмалари қуйидагича бўлади:

– материалларни ҳақиқий сотиб олинган кийматиغا:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 20 минг сўм

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» – 20 минг сўм;

– сотиш (шартномавий) нархиغا:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 35,1 минг сўм

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 35,1 минг сўм;

– ҚҚС суммасига:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 5,85 минг сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 5,85 минг сўм;

– солиқсиз материалларни сотишдан фойда суммасига:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 9,25 минг сўм

К-т 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 9,25 минг сўм.

Материаллар бепул топширилганда ёки ҳақиқий таннархдан паст нархда сотилганда ҚҚС солиш мақсадида корхонада сотиш пайтида шаклланган, аммо мазкур материалларни ишлаб чиқариш ёки харид қилишга ҳақиқатда шаклланган харажатлардан паст бўлмаган нарх қабул қилинади.

Мисол. Корхона материалларни 50 минг сўмга сотди, харид қилинган ҳақиқий киймати – 70 минг сўм. ҚҚС 14 000 сўмни ташкил этади $(70\ 000 \times 20\% = 14\ 000)$. Сотилган зарар: 34 минг сўм $(70\ 000 + 14\ 000 - 50\ 000)$. Ушбу материалларни сотишдан кўрилган зарар суммаси Солиқ кодексининг 147-моддаси 24-бандига биноан фойда солиғи бўйича солиқ солинадиган базага киритилиши керак.

Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварағлар режасида материаллар ҳаракати ҳисобининг бошқа варианты ҳам тақлиф қилинади, бунда материаллар хариди (тайёрланиши)га доир барча операциялар 1510- «Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш» ҳисобварағида ҳисобга олинади. Ушбу ҳисобварағ дебетида материалларнинг 2310, 2010, 6000, 4230, 6990 ва бошқа ҳисобварағлар кредитидан харид қиймати, шунингдек материалларни тайёрлаш ва корхонага етказиб бериш харажатлари киритилади. 1510-ҳисобварағ кредитида 1010-1090-ҳисобварағлар дебети билан корреспонденцияда ҳақиқатда келиб тушган ва ҳисоб нархлари бўйича кирим қилинган материалларнинг қиймати акс эттирилади. Бунда олингандаги (тайёрлагандаги) ҳақиқий қиймати билан келиб тушган материалларнинг ҳисоб нархлари (харид ёки режа нархи) бўйича қиймати ўртасидаги фарқ 1610-«Материаллар қийматидаги фарқлар» ҳисобварағига ҳисобдан чиқарилади. Ушбу ҳисобварағ дебетида тўпланган тафовутлар суммаси белгиланган тартибда харажатлар ҳисобварағлари дебетида ҳисоб нархлари бўйича ишлаб чиқаришда сарфланган материаллар қийматига мутаносиб равишда ҳисобдан чиқарилади. 1510- ҳисобварағ бўйича ҳар ойлик сальдо йўлдаги материаллар қийматини акс эттиради.

Мисол. Мол етказиб берувчилардан 300 минг сўмлик эҳтиёт қисмлар олинган. Эҳтиёт қисмларни ташиб бергани учун транспорт ташкилотига 50 минг сўм ҳисобланган, эҳтиёт қисмларни харид қилиш бўйича ходимнинг хизмат сафари харажатлари 15 минг сўмни ташкил этган. Ушбу операциялар қуйидаги тартибда акс эттирилади:

- мол етказиб берувчилардан олинган эҳтиёт қисмлар қийматига:

Д-т 1510-«Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш» - 300 минг сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 300 минг сўм;

- эҳтиёт қисмларни ташиб бергани учун автотранспорт корхонасининг хизмати суммасига:

Д-т 1510-«Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш» - 50 минг сўм

К-т 6990-«Бошқа мажбуриятлар» - 50 минг сўм;

- хизмат сафари харажатлари суммасига:

Д-т 1510-«Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш» - 15 минг сўм

К-т 4220-«Хизмат сафарларига берилган бўнақлар» - 15 минг сўм;

Эҳтиёт қисмларни ҳақиқий таннархи бўйича кирим қилиниши қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 1040-«Эҳтиёт қисмлар» - 365 минг сўм.

К-т 1510-«Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш» - 365 минг сўм.

Қабул қилиш пайтида аниқланган етказиб берувчининг айби бўйича материаллардаги камомад суммаси 4860-«Даъволар бўйича олинандиган счётлар» ҳисобварағи дебетида ва 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» ҳисобварағи кредитига киритилади.

Илгари қўйилган даъволар суммаларини қоплаш пайтида қуйидаги ёзув қайд этилади:

Д-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти»

К-т 4860-«Даъволар бўйича олинандиган счётлар».

Даъво муддати тугаши билан даъволар суммаси қуйидаги ўтказма билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9430-«Бошқа операция харажатлар»

К-т 4860-«Даъволар бўйича олинандиган счётлар».

8.6. Инвентарь ва хўжалик жиҳозлари ҳисоби.

Ўз хусусиятларига кўра асосий воситалар таркибига киритилиши лозим бўлган буюмлар ҳам ТМЗ таркибига киритилади, чунки улар одатда меҳнат қуроллари ҳисобланади ва мустақил аҳамиятга эга бўлади, лекин бухгалтерия ҳисобини енгиллаштириш мақсадида улар ТМЗ таркибига киритилади ҳамда инвентарлар ва хўжалик жиҳозлари таркибида ҳисобга олинади. Уларга хизмат муддати бир йилдан ошмайдиган ва қиймати бир бирлик (комплект) учун хизмат муддатидан катъи назар, Ўзбекистон Республикасида белгиланган (харид қилиш пайтида) энг кам иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорда бўлган барча буюмлар қиради. Ташкилот раҳбари уларни инвентарь ва хўжалик жиҳозлари таркибида ҳисобга олиш учун буюмлар қийматининг бундан паст чегарасини белгилаш ҳуқуқига эгадир.

Хизмат муддати ва қийматидан катъи назар инвентарь ва хўжалик жиҳозлари таркибига қуйидагилар киритилади:

- махсус асбоблар ва мосламалар (муайян буюмларни турқумли ва оммавий ишлаб чиқариш ёки яқка тартибдаги буюртмани тайёрлаш учун мўлжалланган мақсадли вазифадаги асбоблар ва мосламалар);

- махсус ва санитария кийимлари, махсус пойабзал;

- кўрпа-гўшаклар;

- ёзув-чизув анжомлари (калькуляторлар, стол устига қўйиладиган асбоблар ва ҳоказо);

- ошхона инвентари, шунингдек сочик-дастурхонлар;

- уларни барпо этиш харажатлари қурилиш-монтаж ишларининг таннархига киритилдиган вақтинчалик (титулда бўлмаган) иншоотлар, мосламалар ва қурилмалар;

- фойдаланиш муддати бир йилдан кам бўлган алмаштириладиган ускуналар;

- овлаш қуроллари (траллар, ёйлаш тўрлар, тўрлар, анжомлар, матраплар ва ҳоказо).

Фойдаланишга бериш пайтида инвентарь ва хўжалик жиҳозларининг қиймати ишлаб чиқариш ёки давр харажатларига тўлиқ киритилади. Фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозларининг кейинчалик сакланишини таъминлаш мақсадида уларнинг ҳисобини ишлатиш жойлари ва моддий жавобгар шахслар бўйича балансдан ташқари 014-«Фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» ҳисобварағида юритиш лозим

Мисол. Корхона мол етказиб берувчилардан ҚҚСсиз ҳар донаси 12 000 сўмдан бўлган, 120 000 сўмлик 10 та калькулятор сотиб олди. Харид қилиш қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Д-т 1080-«Инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» - 120 000 сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 120 000 сўм

Тўртта калькулятор фойдаланиш учун ишлаб чиқаришга, оятитаси эса бухгалтерияга берилган ва куйидаги ёзув амалга оширилган:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» - 48 000 сўм

Д-т 9420-«Маъмурий харажатлар» - 72 000 сўм

К-т 1080-«Инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» - 120 000 сўм.

Фойдаланишга берилган инвентарь ва хўжалик жиҳозлари кийматини балансдан ташқари ҳисобварақларда акс эттириш куйидагичадир:

Д-т 014-«Фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари»- 120 000 сўм

Инвентарь ва хўжалик жиҳозлари ишга яроқсиз ҳолга келиши муносабати билан ҳисобдан чиқарилиши пайтида инвентарь ва хўжалик жиҳозларини ҳисобдан чиқариш бўйича белгиланган шаклда далолатнома тузилади ва уларнинг киймати 014-«Фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» ҳисобварақининг кредити бўйича акс эттирилади.

К-т 014-«Фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» - 120 000 сўм.

8.7. Материалларни инвентарлаш

Инвентарлашни ўтказиш тартиби 19-сонли БХМС «Инвентарлашни ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎЗР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Мазкур стандарт корхоналарни даврий равишда мол-мулк ва молиявий мажбуриятларни инвентарлаб туришга мажбур этади.

Куйидаги ҳолларда инвентарлаш мажбурийдир:

- мол-мулк ижарага берилганда, сотиб олинганда, сотилганда, шунингдек давлат тасарруфидан чиқарилганда;

- йиллик бухгалтерия ҳисоботини тузиш олдидан;

- асосий воситалар ва товар-моддий бойликлар қайта баҳоланганда;

- моддий жавобгар шахслар алмашганда (ишларни қабул қилиш - топшириш кунинда);

- ўғирляк ёки суиистеъмол, шунингдек, бойликларни ишдан чиқариш фактлари аниқланганда – мазкур факт аниқланиши билан дарҳол;

- табиий офатлар, ёнғинлар, фалокатлар ёки ғайритабиий шароитлар юзага келтирган бошқа фавқуллода вазиятлар юз берганда – улар тугатиши билан дарҳол;

- корхона тугатилганда (қайта ташкил этилганда) тугатиш (ажратиш) балансини тузиш олдидан.

Инвентарлашнинг асосий мақсади товар-моддий бойликларнинг натура ёки киймат инфодасидаги ҳақиқий мавжудлигини аниқлашдир. Инвентарлаш жараёнида куйидагилар текширилади:

– моддий бойликларнинг сақланиши;

– уларнинг тўғри сақланиши, сарфланиши, тортиш ва ўлчаш асбоблари ҳолати;

– товар-моддий бойликлар ҳаракатини ҳисобга олиш тартиби.

Текшириш ҳажми бўйича ялпи ва танлаб инвентарлаш, ўтказиш вақти бўйича режадаги ва тўсатдан инвентарлаш фарқланади. Корхона раҳбари ва бош бухгалтер инвентарлашда таъдиллаштирилади ва уни ўтказиш устидан назорат олиб борадилар. Инвентарлаш ишларини корхона раҳбари томонидан тайинланган дахлдор ходимлардан ташкил этилган комиссия бажаради.

Инвентарлаш пайтида бойликларнинг мавжудлиги албатта санаш, тарозидан тортиш, ўлчаш йўли билан шу ҳақда маълумотларни инвентарлаш рўйхатига қайд этиш орқали аниқланади. Инвентарлаш моддий жавобгар шахс иштирокида ўтказилади, у мазкур рўйхатга имзо чекади.

Инвентарлаш натижасида аниқланган бозор тафозут ҳоллари (ортқича ёки камомадлар, шикастлиги ва бузилишлар) солиштириш қайдномасида расмийлаштирилади ва ҳақиқий таннархи бўйича баҳоланади. Улар синчиклаб таҳлил қилиниши, уларга доир бундай ҳолларнинг келгусида такрорланиши олдини оладиган қарорлар қабул қилиниши керак.

Инвентарлаш натижасида моддий бойликларнинг камомати ва ортиқчасининг аниқланиши «Инвентаризация жараёнида аниқланган мол-мулк камомати ва ортиқчасининг бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тартиби тўғрисидаги низомига (ЎЗР АВ томонидан 06.04.2004 йилда 1334-сон билан рўйхатдан ўтказилган) мувофиқ ҳисобга олинади.

Инвентарлаш жараёнида аниқланган ҳисобга олинмаган товар-материал захиралари ортиқча чиқини аниқланган санадаги айнан шунга ўхшаш товар-материал захираларининг бозор киймати бўйича баҳоланади (ортиқча чиқини сабаблари ва айбдор шахслар кейинчалик аниқланади) ва бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттирилади:

Д-т товар-моддий захираларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар (1000-2900);

К-т 9390-«Бошқа операцион даромадлар»

Инвентаризация жараёнида аниқланган товар-моддий захиралар бўйича даромад суммасига умумий белгиланган тартибда солиқ солинади.

Инвентарлаш жараёнида аниқланган ТМЗнинг камомати куйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Д-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар»

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» ёки ТМЗни ҳисобга олувчи бошқа ҳисобварақлар.

Табиий йўқотишлар меъёри чегарасидаги ёки табиий офатлардан келиб чиққан камомадлар, шунингдек айбдор шахслар аниқланмаган ҳолларда улар харажатларга куйидагича ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» ёки 9430-«Бошқа операцион харажатлар»

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар».

Моддий жавобгар шахслар айби билан келиб чиққан камомадлар қуйидаги ёзув билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи»

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар».

Моддий жавобгар шахслардан ундирилганда қуйидаги ёзув қайд этилади:

Д-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» ёки 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар»

К-т 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи».

Корхона айбдор шахслардан камомадни таннарх бўйича эмас, бозор нархи бўйича ушлаб қолиши мумкин.

Мисол. Омборчи айби билан материаллар камомади аникланди. Материалларнинг ҳақиқий қиймати 100 минг сўм, бозор қиймати эса - 150 минг сўм.

Бухгалтерия ҳисобида ёзув қуйидагича бўлади:

- камомад суммасига:

Д-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» - 100 минг сўм

К-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 100 минг сўм

- омборчидан ушлаб қолиниши лозим бўлган суммага:

Д-т 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» - 150 минг сўм

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» - 100 минг сўм

К-т 9390-«Бошқа операцион даромадлар» - 50 минг сўм.

- айбдор шахслардан ундирилганда:

Д-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» ёки камомад иш ҳақидан ушлаб қолинган тақдирда 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» - 150 минг сўм

К-т 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» - 150 минг сўм.

Камомаднинг аниқ айбдори топилмаган ёки моддий жавобгар шахслардан ундириб олиш имкони бўлмаган ҳолларда, кам чиққан товар-моддий захираларнинг камомадидан кўрилган зарар молиявий натижаларга олиб борилади ва бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар»

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар».

Товар-моддий захираларнинг камомадидан кўрилган зарар суммаси даромад (фойда) солигини ҳисоблашда умумий белгиланган тартибда солиқ солинадиган базани кўпайтиради.

Айбдори аниқланмаган ўғирликлардан зарарлар Солиқ кодексининг 147-моддаси 23-бандига биноан

даромад солиғи бўйича солиқ солинадиган базага киритилади.

4-сонли БХМСга мувофиқ ТМЗ қайта баҳоланганда қуйидаги ёзувлар амалга оширилади:

- ТМЗ қиймати пасайиши суммасига:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар»

К-т Материалларни ҳисобга олувчи ҳисобварағлар (1010-1090);

- ТМЗ қиймати ошиши суммасига:

Д-т Материалларни ҳисобга олувчи ҳисобварағлар (1010-1090)

К-т 9390-«Бошқа операцион даромадлар».

Масала № 19. Материаллар ҳисоби бўйича

«Шарк юлдузи» МЧЖ-2009 йилда ташкил топган. Корхона – ҚҚС солиғи тўловчиси. 2011 йилнинг январ ойида корхона қуйидаги хужалик операцияларини амалга оширди:

№	Операциялар мазмуни	Сумма, сум	Дебет	Кредит
1	Мол етказиб берувчилардан материаллар келди: - ҚҚСсиз келишилган нархи - ҚҚС - ЖАМИ:	700 000		
2	Мол етказиб берувчининг ҳисоби тўланди	...		
3	Транспорт корхонасининг материалларни ташиш бўйича счёти олинди - ҚҚСсиз келишилган нархи - ҚҚС - ЖАМИ:	60 000		
4	Материалларни юклагани учун юк ортувчиларга меҳнат ҳақи ҳисобланди	20 000		
5	Юк ортувчиларнинг иш ҳақидан ягона ижтимоий тўлов ҳисобланди	...		
6	Материаллар ишлатилди: а) маҳсулот ишлаб чиқаришга б) ёрдамчи цех ускуналарини таъмирлашга в) маъмурий бино таъминотига ЖАМИ:	400 000 150 000 <u>120 000</u> 670 000		
7	Омборга мол етказиб берувчилардан инвентар келиб тушди: - ҚҚСсиз келишилган нархи - ҚҚС - ЖАМИ	80 000		
8	Мол етказиб берувчининг счёти тўланди	...		
9	Инвентар ишлатишга берилди: а) ишлаб чиқаришга	40 000		

	б) маъмуриятга ЖАМИ:	30 000 70 000		
10	Балансдан ташқари счётада ишлатишга берилган инвентар акс эттирилади	...		
11	Омбор инвентаризацияси натижасида аниқланди : - эҳтиёт қисмларнинг ортиғи - ёқилғи камомадни	74 000 97 000		
12	Табиий камайиш даражасидаги ёқилғи камомадни ҳисобдан чиқарилади	12 000		
14	Жавобгар шахс айби натижасидаги камомад ҳисобдан чиқарилади: Ёқилғининг таннарихи - 85000 сум	...		
15	Жавобгар шахс кассага камомадни топширди	85000		
16	Кераксиз материаллар сотилди: а) ҳақиқий қиймати ҳисобдан чиқарилди б) ҚҚС билан келишилган нархи в) ҚҚС г) сотишдан яқуний натижа	48700 72000		
17	Ҳисоб-китоб варағига харидордан пул тушди	...		
18	Кераксиз инвентар ва хўжалик жиҳозлари сотилди: а) ҳақиқий қиймати б) ҚҚС билан келишилган нархи в) ҚҚС г) сотишдан яқуний натижа	15000 10000		
19	Материаллар қайта баҳоланди: Материалларни қийматини тушиши Ёқилғи қийматини кўтарилиши	12000 18000		
20	Асосий ишлаб чиқариш чикиндилари омборга қирим қилинди	20000		
21	ТМЗлар хариди учун ҳисобот берувчи шахсга пул берилди	40000		
22	Омборга ҳисобот берувчи шахсдан материаллар олинди	40000		
23	Яроқсиз инвентар ва хўжалик жиҳозлари ҳисобдан чиқарилди	55000		

9-БОБ. АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ҲИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобининг тартибга соладиган моёғрий-ҳуқуқий ҳужжатлар:

- 5-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Асосий воситалар» (ЎЗР АВ томонидан 20.01.2004 йилда 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
- «Асосий воситаларни ҳар йили 1 январь ҳолатига кўра қайта баҳолаш тартиби тўғрисида»ги Низом (ЎЗР АВ томонидан 04.12.2002 йилда 1192-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
- «Асосий воситаларни балансдан ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисида»ги Низом (ЎЗР АВ томонидан 29.08.2004 йилда 1401-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
- 6-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Ижара ҳисоби» (ЎЗР АВ томонидан 24.04.2009 йилда 1946-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
- Бухгалтерия ҳисобида ижара операцияларини акс эттириш тартиби тўғрисидаги Низом (ЎЗР АВ томонидан 01.06.2009 йилда 1961-сон билан рўйхатдан ўтказилган)
- 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси» (ЎЗР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
- 19-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Инвентарлашни ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎЗР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

9.1. Асосий воситалар тушунчаси ва уларни баҳолаш

Асосий воситалар - корхона томонидан узоқ муддат давомида хўжалик фаолиятини юритишда махсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматлар кўрсатиш жараёнида ёхуд маъмурий ва ижтимоий-маданий вазифаларни амалга ошириш мақсадида фойдаланиш учун тутиб туриладиган моддий активлар.

5-сонли БҲМС «Асосий воситалар» (ЎЗР АВ томонидан 20.01.2004 йилда 1299-сон билан рўйхатдан ўтказилган)да асосий воситаларга ана шундай таъриф беришган. Мазкур стандарт мулк, хўжалик юритиш ёки тезкор бошқарув ҳуқуқлари асосида хўжалик юритувчи субъектга тегишли бўлган асосий воситалар ҳисоби тартиби ва услубиятини белгилайди.

Асосий воситалар таркибига бир йилдан кўпроқ муддатда хизмат қиладиган ёки хизмат муддатидан қатъи назар ҳар бир бирлиги (тўплами)нинг қиймати Ўзбекистон Республикасида белгиланган энг кам иш ҳақининг эллик баравари миқдоридан кўп бўлган (сотиб олиш пайтига) активлар қиради. Корхона раҳбари ҳисобот даври учун буюмларни асосий воситалар таркибига ҳисобга олиш учун уларнинг пастроқ қийматини, бунинг ҳисоб сисъатида акс эттирган ҳолда белгилаш ҳуқуқига эга.

Ўзининг натурал-ашёвий таркиби бўйича асосий воситалар қуйидаги ҳисобварақлар бўйича ҳисобга олинади:

- 0110 - Ер; 0111 - Ерни ободонлаштириш;
- 0112 - Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш;
- 0120 - Бинолар, иншоотлар ва узатувчи мосламалар; 0130 - Машина ва асбоб-ускуналар;
- 0140 - Мебель ва офис жиҳозлари; 0150 - Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси;

0160 - Транспорт воситалари; 0170 - Ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар;

0180 - Кўп йиллик ўсимликлар; 0190 - Бошқа асосий воситалар;

0199 - Консервация қилинган асосий воситалар.

Ҳисобга олиш ва ҳисоботда асосий воситалар объекти бошланғич қиймат, қолдиқ қиймат, тиклаш ва тугатиш қиймати бўйича акс эттирилади.

Ҳақ эвазига сотиб олинган асосий воситалар объектининг *бошланғич қиймати* қуйидаги харажатлардан ташкил топади:

- активларни етказиб берувчиларга ҳамда шартнома бўйича қурилиш-монтаж ишларини бажарганлик учун пудратчиларга тўланадиган суммалар;

- асосий воситалар объектига доир ҳуқуқни сотиб олиш (олиш) муносабати билан амалга оширилган рўйхатдан ўтказиш йиғимлари, давлат божлари ва бошқа шунга ўхшаш тўловлар;

- божхона божлари ва йиғимлари;

- асосий воситалар объекларини сотиб олиш (барпо қилиш) муносабати билан солиқлар ва йиғимлар суммалари (агар улар қопланмаса);

- асосий воситалар объекларини сотиб олиш (барпо қилиш) билан боғлиқ ахборий ва маслаҳат хизматлари учун тўланган суммалар;

- асосий воситалар объекларини етказиб бериш (барпо қилиш) хатарини сугурталаш бўйича харажатлар;

- асосий воситалар объектини сотган воситачиларга тўланадиган ҳақлар;

- асосий воситаларни ўрнатиш, монтаж қилиш, сошлаш ва ишга туширишга оид харажатлар;

- активдан мўлжал бўйича фойдаланиш учун уни ишчи ҳолатга келтириш билан бевосита боғлиқ бошқа харажатлар.

Кредитдан фойдаланганлик учун фоизларни тўлашга доир харажатлар қарзга олинган капитал ҳисобидан буткул ёки қисман сотиб олинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилмайди.

Қурилиш даврида қурилиш учун олинган узоқ муддатли кредит бўйича ҳисобланган фоизлар барпо этилган асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилади.

Қорхонанинг ўзида тайёрланган асосий воситаларнинг бошланғич қиймати деб асосий воситаларнинг мазкур объекларини тиклаш (қуриш, қуриб битказиш) бўйича ҳақиқий харажатлар суммаси тан олинади.

Қорхона томонидан текинга (ҳада шартномаси бўйича) олинган асосий воситаларнинг бошланғич қиймати деб олиш харажатларини ҳисобга олган ҳолда бухгалтерия ҳисобига қабул қилинган санадаги уларнинг жорий қиймати тан олинади.

Бухгалтерия ҳисобига қабул қилинган асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ўзгартиришга асосий воситаларнинг тегишли объектлари қуриб битказилган, қўшимча жиҳозланган, реконструкция қилинган, замонавийлаштирилган, техник қайта қуроллантирилган, қисман тугатилган ва улар қайта баҳоланган ҳолатларда рухсат этилади.

Мисол. Босмаҳона мол етказиб берувчидан 5000 минг сўмга босма ускунасини сотиб олган, транспорт харажатлари - 40 минг сўмни, ўрнатиш ва монтаж ишлари - 100 минг сўмни, ускунани ўрнатиш жараёнида шикастланган деворни таъмирлаш ишлари - 30 минг сўмни ташкил этган. Усқунанинг бошланғич қиймати 5 000 + 40 + 100 = 5 140 сўмни ташкил этади. Ўрнатиш жараёнида шикастланган деворни таъмирлаш харажатлари бошланғич қийматга киритилмайди ва жорий харажатларга ўтказилади.

Бошланғич қийматини ўзгартиришга асосий воситаларнинг тегишли объектлари қуриб битказилган, қўшимча жиҳозланган, реконструкция қилинган, замонавийлаштирилган, харажатлар активдан қутилаётган фойдани оширса ва ундан фойдаланиш натижасида иқтисодий нафни оширишга имкон берган ҳолатларда рухсат этилади. Асосий воситаларни харид қилиш, ўрнатиш, замонавийлаштириш, реконструкциялаш бўйича харажатларни уларнинг бошланғич қийматига ўтказиш капиталлаштириш деб аталади. Асосий воситаларнинг ишлаш қобилиятини тиклаш бўйича жорий ва капитал таъмирлашга оид ҳар қандай бошқа харажатлар жорий харажатлар сифатида қўрилиши ва капиталлаштирилмаслиги лозим.

Асосий воситалар фойдаланиш давомида эскириб боради, натижада уларнинг бошланғич қиймати камаяди. Объектларнинг ўз физик ва техник-иқтисодий хусусиятларини йўқотишининг пулдаги ифодаси асосий воситалар эскириши (амортизацияси) деб аталади. Эскириш алоҳида ҳисобга олинади.

Қолдиқ (баланс) қиймат - жамланган эскириш суммасини чегирган ҳолда асосий воситаларнинг бошланғич қиймати.

Вақт ўтиши билан асосий воситаларнинг бошланғич қиймати улар қийматининг ошиши, шунингдек инфляция муносабати билан кўпайиши мумкин. Шунинг учун вақти-вақти билан асосий воситаларни қайта баҳолаш ва уларнинг тиклаш қийматини белгилаш зарурати пайдо бўлади. **Тиклаш қиймати (қайта баҳолашдан кейинги қиймат)** – асосий воситаларнинг ҳозирги нархлар шароитидаги қийматидир. У ҳукумат қарорига кўра ўтказиладиган қайта баҳолаш натижасида шаклланади.

Жорий қиймат – асосий воситаларнинг маълум санадаги амал қилаётган бозор нархлари бўйича қиймати ёки активни алмаштириш мумкин бўлган сумма.

Бозор қийматини аниқлашда тайёрлов ташкилотларидан ёзма равишда олинган шунга ўхшаш маҳсулотларнинг нархлари тўғрисидаги маълумотлардан; давлат статистика идоралари, савдо инспекциялари ва ташкилотларида нархлар даражаси тўғрисида мавжуд бўлган маълумотлардан; оммавий ахборот воситалари ва махсус адабиётда чоп этилган нархлар тўғрисида маълумотлардан; асосий воситалар алоҳида объектлари нархлари тўғрисида эксперт хулосаларидан фойдаланиш мумкин.

Тугатиш (ликвидацион) қиймати - асосий воситаларнинг чиқиб кетиши бўйича қутилаётган харажатларни чегирган ҳолда қутилаётган фойдали хизмат муддати охирида асосий воситаларни тугатиш чоғида олинандиган активларнинг фарз қилинаётган суммаси.

9.2. Асосий воситаларнинг келиб тушиши ҳисоби

Асосий воситалар қуйидагилар натижасида корхона балансига киритилади:

- капитал қўйилмалар тугаганидан сўнг тикланган объектни қабул қилиш-топшириш;
- олди-сотди шартномаси бўйича объектни сотиб олиш;
- устав капиталига таъсисчи улуши кўринишида келиб тушиши;
- текинга келиб тушиш (ҳадя шартномаси бўйича);
- айирбошлаш;
- товар-моддий захиралар таркибидан ўтказиш;
- узоқ муддатли ижара (лизинг) шартномаси бўйича олиш;
- қиймати белгиланган асосий воситаларга капитал қўйилмалар;
- асосий воситаларнинг ортикча (ҳисобга олинмаган) объектларини аниқлаш.

Асосий воситаларнинг ҳар қандай келиб тушишига корхона раҳбари бухгалтер бошчилигида ташкил этган комиссия қабул қилиш-топшириш далолатномасини тузади, унда объектнинг тавсифи, жойлашган жойи, олиш манбаси, чиқарилган ёки қурилган йили, фойдаланишга топшириш санаси, объектнинг синов натижалари, унинг техник талабларга мувофиқлиги ва ҳоказолар кўрсатилади. Ушбу далолатнома асосида ҳар бир объектга инвентарь варақаси расмийлаштирилади ёки инвентарь дафтарида қайд этилади.

Тугалланган қурилма (ускуна) ёки алоҳида олинган конструктив объект (бино) ёки муайян операцияни бажарадиган ускуналар мажмуи (масалан, сутни қайта ишлаш линияси) инвентарь объекти ҳисобланади. Ҳар бир инвентарь объектига инвентарь рақами берилади, у объектдан фойдаланишнинг бутун даври мобайнида сақланади.

Асосий воситаларнинг корхона ичида ҳаракатланиши юкхатлар билан расмийлаштирилади. Асосий воситалардан фойдаланиш жойларида асосий воситаларнинг инвентарь рўйхатлари юритилади.

Қурилиш ёки корхона томонидан ўз ҳисобидан асосий воситаларни сотиб олиниши *капитал қўйилмалар (инвестициялар)* деб аталади.

Асосий воситалар сифатида капитал қўйилмалар ҳисоби 0810 «Тугалланмаган қурилиш» ва 0820-«Асосий воситаларни харид қилиш» ҳисобварақларида юритилади. Ушбу ҳисобварақлар дебитида асосий воситаларни қуриш, харид қилиш, етказиб бериш, монтаж қилиш ва созлаш харажатлари тўпланади. Объект фойдаланишга тайёр бўлганидан кейин харажатларнинг умумий суммаси 0810- 0820-ҳисобварақлар кредитидан 0110-0199-ҳисобварақлар дебитида ҳисобдан чиқарилади.

Асосий воситалар қурилиш пудрат ёки хўжалик усулларида амалга оширилади. Пудрат усулида қурилишни амалга оширганда қурилиш ташкилоти томонидан тақдим этиладиган ва буюртмачи томонидан имзоланадиган бажарилган қурилиш ишлари далолатномаси суммасига буюртмачи қуйидаги ёзувни амалга оширади:

Д-т 0810-«Тугалланмаган қурилиш»

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»
ҳисобварақни тўлаган пайтда:

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»

К-т 5110-«ҳисоб-китоб счёти»

Агар қурилиш ўз кучи билан, яъни хўжалик усули билан амалга ошириладиган бўлса, бунда қурилиш харажатларига қуйидагича ёзув қўлланилади:

Д-т 0810-«Тугалланмаган қурилиш»

К-т 1050-«Қурилиш материаллари», 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар», 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» ва бошқалар.

Қурилиш тугани билан, бино ёки иншоотни фойдаланишга топшириш пайтида қуйидагича ўтказма тузилади

Д-т 0120-«Бинолар, иншоотлар ва узатувчи мосламалар»

К-т 0810-«Тугалланмаган қурилиш»

Агар корхона томонидан монтаж ёки созлашни талаб этувчи ускуна қабул қилинган бўлса қуйидагича ёзув амалга оширилади:

Д-т 0710-0720 Ўрнатилмаган асбоб ускуналарни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»

Монтажга топширганда:

Д-т 0820-«Асосий воситаларни харид қилиш»

Д-т 0710-0720 Ўрнатилмаган асбоб ускуналарни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар

Таъсисчилар томонидан корхонанинг устав капиталига (фондида) улуш сифатида киритилган асосий воситалар кирими қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 0110-0199 Асосий воситаларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар

К-т 4610-«Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи».

Бепул олинган асосий воситалар қуйидагича расмийлаштирилади:

Д-т 0110-0199 Асосий воситаларни ҳисобга олувчи ҳисобварақлар

К-т 8530-«Текинга олинган мулк».

Агар асосий воситалар етказиб берувчидан ҚҚС билан қабул қилинса, бунда унинг суммаси бошланғич қийматни кўпайтиради ва эскириш билан бирга аста-секин корхона харажатларига ўтказилади.

Ташиш ёки монтаж пайтида юз берган шикастланишни тузатиш харажатлари бошланғич қийматга киритилмайди, балки корхона жорий харажатлари сифатида ҳисобга олинади.

Бепул олинган асосий воситалар, бошқалардан бепул олинган ҳар қандай мулк сингари даромад солиғи бўйича ва ягона солиқ тўлови бўйича солиқ солинадиган базага киритилади.

9.3. Асосий воситаларнинг эскириши (амортизация) ҳисоби

Асосий воситалар объектларининг эскириши – уларнинг физик сифатлари ёки хусусиятлари йўқолиб боришининг ва тўзиб боришининг, бунинг оқибатида эса қиймат йўқолиб боришининг қиймат кўрсаткичидир. Шунинг учун ҳар бир корхона асосий воситаларни харид қилиш ва эскирганларини тиклаш учун зарур маблағларни жамғаришни таъминлаши керак. Бундай жамғаришга амортизация деб аталувчи ажратмаларни харажатларга киритиш ҳисобига эришилади.

Амортизация (лотинча *amortisatio* – қоплаш) баҳоланган хизмат муддати давомида активнинг амортизацияланаётган қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулот, бажарилаётган ишлар, кўрсатилаётган хизматларга мунтазам равишда тақсимлаш ва ўтказиш кўринишида эскиришнинг қиймат ифодасидир. Солиқ солиш мақсадида амортизация давлат томонидан белгиланган ягона меъёрлар асосида бошланғич қийматга нисбатан фоизларда ҳисобланади.

Ҳар бир объектга эскиришни ҳисоблаш ҳар ойда амалга оширилади. Амортизация қиймати корхона харажатларига тўлиқ ўтказилганда асосий воситаларнинг бундан кейин фойдаланишда бўлиш даври учун эскириш ҳисобланмайди (эскириш бошланғич қийматнинг 100%идан ошиши мумкин эмас).

Гуруҳлар тартиб рақами	Кичик гуруҳлар тартиб рақами	Асосий воситаларнинг номи	Амортизациянинг йиллик энг юқори нормаси, фоизларда
I		Бинолар, иморатлар ва иншоотлар	5
II		Узатиш қурилмалари	8
III		Куч-қувват берадиган машиналар ва усқуналар	8
IV		Фаолият турлари бўйича иш машиналари ва усқуналар (ҳаракатланувчи транспортдан ташқари)	15
V		Ҳаракатланувчан транспорт	
	1	Темир йўлнинг ҳаракатдаги таркиби	8
	2	Денгиз, дарё кемалари, балиқчилик саноати кемалари	
	3	Ҳаво транспорти	
	4	Автомобиль транспортининг ҳаракатдаги таркиби	20
	5	Енгил автомобиллар	
	6	Саноат тракторлари	
	7	Коммунал транспорт	10
	8	Махсус вахта вагонлари	
	9	Бошқа транспорт воситалари	
VI		Компьютер, периферия қурилмалари, маълумотларни қайта ишлаш усқуналари	20
VII		Бошқа гуруҳларга киритилмаган қатъий белгиланган активлар	
	1	Кўп йиллик дарахтлар	10
	2	Бошқалар	15

Куйидагиларга асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди: ер участкалари ва табиатдан фойдаланишга доир бошқа объектлар (сув, ер ости бойликлари ва бошқа табиий ресурслар); маҳсулдор чорва моллари; кутубхона фонди; музей қимматликлари; қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда консервациялашга ўтказилган асосий воситалар; архитектура ёдгорликлари; умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари, йўлақлар, сайлгоҳлар, хиёбонлар, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари тасарруфида бўлган ободонлаштириш иншоотлари; қиймати илгари тўлиқ чегирилган мол-мулк; асосий воситалар ва номоддий активлар таркибига ўтказилмаган капитал қўйилмалар.

Янги келиб тушган асосий воситалар бўйича эскириш, фойдаланиш бошланган ойдан кейинги ойнинг биринчи кунидан бошлаб ҳисобланади, чиқиб кетган объектлар бўйича эскириш эса чиқиб кетиш ойдан кейинги ойнинг биринчи кунидан бошлаб тўхтатилади.

5-сонли БҲМС «Асосий воситалар»га мувофиқ амортизация куйидаги усуллардан бирини қўллаш орқали ҳисобланиши мумкин:

- амортизацияни тенг маромли (тўғри чизикли) ҳисоблаш;
- бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш (ишлаб чиқариш усули);
- икки баробар амортизация меъёри билан қолдикни камайтириш усули (камайиб борувчи қолдик усули);
- йиллар суммаси усули (кумулятив усул).

Бир маромли (тўғри чизикли) усул деб тугатиш қиймати айрилган асосий воситалар объекти қийматини даврлар бўйича фойдаланиш муддати давомида тенг нисбатда ҳисоблаш усулига айтилади. Амортизация меъёри ўзгармайди.

Амортизация суммаси қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$\frac{\text{Бошланғич қиймати} - \text{Тугатиш қиймати}}{\text{Тахмин қилинган фойдаланиш даврлари сони}} = \text{Йиллик эскириш суммаси} \approx \text{амортизация}$$

Тугатиш қиймати аҳамиятга молик суммани ташкил этмаса, уни ҳисобга олмаса ҳам бўлади.

Мисол. Компьютер қиймати 500 минг сўм, тугатиш қиймати 30 000 сўм, хизмат муддати 5 йил. Тўғри чизиқли усулга мувофиқ мазкур мисолда ҳар йилги амортизация $100 : 5 = 20\%$ ни ёки 94 минг сўмни ташкил этади $(500\ 000 - 30\ 000) : 5 = 94\ 000$ сўм.

5 йил давомида амортизация ҳисоблашни қуйидагича акс эттириш мумкин:

		Бошланғич қиймат	Йиллик эскириш суммаси	Жамғарилган эскириш	Баланс қиймати
Биринчи охири	Йилнинг	500 000	94 000	94 000	406 000
Иккинчи охири	Йилнинг	500 000	94 000	188 000	312 000
Учинчи охири	Йилнинг	500 000	94 000	282 000	218 000
Тўртинчи охири	Йилнинг	500 000	94 000	376 000	124 000
Бешинчи охири	Йилнинг	500 000	94 000	470 000	30 000

Бинобарин, амортизация ҳисоблашнинг берилган усулида унинг суммаси фойдаланиш муддати давомида бир ҳил бўлади, жамғарилган эскириш бир текисда ошиб боради, қолдиқ қиймати эса, баҳоланган тугатиш қийматига етгунча – бир текисда камайиб боради.

Бажарилган ишлар ҳажмига мутавозиб равишда амортизацияни ҳисоблаш (ишлаб чиқариш) усули ҳар йилда асосий воситаларнинг бажарган ишлари ҳисобга олишга асосланган.

Мазкур усул бўйича ҳар йиллик эскириш миқдорини ҳисоб-китоб қилиш учун бутун фойдаланиш муддатидаги умумий баҳоланган жами бажариладиган иш ҳажмини ва муайян йилдаги бажарилган иш ҳажмини билиш лозим. Ишлаб чиқариш сифатида ишлаб чиқарилган маҳсулот, ишланган соатлар миқдори ва ҳоказолар олиниши мумкин.

Амортизация меъёри қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$\frac{\text{Бошланғич қиймати} - \text{Тугатиш қиймати}}{\text{Мўлжалланган ишлар ҳажми}} = \text{Амортизация меъёри}$$

Юқорида кайд этилган компьютернинг 5 йил муддатда ишланган ресурси 6500 соат деб тахмин қиламиз. Компьютер биринчи йилда – 2 000 соат, иккинчи йилда – 1 500 соат, учинчи йилда – 1 200 соат, тўртинчи йилда – 1 000 соат, бешинчи йилда – 800 соат ишлатилган.

Бинобарин, амортизация меъёри қуйидагини ташкил этади: $(500\ 000 - 30\ 000) : 6\ 500 = 72,307$ сўм/соат.

Амортизацияни ҳисоблашни қуйидагича акс эттириш мумкин:

		Бошланғич қиймат	Йиллик эскириш суммаси	Жамғарилган эскириш	Баланс қиймати
Биринчи охири	Йилнинг	500 000	$2\ 000 \times 72,307 = 144\ 615$	144 615	355 385
Иккинчи охири	Йилнинг	500 000	$1\ 500 \times 72,307 = 108\ 461$	253 076	246 924
Учинчи охири	Йилнинг	500 000	$1\ 200 \times 72,307 = 86\ 770$	339 846	160 154
Тўртинчи охири	Йилнинг	500 000	$1\ 000 \times 72,307 = 72\ 308$	412 154	87 846
Бешинчи охири	Йилнинг	500 000	$800 \times 72,307 = 57\ 846$	470 000	30 000

Бажарилган иш ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш усули объектдан фойдаланиш муддатининг физик сабаблар билан чекланганлиги ҳамда мазкур активнинг хўжалик фаолияти ҳажми йилма-йил ўзгариб бориши ҳолларида қўлланилади.

Камайиб борувчи қолдиқ усули активнинг фойдали хизмат муддати давомида амортизация суммасининг камайиб боришини англатади. Ушбу усулда эскириш меъёри асосий воситаларнинг қолдиқ қийматиға кўпайтирилади. Одатда, бу усулда амортизация меъёри икки бараварга оширилади.

Мисолга мувофиқ, агар 5 йиллик хизмат муддатида меъёр 20% (100 : 5)ни ташкил этса, қолдиқни камайитириш усулида меъёр 40% (20% x 2 = 40%)ни ташкил этади. Ушбу белгиланган ставка (40%) ҳар йилнинг охирида асосий воситаларнинг қолдиқ қийматиға нисбатан олинади.

Қолдиқни камайитириш усулида амортизацияни ҳисоблаш қуйидагича амалга оширилади:

	Бошланғич қиймат	Йиллик эскириш суммаси	Жамғарилган эскириш	Баланс қиймати
Биринчи йилнинг охири	500 000	40% x 500 000 = 200 000	200 000	300 000
Иккинчи йилнинг охири	500 000	40% x 300 000 = 120 000	320 000	180 000
Учинчи йилнинг охири	500 000	40% x 180 000 = 72 000	392 000	108 000
Тўртинчи йилнинг охири	500 000	40% x 108 000 = 43 200	435 200	64 800
Бешинчи йилнинг охири	500 000	64 800 - 30 000 = 34 800	470 000	30 000

Юқорида келтирилган мисолдан кўриниб турибдики, биринчи йилда амортизация ажратмалари тугатиш қиймати айирилмаган тўлиқ бошланғич қиймат, яъни 500 000 сўм асосида аниқланди. Фойдаланиш муддатининг охириги йилида амортизацияни ҳисоблаш учун қўлланадиган ҳисоб-китоб шакли ўзгартирилади, чунки олдиндан баҳоланган ва мўлжалланган асосий воситаларни тугатиш қийматини ҳисобдан чиқаришга олиб келадиган миқдорда амортизацияни ҳисоблаш мумкин эмас. Шунинг учун охириги йилда ҳисоб-китоб бўйича белгиланган 25,92 минг сўм (64 800 x 40%) ўрнига амортизация 34,8 минг сўм миқдорида белгиланади. Бинобарин, охириги йилнинг якунида асосий воситаларнинг қиймати 30 минг сўмгача камайитирилган ва тугатиш қийматиға тенг.

Йиллар йиғиндиси усулида (кумулятив усул) ҳар йилги амортизация меъёри амортизация муддати якуниға қадар қолган амортизацияланаётган қийматнинг бўлаги сифатида белгиланади. Бўлак амортизация ажратмаларининг тугагунигача қолган тўлиқ йиллар миқдорини амортизация муддатини ташкил қиладиган йилларнинг тартиб сонлари йиғиндисига бўлиб аниқланади.

5 йил фойдаланиш муддатиға мўлжалланган асосий воситалар объекти учун йиллик рақамлар йиғиндиси қуйидагини ташкил этади: $5 + 4 + 3 + 2 + 1 = 15$ йил.

Масалан, амортизацияланаётган қиймат 470 минг сўм (500 000 - 30 000) бўлган ҳолда ҳар йилги амортизация ажратмаларини ҳисоблаш қуйидагича бўлади:

	Бошланғич қиймат	Йиллик эскириш суммаси	Ҳисобланган эскириш	Баланс қиймати
Биринчи йилнинг охири	500 000	5 / 15 x 470 000	156 667	343 333
Иккинчи йилнинг охири	500 000	4 / 15 x 470 000	125 333	218 000
Учинчи йилнинг охири	500 000	3 / 15 x 470 000	94 000	124 000
Тўртинчи йилнинг охири	500 000	2 / 15 x 470 000	62 666	61 334
Бешинчи йилнинг охири	500 000	1 / 15 x 470 000	31 334	30 000

Жадваллардан кўриниб турибдики, амортизация ҳисоблашнинг охириги иккита усулида асосий воситалардан фойдаланиш муддатининг бошида ҳисобланган амортизация ажратмалари объект хизмат муддатининг охирида ҳисобланган амортизация қийматидан сезиларли даражада каттадир. Ушбу усуллар ишлаб чиқаришға мўлжалланган асосий воситаларнинг амортизациясини ҳисоблаш учун қўлланилади, чунки мазкур воситалар улардан фойдаланишнинг биринчи йилларида самаралироқ ишлайди ва уларнинг таъмириға харажатлар унчалик катта бўлмайди. Кейинги йилларда амортизация харажатлари камайди, таъмирлаш харажатлари эса одатда ошиб боради.

Ҳар хил турдаги асосий воситаларға нисбатан амортизация ҳисоблашнинг турли усулларини қўллашға йўл қўйилади. Шу билан бирга, асосий воситаларнинг бир хилдаги объектлари (русуми, тури) бўйича фақат бир хил усул қўлланилади.

Амортизация ҳисоблашнинг танланган усули корхонанинг ҳисоб сиёсати билан белгиланиши ва бир ҳисобот давридан бошқасигача йил давомида ўзгармаган ҳолда кетма-кет қўлланилиши лозим.

Солиқ солиш мақсадида амортизация ҳисоби республиканинг солиққа оид қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Жадаллаштирилган усулда ҳисобланган амортизация суммаси билан солиқ қонунчилигида белгиланган меъёрлар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси ўртасидаги фарқ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 146-моддаси 4-бандига мувофиқ жорий даврда солиқ солинадиган базадан чегирмасдан харажатлар таркибида, аммо кейинги даврларда солиқ солинадиган базадан чегирман ҳолда харажатлар таркибида акс эттирилади.

Масала 20.

Корхона 2007 йилнинг март ойида бино сотиб олди. Бинонинг бошланғич қиймати- 50 000 минг.сум. Тугатиш қиймати- 10 000 минг.сум. Хизмат муддати-20 йил. 2007, 2008, 2009 йиллар учун эскиришни туғри чизиқли, камайиб борувчи қолдик ва кумулятив усулларда ҳисобланг.

9.4. Асосий воситаларни қайта баҳолаш ҳисоби

Асосий воситаларни қайта баҳолаш ҳар йили (1 февралгача) 1 январь ҳолатига кўра қайта баҳолаш ўтказилаётган пайтдаги нархлар даражасидан келиб чиқиб амалга оширилиши лозим. Асосий воситаларни қайта баҳолаш қондалари «Асосий воситаларни ҳар йили 1 январь ҳолатига кўра қайта баҳолаш тартиби тўғрисида»ги низоми (ЎЗР АВ томонидан 04.12.2002 йилда 1192-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

Барча асосий воситалар, ўрнатиш учун ускуналар, тугалланмаган қурилиш объектлари, узоқ муддатли ижарадаги асосий воситалар, яъни техник ҳолатидан қатъий назар, фойдаланишда бўлган ва фойдаланишда бўлмаган, консервацияда бўлган, ҳисобдан чиқаришга тайёрланган, лекин чиқариш далолатномаси билан расмийлаштирилмаган, шунингдек тугалланмаган қурилиш ва ўрнатишга мўлжалланган ускуналар корхона мулкчилигида, тезкор бошқарувида ва узоқ муддатли ижарада бўлган асосий воситалар қайта баҳоланиши лозим.

Хўжалик юритувчи субъектнинг ҳоҳишига кўра асосий воситалар қуйидаги икки ҳия усул билан қайта баҳоланиши мумкин:

- **тўғридан-тўғри қайта баҳолаш** усули аниқроқи ҳисобланади, чунки у объектларнинг жорий қиймати ҳақидаги ахборотдан келиб чиқади. Бу ахборот эса баҳоланадиган объектга ўхшаш объектнинг қайта баҳолаш даврида 1 январь ҳолатига шаклланган ҳужжатлар билан тасдиқланган алоҳида объектлар қиймати ҳақидаги; ишлаб чиқарувчи заводлардан, савдо қилувчи ташкилотлардан ёзма равишда олинган нархлар ҳақидаги; давлат органларида мавжуд бўлган нархлар даражаси ҳақидаги, шунингдек асосий фондлар объектларининг нархлари ҳақидаги оммавий ахборот воситаларида ва махсус адабиётларда чоп этилган экспертлик хулосалари маълумотларига асосланади;

- **бошланғич (тиклаш) қийматининг индексациялаш** усули. Бу усул бўйича алоҳида объектлар Ўзбекистон Республикаси Статистика давлат қўмитаси томонидан ишлаб чиқиладиган асосий воситалар қиймати ўзгариши индексларини қўллаган ҳолда қайта баҳоланади.

Бухгалтерия ҳисобида юқорида қайд этилган қайта баҳолаш усулларини қўллаш йўли орқали асосий воситалар баланс қийматининг уларнинг тиклаш қийматигача ошиши (камайиши) асосий воситалар, узоқ муддатли ижара шартномасига мувофиқ олинган асосий воситалар, ўрнатиш учун ускуналар, қидитал қўйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар дебети (кредити) бўйича захирадаги капитални ҳисобга олувчи счёт билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади.

Асосий воситалар тўғридан-тўғри усул билан қайта баҳоланганда бухгалтерия ҳисобида ҳисобда турувчи эскириш суммасига қайта баҳолангандан кейинги тиклаш қийматининг қайта баҳолашдан олдинги қийматга нисбати билан ҳисобланадиган қайта ҳисоблаш коэффициенти бўйича тузатиш киритилади.

Асосий воситалар индексациялаш усули билан қайта баҳоланганда қайта баҳолаш савдо ҳолатига ҳисобда бўлган эскириш суммаси (тўлиқ эскириш ҳисобланган объектлар ҳам бунга киради) тиклаш қийматигача қайта ҳисоблашда асосий фондлар қиймати ўзгаришининг тегишли индексларига кўпайтирилиши лозим.

Тузатиш киритилган эскириш суммаси билан қайта баҳолашгача бўлган эскириш суммаси ўртасидаги фарқ асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счётлар кредитида (ошган тақдирда) ва дебитида (камайган тақдирда) захира капитални ҳисобга олувчи счётлар билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади.

Мисол. Корхона 1 200 минг сўмлик, бозор қиймати 1 500 минг сўм бўлган, 240 минг сўм эскириш ҳисобланган компьютерни қайта баҳолашни амалга оширди.

Бошланғич қийматдан бозор нарҳининг ошиши $(1\ 500 - 1\ 200) : 1\ 200 \times 100 = 25\%$ ни ташкил этди. Бинобарин эскиришга $240\ \text{минг сўм} \times 25\% : 100 = 60\ \text{минг сўмлик}$ суммага тузатиш киритилади. Бухгалтерия ҳисобида бу қуйидагича ёзувлар билан акс эттирилади:

- қайта баҳолаш суммасига:

Д-т 0150-«Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникаси» - 300 минг сўм.

К-т 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 300 минг сўм.

- эскиришга тузатиш киритиш суммасига:

Д-т 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 60 минг сўм.

К-т 0250-«Компьютер жиҳозлари ва ҳисоблаш техникасининг эскириши» - 60 минг сўм.

Арзонлаштириш ҳолатида тескари ўтказмалар берилади.

9.5. Асосий воситаларнинг таъмирланиши ҳисоби

Асосий воситалар объектларини таъмирлаш уларни иш ҳолатида сақлаб туриш учун зарур. Ўз вақтида ўтказилган таъмирлаш корхона ишининг бир маромли бўлишини таъминлайди ва иш тўхтаб қолишларини қисқартиради, асосий воситаларнинг хизмат муддатини кўпайтиради.

Ишлаб чиқариш хусусиятига эга асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари маҳсулот таннархига, маъмурий аҳамиятдаги асосий воситаларники – давр харажатларига киритилади.

Таъмирлаш ишлари *пудрат* ва *хўжалик* усулларида бажарилиши мумкин. Пудрат усулида уларни ихтисослаштирилган таъмирлаш ташкилотлари бажаради, хўжалик усулида эса, корхона ўз кучи билан чегараланади. Асосий воситаларни таъмирлаш пудрат усулида ўтказилганида нуқсонлар қайдномаси, смета ва шартнома тузилади. Чунончи, таъмирлашни ўз кучлари билан ўлказишга материаллар, иш ҳақини ҳисобдан чиқариш қуйидаги бухгалтерия ёзуви билан расмийлаштирилади:

Д-т 2010, 2510, 9420

К-т 1010, 6710, 6520.

Таъмирлашни бошқа ташкилот билан шартномалар бўйича ўтказиши:

Д-т 2010, 2510, 9420

К-т 6010

Тўловномани тўлаш пайтидаги ёзув:

Д-т 6010

К-т 5110.

Асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини сарф-харажатларга бир маромда киритиш мақсадида корхоналар (масалан, мавсумий ишловчилар) Молия вазирлигининг рухсати билан таъмирлаш фондини ташкил этишлари мумкин. Унинг меъёри корхона томонидан асосий воситаларнинг бошланғич қийматига нисбатан фоизлар кўринишидаги қайд этилган суммада мустақил равишда белгиланади.

Таъмирлаш фондини шакллантириш қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 2010, 2510, 9420

К-т 8910 «Келуси харажатлар ва тўловлар резервлари», «Таъмирлаш фонди» счёти;

Таъмирлаш ишларини бажаришга қуйидагича ёзув амалга оширилади:

Д-т 8910

К-т 1010, 6710, 6520, 6010 ва ҳоказо.

Ҳақиқатда бажарилган таъмирлаш харажатларидан ошадиган резерв суммаси йил охирида «қизил сторно» усули билан ёзилади. Таъмирлаш фонди етишмаганда ҳисоб-китоблар харажатларни ҳисобга олувчи счётларга ўтказилади.

Таъмирлаш фондини ташкил этиш ва ундан фойдаланиш услубияти корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқда акс эттирилиши керак.

9.6. Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши ҳисоби

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши уларнинг тўлиқ эскириши, кейинчалик фойдаланишга яроқсиз бўлиши туфайли, шунингдек сотилиши, бепул берилиши, совға қилиниши, улуш тариқасида бошқа ташкилотларнинг устав капиталига киритилиши, молиявий ижара шартномаси бўйича берилиши, камомад ёки йўқотишлар аниқланиши сабабли амалга ошади.

Мулкчилик шакли ва идоравий бўйсунушидан қатъи назар барча корхоналарда асосий воситаларнинг чиқиб кетиши ҳисобда ва ҳисоботда «Асосий воситаларни балансдан ҳисобдан чиқариш тартиби тўғрисида»ги низом (ЎзР АВ томонидан 29.08.2004 йилда 1401-сон билан рўйхатдан ўтказилган)га мувофиқ акс эттирилиши лозим.

Асосий воситаларнинг тугатилиши қуйидагилар томонидан амалга оширилади:

- давлат корхоналари ва бюджет ташкилотларининг тизим бўлинмалари томонидан - тегишли юқори ташкилотлар рухсати билан;

- унитар корхоналари томонидан - мулк эгаси рухсати билан;

- бошқа корхона ва ташкилотлар томонидан - мустақил равишда.

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши тугатиш далолатномаси билан расмийлаштирилади, унда асосий воситанинг бошланғич қиймати, эскириш суммаси ёзилади ва тугатиш бўйича натижалар ҳисоб-китоби тузилади. Ушбу далолатнома асосида инвентарь варақаси ёпилади ва архивга топширилади, бу ҳақда асосий воситаларнинг инвентарь рўйхатида ёзув қайд этилади.

Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши ҳисоби 9210-«Асосий воситаларининг чиқиб кетиши» счётида юритилади. Ушбу счётнинг дебетида бошланғич қиймат ва тугатиш бўйича харажатлар, кредитида эса - чиқариш кунига ҳисобланган эскириш суммаси ва тугатишдан олинган даромад ҳисобга олинади.

Асосий воситалар объектларининг чиқиб кетишидан кўрилган молиявий натижани (фойда ёки зарарни) аниқлашда илгари қайта баҳоланган асосий воситалар объектларини қўшимча баҳолаш суммаси, мазкур асосий воситалар объектини илгариги қўшимча баҳолашлар суммасининг илгариги арзонлаштиришлар суммасидан ошиб кетиши 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счёти бўйича захира капиталини бирйўла камайтириш билан асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан олинган даромад таркибига киритилади.

9210-счёт бўйича дебет ва кредит айланмаларини таққослаш билан асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш, чиқиб кетишидан молиявий натижа аниқланади. Агар 9210-счёт бўйича дебет айланмалари унинг кредит айланмаларидан катта бўлса, фарқ корхона зарарини ташкил қилади ва 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётига киритилади. Агар кредит айланмалари 9210-счёт бўйича дебет айланмаларидан катта бўлса,

фарқ фойдани ташкил қилади ва 9310-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» счётига ҳисобдан чиқарилади.

1-мисол. Фойдаланишга яроқсиз бўлганда асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш. Яроқсиз бўлиб қолган ускуна ҳисобдан чиқаришмоқда. Унинг бошланғич қиймати – 1200000 сўми, эскириш суммаси – 1000000 сўми ташкил қилган. Ускунани қисмларга ажратгани учун 6000сўм тўланди, 10000 сўмлик яроқли эҳтиёт қисмлар оморга қабул қилинди. Берилган объект бўйича 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счёти кредитида 5000 сўмлик қайта баҳолаш суммаси акс эттирилди, зарар 191000 сўми ташкил қилди.

Бухгалтерия ҳисобида ёзув қуйидагича бўлади:

- асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1200000 сўм

К-т 0130-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счёт»– 1200000 сўм;

- асосий воситаларнинг жамғарилган эскириш суммасини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 0230 «Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счёт»– 1000000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1000000 сўм;

- тугатиш бўйича харажатлар суммасига:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 6000 сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 6000 сўм;

- олинган тармок, деталлар, ашёлар, рангия ва қимматбаҳо металллар қийматини ҳисобга қабул қилиш:

Д-т 1000 «Материалларни ҳисобга олувчи счётлар»– 10000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 10000 сўм;

- заҳира капитални ҳисобга олувчи счётлардаги мазкур асосий воситалар объектини қайта баҳолаш натижалари (қолдик) суммасига:

Д-т 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 5000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 5000 сўм;

- асосий воситаларнинг тугатилишидан зарар суммасига:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» - 191000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 191000 сўм.

Зарар бошланғич қиймат билан ҳисобдан чиқариш харажатлари суммаси, яъни 9210-счётнинг дебети билан эскириш ва олинган даромад суммаси, яъни 9210-счётнинг кредити ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади $(1200000 + 6000) - (1000000 + 10000 + 5000) = 191000$ сўм. Асосий воситаларнинг ушбу объекти хўжалик юритувчи субъект томонидан уч йилдан кам муддатда ишлатилган тақдирда, бу зарар 9430-«Бошқа операцион харажатлар» счётига ўтказилади ва Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 147-моддасига мувофиқ солиқ солиш базасига киритилади.

2-мисол. Асосий воситаларни сотиш. Асосий воситалар сотилишида қўшилган қиймат солиғи бўйича солиқ солинувчи айланма миқдори сотиш нархидан қолдик қийматини чегириш йўли билан аниқланади. Корхона асосий воситаларни қолдик қийматига тенг ёки ундан кўп нархларда сотган тақдирда, ҚҚС солиқ объекти мавжуд бўлмайди, бинобарин ҚҚС ҳисобланмайди ва бюджетга тўланмайди. Лекин, қолдик қиймат бўлмаса ва асосий воситалар баҳоланган нархларда бепул берилса, бу ҳолатда баҳолаш қиймати ҚҚС солиш объекти бўлиб ҳисобланади ва унга ҚҚС ҳисобланади.

Дастгоҳ сотилган, бошланғич қиймати – 1200000сўм, эскириш суммаси – 300000 сўм, қолдик қиймати – 900000 сўм, шартнома нархи – 2000000 сўм. ҚҚС солиш суммаси асосий воситаларнинг шартнома нархи билан қолдик қиймати ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади: $ҚҚС\ суммаси = (2000000 - 900000) \times 20\% : 120 = 183333$ сўми ташкил этади.

Ушбу объект бўйича 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётининг кредитида 200000 сўм қайта баҳолаш суммаси акс эттирилган.

Бухгалтерия ҳисобида қуйидагича ёзилади:

- асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1200000сўм

К-т «Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар»– 1200000 сўм;

- асосий воситаларнинг жамғарилган эскириш суммасини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т «Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счётлар» – 300000сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 300000 сўм;

- сотилган суммага:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинандиган счётлар» - 2 000000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 2 000000 сўм;

- ҚҚС суммасига:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 183333 сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 183333сўм;

- қайта баҳолаш натижалари суммасига:

Д-т 8510-«Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» - 200000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 200000 сўм;

- асосий воситаларни сотишдан даромад суммасига:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1116667 сўм

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 1116667 сўм.

Дастгоҳни сотишдан корхона фойда олди: $(2000000+200000+300000) - (1200000+183333) = 1116667$ сўм.
Ушбу фойда юридик шахслардан олинган фойда солиғи бўйича солиқ солиш объекти ҳисобланади.

3-мисол. Асосий воситаларни бепул бериш.

Корхона бошқа корхонага дастгоҳни бепул берди. Унинг бошланғич қиймати 700000 сўм, ҳисобланган эскириш суммаси – 300000 сўм, баҳоланган қиймат – 500000 сўм.

Асосий воситаларни бепул беришда ҚҚС тўланади. Бунда асосий воситаларнинг бериш вақтидаги нарх билан қолдиқ қиймати орасидаги фарқ ҚҚС солиш объекти ҳисобланади:

$(500000 - 400000) \times 20 : 120 = 16667$ сўм.

Бухгалтерия ҳисобида қуйидагича ёзилади:

- асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 700000 сўм

К-т асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар (0100) – 700000 сўм;

- асосий воситаларнинг жамғарилган эскириш суммасини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счётлар – 300000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 300000 сўм;

- ҚҚС суммасига:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 16667 сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз» - 16667 сўм;

- асосий воситаларни бепул беришдан зарар суммасига:

Д-т 9430-«Бошқа операциялар харажатлар» - 416667 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 416667 сўм.

Бепул олинган асосий воситаларнинг қолдиқ қиймати, олувчида солиқ солиш объекти ҳисобланади, бундан мол-мулк тақсимлаш баланси бўйича бир тизим ичида олинган мустаснодир.

4-мисол. Устав капитали (фонди)га улуш сифатида асосий воситаларни бериш. Маълумки, бозор иқтисодиёти шароитида янги корхоналар асосан бошқа корхоналар ёки шахсларнинг устав капиталига улуш қилинганлиги орқали ташкил қилинади. Улуш қиймати томонларнинг келишувига мувофиқ таъсис ҳужжатлари билан аниқланади.

Агар асосий воситалар устав капиталига улуш сифатида бозор нархларида берилса, бунда асосий воситаларнинг бозор қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасида фарқ пайдо бўлади. Бу фарқ даромад ҳисобланмайди, асосий воситаларни қайта баҳолашга тенглаштирилади ва унга солиқ солинмайди.

Айтайлик, бошқа корхонанинг устав капиталига улуш сифатида берилган асосий воситалар объектининг бошланғич қиймати 1000000 сўм, ҳисобланган эскириш суммаси 700000 сўм. Бу объект келишилган 500000 сўм нархда берилди.

Бухгалтерия ҳужжатларида қуйидагича ёзилади:

- асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1000000 сўм

К-т 0100 «Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счёт» – 1000000 сўм;

- асосий воситаларнинг жамғарилган эскириш суммасини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 0200 «Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счётлар» – 700000 сўм

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 700000 сўм;

- топширилаётган қийматига:

Д-т 0600 «Узук муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи счётлар» – 500000 сўм

К-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 500000 сўм;

- асосий воситаларни топширишдан олинган фойдага:

Д-т 9210 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 200000 сўм

К-т 9310 «Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 200000 сўм.

Олувчи ташкилот томонидан улушнинг суммасига қуйидагича ёзув амалга оширилади:

Д-т 0130 «Машина ва асбоб-ускуналар» - 500000 сўм

К-т 4610 «Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» - 500000 сўм.

5-мисол. Асосий воситаларнинг камомади ва ўзгариши.

Асосий воситаларнинг камомади аниқланади.

Бошланғич қиймати – 800000 сўм, эскириш суммаси – 200000 сўм. қолдиқ қиймати – 600000 сўм.

Бухгалтерия ҳисобида ёзув қуйидагича бўлади:

- асосий воситаларнинг бошланғич қийматини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 800000 сўм

К-т асосий воситаларни ҳисобга олувчи счёт (0100) – 800000 сўм;

- асосий воситаларнинг жамғарилган эскириш суммасини ҳисобдан чиқаришда:

Д-т асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олувчи счётлар (0200)– 200000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 200000 сўм;

- қолдиқ қийматга:

Д-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» - 600000 сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 600000 сўм.

Асосий воситаларнинг камомади уларнинг қолдиқ қиймати бўйича моддий жавобгар шахс ҳисобидан ундирилади.

Д-т 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи» ҳисобварағи – 600000 сўм.

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» ҳисобварағи – 600000 сўм.

Агар моддий жавобгар шахс аниқланмаса, камомад суммаси давр харажатларига киритилади ва куйидагича акс эттирилади:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» – 600000 сўм.

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» ҳисобварағи – 600000 сўм.

Таъкидлаш лозимки, хўжалик юритувчи субъектнинг асосий воситалари ва бошқа мулклари (активлари) чиқиб кетишидан (ҳисобдан чиқарилишидан) зарарларни, хўжалик юритувчи субъект томонидан уч йилдан ортиқ муддат ичида фойдаланилган асосий воситаларнинг сотилиши бундан мустасно, юридик шахслардан олинмаган фойда солиғи бўйича солиқ солиш базасига киритиш зарур.

9.7 Асосий воситалар ижараси ҳисоби

Ишлаб чиқариш базасини мустаҳкамлаш, корхоналар фаолиятининг янги йўналишларини ўзлаштириш мақсадида бозор муносабатларини кенгайтириш ва оммалашини билан асосий воситалар ижараси борган сари ривожланиб бораётти.

Ижара муносабатларининг бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби 6-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Ижара ҳисоби» (ЎЗР АВ томонидан 24.04.2009 йилда 1946-сон билан рўйхатдан ўтказилган) ва «Бухгалтерия ҳисобида ижара операцияларини акс эттириш тартиби тўғрисидаги Низом» (ЎЗР АВ томонидан 01.06.2009 йилда 1961-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

6-сонли БҲМСга мувофиқ ижара қуйидаги турларга бўлинади:

Молиявий ижара - мулкни (молиявий ижара объектини) шартномага биноан ўн икки ойдан ортиқ муддатга эгалик қилиш ва фойдаланиш ҳуқуқини беришда юзага келадиган ижаравий муносабатлар. Бунда молиявий ижара шартномаси қуйидаги шартлардан бирига жавоб бериши керак:

молиявий ижара шартномасининг муддати тугагач, молиявий ижара объекти ижарага олувчининг мулки бўлиб ўтиши;

молиявий ижара шартномасининг муддати молиявий ижара объекти хизмат муддатининг 80 фоизидан ортиқ бўлса ёки молиявий ижара объектининг молиявий ижара шартномаси тугаганидан кейинги қолдиқ қиймати унинг бошланғич қийматининг 20 фоизидан камроғини таъқия қилиши;

молиявий ижара шартномасининг муддати тугагач, ижарага олувчи молиявий ижара объектини ушбу ҳуқуқ сотилиш қунидаги бозор қийматидан анча паст нарҳда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлиши ва бунда ижара муддатининг бошида ушбу ҳуқуқнинг сотилишига асосланган ишончининг маъжуд бўлиши;

молиявий ижара шартномаси амал қиладиган давр учун ижара тўловларининг дисконтланган жорий қиймати, молиявий ижара объектини ижарага бериш пайтидаги жорий қийматининг 90 фоизидан ортиқ бўлиши.

Оператив ижара - молиявий ижара шартномаси ҳисобланмайдиган мулкни ижара шартномасига биноан мулкни вақтинчалик эгалик қилишга ва фойдаланишга ёки фойдаланишга бериш.

Лизинг - молиявий ижара муносабатларининг алоҳида турни бўлиб, унда бир тараф (лизингга берувчи) иккинчи тарафнинг (лизингга олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартланган мол-мулкни (лизинг объектини) сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизингга олувчига ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради.

Оператив ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар ижарачида балансдан ташқари сўт ҳисобланган 001 "Оператив ижарага олинган асосий воситалар" сўтининг дебетида акс эттирилади. Бунда, оператив ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар ижарага берувчида худди олдинги каби асосий воситалар таркибида ҳисобга олинади.

Оператив ижара билан боғлиқ операциялар ижарага берувчининг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

- қисқа муддатли ижара берилганда:

Д-т 0131 «Ижарага берилган асосий воситалар» сўти;

К-т 0130 «Асосий воситалар» сўти;

- оператив ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситаларга эскириш ҳисобланганда:

дебет 9430 "Бошқа операцион харажатлар" сўти;

кредит асосий воситаларнинг эскиришнинг ҳисобга олувчи сўтилар (0200);

- мулкни оператив ижарага бериш асосий фаолияти ҳисобланган корхоналарда жорий даврга тегишли бўлган ва ижарага олувчидан келиб тушадиган ижара тўловлари (ижара тўловлари жадвалига (тартибига) ёки оператив ижара шартномасига мувофиқ) ҳисобланганда:

дебет 4010 "Харидорлар ва буюртмачилардан олинмаган сўтлар";

кредит 9030 "Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар" сўти;

- мулкни оператив ижарага бериш асосий фаолияти ҳисобланмаган корхоналарда жорий даврга тегишли бўлган ва ижарага олувчидан келиб тушадиган ижара тўловлари (ижара тўловлари жадвалига (тартибига) ёки оператив ижара шартномасига мувофиқ) ҳисобланганда:

дебет 4820 "Оператив ижара бўйича олинмаган тўловлар" сўти;

кредит 9350 "Оператив ижарадан даромадлар" сўти;

- мулкни оператив ижарага беришдан ижара тўловларининг келиб тушиши:

дебет пул маблағларини ҳисобга олувчи сўтлар;

кредит 4010 "Харидорлар ва буюртмачилардан олинмаган сўтлар";

кредит 4820 "Оператив ижара бўйича олинмаган тўловлар" сўти;

Оператив ижара билан боғлиқ операциялар ижарачининг бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

- ижарага берувчига тўланиши лозим бўлган ва ҳисобот даврига тегишли (ижара тўловлари жадвалига (тартибига) ёки оператив ижара шартномасига мувофиқ) ижара тўловлари ҳисобланганда:
дебет харажатларни ҳисобга олувчи счётлар (2000, 2100, 2300, 2500, 2600, 2700, 9400 ва бошқа счётлар - оператив ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг белгиланган мақсадига қараб);
кредит 6910 "Тўланадиган оператив ижара" счёти;
- ижарага берувчига ижара тўловлари тўланганда:
дебет 6910 "Тўланадиган оператив ижара" счёти;
кредит пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар;
Оператив ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар кайтариб берилганда, балансдан ташқари счёт ҳисобланган 001 "Оператив ижарага олинган асосий воситалар" счёти кредитланади.

Масала № 21. Асосий воситалар ҳисоби.

Январ 2011 йил куйидаги хужалик операциялари амалга оширилди:

№	Операциялар мазмуни	Сум	Д-т	К-т
1	Таъсисчилардан устав капиталига улуш сифатида тикув машиналари олинди:	700000		
2	Хомийлардан бегараз ёрдам сифатида автомобил олинди	800000		
3	Заводдан ўрнатиладиган ускуналар олинди, келишилган нархда ҚҚСсиз олинган ускунага ҚҚС	1600000 ...		
4	Ишлаб чиқариш ускунаси ўрнатишга берилди	...		
5	Ускунани урнатувчи ишчиларга иш хақи ҳисобланди	16000		
6	Иш хақидан Пенсия фондига – 25% ҳисобланди	...		
7	Урнатишга қурилиш материаллари ишлатилди	24000		
8	Дастлабки қийматида фойдаланишга ускуна берилди	...		
9	Ускуналарга январ ойи учун камайиб бораётган қолдиқ усули билан эскириш ҳисобланг. Бошлангич қиймати - 5500000 сум, тугатиш қиймати-500000 сум, эскириш нормаси 15%, станоклар 2009 йил март ойида олинган	...		
10	Компьютерга январ ойи учун кумулятив усулда эскириш ҳисобланг. Бошлангич қиймати- 792 000 сум, тугатиш қиймати- 50 000 сум, 2009 йил июнда олинган, хизмат муддати- 5 йил	...		
11	Бошлангич қиймати -8000000 сумлик автомобилга январ ойи учун эскириш ҳисобланг, хизмат муддати 5 йил, умумий босиб ўтиладиган йўл 500 000 км, январ ойида 1800 км босиб ўтди.	...		
12	Яроксизлик ҳолатига келган омбор биноси ҳисобдан чиқарилди а) бошлангич қиймати ҳисобдан чиқарилди б) ҳисобланган эскириш ҳисобдан чиқарилди в) бино бузилишидан ярокли қурилиш материаллари кирим қилинди г) бинони ҳисобдан чиқаришдаги ходимларга иш хақи ҳисобланди д) чиқиндиларни тозалаш корхонасидан қарз е) бинони қайта баҳолаш натижасида 8510 счётадаги қолдиқ ж) ҳисобдан чиқаришдаги якуний молиявий натижа акс эттирилди	650000 480000 40000 25000 18000 5000 ...		
13	Компьютер сотилди: а) дастлабки қиймати ҳисобдан чиқарилди б) ҳисобланган эскириш суммаси ҳисобдан чиқарилди в) харидордан ҳисоб китоб счётига пул маблағлари тушди г) ҚҚС д) компьютерни қайта баҳолаш натижасида 8510 счётадаги қолдиқ е) сотишдан якуний молиявий натижа акс эттирилди	585000 369000 390000 ... 35000 ...		
14	Ускунани таъмирлашга ишлатилди: Эҳтиёт қисмлар Таъмирлаш ходимларининг иш хақи Иш хақидан Пенсия фондига ажратмалар ЖАМИ	45000 145000		
15	Жорий ижарага станок берилди	750000		
16	Ижарага берилган станок бўйича ижара хақи ҳисобланди	33000		
17	Ижара хақи олинди	33000		
18	Жорий ижарага хона олинди	150000		
19	Хонага ижара хақи бўйича мажбурият ҳисобланди	69000		
20	Ҳисоб-китоб счётидан ижара хақи туланди	69000		

10-БОБ. НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган мейёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. 7-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Номоддий активлар» (ЎзР АВ томонидан 27.06.2005 йилда 1485-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
2. “Номоддий активларни баланسدан чиқариш тартиби тўғрисидаги Низом” (ЎзР АВ томонидан 14.01.2006 йилда 1539-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
3. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси” (ЎзР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).
4. 19-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Инвентарларнинг ташкил этиш ва ўтказиш» (ЎзР АВ томонидан 02.11.1999 йилда 833-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

10.1. Номоддий активлар ва уларнинг гуруҳлаштини

Номоддий активлар - корхона томонидан улардан ишлаб чиқариш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш ёки товарларни сотиш жараёнида фойдаланиш мақсадида ёхуд маъмурий ва бошқа функцияларни амалга ошириш учун узок муддат мобайнида тўғиб турладиган, моддий-ашёвий мазмунга эга бўлмаган мол-мулк объектлари.

Номоддий активларнинг бухгалтерия ҳисоби 7-сонли «Номоддий активлар» БҲМС (ЎзР АВ томонидан 27.06.2005 йилда 1485-сон билан рўйхатдан ўтказилган) билан тартибга солинади.

Ушбу стандартга мувофиқ активларни бухгалтерия ҳисобига номоддий активлар сифатида қабул қилишда бир вақтнинг ўзида қуйидаги шартлар бажарилиши керак:

- моддий-ашёвий тузилиш (шакл)га эга бўлмаслиги;
- активлардан махсулот ишлаб чиқаришда, ишлар бажариш ёки хизматлар кўрсатишда ёхуд корxonанинг маъмурий ва бошқа функциялари учун узок муддат, яъни давомийлиги 12 ойдан юқори фойдали хизмат муддати ёки агар у 12 ойдан ошадиган бўлса, оддий операцион цикл мобайнида фойдаланиш;
- корхона ушбу активни кейинчалик қайта сотишни мўлжалламайди;
- ишончлили, яъни корхонада актив ва унга бўлган мутлак ҳуқуқнинг мавжудлигини тасдиқловчи тегишли равишда расмийлаштирилган ҳужжатлар (патентлар, гувөхномалар, бошқа муҳофаза қилувчи ҳужжатлар, патент, товар белгисидан воз кечини (сотиб олиш) шартномаси)нинг мавжудлиги;
- корхона томонидан бошқа активлардан идентификациялаш (бўлиш, ажратиш) имконияти, яъни активни ундан фойдаланиладиган ҳужжат фаолиятдан алоҳида фойдаланишнинг мумкин бўлиши.

Номоддий активларга юқорида келтирилган барча шартларга жавоб берувчи қуйидаги объектлар киритилиши мумкин: патентлар, лицензиялар, ноу-хау, муаллиф ёки бошқа ҳуқуқ эгасининг ЭХМ учун дастурлар ва маълумотлар базаларига бўлган мутлак ҳуқуқи, ҳуқуқ эгасининг товар белгиси ва хизмат кўрсатиш белгисига бўлган мутлак ҳуқуқи, шунингдек товар ишлаб чиқарилган жой номидан фойдаланиш ҳуқуқи, гудвилл, франчайз, ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқи ва бошқалар.

Лицензия - бу тегишли муассасалар томонидан берилган, бир йилдан ортиқ вақт мобайнида бирон-бир фаолият билан шугулланиш ҳуқуқи. Лицензияни бериш ҳуқуқига эга бўлган муассасалар ўамда фаолият турлари, давлат органлари томонидан белгиланади. Лицензияга эга бўлмаган корхоналарнинг фаолият юритишлари, қонунни бузиш деб ҳисобланади.

Патент эгасининг мутлак ҳуқуқи (патент) - бу патентнинг амал қилиш муддати ичида юридик тасдиқланган ва қонунчиликка мувофиқ расмийлаштирилган махсулотнинг, ўзинга хос жараённинг, фаолиятнинг маълум туридан четдан бошқа шахсларнинг аралашувисиз фойдаланиш, уни ишлаб чиқариш, сотиш ва назорат қилиш ҳуқуқидир.

Ноу-хау - янги ғоя қиймати ёки янги технология, ишлаб чиқариш муаммоларининг ечимидир.

Товар белгиси ва хизмат кўрсатиш белгисига эга бўлиш ҳуқуқи - бу савдо маркалари, товар белгилари, тегишли тартибда рўйхатга олинган компания ёки унинг маъсулоти номланишдан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш ҳуқуқидир, бу ҳуқуқ қонунчилик томонидан улардан берухсат фойдаланишдан ўинмолланган. Савдо маркаси ёки товар белгисидан фойдаланиш ҳуқуқи унинг эгасига, у бу ҳуқуқдан фойдаланиши мобайнида мутлак тегишли бўлади. Савдо маркаси ёки товар белгисининг бозор қиймати юқори бўлиши мумкин, лекин бухгалтерия ҳисобида улар, уларни олишга кетган харажатларнинг бешлангич қийматида акс эттирилади.

Компьютерларни программалар билан ҳисоблаш - корхонада ишлаб чиқаришда ўамда ташқаридан харид қилинган программалар қиради. Компьютер билан биргаликда сотиб олинган программалар, асосий воситалар таркибига киритилиб, номоддий активлар сифатида тан олинмайди.

Гудвилл (ишончлик обрўси) корxonанинг бутунлай сотиб олиш нархи (бозор қиймати) билан соф активларининг бозор қиймати орасидаги фарк сифатида аниқланади. Соф активлар активлар суммасидан унинг мажбуриятларини чегириш йўли билан аниқланади.

Гудвиллни ташкил этувчи омилларга меўнат жамоасининг яхши йўлга қўйилган ишини, самарали раўбарлиқни, ишлаб чиқаришнинг махфий жараёнини, жамиятдаги юқори даражадаги ишонччилигини ва обрўсини, стратегик нуқтан назардан афзалроқ жойлашишини, маъқул солиқ шароитларини ва бошқаларни киритиш мумкин.

Мисол. «Тошкенткабель» ОАЖ «Барс» ЁАЖни 20 000 минг сўмга сотиб олди. Ушбу жамиятнинг активлари суммаси 18 000 минг сўмни, мажбуриятлар суммаси 2 000 минг сўмни ташкил этади. «Барс» ЁАЖнинг бозор қиймати 16 000 минг сўм. Бунда гудвилл 20 000 - (16 000 - 2 000) = 6 000 минг сўмни ташкил этади.

Сотиб олинган корxonанинг бозор қиймати у сотилган нархдан юқори бўлиши мумкин. Бунда манфий гудвилл ёки бэдвилл тўғрисида гап кетади.

Манфий гудвилл суммасини доимий харидорлар мавжудлиги омили, сифат репутацияси, маркетинг ва сотиш малакаси, иш юзасидан алоқалар, бошқариш тажрибаси, ходимлар малака даражаси ва шу қабилда бўлмаган тақдирда, харидорга тақдим этиладиган нархдан чегирма сифатида кўриш ва муддати кечиктирилган даромадлар (келгуси давр даромадлари) сифатида ҳисобга олиш лозим.

7-сонли БХМСга мувофиқ манфий гудвилл суммаси сотиб олинган амортизацияланадиган алоқиди активларнинг ўртача тортилган фойдали хизмат муддати мобайнида мунтазамлик асосида корхонанинг молиявий натижаларига асосий фаолиятдан бошқа даромадлар сифатида киритилади.

Ер ва табиий бойликлардан фойдаланиш ҳуқуқи. Ер ва табиий бойликлар давлат мулки ўисобланиши муносабати билан, корхоналар ушбу ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқларини давлатдан сотиб олишлари керак. Мазкур ҳуқуқлар корхонага узоқ муддат ичида иктисодий наф олиш имкониятини бериши сабабли уларни номоддий активлар таркибида ҳисобга олиш лозим.

10.2. Номоддий активлар келиб тушиши ҳисоби

Номоддий активлар қуйидагилар натижасида корхона балансида киритилади:

- ишлаб чиқиш тугаганидан сўнг яратилган объектни қабул қилиш-топшириш;
- олди-сотди шартномаси бўйича объектни сотиб олиш;
- устав капиталга муассислар (иштирокчилар)нинг улуши кўринишида келиб тушиш;
- текинга келиб тушиш (ҳадя шартномаси бўйича);
- давлат субсидиялари ҳисобига олиш;
- айирбошлаш;
- ортикча (ҳисобга олинмаган) номоддий активлар объектларини аниқлаш ва бошқа асосларга кўра.

Номоддий активлар мавжудлиги ва ўаракати ҳисоби қуйидаги сўётларда амалга оширилади:

0410 - «Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау»;

0420 - «Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари»;

0430 - «Дастурий таъминот»;

0440 - «Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқлари»;

0450 - «Ташкилий харажатлар»;

0460 - «Франчайз»;

0470 - «Муаллифлик ҳуқуқлари»;

0480 - «Гудвилл»;

0490 - «Бошқа номоддий активлар».

Олди-сотди шартномалари, гувоҳномалар, дастурий таъминотни ишлаб чиқиш бўйича қабул қилиш-топшириш далолатномалари, активларни киритиш тўрисида баённомалар ва уларни баҳолаш тўғрисида келишувлар ва бошқалар активларни қирим қилиш учун асос бўлиб ҳисобланади. Ушбу ҳужжатларда объект ҳақидаги маълумот, унинг бошланғич қиймати, фойдаланиш тартиби, эксплуатация муддати кўрсатилиши керак.

Қабул қилишда номоддий активларни тўғри баҳолаш муҳим аҳамиятга эга, чунки ҳисобда ва ҳисоботда улар олинган таннархи ёки бошланғич қиймати бўйича акс эттирилади.

Ҳақ эвазига сотиб олинган номоддий активларнинг бошланғич қиймати қуйидаги харажатлардан ташкил топади:

- ҳуқуқдан воз кечиш (сотиб олиш) шартномасига мувофиқ ҳуқуқ эгаси (сотувчи)га тўланган суммалар;
- ҳуқуқ эгасининг мутлақ ҳуқуқидан воз кечиши (сотиб олиш) муносабати билан амалга оширилган рўйхатдан ўтказиш йиғимлари, давлат божлари, патент божлари ва бошқа шунга ўхшаш тўловлар;
- божхона божлари ва йиғимлари;
- номоддий активларни сотиб олиш муносабати билан тўланадиган солиқлар ва йиғимлар суммалари (агар улар қопланмаса);
- номоддий активларни сотиб олиш билан боғлиқ ахборот ва маслаҳат хизматлари учун тўланган суммалар;
- номоддий активлар улар орқали сотиб олинган воситачиларга тўланадиган ҳақлар;
- асосий воситалар объектларини етказиб бериш таваққалчилигини сўғурталаш бўйича харажатлар;
- активдан мақсадга кўра фойдаланиш учун уни яроқли ҳолатга келтириш билан бевосита боғлиқ бошқа харажатлар.

Сотиб олинган номоддий активларга ҳақ тўлаш билан боғлиқ харажатлар (аккредитив очиш бўйича харажатлар, ўтказмалар учун банкнинг воситачилик ҳақи, номоддий активларни чет эл валютага сотиб олиш чоғида валюта конвертацияси бўйича воситачилик ҳақи ва банкнинг бошқа хизматлари), сотиб олиш бўйича контрактларни тайёрлаш ва рўйхатдан ўтказиш билан боғлиқ харажатлар ҳамда активларни сотиб олиш билан бевосита боғлиқ бўлмаган бошқа харажатлар номоддий активларнинг бошланғич қийматига киритилмайди, балки улар содир бўлган ҳисобот даврида харажатлар сифатида тан олиниши керак.

Мисол. Корхона патент сотиб олмакчи, шу сабабли у маркетинг изланишларни амалга ошириш учун консалтинг фирмасига мурожаат қилди, фирма ўз хизматлари учун 50 минг сўмга ҳисобварақ-фактура тақдим этди. Мол етказиб берувчидан патент 700 минг сўмга сотиб олинди.

Ушбу операциялар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

- консалтинг фирмаси сўётининг суммасига:

Д-т 0830-«Номоддий активларни харид қилиш» - 50 минг сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган сўётлар» - 50 минг сўм;

- патент етказиб берувчи сўётининг суммасига:

Д-т 0830-«Номоддий активларни харид қилиш» - 700 минг сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган сўётлар» - 700 минг сўм;

- мол етказиб берувчиларнинг счётлари бўйича тўлаш:

Д-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 750 минг сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 750 минг сўм;

- патентни номоддий активлар таркибига киритиш:

Д-т 0410-«Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау» - 750 минг сўм

К-т 0830-«Номоддий активларни харид қилиш» - 750 минг сўм.

Корхонанинг ўзида номоддий активларни яратишда уларнинг таннархи қуйидагилардан ташкил топади:

- номоддий активларни барпо этишда фойдаланилган ёки сарф-харажат қилинган материаллар ва хизматлар бўйича харажатлар;

- активларни барпо этишда банд бўлган ходимларнинг иш ҳақи бўйича харажатлар;

- номоддий активларни рўйхатга олиш бўйича бошлар ва активларни барпо этиш билан боғлиқ бўлган бошқа ҳар қандай харажатлар.

Мисол. Ички фойдаланиш учун компьютер дастурини ишлаб чиқиш учун корхонада 40 минг сўмлик материаллар сарф-харажат қилинган, дастурни ишлаб чиқарувчиларига 120 минг сўм иш ҳақи ҳисобланган, иш ҳақидан ижтимоий суғуртага 28,8 минг сўм ажратмалар амалга оширилган. Ушбу операциялар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича аке эттирилади:

Д-т 0830-«Номоддий активларни харид қилиш» - 188,8 минг сўм

К-т 1090-«Бошқа материаллар» - 40 минг сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашлар» - 120 минг сўм

К-т 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» - 28,8 минг сўм;

- компьютер дастурини номоддий активлар таркибига ўтказиш:

Д-т 0430-«Дастурий таъминот» - 188,8 минг сўм

К-т 0830-«Номоддий активларни харид қилиш» - 188,8 минг сўм;

- устав капиталига дастлабки улуш сифатида таъсисчилардан номоддий активларни олиш:

Д-т 0410-0490-«Номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар»

К-т 4610-«Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи»;

- номоддий активлар текинга ёки давлат, юқори ташкилот, ҳокимликлар субсидияси тарзида эксперт баҳоси бўйича олиниши:

Д-т 0410-0490-«Номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар»

К-т 8530-«Текинга олинган мулк».

Таъкидлаш лозимки, текинга олинган номоддий активлар қиймати фойда солиғи бўйича солиқ солини базасини оширади.

10.3. Номоддий активлар амортизацияси ҳисоби

Номоддий активлар ҳам, асосий воситалар каби, узоқ муддат давомида ишлатилади ва ушбу вақт мобайнида уларнинг қиймати ҳар ойда амортизацияни ҳисоблаш йўли билан ишлаб чиқарилган маҳсулот, кўрсатилган хизмат ёки бажарилган ишларга ўтказилади. Амортизация суммаси, бошланғич қиймат ва фойдали ишлатиш муддатидан (лекин корхонанинг фаолият кўрсатиш муддатидан юқори бўлмаган) келиб чиққан ҳолда корхона томонидан ўқсбланадиган меъёрларга асосан аниқланади.

Фойдали хизмат муддати - корхона томонидан активдан фойдаланиш кўзда тутилган давр ёки корхона ушбу активдан фойдаланишдан олишни мўлжаллаётган маҳсулот (ишлар ва хизматлар) миқдори.

Фойдали хизмат муддатини қуйидаги омиллардан келиб чиқиб аниқлаш мумкин:

- патент, гувоҳноманинг амал қилиш муддати ва Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ номоддий активлардан фойдаланиш муддатининг бошқа чекланиши;

- меъёрли-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида. Чунинчи, амалдаги қонунчиликда мувофиқ гувоҳнома 20 йил мобайнида харажатларга ўтказиш мумкин;

- мол етказиб берувчилар билан тузилган контрактлар ёки келишувлар шартларига асосан;

- ҳуқуқлар муддатини узайтириш ёки тиклаш учун шартлар;

- корхона иқтисодий наф (фойда) кўриши мумкин бўлган қутилаётган ишлатиш муддати;

- эскиришнинг техник, технологик ва бошқа турларининг таъсири;

- бозорда талаб, таъриф ёки рақобатчилар харажатларининг таъсири.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги низом (1.4.2-банди) ва 7-сонли БҲМС «Номоддий активлар»га (39-банди) мувофиқ фойдали хизмат муддатини белгилаш мумкин бўлмаган номоддий активлар бўйича амортизация ажратмалари меъёри беш йил ҳисобида белгиланади.

Номоддий активлар бўйича амортизация бошланғич қийматдан тахмин қилинган тугатиш қийматини чегриш йўли билан аниқланган амортизацияланадиган қийматдан келиб чиқиб ҳисобланади. Тугатиш қиймати бу номоддий активнинг чиқиб кетиши бўйича қутилаётган харажатларни чегирган ҳолда унинг фойдали хизмат муддати охирида активни тугатиш чоғида олиниши қутилаётган, активнинг тахмин қилинаётган (баҳоланган) суммаси.

7-сонли БҲМС «Номоддий активлар»га мувофиқ амортизация қуйидаги усулларни қўллаш йўли билан ҳисобланади:

- амортизацияни тенг маромли (тўғри чизикли) ҳисоблаш;

- бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда амортизацияни ҳисоблаш (ишлаб чиқариш) усули.

Номоддий активлардан интенсив фойдаланилганда, шунингдек илмий-техникавий жараённинг катта таъсирида номоддий активлар амортизацияси суйидаги усулларда ҳисобланадиган жадаллаштирилган амортизация йўли билан ифодаланади:

- икки баравар амортизация меъёри билан қолдиқни камайтириш усули;

- йиллар суммаси усули (кумулятив усул).

Номоддий активлар бўйича амортизацияни ҳисоблашда операциялар харажатлар счётларининг (2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари», 9420 «Маъмурий харажатлар») дебети ва 0510-0590 «Номоддий активлар амортизациясини ҳисобга олувчи счётлар» кредитида акс эттирилади.

10.4. Номоддий активларнинг чиқиб кетиши ҳисоби

Номоддий активларнинг чиқиб кетиши 7-сонли БХМС ва Номоддий активларни балансдан чиқариш тартиби тўғрисидаги низом (ЎЗР АВ томонидан 14.01.2006 йилда 1539-сон билан рўйхатдан ўтказилган)га мувофиқ ҳисобга олинади.

Номоддий активлар қуйидагилар натижасида корхона балансидан ҳисобдан чиқарилади: тугатиш; сотиш; айирбошлаш; текинга бериш; устав капиталига таъсисчи улуши сифатида бериш; иштирокчилар таркибидан иштирокчининг чиқиб кетиши чоғида номоддий активлар билан ҳисоб-китоб қилиш; камомад ёки йўқотишнинг аниқланиши.

Номоддий активларни тугатиш бўйича далолатномалар ширкат, АЖ, ҚК бошқарув мажлислари баённомалари ва бошқалар номоддий активлар чиқарилиши юзасидан асосий ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Номоддий активлар чиқиб кетишининг ҳисоби 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» счётида олиб борилади. Чиқарилаётган номоддий активларнинг қиймати ва чиқариш бўйича харажатлар (масалан, сотиш бозорини ўрганиш бўйича харажатлар ва ҳоказо) ушбу счётнинг дебетида акс эттирилади, шу билан бирга сотилган активлар бўйича бюджетга тўланиши лозим бўлган ҚҚС суммаси ҳам акс эттирилади. Номоддий активлар бўйича ҳисобланган эскириш суммаси, ҚҚС билан бирга сотишдан олинган тушум 9220-счётнинг кредитида акс эттирилади. ҚҚС суммаси асосий воситалар бўйича аниқланадиган йўл билан аниқланади. 9220-счётнинг дебет ва кредит айланмаларини солиштириб номоддий активлар чиқарилишидан олинган молиявий натижани аниқлаш мумкин. 9220-счётнинг кредит айланмалари унинг дебет айланмаларидан кўп бўлган тақдирда, фарқ номоддий активлар ҳисобдан чиқарилиши ёки чиқиб кетишидан олинган фойда ҳисобланади ва у 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» счётининг кредитида акс эттирилади. 9220-счётнинг дебет айланмалари унинг кредит айланмаларидан кўп бўлган ҳолатда фарқ сотиш (ҳисобдан чиқариш)дан кўрилган зарар ҳисобланади ва у 9430-«Бошқа операция харажатлар» счётининг дебетида акс эттирилади.

1-мисол. Компьютер таъминоти дастури 300 минг сўмга сотилди. Бошланғич қиймат 200 минг сўм, ҳисобланган эскириш суммаси 150 минг сўм.

Сотиш нархи билан дастурнинг қолдиқ қиймат орасидаги фарқ бўйича ҚҚС суммасини аниқлаймиз:

$$300 - (200 - 150) \times 20 : 120 = 41,67 \text{ минг сўм}$$

Фойда қуйидагича аниқланади:

$$(300 + 150) - (200 - 41,67) = 208,33 \text{ сўм.}$$

Активнинг чиқиб кетиши қуйидагича ўтказмалар билан акс эттирилади:

- бошланғич қийматни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 200 минг сўм

К-т 0430-«Дастурий таъминот» - 200 минг сўм;

- жамғарилган эскиришни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 0530-«Дастурий таъминотнинг амортизацияси» - 150 минг сўм

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 150 минг сўм;

- сотиш қийматини акс эттириш:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 300 минг сўм

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 300 минг сўм;

- ҚҚСни акс эттириш:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 41,67 минг сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 41,67 минг сўм;

- номоддий активни сотишдан фойдани акс эттириш:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 208,33 минг сўм

К-т 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 208,33 минг сўм.

2-мисол. Янги дастур сотиб олинishi ва татбиқ этилиши муносабати билан мазкур дастур ҳисобдан чиқарилган деб фараз қилайлик. Бу ҳолатда корхонада ҳисобланмаган амортизациядан зарар ҳосил бўлади (200 - 150) = 50 минг сўм.

Активнинг чиқиб кетиши қуйидагича акс эттирилади:

- бошланғич қийматни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 200 минг сўм

К-т 0430-«Дастурий таъминот» - 200 минг сўм;

- жамғарилган эскиришни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 0530-«Дастурий таъминотнинг амортизацияси» - 150 минг сўм

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 150 минг сўм;

- чиқиб кетишдан зарар суммасига:

Д-т 9430-«Бошқа операция харажатлар» - 50 минг сўм

К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 50 минг сўм.

3-мисол. Ушбу актив бошқа корхонага текинга берилди. Текинга беришдан зарар 200 - 150 = 50 минг сўмни ташкил этади.

Активнинг чиқиб кетиши қуйидагича акс эттирилади:

- бошлангич қийматни ҳисобдан чиқариш:
Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 200 минг сўм
К-т 0430-«Дастурий таъминот» - 200 минг сўм;
- жамғарилган эскиришни ҳисобдан чиқариш:
Д-т 0530-«Дастурий таъминотнинг амортизацияси» - 150 минг сўм
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 150 минг сўм;
- текинга беришдан зарар суммасига:
Д-т 9430-«Бошқа операциялар харажатлар» - 50 минг сўм
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 50 минг сўм.

4-мисол. Патент шубба корхонанинг устав капиталига улуш сифатида 240 минг сўмга баҳоланган қиймат бўйича киритилди. 9220-счётнинг дебети ва кредити бўйича фарқ $150 + 240 - 200 = 190$ минг сўмни ташкил этади. Ушбу фарқ корхонанинг фойдасини оширади.

Активнинг чиқиб кетиши куйидагича ўтказмалар билан акс эттирилади:

- бошлангич қийматни ҳисобдан чиқариш:
Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 200 минг сўм
К-т 0430-«Дастурий таъминот» - 200 минг сўм;
- жамғарилган эскиришни ҳисобдан чиқариш:
Д-т 0530-«Дастурий таъминотнинг амортизацияси» - 150 минг сўм
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 150 минг сўм;
- баҳоланган қийматни акс эттириш:
Д-т 0620-«Шубба хўжалик жамиятларига инвестициялар» - 240 минг сўм
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 240 минг сўм;
- номоддий активни беришдан фойдани акс эттириш:
Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши» - 190 минг сўм
К-т 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» 190 минг сўм.

Номоддий активларни инвентарлашда куйидагиларни текшириш лозим:

- ташкилотнинг улардан фойдаланиш ҳуқуқини берувчи ҳужжатнинг мавжудлиги;
- бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботда номоддий активларни тўғри ва ўз вақтида акс эттирилишини;

Инвентаризация жараёнида аниқланган номоддий активларнинг камомоди бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттирилади:

- кам чиққан номоддий активнинг бошлангич қиймати ҳисобдан чиқарилганда:
Д-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»
К-т номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар (0400);
- кам чиққан номоддий активга ҳисобланган амортизация суммаси ҳисобдан чиқарилганда:
Д-т номоддий активлар амортизациясини ҳисобга олувчи счётлар (0500)
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши»
- кам чиққан номоддий активнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар (қолдиқ қиймати) суммасига:
Д-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар»
К-т 9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши».

Моддий жавобгар шахс (ёки бошқа ходим) айбдор деб тан олинган ҳолларда ва агар баҳолаш натижасида кам чиққан номоддий активнинг бозор қиймати (ундирилган сумма) кам чиққан номоддий активнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар (қолдиқ қиймати)дан юқори бўлса даромад суммаси бухгалтерия ҳисобида куйидагича акс эттирилади:

Д-т 4730-«Моддий зарари қилган бўйича ходимларнинг зарари» - айбдор шахс ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган кам чиққан номоддий активнинг бозор қийматига;

К-т 5910-«Камомадлар ва қимматликларнинг бузилишидан йўқотишлар» - кам чиққан номоддий активнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар (қолдиқ қиймати) суммасига;

К-т 9320-«Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда» - айбдор шахс ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган кам чиққан номоддий активнинг бозор қиймати ва кам чиққан номоддий активнинг чиқиб кетишидан кўрилган зарар (қолдиқ қиймати) суммасидан ундалган фойдага.

Номоддий активларнинг камомоди ёки бузилишлари натижасида чиқиб кетишидан кўрилган даромад суммаси умумий белгиланган тартибда солиқ солинади.

Масала № 22. Номоддий активларлар ҳисоби.

Январ 2011 йил куйидаги ҳужалик операциялари амалга оширилди:

№	Операциялар мазмуни	Сум	Д-т	К-т
1	Таъсисчилардан устав капиталига улуш сифатида патент олинди	180000		
2	Хомийлардан бепул савдо маркасида фойдаланиш ҳуқуқи олинди	560000		
3	Мол етказиб берувчидан дастурий таъминот олинди : келишилган нарх ҚҚСсиз ҚҚС	500 000 ...		
4	Инвентарлашда аниқланган патент камомад ҳисобга олинди	54000		
5	Махсулот ишлаб чиқариш учун 2009 йил декабр ойида патент			

	сотиб олинган, дастлабки қиймати 780 000 сўм, хизмат муддати 3 йил, шу муддатда 4000 маҳсулот ишлаб чиқариш мўлжалланган, 1-йил 1500 дона, 2-йил 1400, 3-йил 1100 дона, . Амортизацияни барча усулларда ҳисобланг. - тўғри чизикли усулда - бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб усулда; - камайиб борувчи колдик усулида; - йиллар йиғиндиси усулида (кумулятив усул)	...		
6	Компьютер дастурий таъминоти сотилди Бошланғич қиймат ҳисобланган эскириш сотиш нархи ҚҚС сотишдан молиявий натижа	500000 200000 350000		

11-БОБ. МАҲСУЛОТ (ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР)НИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ БИЛАН БОҒЛИК ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ҲАМДА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ КАЛЬКУЛЯЦИЯ ҚИЛИШ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган мейёрний-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» Низом (кейинги ўзгартиришлар билан)
2. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти “Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси” (ЎЗР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

11.1. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳамда сотиш харажатлари ва уларнинг таснифланиши

Маҳсулот таннархи ушбу маҳсулот қийматининг пул шаклидаги қисми бўлиб, моддий, меҳнат ва бошқа сарф-харажатлардан иборат бўлади.

Маҳсулот таннархи ишлаб чиқариш самарадорлигининг асосий кўрсаткичларидан бири ҳисобланиб, корхонага маҳсулот тайёрлаш қанчага тушганини кўрсатади. Таннарх кўрсаткичи сотиш нархларини белгилаш, маҳсулотлар рентабеллигини ҳисоб-китоб қилиш, харажатларни пасайтириш резервларини аниқлаш учун ишлатилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулот таннархини камайтириш муҳим аҳамият касб этади, чунки рақобатчилик муҳитида маҳсулотга талаб ва унинг сифатигина эмас, балки анчагина қисмини таннарх ташкил этадиган унинг нархи ҳам муҳимдир.

Бошқарувни такомиллаштириш ва харажатларнинг тўғри ва ўз вақтидаги бухгалтерия ҳисобини йўлга қўйиш, шунингдек моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан оқилона фойдаланиш устидан каттиқ назоратни ташкил этиш, ишлаб чиқаришга тааллуқли бўлмаган харажатлар ва талафотларни ҳар томонлама камайтириш маҳсулот таннархини пасайтиришнинг энг муҳим йўлларида бири ҳисобланади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини ташкил этишнинг асосига қуйидаги асосий тамойиллар қўйилган:

- бухгалтерия ҳисобида харажатларни иқтисодий жиҳатлари ва моддалари бўйича, маҳсулот турлари ва корхона бўлинмалари бўйича гуруҳлаштириш;
 - маҳсулот ишлаб чиқариш ва унинг таннархини калькуляциялашга доир харажатлар ҳисобининг қабул қилинган услубияти йил давомида ўзгармаслиги;
 - харажатлар ҳисоби объектларини маҳсулот таннархини калькуляция қилиш объектлари билан мувофиқлаштириш;
 - даромадлар ва харажатларни ҳисобот даврларига тўғри киритиш;
 - ҳисобда ишлаб чиқаришнинг жорий харажатлари ва капитал қўйилмалар билан боғлиқ харажатларни ажратиш.
- Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари тўғрисидаги ахборотни шакллантиришнинг ягона тамойилларини таъминлаш учун давлат томонидан маҳсулот таннархига киритиладиган харажатларни белгилаш, даромад ва харажатларни гуруҳларга ажратиш, корхоналар фаолияти тури, мулкчилик шакли ва идоравий бўйсунушидан катъи назар уларни бухгалтерия ҳисобида акс эттиришнинг умумий тартиби белгиланган.

Ана шу мақсадларда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» низом (кейинги ўзгартиришлар билан) ишлаб чиқилди.

Низомда молиявий натижаларни шакллантириш услубияти белгиланган, хўжалик юритувчи субъект молиявий-хўжалик фаолияти билан боғлиқ харажатлар рўйхати, шунингдек корхонанинг ишлаб чиқариш-хўжалик юритиш фаолияти натижасида олинадиган даромадлар рўйхати келтирилган.

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини мақсадга мувофиқ ташкил этиш бу харажатларнинг аниқ ва асосланган таснифланишини талаб этади.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги низомга мувофиқ барча харажатлар қуйидагича гуруҳланади:

- маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар;

- ишлаб чиқариш таннархига киритилмайдиган, бироқ асосий фаолиятдан олинган фойдада ҳисобга олинмайдиган ҳамда давр харажатларига киритилмайдиган харажатлар;
- хўжалик юритувчи субъектнинг умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинмайдиган хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий фаолияти бўйича харажатлари;
- фавқулодда зарарлар, у даромаддан олинмайдиган солиқ тўлангунга қадар фойда ёки зарарларни ҳисоблаб чиқишда ҳисобга олинади.

Шу сабабли харажатлар моддаларининг гуруҳланиши куйидагича кўринишда бўлади:

1. Маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи

- бевосита ва билвосита моддий харажатлар;
- бевосита ва билвосита меҳнат сарфлари;
- бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан, ишлаб чиқариш хусусиятларига эга бўлган устама харажатлар.

2. Давр харажатлари

- сотиш харажатлари;
- бошқариш харажатлари (маъмурий сарф-харажатлар);
- бошқа операцион харажатлар ва зарарлар;
- келгусида солиқ солиш базасидан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари.

3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар

- фондлар бўйича харажатлар;
- хорижий валюта билан операция бўйича манфий курс тафовутлари;
- қимматли қоғозларга қўйилган маблағларни қайта баҳолаш;
- молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар.

4. Фавқулодда зарарлар

Маҳсулот таннархига кўшилиши усулига қараб ишлаб чиқариш харажатлари икки гуруҳга: бевосита (тўғри) харажатлар ва билвосита (эгри) харажатларга бўлинади.

Бевосита (тўғри) харажатлар бирламчи ҳужжатларга асосан маълум бир маҳсулот турининг ёки ишнинг таннархига киритилиши мумкин бўлган ва уларни яратиш ёки бажариш билан боғлиқ харажатлар ҳисобланади.

Билвосита харажатлар - бир неча йил маҳсулотни тайёрлаш билан боғлиқ (куват, сув, буг ва ҳоказолар сарфи), шунинг учун улар маъмур маҳсулот турлари ўртасида тақсимотнинг аниқ базаларига мутасоиб равишда тақсимланади.

11.2. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархи маҳсулотни ишлаб чиқариш ёки қайта ишлаш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) жараёнида фойдаланиладиган табиий ресурслар, хом ашё, материаллар, ёқилғи, куват, асосий фондлар, меҳнат ресурсларининг, шунингдек ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа харажатларнинг қиймат баҳосини ифодалайди.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархига бевосита маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш билан боғлиқ, ишлаб чиқариш технологияси ва таъкил этилиши шартлаган харажатлар киритилади. Улар куйидагилар:

- материалларга бевосита харажатлар;
- меҳнатга бевосита харажатлар;
- билвосита харажатлар, шу жумладан ишлаб чиқариш аҳамиятидаги қўшимча харажатлар.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатлар уларнинг иқтисодий мазмунига кўра куйидаги элементлар билан гуруҳларга ажратилади:

- ишлаб чиқаришга моддий харажатлар (айтирилмайдиган чиқатлар қиймати чеклаб тайёрланган ҳолда);
- ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий сугуртага ажратмалар;
- асосий фондлар ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган номоддий активлар амортизацияси;
- ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа харажатлар.

Ишлаб чиқариш билан боғлиқ моддий харажатларга куйидагилар тегишли бўлади:

- ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг асосий таркиби эғиб, унинг таркибига қарабдан ёки маҳсулот тайёрлашда (ишларни бажаришда, хизматлар кўрсатишда) зарур таркибий қием ҳисобланган четдан сотиб олинмайдиган хом ашё ва материаллар;

- нормал технология жараёнини таъминлаш ва маҳсулотларни ўраш учун маҳсулот (ишлар, хизматлар) ёки бошқа ишлаб чиқариш эҳтиёжларига сарфланмайдиган (асбоб-ускуналар, бинолар, иншоотлар ва бошқа асосий воситалар синовини ўтказиш, назорат қилиш, сақлаш, тузатиш ва улардан фойдаланиш) учун ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган харид қилинадиган материаллар, шунингдек асбоб-ускуналарни тузатиш учун эҳтиёт қисмлар, инвентарларнинг, хўжалик буюмларининг ва асосий воситаларга кирмайдиган бошқа меҳнат воситаларининг қиймати;

- сотиб олинмайдиган, келгусида ушбу корхонада монтаж қилинадиган ёки қўшимча ишлов берилмайдиган бутловчи буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;

- ташқи юридик ва жисмоний шахслар, шунингдек, корхонанинг ички таркибий бўлинмалари томонидан бажариладиган фаолиятнинг асосий турига тегишли бўлмаган ишлаб чиқариш хусусиятига эга бўлган ишлар ва хизматлар.

Ишлаб чиқариш характерига эга бўлган ишлар ва хизматларга маҳсулот тайёрлаш бўйича айрим операцияларни бажариш, хом ашё ва материалларга ишлов бериш, истеъмол қилинаётган хом ашё ва

материаллар сифатини аниқлаш учун синовлар ўтказиш, белгиланган технологик жараёнларга риоя этилиши устидан назорат қилиш, асосий ишлаб чиқариш фондларини тузатиш ва бошқалар тегишли бўлади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ барча харажатлар 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счётида акс эттирилади.

Буюмларга ишлов бериш мураккаб технологияли ишлаб чиқаришда ҳар ойнинг охирида тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари аниқланади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш деб технологик жараёнда назарда тутилган ишлов беришнинг барча босқичларидан тўлиқ ўтмаган маҳсулотга, шунингдек тўпланмаган, синовдан ўтмаган, техник назорат бўлимига қабул қилинмаган буюмларга айтилади. Тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари инвентаризация ёрдамида аниқланади ёки меъёрий (режадаги) таннарх бўйича акс эттирилади ва 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счётининг дебети бўйича қолдиқ сифатида чиқариб олинади.

11.3. Ёрдамчи ишлаб чиқаришнинг ҳисоби

Йирик корхоналарда асосий ишлаб чиқаришни қувват, асбоблар, идишлар, таъмирлаш, транспорт ва бошқа хизматлар билан таъминлаш мақсадида ёрдамчи ишлаб чиқариш ташкил этилади.

Турлари ва вазибалари бўйича ёрдамчи ишлаб чиқаришни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- асбобсозлик (асбоблар, мосламалар, штамплар, пресс-шакллар, моделларни ишлаб чиқариш, таъмирлаш ва тиклаш). Масалан, йирик тикувчилик корхонаси зарурат туғилганда тикув ишлаб чиқаришини турли хил фурнитура, яъни: тугмачалар, металл илгаклар, кнопкалар ва ҳоказолар билан таъминлаш учун уларни ишлаб чиқарадиган цех очиши мумкин;
- таъмирлаш (асосий воситаларни монтаж қилиш, замонавийлаштириш, хизмат кўрсатиш, эҳтиёт қисмлар, қурилиш деталлари ва конструкцияларини тайёрлаш ва тиклаш);
- энергетика (электр, иссиқлик ва бошқа қувватларни ишлаб чиқариш ва тақсимлаш, сув билан таъминлаш, буг билан таъминлаш, сиқилган ҳаво билан таъминлаш, оқова сувларни тозалаш, вентиляция, қувват тармоқлари ва мосламаларини монтаж қилиш, таъмирлаш ва хизмат кўрсатиш);
- транспорт (юкларни ортиш ва тушириш ишлари, транспорт хизмати, юкларни йўлларда кузатиб бориш, транспорт воситалари, ортиш-тушириш механизмлари ва кириб-чиқиш йўлларига хизмат кўрсатиш);
- идиш (идишларни ишлаб чиқариш ва таъмирлаш);
- тош, шағал, кум ва бошқа материалларини казиб олиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тузлаш, қуритиш ва консервациялаш (асосан савдо корхоналарида) ва бошқалар.

Асосий ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатадиган ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш учун ёрдамчи ишлаб чиқаришнинг ҳар бир тури бўйича алоҳида ҳисоб юритиладиган 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» актив калькуляция счёти қўлланилади.

2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётининг дебетида ҳисобот даври мобайнида маҳсулот ишлаб чиқариш, хизматлар кўрсатиш, ёрдамчи цехлар бўйича ишларни бажариш билан бевосита, шунингдек ёрдамчи ишлаб чиқаришга ўзидан кўрсатиш ва бошқариш билан билвосита боғлиқ бўлган харажатлар жамланади.

Мазкур счётнинг кредити бўйича ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларининг истеъмолчилар ўртасидаги тақсимоли акс эттирилади.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришни ҳисобга олувчи счётлар бўйича корреспонденция (2300)

Т/р	Хўжалик операциясининг мазмуни	Счётлар корреспонденцияси	
		Дебет	Кредит
1	Ёрдамчи ишлаб чиқаришда иштирок этадиган асосий воситалар бўйича эскиришни ҳисоблаш	2310	0211-0299
2	Ёрдамчи ишлаб чиқаришда фойдаланадиган номоддий активлар бўйича эскиришни ҳисоблаш	2310	0510-0590
3	Ёрдамчи ишлаб чиқариш эҳтиёжларига материалларнинг сарф-харажати	2310	1010-1090
4	Умумишлаб чиқариш харажатларининг улуши ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларига киритилган	2310	2510
5	Ёрдамчи ишлаб чиқаришга мол етказиб берувчилар томонидан хизматлар кўрсатилди (сув, буг, қувват ва ҳоказо)	2310	6010, 6990
6	Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларидан давлат мақсадли жамғармаларига ажратмалар	2310	6520
7	Ёрдамчи ишлаб чиқариш ходимларига иш ҳақи бўйича суммалар ҳисобланди	2310	6710
8	Ёрдамчи ишлаб чиқариш маҳсулоти қирим қилинди	2810	2310
9	Сотилган маҳсулотнинг (бажарилган ишнинг, кўрсатилган хизматнинг) ҳақиқий таннархи ҳисобдан чиқарилди	9110, 9130	2310

Ёрдамчи ишлаб чиқариш маҳсулотлари таннархининг ҳисоби ва калькуляцияси, аниқ бир тармоқ учун унинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланган харажатлар моддаларининг номенклатураси бўйича амалга оширилади. Бундай харажат моддаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- қайтариладиган чиқитлар чегирилган материаллар;
- сотиб олинadиган буюмлар ва ярим тайёр маҳсулотлар;
- ёқилғи;
- қувват;
- ишлаб чиқариш ишчиларининг иш ҳақи;

- иш ҳақидан ижтимоий суғуртага ажратмалар.

Ёрдамчи ишлаб чиқаришда калькуляция объектлари бўлиб таннарх ҳисобланадиган маҳсулотлар, ишлар ва хизматларнинг турлари ҳисобланади. Калькуляция бирлиги тарзида одатда қуйидаги табиий кўрсаткичлар қўлланилади: эҳтиёт қисмлар ёки асбобларнинг бир донаси ёки 100 таси; қувватнинг 1 кВ/соати, сиклиланган ҳаво ёки газнинг 1 м.куби, автотранспортнинг 1 км босиб ўтган йўли ва бошқалар.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш мавжуд бўлмаган оддий ёрдамчи ишлаб чиқаришда калькуляция бирлиги таннархи «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётининг дебитида ҳисобга олинган харажатларини ишлаб чиқарилган маҳсулот, ишлар ва хизматлар миқдорига бўлиш билан аниқланади.

Мураккаб ёрдамчи ишлаб чиқаришларда буюртмалар ва барча маҳсулот танмарҳини ҳисобланади тугалланмаган ишлаб чиқаришнинг ўтказиладиган қолдиқлари инобатга олинади. Бир буюртма бўйича маҳсулотнинг бир неча бирлиги ишлаб чиқарилган тақдирда, бирлик таннархи харажатларнинг (тугалланмаган ишлаб чиқариш қолдиқлари ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда) буюмлар миқдори (ишлар ҳажми)га нисбати билан ҳисобланади. Буюртма бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар)нинг бир неча турлари ишлаб чиқарилган тақдирда, харажатлар уларнинг ҳар бири орасида режадаги (меъёрий) Таннархга мутаносиб равишда тақсимланади.

Мисол. Корхонада ўз эҳтиёжлари учун юклар ташини амалга оширадиган 10 та юк автомобили мавжуд. Ой мобайнида қуйидаги харажатлар амалга оширилган: ёқилги-мойлаш материалларининг сарф-харажати – 2 480 минг сўм, хайдовчиларнинг иш ҳақи - 500 минг сўм, ижтимоий суғуртага ажратмалар - 120 минг сўм, бир ойда автомобилларнинг эскириши – 15 000 минг сўмни ташкил этган, жами харажатлар 18 100 минг сўм. Ушбу операциялар қуйидаги ўтказмалар билан акс эттирилади:

Д-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» - 18 100 минг сўм

К-т 1030-«Ёқилгилар» - 2 480 минг сўм

К-т 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблаш ишлар» - 500 минг сўм

К-т 6520-«Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар» - 120 минг сўм

К-т 0260-«Транспорт воситаларининг эскириши» - 15 000 минг сўм.

Транспорт хўжалиги бўйича харажатларнинг тақсимланиши ҳақиқатда ишланган автомобиль-соатдан келиб чиқиб амалга оширилган. 10 та автомобиль бир ой мобайнида 1 230 соат ишлаган, жумладан: материаллар ташини бўйича - 470 соат; тайёр маҳсулотни ташини бўйича - 600 соат; таъмирлаш цехига хизмат кўрсатиш бўйича - 100 соат; асосий воситалар чиқиб кетиши билан боғлиқ ташини хизматлари - 60 соат. 1 автомобиль-соат таннархини аниқлаймиз ($18\ 000 : 1\ 230 = 14,715$ сўм/авт.соат). Автохизматлар тақсимланиши қуйидагича амалга оширилади:

- материалларни ташини бўйича - 470 соат \times 14,715 = 6 916 минг сўм;

- тайёр маҳсулотларни ташини бўйича - 600 соат \times 14,715 = 8 829 минг сўм;

- таъмирлаш цехига хизмат кўрсатиш бўйича - 100 соат \times 14,715 = 1 472 минг сўм;

- асосий воситалар чиқиб кетиши билан боғлиқ ташини хизматлари - 60 соат \times 14,715 = 883 минг сўм.

Тақсимлангандан кейин 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти қуйидагича ёпилади:

Д-т 1010-«Хом ашё ва материаллар» - 6 916 минг сўм

Д-т 9410-«Соғиш харажатлари» - 8 829 минг сўм

Д-т 2311-«Таъмирлаш ишлаб чиқарилиши» - 1 472 минг сўм

Д-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 883 минг сўм

К-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» 18 100 минг сўм.

11.4. Умумишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби

Ишлаб чиқаришнинг бошқариш харажатлари сарф-харажати бўлган корхоналарда умумишлаб чиқариш харажатлари ой давомида 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти дебити бўйича жамланади. Уларга қуйидагилар кирди:

- бошқарув аппарати ва бошқа цех ходимларини сақлаш;
- ишлаб чиқариш мақсадидаги асосий воситалар ва номоддий активлар эскириши (амортизацияси);
- ишлаб чиқариш мақсадидаги усжуналар, бинолар, иншоотлар ва анжомларни сақлаш ва таъмирлаш;
- меҳнатни муҳофаза қилиш, ҳафза ва техника харажатлари;
- синолар, тажрибалар, тадқиқотлар, рационализаторлик ва ихтирочилик;
- инвентарь ва хўжалик ашёлари бўйича сарф харажатлар;
- ишсиз туриб қолишлардан йўқотишлар;
- цехларда сақлаш пайтида моддий бойликлар бузилишидан йўқотишлар;
- моддий бойликлар ва тугалланмаган ишлаб чиқариш камомати;
- бошқа харажатлар.

Корхонанинг бухгалтерия хизмати ушбу харажатлар сметасини ишлаб чиқиши зарур.

Умумишлаб чиқариш харажатларининг жамлама ҳисоби 2510 - «Умумишлаб чиқариш харажатлари» актив йиғиш-тақсимлаш счётида қуйидаги счётлар бўйича юригилади:

2510 - «Моддий харажатлар»;

2511 - «Меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари»;

2512 - «Ижтимоий ажратмаларга харажатлар»;

2513 - «Асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси»;

2514 - «Бошқа харажатлар»;

Ой давомида харажатлар 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари» счёти дебетида ҳисобга олинади, ой охирида харажатлар маҳсулот турлари ўртасида, шунингдек тугалланмаган ишлаб чиқариш ва товар маҳсулоти қолдиги ўртасида тақсимланади. Шунинг учун 2510-счёт сальдога эга эмас.

Умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи счёт бўйича корреспонденция (2500)

Т/р	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси	
		дебет	кредит
1	Умумишлаб чиқариш аҳамиятидаги асосий воситалар бўйича эскиришни ҳисоблаш	2510	0220-0299
2	Умумишлаб чиқариш хусусиятидаги номоддий активлар бўйича эскиришни ҳисоблаш	2510	0510-0590
3	Умумишлаб чиқариш мақсадларида материалларни сарф қилиш	2510	1010-1090
4	Умумишлаб чиқаришга ўтказиладиган хизмат сафари харажатларини акс эттириш	2510	4220
5	Умумишлаб чиқариш бўйича етказиб берувчиларнинг хизматлари (кувват, сув, газ, алоқа ва ҳоказо)	2510	6010
6	Давлат мақсадли жамғармаларига ажратмаларни умумишлаб чиқариш харажатларига ўтказиш	2510	6520
7	Ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатиш билан банд бўлган ходимлар иш ҳақи бўйича харажатларни ҳисоблаш	2510	6710
8	Умумишлаб чиқаришга ўтказиладиган ижара ҳақини ҳисоблаш	2510	6910

Ишлаб чиқаришнинг хусусиятларига қараб умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимлашнинг турли усуллари қўлланилади, уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

- ишлаб чиқаришдаги ишчиларнинг асосий иш ҳақи мутаносиб равишда;
- тақсимлаш бўйича харажатларига мутаносиб равишда;
- ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорига мутаносиб равишда;
- бевосита харажатларга мутаносиб равишда ва ҳоказо.

Умумишлаб чиқариш харажатларини ишлаб чиқариш ишчиларининг асосий иш ҳақи мутаносиб равишда тақсимлашга мисол келтирамиз. Ишлаб чиқариш корхонасида жами умумишлаб чиқариш харажатлари – 320000 сумни ташкил этди, асосий ишлаб чиқариш ишчиларининг иш ҳақи: А маҳсулот бўйича – 120000сум, Б маҳсулот бўйича – 180000сум, В маҳсулот бўйича – 100000сум. Ҳисоб-китоб қуйидагича амалга оширилади: аввал ҳар бир маҳсулот бўйича иш ҳақи харажатларининг жами ишлаб чиқариш ишчиларига ҳисобланган иш ҳақи харажатларга нисбатан улушини аниқлаймиз:

А маҳсулот бўйича иш ҳақи харажатлари улуши – $(120000:400000) \times 100 = 30\%$

Б маҳсулот бўйича иш ҳақи харажатлари улуши – $(180000:400000) \times 100 = 45\%$

В маҳсулот бўйича иш ҳақи харажатлари улуши – $(100000:400000) \times 100 = 25\%$

Сўнгра ушбу улушларга мувофиқ аниқ буюмга тўғри келадиган умумишлаб чиқариш харажатлари суммаси белгиланади:

А буюми $(320\ 000 \times 30\%) = 96\ 000$ сўм;

Б буюми $(320\ 000 \times 45\%) = 144\ 000$ сўм;

В буюми $(320\ 000 \times 25\%) = 80\ 000$ сўм.

Ушбу харажатлар тақсимлангач, улар асосий ишлаб чиқаришга қуйидаги ўтказма билан ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш».

К-т 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари».

Ёрдамчи ишлаб чиқариш таннархига харажатларни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш».

К-т 2510-«Умумишлаб чиқариш харажатлари».

Бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқарилган ва таннархни калькуляция қилмайдиган корхоналарда ушбу харажатлар бевосита 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» счётида ҳисобга олинishi мумкин.

Масала № 23. Ишлаб чиқаришга доир харажатлар.

Январ ойида корхонада қуйидаги хўжалик операциялари амалга оширилди.

№	Операциялар мазмуни	Сум	Д-т	К-т
1	Материаллар ишлатилди:			
	а) А маҳсулот ишлаб чиқаришга	1200000		
	б) Б маҳсулот ишлаб чиқаришга	450000		
	в) умумишлаб чиқариш ускуналари таъмирига	100000		
	г) ёрдамчи цех ускуналари таъмирига	30000		
	д) маъмурият биносини таъмирлашга	80000		

2	Ишчиларга иш хаки ҳисобланди: а) А маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга б) Б маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга в) цех бошлиқларига г) ёрдамчи цехдаги ишчиларга д) маъмуриятга	500000 300000 150000 170000 100000		
3	Иш хакидан ягона ижт.тулов ҳисобланди: а) А маҳсулот ишлаб чиқарувчиларининг иш хакидан б) Б маҳсулот ишлаб чиқарувчиларининг иш хакидан в) цех бошлиқларининг иш хакидан г) ёрдамчи цех ишчиларининг иш хакидан д) маъмурият ходимларининг иш хакидан		
4	Фойдаланишга инвентар ва хужалик жиҳозлари берилди: а) А маҳсулот ишлаб чиқаришга б) Б маҳсулот ишлаб чиқаришга в) умумишлаб чиқариш эҳтиёжларига г) ёрдамчи цех эҳтиёжларига д) маъмурият эҳтиёжларига	90000 60000 40000 20000 10000		
5	Балансдан ташқари счётларда фойдаланишга берилган инвентар акс эгтирилди	...		
6	Асосий воєиталарга эскириш ҳисобланди: а) умумишлаб чиқариш ускуналарига б) ёрдамчи цех ускуналарига в) маъмуриятга доир ускуналарига	94000 37000 58000		
7	Номоддий активларга эскириш ҳисобланди а) умумишлаб чиқаришдаги номоддий активларга доир б) маъмуриятга доир	42000 63900		
8	Ёрдамчи цех харажатларини тақсимланиши (котельный харажатлари) а) А маҳсулот ишлаб чиқаришга (2600 куб.метр) б) Б маҳсулот ишлаб чиқаришга (1500 куб.метр) в) маъмуриятга (500 куб.метр) ЖАМИ:		
9	Умумишлаб чиқариш харажатларини тақсимланиши: а) А маҳсулот ишлаб чиқаришга б) Б маҳсулот ишлаб чиқаришга ЖАМИ:		
10	Цехдаги тайёр булган маҳсулот- омборга топширилди: Ишлаб чиқарилди: «А»- 1000 дона, «Б»-1800 дона ГИЧ боши. «А»- 34200 сум, охири «А» - 25100 сум «А» маҳсулот ГИЧ боши. «Б»- 24700 сум, охири «Б» - 36800 сум. «Б» маҳсулот		
11	Ҳаридорларга тайёр маҳсулот сотилди - устама 40% «А» маҳсулоти бўйича (800 дона сотилди, нархи _____?) «Б» маҳсулоти бўйича (1200 дона сотилди, нархи _____?)		
12	Сотилган маҳсулот таннархи ҳисобдан чиқарилди «А» маҳсулоти бўйича «Б» маҳсулоти бўйича		
13	Маҳсулот сотишдан тушган даромад счёти ёпилди		
14	Сотилган маҳсулот таннархи счёти ёпилди		
15	Давр харажатлари счёти ёпилди		
16	Якуний молиявий натижа аниқланди		

12-БОБ. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ ВА БОШҚА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ

12.1. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган мейёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида» Низом (кейинги ўзгартиришлар билан).
2. 21-сонли Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти «Бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлар режаси» (ЎзР АВ томонидан 23.10.2002 йилда 1181-сон билан рўйхатдан ўтказилган).

Давр харажатлари – харажатлар таркиби тўғрисидаги низомга биноан жорий этилган корхонанинг харажатлар ҳисоби тизимидаги кўрсаткич. Давр харажатлари тоифасига бевосита ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган харажатлар, яъни бошқарув, тижорат харажатлари, умумхўжалик мақсадидаги бошқа харажатлар, шу жумладан илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари харажатлари киради. Ушбу

харажатлар корхонанинг махсулот ишлаб чиқариш фаолияти билан боғланмагани, лекин махсулот (ишлар, хизматлар) сотиш бўйича асосий фаолияти билан боғлангани учун улар *операцион харажатлар*, шунингдек *умумий ва маъмурий харажатлар* деб ҳам аталади. Улар ишлаб чиқарилган ва сотилган махсулот ёки товарлар хажмига боғлиқ эмас, аксинча хўжалик фаолиятининг давомийлик вақти билан кўпроқ боғлиқдир. Ушбу харажатлар улар пайдо бўлган ҳисобот даврида йиғилади ва ҳисобдан чиқарилади.

Давр харажатларига қуйидаги харажат моддалари киради:

- махсулотни сотиш харажатлари;
- маъмурий (бошқарув) харажатлар;
- бошқа операцион харажатлар, шу жумладан илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари харажатлари, ишлаб чиқариш ва бошқарув тизимини ривожлантириш харажатлари;
- ҳисобот даврининг келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлари.

12.1. Сотиш харажатлари ҳисоби

Сотиш харажатларига қуйидагилар киради:

- товарларни темир йўл, ҳаво, автомобиль, денгиз, дарё транспортида ва от-уловда ташиш харажатлари. Ушбу моддага ташиш харажатлари ҳамда транспорт воситалари бекор туриб қолганлиги учун тўланган жарималар киритилади;
 - савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг сотиш бўйича харажатлари, шу жумладан: махсулот (ишлар, хизматлар) сотилиши билан боғлиқ меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, бунга маъмурий-бошқарув аппарати ходимларига ҳақ тўлаш кирмайди;
 - иш ҳақига тааллуқли ижтимоий суғурта харажатлари;
 - савдо эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар, иншоотлар ва хоналарни ижарага олиш, сақлаш ва таъмирлаш харажатлари;
 - асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси;
 - газ, ёқилки, электр қуввати харажатлари;
 - товарларни сақлаш, уларга ишлов бериш ва навларга ажратиш харажатлари;
 - савдо рекламаси харажатлари;
 - ташиш, сақлаш ва сотиш чоғида товарларнинг йўқотилиши;
 - идишлар харажатлари;
 - мол-мулкни мажбурий ва ихтиёрий суғурталаш харажатлари;
 - меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик техникаси харажатлари;
 - вентиляторлар, машиналар ва уларнинг ҳаракатланувчи қисмларини ўрнатиш ва сақлаш, туйнуқлар, ўйиқлар ва бошқаларнинг атрофини ўраш бўйича жорий (нокапитал тусдаги) харажатлар;
 - инвентарлар ва хўжалик буюмлари қийматини ҳисобдан чиқариш харажатлари ҳамда уларни белгиланган мақсадда фойдаланиш учун яроқли ҳолатда сақлаш (таъмирлаш, ювиш, тузатиш, дезинфекция қилиш ва х.к.) билан боғлиқ бошқа харажатлар;
 - умумий овқатланиш ва савдо ходимларини тиббий кўриқдан ўтказганлик учун тиббий муассасаларга тўланадиган ҳақ;
 - касса хўжалигини ва тушум инкассациясини юритиш чиқимлари;
 - умумий овқатланиш корхоналарида қоғоз салфеткалар, қоғоз дастурхонлар, қоғоз стаканлар ва тарелкалар, бир марта фойдаланиладиган анжомлар қиймати;
 - сотиш бозорларини ўрганиш харажатлари (маркетинг, реклама харажатлари);
 - юқорида ҳайд этилмаган сотишга доир бошқа харажатлар.
- Махсулотлар (ишлар ва хизматлар)ни сотиш билан боғлиқ бўлган харажатлар ҳисобот даври мобайнида 9410-«Сотиш харажатлари» счётининг дебетига ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса ушбу счётининг кредитидан 9910-«Якуний молиявий натижа» счётининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

12.2. Маъмурий харажатлар ҳисоби

Маъмурий харажатларга қуйидагилар киради:

- бошқарув аппарати ходимларига тааллуқли меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- бошқарув аппарати ходимларига тааллуқли ижтимоий суқуртага ажратмалар;
- енгил хизмат автотранспорти ва хизмат микроавтобусини сақлаш, ёллаш ва ижарага олиш харажатлари;
- хўжалик юритувчи субъект ва унинг таркибий бўлинмаларини ташкил этиш ва уларни бошқариш харажатлари;
- бошқарувнинг техник воситалари, алоқа узеллари, сигнализация воситалари, ҳисоблаш марказларини ва ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган бошқарувнинг бошқа техник воситаларини сақлаш ва уларга хизмат кўрсатиш харажатлари;
- телекоммуникациялар хизматлари, шу жумладан: маҳаллий тармоқлар; каналларни ижарага бериш; мобил, йўлдош ва пейжинг алоқа; радиочастота спектридан фойдаланиш; маълумотларни узатиш тармоқлари, шу жумладан Интернет учун ҳақ тўлаш;
- шаҳарлараро ва халқаро телефон сўзлашувлари учун ҳақ тўлаш;
- маъмурий-бошқарув эҳтиёжлари учун бинолар ва хоналар ижараси учун ҳақ тўлаш;
- маъмурий аҳамиятга эга бўлган асосий воситаларни сақлаш ва уларни тузатиш, шунингдек, эскириш (амортизация) харажатлари;
- юқори ташкилотлар ва юридик шахсдар бирлашмалари: вазириқлар, идоралар, уюшмалар, концернлар ва бошқа харажатларга ажратмалар;

- ходимларни ва ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган мол-мулкни мажбурий ва ихтиёрий суғурта қилиш харажатлари;
 - бошқарув ходимларини хизмат сафарларига юбориш бўйича харажатлар;
 - вакиллик харажатлари;
 - умумий овқатланиш корхоналари ва бошқаларга биноларни текин бериш ва коммунал хизматлар қийматига ҳақ тўлаш харажатлари;
 - бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган, табиатни муҳофаза қилиш аҳамиятига эга бўлган жамғармаларни сақлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ жорий харажатлар, табиий атроф мухитни ифлослантирганлик ва чиқиндиларни жойлаштирганлик учун компенсация тўловлари;
 - хизматлар қийматини тўлаш ҳамда профессионал бошқарувчи компаниялар, давлатнинг ишончли вакиллари ва ишончли бошқарувчиларнинг мукофотлари бўйича харажатлар;
 - маъмурий мақсадлар учун фойдаланиладиган инвентарлар ва хўжалик анжомлари қийматини ҳисобдан чиқариш бўйича харажатлар ҳамда уларни белгиланган мақсадда фойдаланиш учун яроқли ҳолатда сақлаш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар.
- Бошқарув ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган маъмурий харажатлар ҳисобот даври мобайнида 9420-«Маъмурий харажатлар» сўғатининг дебетига ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса ушбу сўғатининг кредитидан 9910-«Якуний молиявий натижа» сўғатининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

12.3. Бошқа операция харажатлар ҳисоби

Бошқа операция харажатларга қуйидагилар киряди:

- кадрлар тайёрлаш ва уларни қайта тайёрлаш харажатлари, янги ташкил этилаётган хўжалик юритувчи субъектда ишлаш учун кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бундан мустасно;
- лойиха ва қурилиш-монтаж ишларида чала ишларни бартараф этиш харажатларини қоплаш, шунингдек, объект қошидаги омборгача транспортда ташиниш чоғидаги шикастланиш ва бузилишлар, коррозияга қарши химоя нуқсонлари туфайли келиб чиққан тафтиш харажатлари (асбоб-ускуналарни қисмларга ажратиш) ва шунга ўхшаш бошқа харажатлар етказиб бериш ва ишларни бажариш шартларини бузган юридик шахслар ҳисобига мазкур харажатлар чала ишлар, шикастланиш ёки зарар кўриш учун жавобгар бўлган етказиб берувчи ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобига ундирилиши мумкин бўлмаган даражада амалга оширилади;
- маслаҳат ва ахборот хизматларига ҳақ тўлаш;
- аудиторлик хизматларига ҳақ тўлаш;
- ўзининг хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришлари ва хўжаликларни сақлашдан кўрилган зарарлар;
- саломатликни муҳофаза қилиш ва ходимларнинг ишлаб чиқариш жараёнида бевосита қатнашуви билан боғлиқ бўлмаган дам олишларни таъминлаш этиш тадбирлари;
- хўжалик юритувчи субъектлар томонидан маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ишлар (хизматлар)ни (шахар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишлари, кинжол хўжалигига ёрдам бериш ва бошқа хил ишларни) бажариш харажатлари;
- компенсация ва рағбатлантириш тусидаги тўловлар, шу жумладан:
 - Ўзбекистон Республикаси Хужжатларнинг қарорларига кўра компенсация тўловлари;
- бир марта бериладиган мукофотлар, йил давомидаги иш якунлари бўйича рағбатлантиришлар, узок муддат ишлаганлик учун рағбатлантириш ва тўловлар, шу жумладан хўжалик юритувчи субъектнинг ўз қарорига кўра натура билан тўловлар, шунингдек ~~ишнинг тўловларини тўлаш~~ улар бўйича ҳисобланган ҳақ;
- қонун ҳужжатларига ёки хўжалик юритувчи субъектнинг ўзининг қарорига мувофиқ мажбурий прогул вақти ёки паст ҳақ тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳақ тўлаш;
- вақтинча меҳнат лавозинини йўқотган таъбирда қонун ҳужжатлари билан белгиланган ҳақини иш ҳақи миқдоригача қўшимча ҳақ;
- асосий иш жойи бўйича ишчиларга, хўжалик юритувчи субъект ишчи ва мутахассисларига улар ишдан ажраган ҳолда малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш тизимида ўқиган вақтда иш ҳақи тўлаш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ 12 ёшга тўлмаган икки ва ундан ортиқ боласи ёки 16 ёшга тўлмаган ногирон боласи бор бўлган аёлларга берилган қўшимча таътилга ҳақ тўлаш;
- ходимларга товарлар, маҳсулотлар ва бошқа нўрсонларнинг берилган бериш ёки қонунда учун ишлаб чиқариш бажариш;
- ходимларнинг (овқатланиши, йўл кираси, даволаниш ва дам олишга, экскурсия ва саёҳатларга йўлланмалари, спорт секцияларида, тўғарақларда, клублардаги машғулотлари, маданий-кўнгилочар ва жисмоний тарбия (спорт) тадбирларига қатнашиши, ходимларнинг шахсий обунаси ва истеъмоли ҳамда бошқа шунга ўхшаш тўловлари) харажатларини қоплаш;
- иш ҳақини ҳисоблашда ҳисобга олинмайдиган тўловлар ва харажатлар, шу жумладан:
 - қонунчиликка мувофиқ болани икки ёшга тўлгунгача парвариш қилиш бўйича хар ойлик нафакани тўлаш бўйича харажатлар;
 - пенсияларга устамалар, пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бирийўла тўланадиган нафақалар;
 - амалдаги қонунчиликка мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлардан уларнинг қайта ташкил этилиши, ходимлар ва штатлар сонининг қисқариши муносабати билан бўшаб қоладиган ходимларга тўловлар;
 - ходимларга тўланадиган моддий ёрдам;
- соғлиқни сақлаш объектлари, қариялар ва ногиронлар уйлари, болалар мактабгача тарбия муассасалари, соғломлаштириш лагерлари, маданият ва спорт объектлари, халқ таълими муассасалари, шунингдек, уй-жой фонди объектлари таъминоти (шу жумладан, барча турдаги таъмирлаш ишларини ўтказишга амортизация ажратмалари ва харажатларни ҳам қўшган ҳолда) харажатлар;

- вақтинча тўхтатиб қўйилган ишлаб чиқариш қувватлари ва объектларини сақлаш харажатлари (бошқа манбалар ҳисобига қопланадиган харажатлардан ташқари);
 - банк ва депозитарий хизматларига тўловлар;
 - экология, соғломлаштириш ва бошқа хайрия жамғармаларига, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига бадаллар;
 - амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган ва хўжалик юритувчи субъект харажатларига киритиладиган бюджетга мажбурий тўловлар, солиқлар, йиғимлар, давлат мақсадли жамғармаларига ажратмалар, шунингдек ҳукумат қарорларига биноан халқаро ташкилотларга аъзолик бадалларини тўлаш;
 - зарарлар, жарималар, пенялар, шу жумладан:
 - бекор қилинган ишлаб чиқариш буюртмалари бўйича йўқотишлар;
 - моддий бойликларнинг, бевосита ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлмаган йўқотишлар ҳамда камомадлар;
 - ишлаб чиқариш захираларини ва тайёр маҳсулотни энг паст баҳолаш усули ёки сотишнинг соф қиймати бўйича қайта баҳолаш ёки баҳосини пасайтириш натижасидаги зарарлар;
 - идишларга доир ишлар бўйича зарарлар;
 - суд харажатлари;
 - тўланиши шубҳали қарзлар бўйича захирага ажратмалар;
 - қонунчиликка мувофиқ даъво билдириш муддати ўтган ва ундириш нореал бўлган бошқа қарзлар бўйича дебиторлик қарзларини ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарарлар, шунингдек, қонунчиликка мувофиқ юридик ва жисмоний шахслар билан ҳисоб-китоблар бўйича тўланиши шубҳали қарзларни ҳисобдан чиқаришдан кўрилган зарарлар;
 - ҳисобот йилида аниқланган ўтган йиллар операциялари бўйича кўрилган зарарлар;
 - табiiй офатлар (ишлаб чиқариш захиралари, тайёр маҳсулотлар ва бошқа моддий бойликларнинг нобуд бўлиши ва бузилиши, ишлаб чиқаришнинг тўхташи ва бошқалар туфайли йўқотишлар) туфайли кўрилган қопланмайдиган йўқотишлар ва зарарлар, шу жумладан, табiiй офатлар оқибатларининг олдини олиш ёки оқибатларни бартараф этиш билан боғлиқ харажатлар;
 - айбдорлари аниқланмаган ўғирликлардан ёки айбдор томон ҳисобидан зарур суммани ундириш мумкин бўлмаган ҳолларда кўрилган зарарлар;
 - хўжалик юритувчи субъектнинг асосий воситалари ва бошқа мол-мулки (активлари)нинг чиқиб кетиши (балансдан чиқариш)дан кўрилган зарарлар;
 - хўжалик шартномалари шартларининг, шу жумладан, маҳсулотни етказиб бериувчилар ва дебиторлар айби билан бузилганлиги учун белгиланган ёки эътироф этилган жарималар, пенялар, вақтида тўланмаган тўловлар ва бошқа хил санкциялар, шунингдек, етказилган зарарларни тўлаш бўйича харажатлар;
 - солиқ қонуни ва бошқа қонунларни бузганлик учун жарима ва пенялар;
 - тўланган бошқа жарималар;
 - ходимларга бериладиган ёки ёрдамчи хўжаликлар томонидан хўжалик юритувчи субъектнинг умумий овқатланиш корхонаси учун ишлаб чиқариладиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) бўйича нарх тафовутлари;
 - гудвилл (фирма нархи)нинг номоддий активи суммасини ҳисобдан чиқариш билан боғлиқ харажатлар, ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган мол-мулк бўйича, белгиланган тартибда;
 - янги технологиялар яратиш ва қўлланилаётган технологияларни такомиллаштириш, шунингдек илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик ишлари олиб бориш, хом ашё ва материалларнинг янги турларини яратиш, ишлаб чиқаришни қайта жиҳозлаш билан боғлиқ маҳсулотлар сифатини ошириш харажатлари;
 - ишлаб чиқариш тусидаги ихтирочилик, рационализаторлик, тажриба-эксперимент ишлари олиб бориш, ихтирочилик ва рационализаторлик таклифлари бўйича моделлар ва намуналарни тайёрлаш ва синаш, кўргазмалар ва кўриклар, танловларни, сертификатлашни ҳамда ихтирочилик ва рационализаторлик бўйича бошқа тадбирларни ташкил этиш, муаллифлар ҳақини тўлаш харажатлари ва бошқа харажатлар;
 - ижарага берилган асосий воситаларни таъминлаш харажатлари;
 - қонун ҳужжатларида белгиланган тартибга мувофиқ, бошқарув ходимларининг, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнида катнашмайдиган бошқа ходимларнинг вақтинча меҳнатга лаёқатсизлиги бўйича нафақалар тўлаш билан боғлиқ харажатлар;
 - бошқа харажатлар.
- Бошқа операция харажатлар ҳисобот даври мобайнида 9430-«Бошқа операция харажатлар» счётида ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса ушбу счётнинг кредитидан 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

12.4. Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даврининг харажатлари ҳисоби

Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даврининг харажатлари улар юзага келган пайтда, жорий ҳисобот даврида солиқ солинадиган базани ҳисоблаб чиқаришда чегирилмайди, улар кейинги даврларда, солиқ тўловчининг ҳисоб сиёсати билан белгиланган, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддат ичида чегирилиши лозим. Ушбу харажатлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси олий кодексининг 146-моддасида келтирилган.

Бундай харажатларга қуйидагилар қиради:

- янги ишлаб чиқаришлар, цехлар, агрегатларни, шунингдек серияли ва оммавий ишлаб чиқариладиган янги маҳсулот турларини ҳамда технологик жараёнларни ўзлаштириш харажатлари;
- барча турдаги асбоб-ускуналар ва техник қурилмаларни, уларнинг ўрнатилиш сифатини текшириб кўриш мақсадида комплекс синаб кўриш (ишлаб турган ҳолатида) харажатлари;

- ишчи кучлари кабул қилиш ва янги ишга туширилган корхонада ишлаш учун кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ харажатлар;

- асосий воситалар ва номоддий активларнинг жадаллаштирилган усулда ҳисобланган амортизация суммаси билан Солиқ кодексига мувофиқ белгиланган нормалар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси ўртасидаги фарк.

Шубҳали қарзлар бўйича захира ташкил этиш учун қилинган харажатлар Солиқ кодексига мувофиқ умидсиз деб эътироф этилган қарздорликни ҳисобдан чиқарилаётганда, ҳисобдан чиқарилиши лозим бўлган умидсиз қарздорлик миқдоридан ошмайдиган суммада чегириб ташланади.

Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари ҳисобот даври мобайнида 9440-«Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари» счётининг дебетида ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса ушбу счётининг кредитидан 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

12.5. Бошқа харажатлар ҳисоби

Ишлаб чиқариш харажатлари ва давр харажатларидан ташқари корxonанинг харажатлар таркибига, шунингдек, молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулдда харажатлар, фойда солиғи бўйича харажатлар киритилади.

Молиявий фаолият бўйича харажатлар қуйидагилардан иборат:

- банклар ва бошқа молия-кредит ташкилотлари кредитлари бўйича фонизлар (инвестиция даврида капитал қўйилмалар таркибига кирувчи инвестицияларга олинган банк ва бошқа молия-кредит ташкилотлари кредитлари бўйича фонизлардан ташқари), шу жумладан, муддатли ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича фонизлар;

- мол-мулкни узоқ муддатли ижарага олиш (лизинг) бўйича фонизларни тўлаш харажатлари;

- чет эл валютаси билан операциялар бўйича салбий курс тафовутлари ва зарарлар;

- сарфланган (қимматли қоғозларга, шубҳа корхоналарга ва хоказоларга) маблағларни қайта баҳолашдан қўрилган зарарлар;

- ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар;

- молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шу жумладан, қимматли қоғозлар бўйича манфий дисконт.

Бундай харажатлар ҳисобот даври мобайнида 9610-9690-молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобга олувчи счётларнинг дебетида ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса ушбу счётларнинг кредитидан 9910-«Яқуний молиявий натижа» счётининг дебетига ҳисобдан чиқарилади.

Мисол. Корхонада қуйидагича бухгалтерия ўтказмалари билан акс эттириладиган операциялар амалга оширилган:

- банкдан олинган кредит бўйича 200 минг сўм суммада фониз ҳисобланди:

Д-т 9610-«Фонизлар кўринишидаги харажатлар» - 200 минг сўм

К-т 6920-«Ҳисобланган фонизлар» - 200 минг сўм;

- қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан қўрилган зарар - 14 минг сўм қайд этилган:

Д-т 9690-«Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» - 14 минг сўм

К-т 5810-«Қимматли қоғозлар» - 14 минг сўм;

- валюта счётини қайта баҳолаш натижасида юзага келган 16 минг сўмлик манфий курс фарқи тан олинди:

Д-т 9620-«Валюталар курслари фарқидан зарарлар» - 16 минг сўм

К-т 5210-«Мамлакат ичидаги валюта счётлари» - 16 минг сўм;

- ҳисобот даврининг охирида молиявий фаолият бўйича харажатлар яқуний молиявий натижага ҳисобдан чиқарилган:

Д-т 9910-«Яқуний молиявий натижа» - 230 минг сўм

К-т 9610-«Фонизлар кўринишидаги харажатлар» - 200 минг сўм

К-т 9690-«Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар» - 14 минг сўм

К-т 9620-«Валюталар курслари фарқидан зарарлар» - 16 минг сўм.

Бухгалтерия ҳисобида фавқулдда зарарлар алоҳида ҳисобга олиниши лозим. *Фавқулдда зарарлар* - бу хўжалик юритувчи субъектларнинг одатдаги фаолиятдан четга чикувчи ходисалар ёки операциялар натижасида вужудга келадиган ва рубль берилиш қўлида маъмурият ташқари харажатлар моддаларида. Бундай фавқулдда моддалар ва давр харажатлари таркибида акс эттирилиши керак бўлган ўтган давр моддалари кирмайди.

У ёки бу модданинг фавқулдда зарарлар моддаси сифатида акс эттирилиши учун у қуйидаги мезонларга жавоб бериши керак:

- одатдаги фаолиятдан четга чикувчи тавсифи - воқеа ёки битим юқори даражада одатдаги фаолиятдан четга чиқиш билан тавсифланиши ва аниқ ҳолда корxonанинг одатдаги хўжалик юритиш фаолияти билан боғлиқ бўлмаган тавсифга эга бўлиши лозим;

- камдан-кам вужудга келиши - воқеа ёки битим тавсифи шундай бўлиши керакки, қўзланган келажақда, яъни бир неча йил мобайнида улар такрорланишини кутиш мумкин эмас;

- мустақиллик - бўлиб ўтган воқеа ёки битим корхона жамоасининг ихтиёри ва ҳаракатидан ташқари содир этилган, яъни бошқариш ходимлари томонидан қабул қилинадиган қарорларга боғлиқ эмас.

Тегишли моддаларни фавқулдда харажатларга киритиш ёки киритмаслик тўғрисида қарорлар қабул қилишда ишлар амалга ошириладиган шароитларни ҳам ҳисобга олиш лозим. Масалан, агар хўжалик юритувчи субъект алоҳида иқлим шароитларида жойлашган бўлса, у ҳолда - иқлим шароитларига боғлиқ ҳолдаги ишламай туриб қолишлар фавқулдда деб баҳолалиши мумкин эмас, чунки ушбу модда «камдан-кам вужудга келиш» мезонига жавоб берайди.

Фавкулотда харажатлар туркумига қуйидаги ходисалар ва битимларни киритиб бўлмайди, зеро улар одатдаги бизнес таваккалчилигига мансубдир:

- дебиторлик қарзлари, товар-моддий бойликлар ёки узоқ муддатли активларни ҳисобдан чиқаришдан қўрилган зарарлар;

- валюта курс фарқидан қўрилган зарарлар;

- маҳсулот ёки товарлар таннархидан паст нархларда сотилгандан қўрилган зарарлар ва бошқалар.

Халқаро амалиётда одатда фавкулотда зарарларга қуйидагилар киритилади:

- табиий офатлар ёки бахтсиз ходисалардан (масалан, zilzila, сув тошқини, ёнғинлар ва хоказо) қўрилган йирик йўқотишлар;

- сиёсий ўзгаришлар, яъни уруш, инқилоб ва бошқалар натижасидан қўрилган йўқотишлар;

- конунчилик ўзгариши муносабати билан қўриладиган йўқотишлар, масалан экспроприация қилиш, давлат тасарруфига ўтказиш, фаолиятнинг айрим турларини тақиқлаш ва бошқалар.

Молиявий ҳисоботда фавкулотда бандларни алоҳида ажратиб кўрсатишдан асосий мақсад ҳисобот даврида фаолият натижаларини янада ҳам ҳолис акс эттириш, зеро ушбу зарарлар корхона ходимларининг ҳаракатига боғлиқ эмас ва улар таъсир доирасидан ташқаридадир.

Фавкулотда зарарлар ҳисобот даври мобайнида 9720-«Фавкулотдаги зарарлар» счётининг дебетида жамланади. Ҳисобот даврининг охирида эса зарарлар суммасининг барчаси 9910-«Яқуний молиявий натижа» счёти бўйича ҳисобдан чиқарилади.

Мисол. Яшин уриши натижасида тайёр маҳсулот омбори ёниб кетди ва қуйидаги зарар қўрилди: тайёр маҳсулот камомати – 1 532 минг сўм; асосий воситалар чиқиб кетишидан зарар - 1138 минг сўм; инвентарь ва хўжалик ашёлари чиқиб кетишидан зарар - 30 минг сўм. Зарарлар қуйидаги бухгалтерия ўтказмалари билан акс эттирилади:

Д-т 9720-«Фавкулотдаги зарарлар» - 2 700 минг сўм

К-т 2810-«Омбордаги тайёр маҳсулотлар» - 1 532 минг сўм

К-т 9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши» - 1 138 минг сўм

К-т 1080-«Инвентарь ва хўжалик жиҳозлари» - 30 минг сўм;

Ҳисобот даврининг охирида фавкулотда зарарлар яқуний молиявий натижага ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9910-«Яқуний молиявий натижа» - 2 700 минг сўм

К-т 9720-«Фавкулотдаги зарарлар» - 2 700 минг сўм.

Харажатларнинг яна бир тури бу фойда солиғи бўйича харажатдир. Ушбу харажатларнинг ҳисоби 9800-«Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳида олиб борилади ва улар қуйидагилардан иборат:

ҳисобот даври мобайнида фойда солиғи бўйича харажатларни ҳисобга олиш учун мўлжалланган 9810-«Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар» счёти;

ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш, савдо корхоналари учун ялпи даромад солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун ягона солиқ ҳисобланишини ҳисобга олиш учун мўлжалланган 9820-«Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар» счёти.

Ушбу счётларнинг дебетида ҳисобот даври мобайнида юқорида кайд этилган солиқлар ҳисобланиши акс эттирилади.

Солиқларни ҳисоблаш қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Д-т 9810-«Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар»

Д-т 9820-«Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар»

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)».

Ҳисобот даврининг охирида ҳисобланган солиқларнинг тўлиқ суммаси қуйидаги ўтказмалар билан яқуний молиявий натижага ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9910-«Яқуний молиявий натижа»

К-т 9810-«Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар»

К-т 9820-«Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар».

13-БОБ. ТАЙЁР МАҲСУЛОТ, ТОВАРЛАР ВА УЛАРНИНГ СОТИЛИШINI ҲИСОБГА ОЛИШ

13.1. Тайёр маҳсулот ва уни баҳолаш

Тайёр маҳсулот – корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнининг пировард маҳсулотидир.

Технологик ишлов беришнинг барча босқичларидан ўтган, тасдиқланган стандартлар ва техник шартларга мувофиқ келадиган (унинг сифатини тасдиқлайдиган сертификат ёки бошқа ҳужжат билан таъминланган), техник назорат бўлими қабул қилган ва омборга топширилган ёки харидорга юқлаб жўнатилган маҳсулот тайёр маҳсулот деб ҳисобланади.

Тайёр маҳсулот айланма маблақлари таркибига киради ва шунинг учун «Бухгалтерия ҳисоби тўқрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига биноан у балансида ишлаб чиқариш жараёнида асосий воситалар, хом ашё, материаллар, ёқилғи, қувват, меҳнат ресурслари ва уни ишлаб чиқаришга доир бошқа харажатлардан фойдаланиш билан боғлиқ харажатларни ўз ичига оладиган маҳсулотнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи бўйича акс эттирилиши керак.

Тайёр маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини фақат ҳисобот даври (ой) тугаши билан ҳисоблаш мумкин. Маҳсулотнинг ҳаракати (ишлаб чиқариш, юқлаб жўнатиш, сотиш) эса ҳар қуни юз беради, шунинг учун жорий ҳисоб учун маҳсулотнинг шартли баҳоси зарур.

Тайёр махсулот харакатининг жорий, кундалик хисоби хисоб нархларида режадаги ишлаб чиқариш таннархи ёки шартномавий нархлар бўйича юритилади.

Ой охирида тафовут аниқланади ва хисоб нархи ҳақиқий таннархгача етказилади.

Жорий хисобда тайёр махсулотни баҳолаш 4-сонли БҲМС «Товар-моддий захиралар»га биноан FIFO ёки ўртача тортилган қиймат (AVECO) усулларидан бирига кўра амалга оширилиши мумкин. Ушбу усулларнинг моҳияти 9-боб «Моддий бойликлар, фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари хисоби»да кўриб чиқилган.

13.2. Тайёр махсулот ишлаб чиқарилиши ва унинг омборга келиб тушиши хисоби

Ишлаб чиқарилган тайёр махсулотлар цехдан тайёр махсулотлар омборига топширилади. Тайёр махсулотни омборга топшириш қабул қилиш-топшириш юкхатлари билан расмийлаштирилади, уларда қуйидаги кўрсаткичлар ўрин олади: махсулотни қабул қилган омборнинг рақами (коди), махсулотнинг номи, унинг миқдори, ўлчов бирлиги, нархи ва суммаси. Бажарилган ишлар ва хизматлар қабул қилиш-топшириш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Омборда тайёр махсулот омбор хисоб варака (карточка)ларида натура кўринишида, материаллар хисоби сингари хисобга олинади. Уларда ҳар бир кирим ва чиқим ҳужжати бўйича маълумотлар ёзилади; ҳар бир ёзувдан кейин қолдиқ чиқарилади. Топширини юкхатлари асосида махсулот чиқариш қайдномалари тузилади, бунда тайёр махсулот қайдномаларда икки хил: хисоб нархларида ва ҳақиқий таннархи бўйича акс эттирилади.

Тайёр махсулотнинг жамлама хисоби 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» счётида юритилади.

Мисол. Ҳисобот даври мобайнида омборга хисоб нархлари бўйича 80 минг сўмлик тайёр махсулот келиб тушди. Ой охирида унинг ҳақиқий таннархи 75 минг сўм эканлиги аниқланди.

Келиб тушган махсулотга хисоб нархлари бўйича қуйидаги ўтказма берилади:

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» – 80 минг сўм

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 80 минг сўм.

Хисоб нархининг ҳақиқий таннархдан тафовути, агар ҳақиқий таннарх хисоб нархидан оз бўлса, «Қизил торно» усулида қуйидаги ўтказма билан расмийлаштирилади:

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» –

5 минг сўм

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» –

5 минг сўм

Ҳақиқий таннарх хисоб нархидан ошиб кетса, фарқ қўшимча «қора» ёзув билан ўша ўтказма ёрдамида ёзилади.

Мисол. Айтилик, ишлаб чиқарилган махсулотнинг ҳақиқий таннархи 90 минг сўмни ташкил этди.

Ҳисобот даври давомида омборга тайёр махсулотнинг келиб тушиши:

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» – 80 минг сўм

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 80 минг сўм.

Фарқ (10 минг сўм) қўшимча ёзув билан ёзилади:

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» – 10 минг сўм.

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш» – 10 минг сўм.

13.3. Тайёр махсулотни юклаб жўнатиш хисоби

Тайёр махсулотни бериш ва уни корхона омборидан юклаб жўнатиш буйруқ – юкхат билан расмийлаштирилади, унга икки ҳужжат киритилган: омборга доир буйруқ ва бериш учун юкхат. Улар асосида хисобварақ-фактуралар ёзилади, уларда юклаб жўнатишган махсулот миқдори ва ушбу махсулот учун тегишли сумма кўрсатилади (29-намуна).

«Бухгалтерия хисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 13-моддасига биноан ва бухгалтерия хисоби стандартларига мувофиқ даромад ва харажатлар ҳақ тўлаш вақти ва пул келиб тушиш санасидан катъи назар улар тааллуқли бўлган ҳисобот даврида акс эттирилади.

Юклаб жўнатишган, берилган, лекин тўланмаган махсулотнинг хисоби 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи» счётида юритилади.

Сотиш пайтида тайёр махсулот, товарлар, ишлар ва хизматлар таннархи харажатларини хисобга олувчи 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар», 2910-«Омбордаги товарлар» счётлари билан корреспондентлашган ҳолда 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи», 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи», 9130-«Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи» счётларининг дебетида акс эттирилади.

Ҳисобот даврининг охирида 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи», 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи», 9130-«Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи» счётлари 9910-«Якуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади.

Ҳисоблаш усули билан харидорларга махсулот юклаб жўнатишган пайтда қуйидаги бухгалтерия ёзувлари амалга оширилади:

- сотилган махсулотнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархига:

Д-т 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи»

К-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар»;

- савдода юклаб жўнатишган товарларнинг ҳақиқий таннархига:

Д-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи»

К-т 2910-«Омбордаги товарлар»;

- бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматларнинг ҳақиқий таннархига:

Д-т 9130-«Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи»

К-т 2010-«Асосий ишлаб чиқариш».

Хисобот даврининг охирида сотилган махсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматлар таннархини хисобга олувчи сўтлар 9910-«Якуний молиявий натижа» сўтига қуйидаги ўтказмалар билан ёпилади:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа»

К-т 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи»

К-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи»

К-т 9130-«Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи».

Жорий хисобда юклар жўнатилган тайёр махсулотлар хисоб (режадаги ёки жўнатиш) нархларида расмийлаштирилади, чунки юклар жўнатиш пайтида унинг хақиқий таннархи номаълум бўлади. Ой охирида юклар жўнатилган махсулотнинг хақиқий таннархи ва унинг хисоб нархлари билан фарқи аниқланади.

намуна

2008 йил 16 апрелдаги 1469-сон товар-юклар жўнатиш
хужжатлари (шартнома)га 2008 йил 16 апрелдаги
1469-1-сон хисобварақ-фактура

Етказиб берувчи: **Найтов Нетворк ШК**

Манзил: **Тошкент ш., Нукус кўчаси, 89**

Телефон: **233-11-95**

Ҳис.-кит./сўти **20296000900457214001**

«Асака» банкининг ТШБда

Банк коди **00416**

Етказиб берувчининг идентификация рақами

201689419

ХТУТ: **80400**

Харидор: **«Мохир» ХФ**

Манзил: **Тошкент ш., Муқимий-71**

Телефон: **216-18-79**

Ҳис.-кит./сўти **20296000400118010001**

Чилонзор СКБда

Банк коди **00445**

Харидорнинг идентификация рақами

224357739

ХТУТ: **84400**

Махсулот (ишлар, хизматлар) номи	Ўлчов бир.	Миқдор ри	Нархи	Етказиб берилаётган махсулот қиймати	Акциз солиғи		ҚҚС		Етказиб берилаётган махсулотнинг ҚҚС ва акциз солиғини хисобга олган холдаги қиймати
					Ставка (%)	Сумма	Ставка (%)	Сумма	
Принтер HP LJ 1100	дона	1	240 000	240 000	0	0	0	0	

Жами тўланадиган сумма: Икки юз қирқ минг сўм

Директор **Файзов Т.Т**

Бош бухгалтер **Тураева Г.М**

Товарни берди _____

(етказиб берувчи номидан масъул шахс имзоси)

М.Ў.

Олди _____

(харидор номидан масъул шахс имзоси)

Парпиев Т.

(олувчининг Ф.И.Ш.)

2008 йил 15 апрелда берилган 2-сонли ишончномага
асосан

13.4. Махсулот, товарлар, ишлар ва хизматлар сотилиши хисоби

Сотиш жараёни икки томонлама хусусиятга эга. Бир томондан, у махсулот бериш, иш бажариш, хизмат кўрсатишнинг моддий-ашёвий жараёни, бошқа томондан эса махсулот, иш, хизматларга ҳақ тўлаш жараёнидир. Ушбу жараёнлар вақт бўйича мос тушмайди, улар амалга ошириладиган хўжалик операциялари хусусиятига кўра фарқланади.

Сотиш жараёнида корхона даромад олади, уни тўқри ўлчаш ва ўз вақтида хисобга олиш керак, чунки корхона бюджетга тўлаши зарур бўлган солиқларнинг миқдори ана шунга боғлиқ.

Махсулот (ишлар ва хизматлар) сотилишидан олинadиган даромадни хисобга олиш тартиби 2-сонли БҲМС «Асосий хўжалик фаолиятдан тушган даромадлар» билан тартибга солинади, унга кўра қуйидаги шартлар бажарилганда товарларни сотишдан даромад олинган деб тан олинади:

– агар корхона харидорга товарларга эгаллик қилишга доир хатарлар ва афзалликларнинг анчагина қисмини берса;

– корхона сотилган товарларга эгаллик қилиш ва уларни назорат қилиш ҳуқуқини сақлаб қолмаса;

– даромад миқдори ишончликнинг юқори даражасида баҳоланганда;

– битим билан боғлиқ бўлган даромаднинг келиб тушиш эҳтимоли мавжуд бўлганда.

Махсулотлар, ишлар ва хизматлар сотилишининг хисоби 9000-«Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини хисобга олувчи сўтлар» гуруҳида олиб борилади. Ушбу сўтлар гуруҳи тайёр махсулот,

товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар сотилиши жараёни тўққисдаги маълумотни умумлаштириш учун мўлжалланган.

9010-«Тайёр махсулотларни сотишдан даромадлар», 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар», 9030-«Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» счётларининг кредитида асосий фаолиятдан олинган даромадлар пул маблағлари олиндиغان счётлар ёки ўтган даврда олинган, лекин ҳисобот даврига тааллуқли бўлган даромадлар счётлари билан корреспондентлашган ҳолда акс эттирилади.

Ҳисобот даврининг охирида 9010-«Тайёр махсулотларни сотишдан даромадлар», 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар», 9030-«Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар» счётлари 9910-«Якуний молиявий натижа» счёти билан ёпилади.

Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини ҳисобга олувчи счётлар (9000) бўйича корреспонденция

Т/р	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси	
		Дебет	Кредит
1	Юклар жўнатилган махсулот, товарлар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар учун харидорларга тақдим этилган ҳисоб-китоб ҳужжатлари суммаси (КҚС ва акциз солигини чегирган ҳолда)	4010, 4020	9010, 9020, 9030
2	Нақд пулга махсулот, товарлар сотиш, ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатиш	5010, 5020	9010, 9020, 9030
3	Корхона ходимларига махсулот, товарлар сотилиши, ишлар бажарилиши ва хизматлар кўрсатилиши (шу жумладан махсус кийим)	4790	9010, 9020, 9030
4	Тайёр махсулот, товарлар, ишлар, хизматлар билан дивидендлар тўланиши	6610	9010, 9020, 9030
5	Воситачлик операциялари бўйича комиссия мукофотлари суммаси	4010	9010
6	Шуъба ва қарамдаги хўжалик жамиятларига махсулот, товарлар сотилиши, ишлар бажарилиши ва хизматлар кўрсатилиши	4120	9010, 9020, 9030
7	Кечиктирилган даромадлар суммалари улар тааллуқли бўлган ҳисобот даври келганда сотин ҳажмига киритилиши	6230	9010, 9020, 9030
8	Сотилган товарларнинг қайтиши	9040	4010
9	Сотишдан ва нархдан чегирмалар тақдим этиш	9050	4010
10	9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши» счётининг ҳисобот даври охирида ёпилиши	9010, 9020	9040
11	9050-«Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар» счётининг ҳисобот даври охирида ёпилиши	9010, 9020, 9030	9050
12	Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини ҳисобга олувчи счётларнинг ҳисобот даври охирида ёпилиши	9010, 9020, 9030	9910

Асосий воситалар (9210-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши») ва бошқа активларнинг (9220-«Бошқа активларнинг чиқиб кетиши») сотилишидан натижалар алоҳида счётларда аниқланади ва ҳисобга олинади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар ўз махсулотлари сифатига турли хил кафолатларни берадилар, шунинг учун харидорни юклар жўнатилган махсулот сифати қониқтирмаса, у олинган товарни қайтариш ҳуқуқига эга. Бу ҳолатда қайтарилган товар ёки махсулотнинг ҳисоби 9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши» счётида олиб борилади. Бу счёт 9000-«Асосий (операцион) фаолиятнинг даромадларини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳидаги счётларга нисбатан контрпассив ҳисобланади ва даромадлар суммасини камайтиради.

Қайтарилган товар қиймати қуйидаги бухгалтерия ёзуви билан акс эттирилади:

- харидордан пул маблағлари олинган бўлса, унга ушбу пул маблағларини қайтаришда:

Д-т 9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши»

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти»;

- харидорлардан пул маблағлари олинмаган бўлса, уларнинг дебиторлик қарзини бекор қилиш суммасига:

Д-т 9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши»

К-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олиндиغان счётлар»;

- ҳисобланган КҚС, акциз солиғи суммасига:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)»

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» ёки 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олиндиغان счётлар».

Қайтарилган махсулот ёки товарлар таннархи қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» ёки 2910-«Омбордаги товарлар»

К-т 9110-«Сотилган тайёр махсулотларнинг таннархи», 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи».

Ҳисобот даврининг охирида 9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши» счёти қуйидаги тарзда ёпилади:

Д-т 9010-«Тайёр махсулотларни сотишдан даромадлар»

К-т 9040-«Сотилган товарларнинг қайтиши».

Шартнома шартларига мувофиқ корхоналар харидорларга шартномада белгиланган муддатдан олдин тўлов учун чегирмалар ёки яроксиз махсулот бўйича нархлардан чегирмалар, шунингдек қатта ҳажмда товар сотиб

олганлиги учун чегирмалар бериши мумкин. Бундай чегирмалар 9050 - «Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар» махсус счётида хисобга олинади. Бу счёт 9000 гуруҳдаги даромадларни хисобга олувчи счётларга нисбатан контрпассив хисобланади ва унинг дебет айланмаси тайёр махсулот, товарлар, бажарилган ишлар ёки кўрсатилган хизматлар сотилишидан олинган суммани камайтиради.

Берилган чегирмалар суммасига қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Д-т 9050-«Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар»

К-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» ёки 5110-«Хисоб-китоб счёти».

Хисобот даврининг охирида 9050-«Харидорларга ва буюртмачиларга берилган чегирмалар» счёти қуйидаги тарзда ёпилади:

Д-т 9010-«Тайёр махсулотларни сотишдан даромадлар»

К-т 9050-«Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар».

Юклар жўнатиш ва сотишнинг хисоби, 2810, 9410, 9010, 9020, 9030, 9210, 9220, 4010 счётлари кредитидаги айланмаларни ва 9010, 9020, 9030 счётлари учун тахлилий маълумотларни Қайд этиш учун мўлжалланган 11-сонли журнал-ордерда счётларга ажратган холда ва жамлама кўрсаткичлар бўйича олиб борилади. 11-сонли журнал-ордер 15 ва 16-сонли Қайдномаларнинг тахлилий маълумотларига асосан тўлдирилади. Шунинг таъкидлаш лозимки, 9110 ва 9010-счётларга тахлилий маълумотлар 11-сонли журнал-ордерда, нафақат хисобот ойна бўйича, балки йил бошидан, ҳақиқий таннархи, хисоблаш нархлари, тақдим этилган счётлар ёки уларнинг ўрнини босувчи ҳужжатлардаги суммалар бўйича келтирилади.

2-сонли БХМС «Асосий ҳўжалик фаолиятдан тушган даромадлар»га кўра оралик тўловлар ва харидорлардан олинган бўнақлар суммалари бўйича даромадлар тан олинмайди, шунинг учун харидор хисоб-китоб счётига махсулот учун олдиндан ҳақ ўтказса, у 6310-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» счётида акс эттирилади.

Мисол. Корхона ўз махсулотини сотиш учун 300 минг сўмлик контракт тузди ва ҳақнинг 15%ини, яъни 45 минг сўмни олдиндан олди. Мазкур операция қуйидагича ёзув билан акс эттирилади:

- олдиндан олинган тўлов суммасига:

Д-т 5110-«Хисоб-китоб счёти» – 45 минг сўм

К-т 6310-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» – 45 минг сўм;

- хисобварақ-фактура асосида товар юклар жўнатилганидан кейин:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» – 300 минг сўм

К-т 9010-«Тайёр махсулотларни сотишдан даромадлар» – 300 минг сўм;

- олдиндан олинган тўлов суммасига:

Д-т 6310-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» – 45 минг сўм

К-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» – 45 минг сўм;

- хисоб-китоб счётига харидор томонидан унинг қолган қарзи ўтказилганда:

Д-т 5110-«Хисоб-китоб счёти» – 255 минг сўм

К-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» – 255 минг сўм.

13.5. Товарлар хисоби

Савдо корхоналарида товарларни қабул қилиш етказиб берувчилар илова ҳужжатларига мазкур савдо корхонасининг муҳри ва моддий жавобгар шахснинг имзоси қўйилиб, расмийлаштирилади.

Улгуржи савдода товарлар хисоби харид нархлари бўйича юритилади.

Мисол. Етказиб берувчилардан 20 минг сўмлик товар келиб тушди. Савдо устамаси – 20%, яъни 4 минг сўм. Бинобарин сотиш нархи 24 минг сўм бўлади.

Бухгалтерия хисобида бу вазият қуйидагича ёзилади:

– товарнинг келиб тушиши:

Д-т 2910-«Омбордаги товарлар» – 20 минг сўм

К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» – 20 минг сўм;

– товарнинг сотилиши:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар» – 24 минг сўм

К-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» – 24 минг сўм;

- сотилган товар хисобдан чиқарилиши:

Д-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи» - 20 минг сўм

К-т 2910-«Омбордаги товарлар» - 20 минг сўм;

- хисобот даврининг охирида даромадлар счётининг ёпилиши:

Д-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» - 24 минг сўм

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 24 минг сўм;

- хисобот даврининг охирида товарлар таннархи бўйича счёт ёпилиши:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 20 минг сўм

К-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи» - 20 минг сўм;

- молиявий натижанинг аниқланиши ва хисобдан чиқарилиши:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 4 минг сўм

К-т 8710-«Хисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» - 4 минг сўм.

Чакана савдо корхоналарида товарлар сотилиши хисоби. Чакана савдо корхоналарида сотилган товарлар таннархини аниқлаш ўзининг бир қанча хусусиятларига эга. Чакана савдо товарларни бевосита аҳолига, уларнинг шахсий фойдаланиши учун сотишдан иборат бўлгани учун, сотилган товарларнинг ҳақиқий таннархини аниқлаш мушкулдир, бу хол, асосан майда товарларни сотувчи дўконлар учун ҳосил. Шунинг учун

чакана савдода товарлар, «Товарлар» счётининг дебети бўйича сотиш нархида кирим қилинади. Устамани хисобга олиш учун контрактив бўлган «Савдо устамаси» счёти қўлланилади, унинг кредитида кирим қилинаётган товарларнинг устама қиймати акс эттирилади. Сотилган товарларнинг таннархи чакана нархларда сотилган товарлар қийматидан ушбу товарларга тегишли бўлган савдо устамалари суммасини чегириб ташлаш билан аниқланади. Сотилган товарларнинг савдо устамаси суммаси ўртача фойз бўйича аниқланади:

$$\text{Ўртача фойз} = \frac{\text{Савдо устамасининг бошлангич қолдиғи} + \text{Келиб тушган товарлар бўйича савдо устамаси}}{\text{Хисобот давридаги товарлар айланмаси} + \text{Давр охирида товар қолдиғи}}$$

Мисол. «Диёра» дўконида хисобдаги товарлар қолдиғи 1 сентябрь ҳолатига сотиш нархи бўйича 180 минг сўмни ташкил этди. Савдо устамаси – 27 минг сўм. Сентябрь давомида қуйидагича операциялар амалга оширилди: етказиб берувчилардан сотиш нархи бўйича 480 минг сўмлик, шу жумладан савдо устамаси – 84 минг сўмлик товар олинди; нақд пулга 440 минг сўм суммада товарлар сотилди. Мазкур операциялар хисобда қуйидагича акс эттирилади:

- Д-т 2920-«Чакана савдодаги товарлар» - 480 минг сўм
- К-т 6010-«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» - 396 минг сўм
- К-т 2980-«Савдо устамаси» - 84 минг сўм
- Д-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» - 440 минг сўм
- К-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» - 440 минг сўм.

Ўртача фойзни хисоблаймиз:

$$(27\ 000 + 84\ 000) / (440\ 000 + 220\ 000) = 16,8\%$$

Сотилган товар савдо устамасининг суммасини аниқлаймиз:

$$440\ 000 \times 16,8\% = 73\ 920\ \text{сўм}$$

$$440\ 000 - 73\ 920 = 366\ 080\ \text{сўм}$$

- Д-т 2980-«Савдо устамаси» - 73,92 минг сўм
- Д-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи» - 366,08 минг сўм
- К-т 2920-«Чакана савдодаги товарлар» - 440 минг сўм.

Сотишдан даромадлар счётининг ёпилиши қуйидагича ўтказма билан акс эттирилади:

- Д-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» - 440 минг сўм
- К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 440 минг сўм.

Таннарх счётининг ёпилиши қуйидагича акс эттирилади:

- Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 366,08 минг сўм
- К-т 9120-«Сотилган товарларнинг таннархи» - 366,08 минг сўм.

Савдо корхоналарининг харажатлари хисоби 9410-«Сотини харажатлари», 9420-«Маъмурий харажатлар» ва 9430-«Бошқа операциялар харажатлар» счётларида олиб борилади. Бу счётларнинг дебетида ой мобайнида савдо корхонасининг харажатлари жамланиб боради. Ой охирида ушбу харажатлар қуйидагича ўтказма билан хисобдан чиқарилади:

- Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа»
- К-т 9410-«Сотиш харажатлари»
- К-т 9420-«Маъмурий харажатлар»
- К-т 9430-«Бошқа операциялар харажатлар».

Аҳолидан сотиш учун товар қабул қилинадиган тижорат дўконларида унинг хисоби балансдан ташқари 004-«Комиссияга қабул қилинган товарлар счёти»да юритилади. Қабул қилинадиган товар қиймати ушбу счёт дебетида ёзилади, товарлар сотилганида бу счёт кредитланади.

Сотиш учун товар топширган корхона комитент деб номланади. Хар бир комитент учун комитент варақаси очилади, комитентдан товар олингани юкхатлар билан расмийлаштирилади.

Мисол. Чакана савдо дўкони комиссия шартномаси асосида сотиш учун товар қабул қилди, товарнинг қиймати – 20 минг сўм, сотиш нархи эса – 24 минг сўм.

- сотиш нархлари бўйича товарларни сотиш қуйидагича ўртача фойз акс эттирилади.

- Д-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» – 24 минг сўм
- К-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» – 4 минг сўм
- К-т 6990-«Бошқа мажбуриятлар» – 20 минг сўм;

- кассадан комитентга берилди:

- Д-т 6990-«Бошқа мажбуриятлар» – 20 минг сўм
- К-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» – 20 минг сўм;
- дўкон даромади қуйидаги ўтказма билан хисобдан чиқарилади:
- Д-т 9020-«Товарларни сотишдан даромадлар» – 4 минг сўм
- К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» – 4 минг сўм.

13.6. Корхонанинг бошқа даромадлари хисоби

Бошқа даромадлар асосий ишлаб чиқариш фаолиятдан олинган бошқа даромадлардан ташкил топади. Улар қуйидагилардан иборат:

- хўжалик шартномалари шартларини бузганлиги учун қарздордан ундирилган ёки тан олинган жарималар, пенялар, боқимандалар ва бошқача жарималар, шунингдек етказилган зарарларни қоплаш бўйича даромадлар;
- хисобот йилида аниқланган олдинги йиллар бўйича фойдалар;

- ишлаб чиқариш ва махсулот (ишлар, хизматлар)ни сотиш билан бевосита боғлиқ бўлмаган операциялардан олинган даромадлар, яъни рента даромади, хўжалик юритувчи субъект қошидаги ошхоналардан тушумлар, ёрдамчи хизмат кўрсатувчилардан олинган даромадлар;
- хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фондлари ва бошқа мол-мулкни сотишдан даромадлар;
- даъво муддати ўтиб кетган кредиторлик ва депонентлик қарзларини ҳисобдан чиқарилишидан олинган даромадлар;
- товар-моддий бойликларни қўшимча баҳолаш. Товар-моддий бойликлар қўшимча баҳолаш суммаси махсулот (ишлар, хизматлар) сотилиб борилиши мобайнида солиқ солинадиган базага киритилади;
- давлат субсидияларидан олинадиган даромадлар;
- текин қайтарилмайдиган молиявий ёрдам;
- бошқа операциялар даромадлар.

Ҳисобот даври мобайнида қайд этилган харажатлар 9300-«Асосий фаолиятнинг бошқа даромадларини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳидаги счётлар дебетида акс эттирилади, ҳисобот йилининг охирида эса улар яқуний молиявий натижага ҳисобдан чиқарилади.

Мисол. Корхона ҳисобот даври мобайнида қуйидаги бошқа даромадларни олган: мол етказиб берувчидан келишув шартларини бажармаганлиги учун 114 минг сўм миқдорида жарима ундирилган; харидор билан тузилган шартнома бўйича 40 минг сўм суммада ўтган йилларнинг фойдаси аниқланган; даъво муддати ўтиб кетганлиги муносабати билан 6 минг сўм суммада бошқа кредиторлик қарзлари ҳисобдан чиқарилган; инвентарлаш натижасида аниқланган 10 минг сўмлик ортиқча тайёр махсулот кирим қилинган.

Ушбу суммалар қуйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 114 минг сўм

К-т 9330-«Ундирилган жарима, пеня ва устамалар» - 114 минг сўм;

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 40 минг сўм

К-т 9340-«Ўтган йиллар фойдалари» - 40 минг сўм;

Д-т 6990-«Бошқа мажбуриятлар» - 6 минг сўм

К-т 9360-«Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар» - 6 минг сўм;

Д-т 2810-«Омбордаги тайёр махсулотлар» - 10 минг сўм

К-т 9390-«Бошқа операциялар даромадлар» - 10 минг сўм.

Ҳисобот даврининг охирида бошқа даромадларни ҳисобга олувчи счётлар қуйидагича ёпилади:

Д-т 9330-«Ундирилган жарима, пеня ва устамалар» - 114 минг сўм

Д-т 9340-«Ўтган йиллар фойдалари» - 40 минг сўм

Д-т 9360-«Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар» - 6 минг сўм

Д-т 9390-«Бошқа операциялар даромадлар» - 10 минг сўм

К-т 9910-«Яқуний молиявий натижа» - 170 минг сўм.

Даромадларнинг кейинги тури - молиявий фаолиятдан олинган даромадлардир. Улар қуйидагилардан иборат:

- олинган роялти ва капиталнинг трансферти;
- Ўзбекистон Республикаси ва унинг ташқарисидаги бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида улушли қатнашишдан олинган даромадлар, акциялар бўйича дивидендлар, хўжалик юритувчи субъектга тегишли бўлган облигация ва бошқа қимматли қоғозлардан олинган даромадлар;
- мол-мулкни узок муддатли ижарага (лизингга) беришдан олинган даромадлар;
- валюта счётлари, шунингдек чет эл валютаси билан амалга оширилган операциялар бўйича мусбат курс фарқлари;
- қимматли қоғозлар, шуъба корхоналари ва бошқаларга қўйилган маблақлар қайта баҳоланишидан олинган даромадлар;
- молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар.

Ҳисобот йили давомида юқорида қайд этилган даромадлар 9500-«Молиявий фаолият даромадларини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳи счётларининг кредитида ҳисобга олинади, ҳисобот даврининг охирида эса улар яқуний молиявий натижага ҳисобдан чиқарилади.

Мисол. Корхона ҳисобот даври мобайнида қуйидаги молиявий даромадларни олган: шуъба корхоналарига амалга оширилган инвестициялар бўйича ҳисобланган дивидендлар - 50 минг сўм; берилган заём бўйича ҳисобланган фоизлар - 40 минг сўм; дебиторлик қарзи бўйича мусбат курс фарқи акс эттирилган - 70 минг сўм; узок муддатли ижарага берилган объектлар бўйича фоизлар тан олинган - 100 минг сўм. Ушбу операциялар қуйидагича акс эттирилади:

Д-т 4840-«Олинадиган дивидендлар» - 50 минг сўм

К-т 9520-«Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» - 50 минг сўм;

Д-т 4830-«Олинадиган фоизлар» - 40 минг сўм

К-т 9530-«Фоизлар кўринишидаги даромадлар» - 40 минг сўм;

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар» - 70 минг сўм

К-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 70 минг сўм;

Д-т 4830-«Олинадиган фоизлар» - 100 минг сўм

К-т 9550-«Узок муддатли ижарадан даромадлар» - 100 минг сўм.

- ҳисобот даврининг охирида ушбу даромадлар ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 9520-«Дивидендлар кўринишидаги даромадлар» - 50 минг сўм

Д-т 9530-«Фоизлар кўринишидаги даромадлар» - 40 минг сўм

Д-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 70 минг сўм

Д-т 9550-«Узок муддатли ижарадан даромадлар» - 100 минг сўм

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 260 минг сўм.

Шунингдек, фавкулддаги фойдалар ҳам даромадлар таркибига киритилади. Фавкулддаги фойдалар моддалари - бу кўзда тутилмаган, ноодатий тавсифга эга бўлган, хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолият доирасидан четда бўлган воқеалар ёки операциялар натижасида олинган ва олинishi кутилмаган фойдалардан иборат. Буларга асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар бўлимида акс эттириляishi лозим бўлган олдинги давр бўйича даромадлар ёки фойдаланинг айрим моддалари киритилмайди.

Хисобот даври мобайнида фавкулддаги фойдалар 9710-«Фавкулддаги фойдалар» счётининг кредитида акс эттирилади, хисобот даврининг охирида эса ушбу фойдалар якуний молиявий натижага киритилади.

Мисол. Содиr бўлган ёнги натижасида фойдаланишга яроқли бўлган 27 минг сўмлик суммадаги материаллар кирим қилинган:

Бухгалтерия хисобида қуйидагича ёзув қилинади:

Д-т 1090-«Бошқа материаллар» - 27 минг сўм

К-т 9710-«Фавкулддаги фойдалар» - 27 минг сўм.

Хисобот даврининг охирида фавкулддаги фойдалар счёти қуйидаги ўтказма билан ёнилади:

Д-т 9710-«Фавкулддаги фойдалар» - 27 минг сўм

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 27 минг сўм.

14-БОБ. ФОНДЛАР ВА КОРХОНА ФАОЛИЯТИ МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРИ ҲИСОБИ

14.1. Корхона устав капитали (фонди)нинг хисоби

Устав капитали (фонди) корхонани ташкил қилиш вақтида унинг таъсис ҳужжатларида белгиланган миқдорда фаолият кўрсатишнинг таъминлаш учун қатнашчилар (мулкдорлар) мол-мулкдаги улушларининг (пул бирлигидаги) йиғиндисини ифодалайди.

Бухгалтерия хисобида устав капитали ҳамда таъсисчиларнинг устав капиталига қўшадиган улуш бўйича қарзлари алоҳида ҳисобга олинади.

Бозор иктисодиёти шароитида устав капитали бир томондан корхона мол-мулкининг қийматини, иккинчи томондан ушбу корхонанинг таъсисчилари, инвесторлар олдидан қарз қийматини ифодалайди. Устав капитали бўйича молиявий-хўжалик операцияларини акс эттириш тартибидан ўзгаришларни республикада шаклланиётган замонавий бозор муносабатлари талаблари таъсисчиларга эътибор қилиниши керак.

Устав капитали (фонди) бўйича операциялар хисоби шу номдаги 8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳида ҳисобга олинади.

8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» қуйидаги учта счёт билан тўлдирилади:

8310-«Оддий акциялар»;

8320-«Имтиёзли акциялар»;

8330-«Пай ва улушлар».

8310-«Оддий акциялар» счёти давлат корхоналари, бирлашмалари ва ташкилотларининг устав фондини ҳамда акциядорлик ва шерикчилик жамиятларининг устав капиталини ҳисобга олиш учун хизмат қилади. Бу счётда корхона уставда рўйхатдан ўтказилган миқдор доирасидаги ҳақиқий устав капитали ёки тўланган акцияларнинг номинал қиймати акс эттирилади. Устав капиталининг бухгалтерия хисобидаги миқдори уставда қайд этилган миқдордан ошиб кетиши мумкин эмас. Устав капиталда иштирокчилар ҳиссасининг бир қисмини уларга қайтариш унинг миқдорини камайтирмайди, балки акциядорлик жамиятининг сотиб олинган шахсий акциялари сифатида расмийлаштирилиб, 8610-«Сотиб олинган хусусий акциялар - оддий» счётининг дебетида ўтказилади.

8320-«Имтиёзли акциялар» счётида имтиёзли акциялар тарзида чиқарилган акциядорлик капиталининг миқдори ҳисобга олинади.

Акциядорлик шаклидан ташқари, бошқа мулкчилик шаклларида очиладиغان хўжалик юритувчи субъектлар, устав капитали шаклланишини 8330-«Пай ва улушлар» счётида ҳисобга олади.

Корхона давлат рўйхатидан ўтгандан сўнг таъсис ҳужжатларида кўзда тутилган (акцияларга обунга бўлган суммада) таъсисчилар қўшиши зарур бўлган улуш қийматидан унинг устав капитали 8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» ва 4610-«Устав капиталга таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи» счётларида акс эттирилади. Бадалларнинг киритилиши 8330-счётга таъсир кўрсатмайди, лекин таъсисчилар қарзларини қоплайди.

8300-«Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» счётидаги акс эттириладиган устав капитали миқдори таъсис ҳужжатлардаги миқдорга тенг бўлиши шарт. Устав капитали қиймати ўзгарганда, ушбу таъсис ҳужжатларига ўзгартириш киритиб, бу ҳужжатларни давлат рўйхатидан қайтадан ўтказиш лозим. Асосий воситаларнинг қайта баҳоланиши, қабул қилиниши, ҳисобдан чиқарилиши устав капитали қийматини ўзгартирмайди, агар уставга тегишли ўзгартиришлар киритилмаган бўлса.

Мулкчиликнинг турли шаклларидаги корхоналарда устав капиталининг миқдори турлича белгиланади: устав капитали акциядорлик жамиятларида - акцияларнинг номинал бўйича қиймати; масъулияти чекланган жамият (ширкат)ларда - таъсис ҳужжатларига биноан мулкдаги улушлари суммасига; мулкчиликнинг жамоа шаклидаги корхоналарда - барча ходимлар улушлари суммасига тўғри келади; давлат корхоналарида устав капитали хўжалик фаолиятини амалга ошириш учун корхонага давлат томонидан бириктирилган мол-мулк суммасига мувофиқ келади.

Таъсисчиларнинг улушлари пул суммалари, шунингдек бинолар, иншоотлар, ускуналар, номоддий активлар ва ҳоказолар кўринишида киритилиши мумкин.

Мисол. Таъсис ҳужжатларига мувофиқ «Минор» АЖ устав капитали 2 000 минг сўми ташкил этади.

Бухгалтерия ўтказмалари қуйидагича бўлади:

Т/р	Хўжалик операцияси мазмуни	Сумма (минг сўм)	Счётлар корреспонденцияси	
			Дебет	кредит
1	Устав капитали рўйхатга олинди	2000	4610	8310
2	Асосий воситалар билан киритилди	1000	0100	4610
3	Материаллар билан киритилди	450	1010	4610
4	Номоддий активлар билан киритилди	200	0400	4610
5	Қимматли қоғозлар билан киритилди	200	0610	4610
6	Ҳисоб-китоб счётига улушлар келиб тушди	150	5110	4610

8410-«Эмиссия даромади» счёти акцияларни номинал қийматдан ошадиган нархларда дастлабки сотиш пайтида олинган эмиссия даромадини ҳисобга олиш учун мўлжалланган. Бухгалтерия ўтказмаси қуйидаги ёзув билан расмийлаштирилади:

Д-т корхонага акцияларни тўлашга берилган пул маблағлари ёки бошқа бойликларни ҳисобга олиш счётлари

К-т 8410-«Эмиссия даромади».

8500-«Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар» счёти мол-мулкни қайта баҳолашда ҳосил бўладиган резервларни, шунингдек бепул олинган мол-мулк қийматини (пул маблағларидан ташқари), корхона (акциядорлик жамияти, ширкат) мол-мулкни кўпайтирадиган бошқа тушумларни ҳисобга олиш учун мўлжалланган.

8500-«Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар» гуруҳидаги счётларнинг ташкил этилиши ва тўлдирилиши 8500-счётлар гуруҳи кредити бўйича 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)», 0110-0190-«Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар», 0410-0490-«Номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар», 1010-«Хом ашё ва материаллар» счётлари ва корхона мол-мулкнинг бошқа счётлари билан корреспонденцияда акс эттирилади.

Зарурат бўлганда, айрим тармоқларнинг хўжалик юритувчи субъектлари Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг рухсати билан капитал таъмирлаш ишларини ўтказиш учун маблағлар резервини ташкил қилишлари мумкин. Ушбу резервга ажратмалар «Ишлаб чиқариш аҳамиятидаги бошқа харажатлар» элементи таркибида акс эттирилади ва кўзда тутилаётган харажатлар қиймати ҳамда асосий воситалар ҳар бир объектнинг капитал таъмирлашнинг даврийлигидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Резервга ажратмалар меъёри ҳар бир ҳисобот йили охирида қайта кўриб чиқилади ва зарурат бўлганда янги молия йили учун ажратмалар миқдори кўпайтирилиши ёки камайрилиши мумкин. Агар капитал таъмирлашга резерв маблағлари суммаси ушбу объектни тузатишга қилинган ҳақиқий харажатлар суммасидан ошиб кетса, ошиб кетган сумма бўйича тузатиш (сторно) киритилиши керак; агар ҳақиқий харажатлар резервдагидан ошиб кетса, у ҳолда ошиб кетган сумма «Ишлаб чиқариш аҳамиятидаги бошқа харажатлар» элементи таркибида акс эттирилади.

Суммалар резервланиши 8910-«Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счётининг кредитида ишлаб чиқариш харажатлари (муомала чиқимлари) счётлари билан корреспондентланган ҳолда акс эттирилади.

Резервдан фойдаланиш 8910-«Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари» счётининг дебитида 6710-«Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар» счёти билан - ходимларга меҳнат таътили, узоқ муддат давомида ишлаганлиги учун ҳар йилги тақдирланишларни тўлаш суммасига; 2310-«Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счёти билан - асосий воситаларни таъмирлаш қийматига ва бошқа счётлар билан корреспондентланган ҳолда акс эттирилади.

14.2. Молиявий натижаларни шакллантириш тартиби ва тақсимланмаган фойда ҳисоби

Корхоналарнинг молиявий натижаларини аниқлаш тартиби «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлари режаси, Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида низом билан белгиланган.

Юқорида келтирилган ҳужжатларга мувофиқ корхона фаолиятининг молиявий натижалари қуйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланади:

- маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда, бу сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:

$$ЯФ = ССТ - ИТ,$$

бунда,

ЯФ - ялпи фойда;

ССТ - сотишдан олинган соф тушум;

ИТ - сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархи;

- асосий фаолиятдан кўрилган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва асосий фаолиятдан кўрилган бошқа даромадларни қўшиш ёки бошқа зарарларни айириш орқали аниқланади:

$$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ,$$

бунда,

АФФ - асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ - давр харажатлари;

БД - асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ - асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар;

- хўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммасига молиявий фаолиятдан кўрилган даромадларни қўшниш ва зарарларни айириниш орқали ҳисоблаб чиқилади:

$$УФ = АФФ + МД - МХ,$$

бунда,

УФ - умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда;

МД - молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МХ - молиявий фаолият харажатлари;

- солиқ тўлангунгача олинган фойда, у умумхўжалик фаолиятдан олинган фойдага фавқулодда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойдани қўшниш ва зарарни айириниш орқали аниқланади:

$$СТФ = УФ + ФП - ФЗ,$$

бунда,

СТФ - солиқ тўлангунгача олинган фойда;

ФП - фавқулодда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ - фавқулодда вазиятлардан кўрилган зарар;

- йилнинг соф фойдаси, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида қолади, даромад (фойда)дан тўланадиган солиқ ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа солиқлар ва тўловларни чиқариб ташлаган ҳолда солиқлар тўлангунга қадар олинган фойданинг айирмасини ифодалайди:

$$СФ = СТФ - ДС - БС,$$

бунда,

СФ - соф фойда;

ДС - даромад (фойда)дан тўланадиган солиқ;

БС - бошқа солиқлар ва тўловлар.

Ҳисобот даврининг соф фойдасини ҳисоблаш учун бухгалтер ёпиладиган ўтказмаларни тузиши лозим, бошқача қилиб айтганда, бу «балансни реформация қилиш (ўзгартириш)» деб аталади. Ўзбекистон Республикасининг кўпчилик корхоналари учун чорак, ҚҚ ва кичик корхоналар учун эса - йил ҳисобот даври бўлганлигига қарамастан, ёпиладиган ўтказмаларни ҳар ойда тайёрлаш мақсадга мувофиқдир. Бу қуйидаги муҳим кўрсаткичлар: ялпи даромад, даромад ва харажатлар, тақсимланмаган фойда ва бошқалар тўққирисида тезкор маълумотларга эга бўлиш ижтимоий заруратдир.

Счётларни ёпиш жараёни қуйидагилардан иборат:

- даромадлар счётларини ёпиш;

- харажатлар счётларини ёпиш;

- даромад ва харажат орасидаги фарқни аниқлаш ва фойда ёки зарарни ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (копланмаган зарари) счётига ҳисобдан чиқариш;

- дивидендлар ҳисоблашни ва тақсимланмаган фойдадан бошқача фойда чиқаришга аниқлаш;

- тақсимланмаган фойдани жамғарилган фойда (копланмаган зарар)га ҳисобдан чиқариш.

Мисол. «Санам» кичик корхонаси ҳисобот даври мобайнида қуйидаги даромадлар ва харажатларга эга: тайёр маҳсулот сотишдан даромад – 5 000 минг сўм; асосий воситалар чиқарилишидан даромад - 300 минг сўм; ижобий курс фарқлари - 40 минг сўм; сотилган маҳсулот таннархи – 3 700 минг сўм; маъмурий харажатлар - 740 минг сўм; манфий курс фарқлари - 180 минг сўм. Счётларни ёпиш бўйича қуйидаги ёпиладиган ўтказмалар тузилади:

- даромадлар счётларининг ёпилиши:

Д-т 9010-«Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» - 5 000 минг сўм

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 5 000 минг сўм;

Д-т 9310-«Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда» - 300 минг сўм

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 300 минг сўм;

Д-т 9540-«Валюталар курслари фарқидан даромадлар» - 40 минг сўм

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 40 минг сўм;

- харажатлар счётларининг ёпилиши:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 3 700 минг сўм

К-т 9110-«Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи» - 3 700 минг сўм;

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 740 минг сўм

К-т 9420-«Маъмурий харажатлар» - 740 минг сўм;

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 180 минг сўм

К-т 9620-«Валюталар курслари фарқидан зарарлар» - 180 минг сўм.

Сўнгра 9910-«Якуний молиявий натижа» счётининг дебети ва кредити орасидаги фаркни ҳисоблаймиз. Ушбу счётининг дебет айланмалари кредит айланмаларидан кўп бўлган тақдирда, фарк қопланмаган зарарни ташкил этади ва қуйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 9910-«Якуний молиявий натижа».

Агар корхона ҳисобот даврида қопланмаган зарарга эга бўлса баланс пассивидаги капитал бўлимида тақсимланмаган фойда счётининг дебет қолдиғи манфий сумма ёки қизил ранг билан акс эттирилади.

Кредит айланмалари дебет айланмаларидан кўп бўлган ҳолатда, фарқ ҳисобот даври бўйича соф ёки тақсимланмаган фойда суммасини кўрсатади.

Берилган мисолда корхона 720 минг сўм суммада фойда олган. Ушбу фойда қуйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 9910-«Якуний молиявий натижа» - 720 минг сўм

К-т 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» - 720 минг сўм.

Тақсимланмаган фойдадан резерв капиталини шакллантиришда фойдаланиш мумкин. Резерв капиталини шакллантириш Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги ёки таъсис ҳужжатлари билан кўзда тутилганда амалга оширилади. Одатда, у ҳисобот йилида фойда олинганлиги ёки олинмаганлигига қарамадан белгиланган суммада дивидендлар тўланиши лозим бўлган имтиёзли акцияларга эга акциядорлик жамиятларида ташкил этилади.

Резерв капиталининг шаклланиши қуйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 8520-«Резерв капитали».

Тақсимланмаган фойда корхона таъсисчиларига дивидендлар тўлаш учун ишлатилади. Одатда, йил охирида тақсимланмаган фойда суммаси аниқлангандан кейин, ушбу фойданинг қайси қисми акциядорлар (мулкдорлар) ўртасида дивидендлар тўлаш йўли билан тақсимланиши белгиланади. Дивидендлар миқдори акциядорлар ёки таъсисчиларнинг умумий мажлисида тасдиқланади ёки эълон қилинади. Дивидендлар эълон қилинган куни бухгалтерияда улар бўйича ҳисоб-китоб амалга оширилади ва қуйидаги ўтказма берилади:

Д-т 8710-«Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

К-т 6610-«Тўланадиган дивидендлар»

Дивидендларни тўлаш, одатда, акциядорлик жамиятининг акцияларига эга бўлган акциядорларни рўйхатга олиш учун бериладиган маълум бир вақт орасида амалга оширилади. Рўйхатга олинган санадан кейин акциялар сотиб олган акциядорлар эълон қилинган дивидендларни олиш ҳуқуқига эга эмас.

Дивидендларни тўлаш қуйидаги ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 6610-«Тўланадиган дивидендлар»

К-т 5010-«Миллий валютадаги пул маблағлари» ёки 5110-«Ҳисоб-китоб счёти».

15-БОБ. КОРХОНАЛАР, ТАШКИЛОТЛАР ВА БИРЛАШМАЛАРДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚЛАР ҲИСОБ-КИТОБИ ВА ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ ТАРТИБИ

Бухгалтерия ҳисобини тартибга соладиган мейёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. ЎЗР Солиқ Кодекси.

15.1. Солиқлар ва уларнинг гуруҳланиши

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни белгилаш, жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига ва давлат мақсадли жамғармаларига тўлаш билан боғлиқ муносабатлар, шунингдек солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ муносабатлар 2007 йил 25 декабрдаги 136-сонли Ўзбекистон Республикаси қонуни билан тасдиқланган ва 2008 йил 1 январдан қучга киритилган Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси билан тартибга солинади.

Солиқ кодексининг муҳим жиҳати шундаки, унда асосий тушунчаларга изоҳлар берилган, бу ҳолат солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар, солиқ тўловчилар, солиқ агентлари, солиқ тўловчининг вакиллари, юридик ва жисмоний шахслар, нотижорат ташкилотлари, яққа тартибдаги тадбиркор, резидентлар ва норезидентлар, доимий муассаса ва бошқа шу каби тушунчаларни ҳар хил ўқилишини олдини олади.

Ўзбекистон Республикасида ҳудудда Солиқ кодексига назарда тутилган солиқлар ва мажбурий тўловлар амал қилади.

Умумдавлат солиқларига қуйидагилар кирди:

- 1) юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи;
- 2) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;
- 3) қўшилган қиймат солиғи;
- 4) акциз солиғи;
- 5) ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ.

Маҳаллий солиқларга қуйидагилар кирди:

- 1) мол-мулк солиғи;
- 2) ер солиғи;
- 3) ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи;
- 4) жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ;

5) айрим турдаги товарлар билан савдо қилиш ҳуқуқи учун йиғим (алкогол ичимликлари, қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлар);

6) тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган жисмоний ва юридик шахсларнинг давлат рўйхатидан ўтиш учун йиғим.

Бошқа мажбурий тўловларга қуйидагилар қиради:

1) ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловлар:

ягона ижтимоий тўлов;

фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари;

бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар;

2) Республика йўл жамғармасига мажбурий тўловлар:

Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар;

Республика йўл жамғармасига мажбурий йиғимлар;

3) давлат божи;

4) божхона тўловлари;

Корхоналарнинг маълум бир турлари учун Солиқ кодексида қуйидагилардан бирини тўлаш имконини берувчи солиқ солишнинг соддалантирилган тартиби белгиланган:

ягона солиқ тўлови;

ягона ер солиғи;

тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.

15.2. Юридик шахслардан олиннадиган фойда солиғини ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартиби

Фойда солиғи Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимининг таркибий элементи ҳисобланиб, миллий даромадни қайта тақсимлаш воситаси бўлиб хизмат қилади. Мазкур солиқ бевосита солиқ бўлиб, унинг суммаси корхона хўжалик фаолиятининг пировард молиявий натижаси билан чамбарчас боғлиқдир. Солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг V бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Фойда солиғи тўловчи юридик шахслар қуйидагилардир:

Ўзбекистон Республикасининг резидентлари;

Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган ёки ҳосил бўлиш маибаи Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган даромадлари оладиган Ўзбекистон Республикаси норезидентлари.

Юридик шахслардан олиннадиган фойда солиғининг объекти қуйидагилардир:

Ўзбекистон Республикаси резидентларининг, шунингдек Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг фойдаси;

Ўзбекистон Республикаси резидентларининг ва Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг чегирмалар қилинмаган ҳолда тўлов маибаида солиқ солинадиган даромадлари.

Солиқ солинадиган база жами даромад билан чегириб ташланадиган харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида, Солиқ кодексининг 159-моддасига мувофиқ солиқ солинадиган фойданинг камайтирилиши ҳисобга олинган ҳолда ҳисоблаб чиқарилган солиқ солинадиган фойдани келиб чиқиб берилади.

Жами даромадга қуйидагилар қиради:

товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олиннадиган даромадлар;

бошқа даромадлар.

Қуйидагилар солиқ тўловчининг даромади сифатида қаралмайди:

- устав фондига (устав капиталига) олинган хиссалар, шу жумладан акцияларни (улушларни) жойлаштириш баҳосянинг уларнинг номинал қийматидан (даромаддан) олинган суммаси; биргаликдаги фаолиятни амалга ошириш учун оддий ширкат шартномаси бўйича бириктирилган маблағлар;

- муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилаётганда (чиқарилаётганда), шунингдек тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки унинг муассислари (иштирокчилари) ўртасида тақсимланаётганда устав фондига (устав капиталига) хисса доирасида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқлар);

- оддий ширкат шартномаси шеригининг (иштирокчисининг) шартнома шериклари (иштирокчилари) умумий мулкидаги улуш қайтариб берилган ёки бўлган мол-мулк бўлиши; тадбирда хиссаи мулкдорда олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқлар);

- реализация қилинаётган товарлар (ишлар, хизматлар) учун бошқа шахслардан дастлабки ҳақ (бўнак) тарзида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқлар);

- қонун ҳужжатларига мувофиқ мажбуриятларни таъминлаш тарикасида гаров ёки закат тарзида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқлар) уларга бўлган мулк ҳуқуқи бошқа шахсга ўтадиган пайтга қадар;

- бюджетдан берилган субсидиялар;

- агар маблағларни (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқларни) бошқа шахсга ўтказиш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида юз бераётган бўлса, текин олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк ҳуқуқлар), ишлар ва хизматлар;

- олинган грантлар ва инсонпарварлик ёрдами;

- юридик шахснинг - акциядорнинг қўшимча акциялар қиймати ёки устав фондиди (устав капитални) кўпайтириш учун ўтган йиллардаги тақсимланмаган фойдани йўналтиришда акциялар номинал қийматининг кўпайиши тарзида олинган даромадлари;

- нотижорат ташкилотлар томонидан устав фаолиятининг таъминоти ва уни амалга ошириш учун олинган, белгиланган мақсадга кўра ва (ёки) текин келиб тушган маблағлар;

- суғурта шартномалари бўйича суғурта товони (суғурта суммаси) тарикасида олинган маблағлар;
 - воситачига ёки бошқа ишончли вакилга воситачилик, топшириқ шартномаси ёки воситачилик хизматларини кўрсатиш юзасидан бошқа шартнома бўйича мажбуриятларни бажариш муносабати билан, шунингдек воситачи ёки комитент ёхуд бошқа ишончли бошқарувчи учун бошқа ишончли вакил томонидан қилинган чиқимларни қоплаш ҳисобига келиб тушган мол-мулк (пул мукофотлари бундан мустасно);
 - воситачига ёки бошқа ишончли вакилга воситачилик, топшириқ шартномаси ёки воситачилик хизматларини кўрсатиш юзасидан бошқа шартнома бўйича мажбуриятларни бажариш муносабати билан, шунингдек воситачи ёки комитент ёхуд бошқа ишончли бошқарувчи учун бошқа ишончли вакил томонидан қилинган чиқимларни қоплаш ҳисобига келиб тушган мол-мулк (пул мукофотлари бундан мустасно);
 - ижарага берувчи (лизинг берувчи) ижара (лизинг) тўловининг қисми тарикасида олган объект қийматининг қопламаси;
 - телекоммуникациялар тармоқларида тезкор-қидирув тадбирлари тизимининг текин олинган техник воситалари, шунингдек мазкур воситалардан фойдаланишга ҳамда уларга хизмат кўрсатишга доир хизматлардан олинган даромадлар;
 - ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъекти муассисларидан (иштирокчиларидан) уларнинг мажбуриятларини бажариш учун олинган маблағлар. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайта бошланган ҳолда, ушбу маблағлар жами даромад таркибига киритилади ҳамда солиққа тортилади;
 - инвестор ва давлат мулкни бошқариш бўйича ваколатли давлат органи ўртасида тузилган шартномага биноан инвестиция мажбуриятлари сифатида киритилаётган мол-мулк.
- Ўзбекистон Республикасидаги тўлов манбаида солиқ солинадиган дивидендлар ва фойзалар жами даромаддан чегириб ташланади.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган даромадга қуйидаги ҳолларда тузатиш киритилади:

- товарлар тўлиқ ёки қисман қайтарилганда;
- битим шартлари ўзгарганда;
- баҳолар ўзгарганда, сотиб олувчи сийловдан (скидкадан) фойдаланганда;
- бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлардан воз кечилганда.

Бошқа даромадларга товарларни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан боғлиқ бўлмаган операциялардан олинган даромадлар қиради, улар қуйидагилардан иборат:

- солиқ тўловчининг асосий воситалари ва бошқа мол-мулки чиқиб кетишидан олинган даромадлар;
- мол-мулкни оператив ижарага беришдан олинган даромадлар;
- асосий воситалар ва номоддий активларни молиявий ижарага беришдан олинган даромадлар;
- текин олинган мол-мулк, мулк ҳуқуқлар, шунингдек ишлар ва хизматлар;
- инвентаризация натижасида аниқланган ортиқча товар-моддий захиралар ҳамда бошқа мол-мулк қиймати тарикасидаги даромадлар;
- ҳисобот йилида аниқланган ўтган йиллардаги даромадлар;
- мажбуриятларни ҳисобдан чиқаришдан олинган даромадлар;
- талаблардан ўзганинг фойдасига воз кечиш шартномаси бўйича олинган даромадлар;
- илгари чегириб ташланган харажатлар ёки зарарларнинг ўрнини қоплаш тарзида олинган даромадлар;
- хизмат кўрсатувчи хўжаликлардан олинган даромадлар;
- биргаликдаги фаолиятда иштирок этишдан олинган даромадлар;
- ундириб олинган ёки қарздор томонидан тан олинган жарималар ва пеня;
- валюта ҳисобварақлари бўйича курсдаги ижобий фарқ, шунингдек чет эл валютасидаги операциялар бўйича олинган даромадлар;
- дивидендлар ва фойзалар;
- роялти;
- товарларни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқариш ва реализация қилиш билан бевосита боғлиқ бўлмаган операциялардан олинган даромадлар.

Солиқ тўловчининг харажатлари солиқ солинадиган фойдани аниқлаш пайтида чегириб ташланади, Солиқ кодексининг 147-моддасига мувофиқ чегириб ташланмайдиган харажатлар бундан мустасно.

Чегириб ташланмайдиган харажатлар қуйидагилардир:

- моддий харажатлар;
- меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- амортизация харажатлари;
- бошқа харажатлар;
- келгусида солиқ солинадиган фойдадан чегириб ташланмайдиган ҳисобот давридаги харажатлар.

Солиқ солинадиган фойдани аниқлашда чегирилмайдиган харажатларга Солиқ Кодексининг 147 моддасида келтирилган харажатлар қиради:

- моддий қимматликларнинг табиий қамайиши нормаларидан ортиқча йўқотишлар ва бузилишлар;
- ходимларга бериладиган ёки солиқ тўловчининг умумий оўқатланиш эҳтиёжлари учун ёрдамчи хўжаликлар томонидан ишлаб чиқариладиган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича нархдаги фарқлар (зарарлар);
- нормалардан ортиқча харажатлар (хизмат сафарлари, вакиллик харажатлари, ихтиёрий суғурта турлари бўйича ажратмалар);
- нодавлат пенсия жамғармаларига ажратмалар;
- хўжалик бошқаруви органини сақлаб туриш учун ажратмалар;

- умумий овқатланиш корхоналари ёки бошқа чет ташкилотларга жойларни бепул бериш харажатлари, ушбу корхоналар ва ташкилотлар учун коммунал хизматлар кўрсатиш қийматини тўлаш;
- йиллик молиявий ҳисоботни бир ҳисобот даврида бир мартадан ортиқ аудитдан ўтказиш харажатлари;
- солиқ тўловчининг фаолиятида талаб этилмайдиган касблар бўйича кадрлар тайёрлаш харажатлари;
- ходимларга бепул кўрсатиладиган коммунал хизматлар, бериладиган озиқ-овқатлар, товарлар, махсулотлар ва бошқа қимматликлар ёки ходимлар учун ишлар ҳамда хизматларни бажариш қиймати, уларга бепул бериладиган уй-жой ҳақини тўлаш харажатлари (ёки уй-жой, коммунал хизматлар ва бошқалар учун пул компенсацияси суммалари);
- ходимларнинг овқатланиши, йўл ҳақи, даволяниши учун, даволяниш ва дам олиши учун йўлланмалар, экскурсиялар ва саёхатлар учун, спорт секциялари, тўғарақлари, клубларидаги машғулотларга, маданий-томоша, жисмоний тарбия ва спорт тадбирларига бориши учун, обунага ҳамда ходимларнинг шахсий фойдаланиши учун товарларга қилинган харажатларнинг ўрнини қоплаш ёки тўлаш ва бошқа шунга ўхшаш тўловлар;
- пенсияларга устамалар, пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бир йўла тўланадиган нафақалар;
- ходимларга тўланадиган моддий ёрдам, ходимнинг меҳнатда жароҳатланиши ёки унинг соғлиғига бошқача тарзда шикаст етказилиши ёхуд ходим оила аъзосининг вафоти муносабати билан бериладиган ёки ходимнинг вафоти муносабати билан оила аъзоларига бериладиган моддий ёрдам бундан мустасно;
- ишлаб чиқаришда шикастланганлик туфайли меҳнат даъватини йўқотганлик муносабати билан тегишли ваколатли органларнинг қарорларисиз ҳақиқатдаги иш ҳақиғача тўланадиган тўловлар;
- экология, соғломлаштириш ҳамда бошқа хайрия жамғармаларига, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт корхоналари, муассасалари ва ташкилотларига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бадаллар киритиш;
- ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган соғлиқни сақлаш ва дам олишни ташкил қилиш тадбирларига харажатлар;
- махсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлмаган ишларни (хизматларни) (шахарлар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишлари, кишлоқ хўжалиғига ёрдам кўрсатиш ва бошқа турдаги ишлар) бажаришга сарфланган харажатлар;
- атроф муҳитни ифлослантирганлик ва чиқиндиларни жойлаштирганлик қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча бўлганлиги учун компенсация тўловлари;
- кредит шартномасида муддатли қарзлар учун назарда тутилган ставкалардан ортиқча тўлов муддати ўтган ҳамда узайтирилган кредитлар (заёмлар) бўйича фоизлар;
- лойиҳалардаги ва қурилиш-монтаж ишларидаги камчиликларни, шунингдек объект ёнидаги омборга ташиб келтирилгунига қадар юз берган бузилишлар ва деформацияларни бартараф этиш бўйича харажатлар, коррозияга қарши муҳофазадаги нуқсонлар туфайли тафтиш ўтказиш (асбоб-ускуналарни қисмларга ажратиш) харажатлари, ушбу харажатларни камчиликлар, бузилишлар ёки зарарлар учун жавобгар бўлган махсулот етказиб берувчи ёки бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобига ўрнини қоплаш мумкин бўлмаган миқдордаги бошқа шунга ўхшаш харажатлар;
- суд чикимлари;
- айбдорлари аниқланмаган ўғирлиқлар ва қамқовдан ёки айбдор томон ҳисобдан зарур суммаларнинг ўрнини қоплаш мумкин бўлмаганда кўрилган зарарлар;
- солиқ тўловчининг асосий воситалари ва бошқа мол-мулкнинг (активларининг) чиқиб кетишидан (балансдан чиқарилишидан) кўрилган (бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланадиган) зарарлар;
- хўжалик шартномалари шартларини ва қонун ҳужжатларини бузганлик учун тўланган ёки тан олинган жаримлар, пеня ҳамда бошқа турдаги сарфидлар;
- давлат улушларини бошқариш бўйича бошқарувчи компаниялар, давлат ишончли бошқарувчилари ва ишончли бошқарувчилар хизматларининг қийматини ҳамда уларга мукофотлар тўлаш, шунингдек компанияларнинг бошқа профессионал бошқарувчиларига мукофотлар тўлашга доир харажатлар;
- ишлаб келинаётган тўлиқ эскирган асбоб-ускуна учун тўланадиган ҳақ;
- бошқа харажатлар, Солиқ кодексининг 142-145-моддаларида кўрсатилганлари бундан мустасно.

Солиқ кодексининг 146-моддасида келтирилган харажатлар, улар юзага келган пайтда, жорий ҳисобот даврида солиқ солинадиган базани ҳисоблаб чиқаришда чегирилмайди, улар кейинги даврларда, солиқ тўловчининг ҳисоб сийёсати билан белгиланган, лекин ўн йилдан кўп бўлмаган муддат ичида чегирилиши лозим. Бундай харажатларга қуйидагилар қиради:

- янги ишлаб чиқаришлар, цехлар, агрегатларни, шунингдек серияли ва оммавий ишлаб чиқариладиган янги махсулот турларини ҳамда технологик жараёнларни ўзлаштириш харажатлари;
- барча турдаги асбоб-ускуналар ва техник қурилмаларни, уларнинг ўрнатилиш сифатини текшириб кўриш мақсадида комплекс синаб кўриш (ишлаб турган ҳолатида) харажатлари;
- ишчи кучлари қабул қилиш ва янги ишга туширилган корхонада ишлаш учун кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ харажатлар;
- асосий воситалар ва номоддий активларнинг жадаллаштирилган усулда ҳисобланган амортизация суммаси билан Солиқ кодексига мувофиқ белгиланган нормалар бўйича ҳисобланган амортизация суммаси ўртасидаги фарк.
- шубҳали қарзлар бўйича захира ташкил этиш учун қилинган харажатлар Солиқ кодексига мувофиқ умидсиз деб эътироф этилган қарздорликни ҳисобдан чиқарилаётганда, ҳисобдан чиқарилиши лозим бўлган умидсиз қарздорлик миқдоридан ошмайдиган суммада чегириб ташланади.

2012 йил учун юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи СТАВКАЛАРИ

N	Тўловчилар	Солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базага нисбатан %да
1.	Юридик шахслар (2-3-бандларда назарда тутилганларидан ташқари)	9
2.	Тижорат банклари	15
3.	Аукционлар ўтказишдан, гастроль-концерт фаолияти билан шуғулланишга лицензияси бўлган юридик ва жисмоний шахсларни (шу жумладан норезидентларни) жалб этиш йўли билан оммавий томоша тадбирларини ташкил этишдан даромад олувчи юридик шахслар	35
4.	Ўзи ишлаб чиқарган товарлар, ишлар, хизматлар (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 10 октябрдаги ПФ-1871-сон Фармони билан тасдиқланган рўйхатда келтирилган хом ашё маҳсулотларидан ташқари) экспортнинг (ишларни бажариш, хизматларни кўрсатиш жойидан қатъи назар) эркин алмаштириладиган валютадаги улуши қуйидаги миқдорларни ташкил этадиган экспортчи корхоналар учун:	
	сотишнинг умумий ҳажмида 15 фоиздан 30 фоизгача	белгиланган ставка 30%га пасайтирилади
	сотишнинг умумий ҳажмида 30 фоиз ва ундан юқори	белгиланган ставка 50%га пасайтирилади
5.	1-бандда кўрсатилган хизматлар кўрсатиш соҳаси корхоналари учун, пластик карталар қўлланиб ҳақ тўланган ҳолда кўрсатилган хизматлар ҳажми бўйича	белгиланган ставка 10%га пасайтирилади

Юридик шахсларга тўланадиган дивиденд ва фоизларга, тўлов манбаидан 10%лик ставка бўйича солиқ солинади.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини тўлашдан қуйидаги юридик шахслар озод қилинади:

- ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернобилчилари» ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил этган юридик шахслар, бундан савдо, воситачилик, таъминлаш-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар мустасно. Мазкур имтиёзни олиш ҳуқуқини белгилаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда турган ходимлар киритилади;

- даволаш муассасалари ҳузуридаги даволаш-ишлаб чиқариш устахоналари;
- жазони ижро этиш муассасалари;
- ички ишлар органлари ҳузуридаги қўриқлаш бўлинмалари.

Юридик шахсларнинг қуйидаги фойдаси юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини тўлашдан озод қилинади:

- протез-ортопедия буюмлари, ногиронлар учун инвентарлар ишлаб чиқаришдан, шунингдек ногиронларга ортопедик протезлаш хизмати кўрсатишдан, ногиронлар учун мўлжалланган протез-ортопедия буюмлари ва инвентарларни таъмирлаш ҳамда уларга хизмат кўрсатишдан олинган фойдаси;

- шаҳар йўловчилар транспортда (таксидан, шу жумладан йўналишли таксидан ташқари) йўловчиларни ташиш бўйича хизматлар кўрсатишдан олинган фойдаси;

- тарих ва маданият ёдгорликларини таъмирлаш ҳамда қайта тиклаш ишларини амалга оширишдан олинган фойдаси;

- инвестиция фондларининг хусусийлаштирилган корхоналар акцияларини сотиб олишга йўналтириладиган фойдаси;

- Халқ банки томонидан фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларидаги маблағлардан фойдаланишдан олинган фойдаси.

Ишловчилари умумий сонининг 3 фоизидан кўпроғини ногиронлар ташкил этган юридик шахслар учун юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи суммаси белгиланган нормадан ортиқ ишга жойлаштирилган ногиронларнинг ҳар бир фоизига юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг суммаси бир фоиз камайтириладиган ҳисоб-китоб асосида камайтирилади.

Юридик шахсларнинг солиқ солинадиган фойдаси қуйидаги суммага камайтирилади:

- экология, соғломлаштириш ва хайрия жамғармалари, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, жисмоний тарбия ва спорт муассасаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига бериладиган бадаллар суммасига, бироқ солиқ солинадиган фойданинг икки фоизидан кўп бўлмаган миқдорда;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида коллежлар, академик лицейлар, мактаблар ва мактабгача тарбия таълим муассасалари қурилишига йўналтирилган маблағлар суммасига, лекин солиқ солинадиган фойданинг 30 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда;

- асосий ишлаб чиқаришни янги қурилиш шаклида кенгайтиришга, ишлаб чиқариш мақсадида фойдаланиладиган бинолар ва иншоотларни реконструкция қилишга, шунингдек ушбу мақсадлар учун олинган кредитларни узишга йўналтириладиган маблағлар суммасига, тегишли солиқ даврида ҳисобланган амортизацияни чегириб ташлаган ҳолда, бироқ солиқ солинадиган фойданинг 30 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда;

- ишлаб чиқаришни модернизациялашга, техник ва технологик жихатдан қайта жихозлашга, янги технологик жихозлар харид қилишга, ушбу мақсадлар учун берилган кредитларни узишга, лизинг объекти қийматининг ўрнини қоплашга, тегишли солиқ даврида ҳисобланган амортизацияни чегирган ҳолда йўналтириладиган маблағлар суммасига. Солиқ солинадиган базани камайтириш юқорида кўрсатиб ўтилган харажатлар амалга оширилган солиқ давридан эътиборан, технологик жихозлар бўйича эса у фойдаланишга топширилган пайтдан эътиборан уч йил ичида амалга оширилади. Янги технология жихозлари улар олинган (импорт қилинган) пайтдан эътиборан уч йил ичида реализация қилинган ёки текин берилган тақдирда, мазкур имтиёзнинг амал қилиши фойдадан олинадиган солиқни тўлаш бўйича мажбуриятлар тикланган ҳолда, имтиёз қўлланилган бутун давр учун бекор қилинади;

- ёш оилалар тоифасига кирувчи ходимларга ипотека кредитлари бадаллари тўлашга ва (ёки) мулк сифатида уй-жой олишга текин йўналтириладиган маблағлар суммасига, бироқ солиқ солинадиган базанинг 10 фоизидан ошмаган миқдорда;

- диний ва жамоат бирлашмаларининг (касаба уюшмалари, сиёсий партиялар ва ҳаракатлардан ташқари), хайрия жамғармаларининг мулкда бўлган корхоналар фойдасидан мазкур бирлашмалар ва жамғармаларнинг уставда белгиланган фаолиятини амалга ошириш учун йўналтириладиган ажратмалари суммасига.

Ўтган ҳисобот даврида ёки ўтган ҳисобот даврларида зарари (зарарлари) бўлган юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг тўловчилари жорий солиқ даврининг солиқ солинадиган фойдасини кўрилган зарарнинг тўлиқ суммасига ёки бу сумманинг бир қисмига камайтиришга ҳақлидир. Бунда, ўтказилаётган зарарнинг жами суммаси жорий солиқ даврининг солиқ солинадиган фойданинг 50 фоизидан ошмаслиги керак.

Корхонанинг фойда солиғи бўйича солиқ солинадиган базаси қуйидагича ҳисобланади:

фойда солиғи тўлангунга қадар фойда ёки зарар

қўшуве Солиқ кодексининг 147-моддасига мувофиқ солиқ солинадиган фойдани аниқлашдаги солиқ тўловчининг чегирилмайдиган харажатлари

қўшуве Солиқ кодексининг 146-моддасига мувофиқ келгусида солиқ солинадиган базадан чегирилладиган ҳисобот даврининг харажатлари

айируве Солиқ кодексининг 146-моддасига мувофиқ жорий ҳисобот даврда солиқ солинадиган базадан чегирилладиган олдинги даврларда амалга оширилган харажатлар

айируве Солиқ кодексининг 158-моддасига мувофиқ солиқлар бўйича имтиёзлар

айируве Солиқ кодексининг 159-моддасига мувофиқ солиқ солинадиган фойдани камайтирадиган суммалар

баробар фойда солиғи бўйича солиқ солинадиган база.

Мисол. «Умид» корхонасида солиқ солингунга қадар фойда 34 700 минг сўм дейлик; Солиқ кодексининг 147-моддасига мувофиқ солиқ солинадиган фойдани аниқлашдаги солиқ тўловчининг чегирилмайдиган харажатлари – 2 840 минг сўм; Солиқ кодексининг 146-моддасига мувофиқ келгусида солиқ солинадиган базадан чегирилладиган ҳисобот даврининг харажатлари – 1 500 минг сўм; Солиқ кодексининг 146-моддасига мувофиқ жорий ҳисобот даврида солиқ солинадиган базадан чегирилладиган олдинги даврларда амалга оширилган харажатлар – 600 минг сўм; солиқлар бўйича имтиёзлар – 800 минг сўм; Солиқ кодексининг 159-моддасига мувофиқ солиқ солинадиган фойдани камайтирадиган суммалар – 400 минг сўм.

Солиқ солинадиган база қуйидагича

$34\,700 + 2\,840 + 1\,500 - 600 - 800 - 400 = 37\,240$ минг сўм.

Фойда солиғи: $37\,240 \times 9\% = 3\,351,6$ минг сўм.

Ҳисобланган солиқ қуйидагича ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 9810-«Даромад (фойда) солиғи бўйича харажатлар» - 3 351,6 минг сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 3 351,6 минг сўм.

Тўлов пайтида ёзув қуйидагича бўлади:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 3 351,6 минг сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 3 351,6 минг сўм.

15.3. Қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида қўшилган қийматнинг бир қисмини бюджетга ўтказилиши бўлишилади. Қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг VII бўлими моддалари билан тартибга солинади. Солиқ ставкаси 20%.

Қўшилган қиймат солиғи тўловчилар қуйидагилардир:

солиқ солинадиган оборотларга эга бўлган юридик шахслар;

товарларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига импорт қилувчи юридик ва жисмоний шахслар, ўз эҳтиёжлари учун божсиз олиб кириш нормалари доирасида товарлар олиб қилувчи жисмоний шахслар бундан мустасно;

Солиқ кодексига мувофиқ зиммасига Ўзбекистон Республикаси норезидентлари томонидан амалга оширилаётган солиқ солинадиган оборотлар учун қўшилган қиймат солиғи тўлаш бўйича мажбурият юклатиладиган юридик шахслар;

оддий ширкат солиқ солинадиган оборотларни амалга ошираётганда зиммасига унинг ишларини юритиш юклатилган (ишончли шахс) оддий ширкат шартномасининг шериги (иштирокчиси).

Ягона солиқ тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига йилнинг навбатдаги чораги бошлангунга қадар бир ойдан кечиктирмасдан, янги ташкил этиладиган ягона солиқ тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар эса фаолият бошлангунга қадар тақдим этиладиган ёзма билдиришга асосан ихтиёрий асосда қўшилган қиймат солиғини тўлаши мумкин.

Солиқ солиш объекти қуйидагилардир:

солиқ солинадиган оборот;

солиқ солинадиган импорт.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти солиқ солинадиган оборотдир, бундан қуйидагилар мустасно:

Солиқ кодексига мувофиқ қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган оборот;

реализация қилинган жойи Ўзбекистон Республикаси бўлмаган оборот.

Ўзбекистон Республикасининг божхона худудига олиб кириладиган товарлар солиқ солинадиган импортдир, қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган товарлар бундан мустасно.

Солиқ солинадиган база реализация қилинадиган товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қиймати асосида, унга қўшилган қиймат солиғини киритмаган ҳолда белгиланади.

Товарлар (ишлар, хизматлар) таннархидан ёки товарлар олинган нархдан (товарни олиш билан боғлиқ харажатлар ҳам ҳисобга олинган ҳолда) паст нархларда реализация тақдирда, шунингдек товарлар (ишлар, хизматлар) бепул берилганда солиқ солиш мақсадлари учун солиқ солинадиган база товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) таннархидан ёки товарлар олинган нархдан (товарни олиш билан боғлиқ харажатлар ҳисобга олинган ҳолда) келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган базага акциз солиғининг суммаси киритилади.

Асосий воситалар ва номоддий активлар реализация қилинган тақдирда, солиқ солинадиган база қўшилган қиймат солиғи суммасини ҳам ўз ичига оладиган, уларнинг реализация қилиш нархи билан қолдиқ қиймати ўртасидаги ижобий фарқ сифатида белгиланади.

Қўшилган қиймат солиғидан қуйидаги реализация қилиш оборотлари озод этилади:

- давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда бошқа ваколатли ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган, давлат божи ва йиғимлар ундириладиган хизматлар (харажатлар);

- мактабгача таълим муассасаларида болаларни тарбиялашга доир хизматлар;

- беморлар ва кексаларни парвариш қилишга доир хизматлар;

- дафн этиш бюрolari ва қабристонларнинг маросим хизматлари, диний ашёларни реализация қилиш, диний ташкилотлар ҳамда бирлашмаларнинг удумлар ва маросимлар ўтказишга доир хизматлари;

- протез-ортопедия буюмлари, ногиронлар учун мўлжалланган инвентарлар, шу жумладан уларни ишлаб чиқарувчилар томонидан реализация қилинадиган буюмлар ва инвентарлар, шунингдек ногиронларга кўрсатиладиган ортопедик протезлаш хизматлари, протез-ортопедия буюмлари ва ногиронлар учун мўлжалланган инвентарларни таъмирлаш ҳамда улардан фойдаланишга доир ишлар бўйича хизматлар;

- даволаш муассасалари ҳузуридаги даволаш-ишлаб чиқариш устахоналарининг мазкур муассасалар томонидан реализация қилинадиган махсулотлари;

- почта маркалари (коллекция қилинадиганларидан ташқари), маркали оқриткалар, конвертлар;

- алоқа ташкилотларининг пенсия ва нафақалар тўлаш бўйича хизматлари;

- бюджет маблағлари ҳисобидан бажариладиган илмий-тадқиқот ва инновация ишлари. Ушбу имтиёзни олиш учун тегишли молия органининг бюджетдан маблағлар ажратиш тўғрисидаги ҳулосаси асосдир;

- шахар йўловчилар транспортининг хизматлари (таксидан, шу жумладан йўналишли таксидан ташқари), шунингдек темир йўл ва умумий фойдаланишдаги автомобиль транспортда (таксидан, шу жумладан йўналишли таксидан ташқари) шахар атрофидаги йўналишларда йўловчилар ташиш хизматлари;

- олий, ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларида, шунингдек кадрларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш билан шуғулланувчи ташкилотларда таълим беришнинг ҳақ эвазига ўқитишга доир қисми бўйича хизматлар;

- ваколатли давлат органига сақлаб туриш учун топширилган қимматбаҳо металллар;

- тиббий (ветеринария) хизматлари, косметология хизматлари бундан мустасно, шунингдек дори воситалари ва тиббий (ветеринария) буюмлари, шу жумладан уларни ишлаб чиқарувчилар томонидан реализация қилинадиган шундай воситалар ва буюмлар;

- чет эл ҳаво кемаларига хизмат кўрсатиш юзасидан бевосита Ўзбекистон Республикаси аэропортларида ва Ўзбекистон Республикасининг ҳаво бўшлиғида амалга ошириладиган хизматлар, шу жумладан аэронавигация хизмати;

- санаторий-курорт, соғломлаштириш, туристик-экскурсия хизматлари ва болалар дам олиш оромгоҳларининг хизматлари, шунингдек жисмоний тарбия ва спорт муассасаларининг тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштирилган хизматлари;

- давлат мулкани хусусийлаштириш тартибида реализация қилинадиган мол-мулк;

- гидрометеорология ва аэрология ишлари;

- геология ва топография ишлари;

- босма махсулотлар, шунингдек босма махсулотлар ишлаб чиқариш ва уларни реализация қилиш билан боғлиқ таҳририй, матбаа ва ноширлик ишлари (хизматлари);

- Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг, унинг таркибига кирувчи корхоналар ва ташкилотларнинг ҳамда Ўзбекистон Миллий ахборот агентлигининг асосий фаолиятига доир махсулот ва хизматлар;

- ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернобилчилари» ассоциацияси мулкда бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар ташкил этувчи юридик шахслар томонидан ишлаб чиқариладиган товарлар (ишлар, хизматлар), бундан воситачилик, савдо, тайёрлов, таъминот-сотиш фаолиятини амалга ошириш бўйича реализация қилиш оборотлари мустасно;

- Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари бўйича халқаро ва чет эл ҳукумат молия ташкилотлари томонидан берилган қарзлар (кредитлар) юридик шахслар оладиган, шунингдек грантлар ҳисобига олинган товарлар (ишлар, хизматлар);

- уй-жой фондиди сақлаш ва таъмирлаш юзасидан аҳолига кўрсатилаётган хизматлар. Уй-жой фондиди сақлаш ва таъмирлаш юзасидан кўрсатиладиган хизматлар жумласига санитария тозалаш, лифт хўжаликлари, умумий фойдаланишдаги антенналарни ўрнатиш ҳамда уларни тасарруф этиш бўйича хўжаликлар, ер ресурслари ва давлат кадастри, уй-жой фондидан фойдаланиш, уни сақлаш ва таъмирлаш бошқармалари ҳамда бўлимларининг бевосита аҳоли томонидан ҳақ тўланадиган хизматлари, шу жумладан ушбу хизматларга хусусий уй-жой мулкдорларининг ширкатлари орқали ҳақ тўлаш киради;

- ваколатли давлат органининг ихтисослашган экспертиза бўлимлари ўтказадиган экологик экспертиза хизматлари;

- давлат тилини ва давлат тилида иш юритишни ўргатиш хизматлари;

- ўзи етиштирган кишлоқ хўжалиги маҳсулоти;

- ички ишлар органлари ҳузурдаги қўриқлов бўлимлари хизматлари;

- устав фондига (устав капиталига) ҳисса ёки пай бадали сифатида бериладиган асосий воситалар, номоддий активлар ва тугалланмаган қурилиш объектлари;

- бюджет маблағлари ҳисобидан бажариладиган ер-кадастр, ер тузиви, тупроқ ва геоботаника ишлари;

- давлат резервининг товар-моддий захиралари, улар янгиланаётганда;

- телекоммуникациялар тармоқларида тезкор-қидирув тадбирлари тизимининг техника воситалари, шунингдек мазкур воситалардан фойдаланишга ва уларга хизмат кўрсатишга доир хизматлар;

- инвестор ва давлат мулкни бонкариш бўйича ваколатли давлат органи ўртасида тузилган шартномага биноан инвестиция мажбуриятлари сифатида топширилаётган мол-мулк;

- китоб маҳсулотлари, мактаб ўқув қуроллари ва кўرғазмали қўлланмаларнинг, дори воситалари ва тиббиёт буюмларининг улгуржи савдоси.

Товарларни чет эл валютасида экспортга реализация қилиш оборотига ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғи солинади. Бунда қўшилган қиймат солиғи «0» ставкаси билан солинади ва ишлаб чиқаришга кетган моддий ресурслар бўйича қўшилган қиймат солиғи суммаси ҳисобга олинади.

Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ суммасини аниқлашда товарлар (ишлар, хизматлар) олувчи ҳақиқатда олинган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича тўланиши лозим бўлган (тўланган) қўшилган қиймат солиғининг суммасини ҳисобга олиш ҳуқуқига эга, агар мазкур товарлардан (ишлардан, хизматлардан) солиқ солинадиган оборотлар, шу жумладан ноль даражали ставка қўлланиладиган оборотлар мақсадларида фойдаланилса, шунингдек солиқ тўловчининг ўз эҳтиёжлари учун фойдаланилса.

Агар корхона қўшилган қиймат солиғидан озод этилган фаолият билан биргаликда солиқ солинадиган фаолият ҳам юритаётган бўлса, ушбу фаолият турлари бўйича харажатлар ва унинг натижалари ҳисоб-китобини алоҳида олиб боришлари лозим.

Агар корхона етказиб берилиши қўшилган қиймат солиғи ҳам солинадиган, ҳам солимайдиган бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқарадиган бўлса, бунда харажатлар тақсимланиши оборотнинг умумий суммасидаги солиқ солинадиган оборотнинг салмоқли ҳиссаси билан аниқланади.

Мисол. Ҳисобот даври учун корхона ҚҚСсиз 200 минг сўм суммадаги оборотга эга. 200 минг сўмдан солиқ солинадиган оборот 170 минг сўмга тенг.

Солиқ солимайдиган (озод этилган) оборот 30 минг сўм.

Оборотнинг умумий суммасидаги солиқ солинадиган оборотнинг салмоқли ҳиссаси 85%ни

$(170\ 000 : 200\ 000 \times 100)$ ташкил қилади.

Агар берилган ҳисобот даврида сўм-фактуралар бўйича ҚҚС суммаси 35 000 сўмга ташкил этган бўлса, бунда бу сумманинг фақат 85%ни ҳисобга олинади, яъни 29 750 сўм $(35\ 000 \times 85 : 100)$.

Тўланган солиқнинг 5 250 $(35\ 000 - 29\ 750)$ сўмлик қолган суммаси ишлаб чиқариш харажатларига ўтказилади.

Хом ашё ва материаллар олувчи корхоналар етказиб берувчиларга уларнинг қиймати билан бирга ҚҚСни тўлайдилар. Етказиб берувчи тушум суммасидан ушбу солиқни бюджетга ўтказди (олинган материаллар бўйича ҚҚС ҳисоб-китоби тартиби 8-боб «Моддий бойликлар, фойдаланишдаги инвентарь ва хўжалик жиҳозлари ҳисоби»да акс эттирилган).

Бюджетга тўланадиган қўшилган қиймат солиғи сотилган товарлар (бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар) учун ҳисобланган қўшилган қиймат солиғи суммалари ва олинган сўм-фактураларга мувофиқ етказиб берувчиларга тўланадиган ёки тўланган солиқ суммалари ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Айтайлик, корхона ҳисобот даврида етказиб берувчиларга 1700 минг сўм миқдорда ҚҚС тўлади, бу эса 4410-«Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (турлари бўйича)» сўм дебитида акс эттирилади.

Ҳисобот ойда 30 000 минг сўмлик маҳсулот сотилди. ҚҚС суммаси $30\ 000 \text{ минг сўм} \times 20 : 100 = 6\ 000 \text{ минг сўмга}$ тенг. Умумий айланма ҚҚС билан бирга 36 000 минг сўмни ташкил этади.

Тушум келиб тушганда қуйидаги ёзув билан қайд этилади:

Д-т 4010-«Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган сўмлар» - 36 000 минг сўм

К-т 9010-«Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар» - 30 000 минг сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 6 000 минг сўм;

Мазкур ҳисобот даврида мол етказиб берувчиларга тўланган ҚҚСни ҳисобдан чиқариш:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 1 700 минг сўм

К-т 4410-«Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлар (турлари бўйича)» - 1 700 минг сўм;

Бюджетга тўланадиган ҚҚС 6410-сўмнинг кредити ва дебити ўртасидаги фарқ сифатида ҳисобланади:

6 000 -1 700 = 4 300 минг сўм

Тўланган пайтда ана шу суммага қуйидагича ёзув кайд этилади:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 4 300 минг сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 4 300 минг сўм.

15.4. Акциз солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби

Акциз солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг VIII бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Акциз солиғи – билвосита солиқ, бу солиқ давлат томонидан товар ишлаб чиқарувчи корхона сотадиган товарлар нархига фоизларда белгиланади.

Акциз солиғи тўловчи юридик ва жисмоний шахслар қуйидагилардир:

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудига акциз солиғи солинадиган товарларни (акциз тўланадиган товарларни) ишлаб чиқарувчилар;

- Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига акциз тўланадиган товарларни импорт қилувчилар;

- оддий ширкат акциз тўланадиган товар ишлаб чиқарган тақдирда, оддий ширкат шартномасининг оддий ширкат ишларини юритиш зиммасига юклатилган шериги (иштирокчиси).

Акциз тўланадиган товарлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан тасдиқланади.

Акциз солиғи ставкалари товарнинг қийматига нисбатан фоизларда (адвалор) ва (ёки) натурада ифодаланган ўлчов бирлигига мутлақ суммада (қатъий) белгиланади.

Акциз солиғининг ставкалари мутлақ суммада (қатъий) белгиланган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база акциз тўланадиган товарларнинг натурада ифодаланган ҳажми асосида аниқланади.

Акциз солиғининг ставкалари фоизларда (адвалор) белгиланган ишлаб чиқарилаётган акциз тўланадиган товарлар бўйича реализация қилинган акциз тўланадиган товарларнинг акциз солиғи ҳамда қўшилган қиймат солиғи киритилмаган қиймати солиқ солинадиган базадир.

Иш хақи ҳисобига, ҳисоблаб чиқарилган дивидендлар ҳисобига, бепул ёки бошқа товарларга (ишларга, хизматларга) айирбошлаш учун бериладиган акциз тўланадиган товарлар бўйича, шунингдек товарлар таннархидан паст нархларда реализация қилинган тақдирда солиқ тўловчи товарларни топшириш пайтида унинг хақиқий таннархидан кам бўлмаган даражада белгиладиган нарх асосида ҳисобланган қиймат солиқ солинадиган базадир.

Қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллардан ишлаб чиқарилган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база акциз тўланадиган товарларни ишлаб чиқаришга доир ишлар қийматини ҳамда қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллар қийматини ўз ичига олади.

Акциз солиғининг ставкалари фоизларда (адвалор) белгиланган импорт қилинаётган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланадиган божхона қиймати асосида белгиланади.

Қуйидаги операциялар акциз солиғи солинадиган объектдир:

- акциз тўланадиган товарларни реализация қилиш, шу жумладан:

товарни сотиш (жўнатиш);

гаров билан таъминланган мажбурият бажарилмаган тақдирда, гаровга қўйилган акциз тўланадиган товарларни гаровга қўювчи томонидан топшириш;

акциз тўланадиган товарларни бепул топшириш;

акциз тўланадиган товарларни иш берувчи томонидан иш хақи ҳисобига ёлланган ходимга қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда топшириш ёки ҳисобланган дивидендлар ҳисобига юридик шахснинг муассисига (иштирокчисига) топшириш;

акциз тўланадиган товарларни қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда бошқа товарларга (ишларга, хизматларга) айирбошлаш учун топшириш;

- акциз тўланадиган товарларни юридик шахснинг устав фондига (устав капиталига) ҳисса ёки пай бадали тарикасида ёхуд оддий ширкат шартномаси бўйича шерикнинг (иштирокчининг) ҳиссаси сифатида топшириш;

- акциз тўланадиган товарларни юридик шахснинг иштирокчисига (муассисига) у юридик шахс таркибидан чиққан (чиқиб кетган) тақдирда ёки юридик шахс қайта ташкил этилганлиги, тугатилганлиги (банкротлиги) муносабати билан топшириш, шунингдек оддий ширкат шартномаси доирасида ишлаб чиқарилган акциз тўланадиган товарларни мажбурий шартнома шеригига (иштирокчисига) унинг шартнома иштирокчилари умумий мулкдаги мол-мулкдан улуши ажратиб берилган ёки бундай мол-мулк тақсимланган тақдирда топшириш;

- акциз тўланадиган товарларни улуш қўшиш асосида қайта ишлашга топшириш, шунингдек улуш қўшиш асосида хом ашё ва материалларни, шу жумладан акциз тўланадиган хом ашё ва материалларни қайта ишлаш махсули бўлган акциз тўланадиган товарларни ишлаб чиқарувчи томонидан қайта ишлашга берилган хом ашё ва материалларнинг мулкдорига топшириш;

- ишлаб чиқарилган ва (ёки) қазиб олинган акциз тўланадиган товарларни ўз эҳтиёжлари учун топшириш;

- акциз тўланадиган товарларни Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига импорт қилиш.

Қуйидагиларга акциз солиғи солинмайди:

- акциз тўланадиган товарларни уларнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан экспортга реализация қилишга, бундан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиладиган акциз тўланадиган товарларнинг айрим турлари мустасно;

- кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан олиб чиқиб кетилиши шарти билан «божхона ҳудудига қайта ишлаш» божхона режимига жойлаштирилган товарлардан ишлаб чиқарилган қайта ишлаш махсули бўлган акциз тўланадиган товарларни топширишга;

- табиий офатлар, қуролли можаролар, бахтсиз ходисалар ёки авариялар юз берганда ёрдам кўрсатиш учун, инсонпарварлик ёрдами ва бегараз техник кўмак сифатида, шунингдек хайрия мақсадлари учун акциз тўланадиган товарларни давлатлар, ҳукуматлар, халқаро ташкилотлар томонидан Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига импорт қилишга;

- акциз тўланадиган товарларни Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига акциз солиғи солинмайдиган товарларни олиб кириш нормалари доирасида жисмоний шахслар томонидан импорт қилишга. Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига акциз солиғи солинмайдиган товарларни жисмоний шахслар томонидан олиб кириш нормаларининг энг юқори чегараси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади;

- ваколатли давлат органининг ёзма тасдиғи мавжуд бўлган тақдирда, телекоммуникациялар операторлари ва тезкор-қидирув тадбирлари тизимининг техник воситаларини сертификатлаштириш бўйича махсус орган томонидан олинадиган тезкор-қидирув тадбирлари тизими техник воситаларини импорт қилишга.

Мисол. Корхона вино-ароқ маҳсулотларини ишлаб чиқаради. Ҳисобот даврида 10000 декалитр, яъни 100000 литр 40% али ароқ маҳсулоти сотилди. Бир декалитр ароқ учун солиқ ставкаси - 18956 сўм. Акциз солиғи суммаси = 10000 * 18956 = 189560 минг сўмни ташкил этади.

15.5. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ҳисоб-китоби ва ҳисобга олиш тартиби

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг Х бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни тўловчилар қуйидагилардир:

Ўзбекистон Республикаси ҳудудига сувдан фойдаланишни амалга оширувчи юридик шахслар;

тадбиркорлик фаолияти учун сувдан фойдаланувчи яқка тартибдаги тадбиркорлар;

юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган деҳқон хўжаликлари.

Аҳоли пунктларининг сув таъминоти учун сув етказиб беришни амалга оширувчи юридик шахслар фақат ўз эҳтиёжларига ишлатиладиган сув учун сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни тўловчидир.

Қуйидагилар сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўловчилар бўлмайди:

нотижорат ташкилотлар. Нотижорат ташкилотлар тадбиркорлик фаолиятини амалга оширган тақдирда, ушбу

бўлимда назарда тутилган тартибда тадбиркорлик фаолиятида фойдаланиладиган сув ҳажмлари бўйича сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни тўловчи бўлади;

Солиқ кодексига мувофиқ солиқ солишининг соддаштирилган тартиби назарда тутилган юридик шахслар.

Ер усти ва ер ости манбаларидан олиб фойдаланиладиган сув ресурслари солиқ солиш объектидир.

Сув ресурсларининг ер усти манбаларига қуйидагилар қиради: дарёлар, қўллар, сув омборлари, турли хил каналлар ва ховузлар, ер устидаги бошқа сув хавзалари ҳамда сув манбалари.

Сув ресурсларининг ер ости манбаларига артезиан кудуқлари ва скважиналар, вертикал ва горизонтал дренаж тармоқлари ҳамда бошқа иншоотлар ёрдамида чиқазиб олинадиган сувлар қиради.

Фойдаланилган сувнинг ҳажми солиқ солинадиган базадир.

Сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан олинган сув ҳажми сувдан фойдаланишнинг бухгалтерия (бирламчи) ҳисобга олиш ҳужжатларида ақс эттирилган сув ўлчагич асбобларининг кўрсаткичлари асосида аниқланади.

Сувдан ўлчагич асбобларсиз фойдаланилган тақдирда, унинг ҳажми сувдан фойдаланиш лимитларидан, сув истеъмолчининг технологик ва санитария нормаларидан, экинлар ҳамда дов-дарахтларни суғориш нормаларидан ёки маълумотларнинг тўғрилигини таъминловчи бошқа усуллардан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқдан қуйидагилар озод қилинади:

- ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, "Нурийд" жамғармаси ва "Ўзбекистон чериқбилчилари" ассоциацияси мулкда бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил этган корхоналар, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотилш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар мустасно. Мазкур имтиёзни олиш ҳуқуқи белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига шартда бўлган ходимлар киритилади;

- сув учун бюджетга солиқ ўтказган юридик шахслардан сув олган истеъмолчилар;

- бирламчи фойдаланилган сув учун тўлов амалга оширилган сувдан чиқарилган фойдаланувчи сув истеъмолчилари;

- ихтиёрий тугатилаётган юридик шахслар - тадбиркорлик субъектлари - юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида қабул қилинган қарор ҳақида хабардор қилинган кундан эътиборан. Ихтиёрий равишда тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайтадан бошланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ҳамда солиқ суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган база қуйидаги ҳажмларга камайтирилади:

- соғлиқни сақлаш муассасаларида даволаш мақсадида фойдаланиладиган ер ости минерал сувлари ҳажмига, бундан савдо тармоғида реализация қилиш учун фойдаланилган сув ҳажми мустасно;

- дори воситаларини тайёрлаш учун фойдаланиладиган сув ҳажмига;

- атроф муҳитга зарарли таъсир кўрсатишининг олдини олиш мақсадида чиқазиб олинадиган ер ости сувлари ҳажмига, ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун фойдаланилган сув ҳажми бундан мустасно;

- шахтадан сувларни қочириш учун, фойдали қазилмаларни казиб олиш вақтида чиқазиб олинган ва қатламдаги босимни сақлаб туриш учун ер қаърига қайтариб қуйиладиган ер ости сувлари ҳажмига, бундан ишлаб чиқариш ва техник эҳтиёжлар учун фойдаланилган сув ҳажми мустасно;

- гидроэлектр станциялари гидравлик турбиналарининг ҳаракати учун фойдаланиладиган сув хажмига;
- кишлоқ хўжалигига мўлжалланган шўрланган ерларни ювиш учун фойдаланиладиган сув хажмига.

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ суммаси солиқ солинадиган базадан ва белгиланган ставкалардан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Юридик шахс ташкил этган ва ташкил этмаган ҳолда тузилган дехқон хўжаликлари учун сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ суммаси давлат солиқ хизмати органлари томонидан солиқ солинадиган базадан ва белгиланган ставкалардан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Мисол. Тошкент шаҳрида «Сувоқава» трести маълумотларига кўра, сув ўтказиш тармоғига 72% ер усти ва 28% ер остидаги манбалардан сув келиб тушади. Айтايлик, корхона бир ойда 10 минг куб м. сув сарфлаган. Бунда ер устидаги манбалардан олинган сув хажми:

$$10\,000 \times 72 : 100 = 7\,200 \text{ куб м. ни,}$$

ер ости манбаларидан олинган сув хажми:

$$10\,000 - 7\,200 = 2\,800 \text{ куб м. ни ташкил этади.}$$

2011 йилда саноат корхоналари учун ер устидаги манбалардан олинган сув учун солиқ ставкаси 1 куб м. га 29,8 тийин ва ер ости манбаларидан олинган сув учун солиқ ставкаси 37,9 тийин қилиб белгиланган. Солиқнинг умумий суммаси:

$$(7\,200 \times 29,8) + (2\,800 \times 37,9) = 214\,560 + 106\,120 = 320\,680 \text{ сўм бўлади.}$$

Бухгалтерия ҳисобида ёзув қуйидагича бўлади:

- солиқни ҳисоблаш:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» –320680сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» –320680сўм;

- солиқ бюджетга тўланганда:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» –320680сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» –320680сўм.

15.6. Мол-мулк солиғини ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартиби

Мол-мулк солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг XI бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Солиқ солинадиган мол-мулкка эга бўлган юридик шахслар *мол-мулк солиғини тўловчиларидир.*

Қуйидаги мол-мулк солиқ солиш объектидир:

- асосий воситалар, шу жумладан молиявий ижара (лизинг) шартномаси бўйича олинган асосий воситалар;
- номоддий активлар;

- тугалланмаган қурилиш объектлари. Тугалланмаган қурилиш объектлари жумласига қурилиши шу объект қурилишига доир лойиҳа-смета ҳужжатларида белгиланган норматив муддатда ниҳоясига етказилмаган объектлар киради;

- белгиланган муддатда ишга туширилмаган асбоб-ускуналар.

Солиқ солинадиган база қуйидагилардир:

асосий воситалар ва номоддий активлар бўйича - асосий воситалар ва номоддий активларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати. Асосий воситалар ва номоддий активларнинг қолдиқ қиймати ушбу мол-мулкнинг бошланғич (тикланиш) қиймати билан солиқ тўловчининг ҳисоб сиёсатида белгиланган усуллардан фойдаланилган ҳолда ҳисоблаб чиқилган амортизация хажми ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади;

норматив (белгиланган) муддатда тугалланмаган қурилиш объектлари ва ишга туширилмаган асбоб-ускуналар бўйича - тугалланмаган қурилишнинг ва ўрнатилмаган асбоб-ускуналарнинг ўртача йиллик қиймати.

Солиқ солиш объектларининг ўртача йиллик қолдиқ қиймати (ўртача йиллик қиймат) ҳисобот давридаги ҳар бир ойнинг охири кундаги ҳолатга кўра солиқ солиш объектларининг қолдиқ қийматларини (ўртача йиллик қийматларини) қўшишдан олинган сумманинг ўн иккидан бир қисми сифатида ортиб борувчи яқун билан аниқланади.

$$\text{Мол-мулкнинг ўртача қолдиқ қиймати} = \frac{31 \text{ янв.} + 28 \text{ фев.} + 31 \text{ март} + \dots + 31 \text{ дек.}}{12}$$

Ягона солиқ тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар бир ойдан кам муддатга ижарага берилган мол-мулк бўйича солиқ солинадиган базани бу мол-мулкнинг мазкур ойнинг охири кундаги ҳолатга кўра ҳисоблаб чиқилган қолдиқ қийматини ўн иккига ва шу ойдаги календарь кунлар сонига бўлишдан олинган, мазкур мол-мулк ижарада турган кунлар сонига кўпайтирилган бўлинма сифатида аниқлайдилар. Бинонинг бир қисми ижарага берилган тақдирда, солиқ солинадиган база умумий майдони бир квадрат метрнинг қолдиқ қийматини ижарага берилган майдоннинг ўлчамига кўпайтириш орқали аниқланади.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни тўловчи томонидан юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни тўлаш назарда тутилмаган фаолият турлари амалга оширилган тақдирда, солиқ солинадиган база солиқ солинадиган ва солиқ солинмайдиган мол-мулк ҳисобини алоҳида-алоҳида юритиш асосида аниқланади. Алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиш имконияти бўлмаган тақдирда, солиқ солинадиган база фаолиятдан олинмайдиган соф тушумнинг умумий хажмида юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни тўлаш назарда тутилган соф тушумнинг солиштирма салмоғидан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ ҳисоблаб чиқарилаётганда солиқ солинадиган база қуйидагиларнинг қийматига камайтирилади:

- уй-жой-коммунал хўжалиги объектлари. Уй-жой-коммунал хўжалиги объектларига қуйидагилар киради: уй-жой фонди, водопровод тармоқлари (сув чиқариш иншоотлари билан), канализация тармоқлари (тозалаш

иншоотлари билан), газ ва иссиқликни тақсимлаш тармоқлари (улардаги иншоотлар билан), коммунал-маиший эҳтиёжлар учун қозонхоналар (шу жумладан асбоб-ускуналар);

- маданият ва санъат, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт, ижтимоий таъминот соҳасига кирадиган ижтимоий-маданий соҳа объектлари;

- юридик шахсларнинг маданият муассасалари, мактабгача ва умумтаълим ўқув муассасалари эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган мол-мулк;

- кишлоқ хўжалиги (ўсимликшунослик, чорвачилик, балиқчилик) махсулотларини етиштириш ва сақлаш учун фойдаланиладиган кишлоқ хўжалиги корхоналари балансида бўлган мол-мулк;

- суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари объектлари;

- алоқа йўлдошлари;

- кредит ҳисобидан олинган асбоб-ускунанинг, уни фойдаланишга топширилган пайтдан бошлаб беш йилга, лекин кредитни узин учун белгиланганидан кўп бўлмаган муддатга;

- табиатни муҳофаза қилиш ва санитария-тозалаш мақсадлари, ёнғин хавфсизлиги учун фойдаланиладиган объектлар. Объектларни табиатни муҳофаза қилиш ва санитария-тозалаш мақсадлари учун фойдаланиладиган объектларга киритиш табиатни муҳофаза қилиш органининг маълумотномаси асосида амалга оширилади;

- умумий фойдаланишдаги темир йўллар ва автомобиль йўллари, магистраль трубопроводлар, алоқа ва электр узатиш линияларининг, шунингдек ушбу объектларнинг ажралмас технологик қисми бўлган иншоотлар;

- консервация қилиниши тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори қабул қилинган асосий ишлаб чиқариш фондлари;

- лизингга олинган мол-мулкнинг, лизинг шартномаси амал қиладиган муддатга;

- солиқ тўловчининг балансида бўлган ҳамда тадбиркорлик фаолиятида фойдаланилмаётган, фуқаро муҳофазаси ва сафарбарлик аҳамиятига молик объектлар;

- шахар ва шахар атрофидаги йўналишларда йўловчилар ташийдиган шахар йўловчилар транспорти ташкилотлари транспорт воситаларининг (автобуслар, трамвайлар, троллейбуслар, метрополитен поездлари);

тузилган шартномаларга мувофиқ юридик шахснинг буюртмаси бўйича ишлар бажариш учун касаначиларга бепул фойдаланишга берилган асбоб-ускуналар (фойдаланиш даврига);

- телекоммуникациялар тармоқларида тезкор-қидирув тадбирлари тизими техник воситалари;

- ишлаб чиқаришга янги жорий этилган янги технологик жихозлар, беш йиллик муддатга. Янги технологик жихозлар олинган (импорт қилинган) пайтдан эътиборан уч йил ичида реализация қилинган ёки бепул берилган тақдирда, мазкур имтиёзнинг амал қилиши мол-мулк солиғини тўлаш мажбуриятлари имтиёз қўлланиладиган бутун давр учун тикланган ҳолда, бекор қилинади.

Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқдан қуйидагилар озод қилинади:

- соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ҳамда ижтимоий таъминот, халқ таълими, маданият ва санъат ташкилотлари;

- уй-жой-коммунал хўжалиги ва бошқа умумфуқаровий аҳамиятга молик шахар хўжалиги корхоналари. Уй-жой-коммунал ва бошқа умумфуқаровий аҳамиятга молик шахар хўжаликлари жумласига уй-жой фондини бевосита бошқариш, сақлаш ҳамда ундан фойдаланишни амалга оширувчи ташкилотлар, санитария тозалаш ва йиғиштириш, ободлаништириш ва қўқоқларнинг йиғиштириш, шохдор ҳамда шахарчақирғи, ташки ёритиш, водопровод сув олиш иншоотларидан, тақсимланадиган тармоқлардан (тозаловчи иншоотлари билан) фойдаланиш ва сувни тақсимлаш, канализация тармоқларидан фойдаланиш (тозалаш иншоотлари билан), газ тақсимланадиган тармоқлардан фойдаланиш ҳамда газни тақсимлаш, қозонхона, иссиқлик тақсимланадиган тармоқлардан фойдаланиш ва коммунал-маиший эҳтиёжларга ҳамда аҳолига иссиқликни тақсимлашни бевосита амалга оширувчи ташкилотлар, хизмат биноларининг хўжалик бошқармалари, ўт ўчириш командалари, уй-жой-коммунал хўжалигининг хўжалик бошқармалари, уй-жой-коммунал хўжалиги ва шахар хўжалигининг умумфуқаровий аҳамиятга молик бошқа корхоналари кирди;

- ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернобилчилари» ассоциацияси мулкда бўлган, ишловчиларни умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил этадиган юридик шахслар, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар мустасно. Ушбу имтиёзни олиш ҳуқуқи белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига қараб бўлган ҳолида шартланади;

- янги ташкил этилган корхоналар - давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан икки йил мобайнида. Мазкур имтиёз тугатилган (қайта ташкил этилган) корхоналарининг уларга қарашли алоҳида ва таркибий бўлинмаларининг ишлаб чиқариш қувватлари ҳамда асосий фондлари негизда ташкил этилган корхоналарга, шунингдек корхоналар ҳузурида ташкил этилган юридик шахсларга нисбатан, агар мазкур юридик шахслар ушбу корхоналардан ижарага олинган асбоб-ускуналарда ишлаётган бўлса, қўлланилмайди;

- ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектларини - юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида қабул қилинган қарор ҳақида хабардор қилинган кундан эътиборан. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайта тикланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ҳамда солиқ суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади.

Солиқ солинадиган базани аниқлаш учун эскиришни чегириб ташлаган ҳолда қуйидаги бухгалтерия ҳисоби счётлари бўйича балансинг активида жойлашган суммалар қабул қилинади:

0110-0199 – асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар;

0310-«Узок муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»;

0410-0490 – номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар;

0710-0720 - ўрнатиладиган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи счётлар (меъёрадаги муддатларда ўрнатилмаганлари бўйича);

0810-«Тугалланмаган қурилиш» (белгиланган муддатларда тугалланмаганлари бўйича).

Корхонанинг мол-мулкига 3,5%ли ставка бўйича солиқ солинади. Меъёрадаги муддатларда ўрнатилмаган ва фойдаланилмаётган мол-мулк учун корхона ва ташкилотлар мол-мулк солигини икки қаррали ставка бўйича тўлайдилар.

Мисол. Қуйидаги маълумотлар мавжуд:

	Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати	Асосий воситаларнинг жамғарилган эскириши
31 январь ҳолатига –	15 000 минг сўм	5 000 минг сўм
28 февраль ҳолатига –	25 000 минг сўм	7 500 минг сўм
31 март ҳолатига -	<u>25 000 минг сўм</u>	<u>12 000 минг сўм</u>
ЖАМИ:	65000 минг сум	24500 минг сум

Мол-мулк солигини ҳисоблаш учун мол-мулкнинг қолдиқ қиймати - 40 500 минг сўмни ташкил этади.

Мол-мулк солиғи суммаси қуйидагича бўлади:

$(40\ 500:12) \times 3,5\% = 118,125$ минг сўм.

Солиқнинг ҳисобланган суммаси давр харажатларида ҳисобга олинади ва қуйидагича ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 9430-«Бошқа операцион харажатлар» – 118,125 минг сўм

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» – 118,125 минг сўм;

- солиқ бюджетга тўланганда:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» – 118,125 минг сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» – 118,125 минг сўм.

15.7. Ер солиғини ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартиби

Ер солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг XII бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Мулк ҳуқуқи, эгалик қилиш ҳуқуқи, фойдаланиш ҳуқуқи ёки ижара ҳуқуқи асосида ер участкаларига эга бўлган юридик шахслар *ер солиғини тўловчиларидир*.

Мулк ҳуқуқи, эгалик қилиш ҳуқуқи, фойдаланиш ҳуқуқи ёки ижара ҳуқуқи асосида юридик шахсларда бўлган ер участкалари *солиқ солиш объектидир*.

Ер солиғи ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан хар бир туман, шаҳар учун алоҳида белгиланади. Тошкент шаҳри ҳудудида жойлашган корхоналар учун ер солиғи ставкалари шаҳарни 14 та зонага бўлинишини назарда тутаяди.

Ер солиғи тўлашдан қуйидагилар озод қилинади:

- маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ташкилотлари - ўз зиммаларига юклатилган вазифаларни амалга оширишда фойдаланадиган ер участкалари учун;

- ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, "Нуроний" жамғармаси ва "Ўзбекистон чернобилчилари" ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил қилган юридик шахслар, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар мустасно. Мазкур имтиёзни олиш ҳуқуқи белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда бўлган ходимлар киритилади;

- янги ташкил этилган деҳқон хўжалиқлари - давлат рўйхатидан ўтказилган ойдан эътиборан икки йилга;

- ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектлари – юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида қабул қилинган қарор ҳақида хабардор қилинган кундан эътиборан. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайтадан бошланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ҳамда солиқ суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади.

Ер солиғини ҳисоблаш ер участкасининг Давлат кадастри томонидан тасдиқланган ҳақиқатда эгаллаб турган майдони асосида амалга оширилади.

Ер солиғи ер участкасининг мулкдори, ерга эгалик қилувчи, ердан фойдаланувчи ёки ижарачининг яшаш жойидан қатъи назар, ер участкаси жойлашган ҳудуддаги туман ёки шаҳарнинг маҳаллий бюджетига тўланади.

Мисол. Корхона Тошкент шаҳрининг Чилонзор туманида, яъни 7-зонада 3 гектарлик майдонда жойлашган.

Тошкент шаҳрининг 7-зонасида солиқ ставкаси – 1 гектар учун 40419 минг сўм, солиқ $40419 \times 3 = 121257$ минг сўмга тенг ва Тошкент шаҳрининг Чилонзор тумани маҳаллий бюджетига тўланади.

Ҳисобланаган солиқ суммаси қуйидаги бухгалтерия ёзувлари орқали акс эттирилади:

Д-т 9430 "Бошқа операцион харажатлар"-121257 сум

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» – 121257 сўм;

- солиқ бюджетга тўланганда:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» – 121257 сўм

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» – 121257 сўм.

15.8. Ободонлаштириш ва ижтимоий

инфратузилмани ривожлантириш солиғини ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартиби

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг XIII бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи Ўзбекистон Республикаси корхоналари ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўловчиларидир, уларга нотижорат ташкилотлари, Солиқ кодексига мувофиқ солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби назарда тутилган юридик шахслар кирмайди.

Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи чегирилганидан кейин юридик шахс ихтиёрида қоладиган фойда солиқ солиш объекти ва солиқ солинадиган базадир. Бунда олинган дивидендлар солиқ солинадиган базадан чегириб ташланади.

Балансида ижтимоий инфратузилма объектлари бўлган солиқ тўловчилар солиқ солинадиган базани фойда солиғи тўлаганидан кейин юридик шахс ихтиёрида қоладиган фойдани ва ижтимоий инфратузилма объектларини таъминлаш учун ҳақиқатда сарфланган харажатларнинг мазкур харажатлар суммасидан ҳисоблаб чиқилган фойда солиғи суммасига камайтирилган суммасини қўшиш орқали аниқлайди.

Ижтимоий инфратузилма объектларига соғлиқни сақлаш объектлари, халқ таълими объектлари ва болалар дам олиш оромгоҳлари киради.

Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солигини тўлашдан ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернobilчилари» ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил этган юридик шахслар *озод қилинади*, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотилш ва тайёрлов фаолияти билан шугулланадиган юридик шахслар мустасно. Ушбу имтиёзни олиш ҳуқуқини белгилаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда бўлган ходимлар киритилади.

Солиқнинг юқори чегараси – 8%. Маҳаллий идоралар бундан кам ставкаларни ўриятиши мумкин.

Мисол. Фойда солиғи солишдан олдин корхонанинг фойдаси 500 минг сўми ташкил этди. Фойда солиғи суммаси – 200 минг сўм: Солиқ солинадиган база 500 000 - 200 000 = 300 минг сўм.

Ушбу суммани солиқ ставкасига кўпайтирамиз:

$300\ 000 \times 8\% : 100 = 24$ минг сўм.

Белгиланган тартибда ҳисобланган солиқ куйидагича ўтказма билан акс эттирилади:

Д-т 9820-«Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар» - 24 минг сўм.

К-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 24 минг сўм.

Солиқни бюджетга ўтказишда қилинадиган ёзув:

Д-т 6410-«Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)» - 24 минг сўм.

К-т 5110-«Ҳисоб-китоб счёти» - 24 минг сўм..

15.9. Ягона солиқ тўловини ҳисоблаш ва ҳисобга олиш тартиби

Кичик корхоналар учун солиқ солишнинг соддалаштирилган тизими Солиқ кодексига назарда тутилган амалдаги солиқ солиш тизими билан бир қаторда қўлланилади.

Солиқ солишнинг соддалаштирилган тизимининг амал қилиши қонун ҳужжатларида белгиланган мезонларга биноан микрофирмалар ва кичик корхоналарга кирадиган юридик шахсларга тегишлидир.

Ходимларнинг ўртача йиллик сонини аниқлашда ўриндошлик, пудрат шартномалари ва бошқа фуқаролик-ҳуқуқий тусдаги шартномалар бўйича ~~қилиб қабул қилинган~~ ~~ҳодимларнинг~~, шунингдек унитар (шуъба) корхоналарда, ваколатхоналар ва филиалларда ишлаётганларнинг сони ҳам ҳисобга олинади.

Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектлари тоифасига куйидагилар киради:

-якка тартибдаги тадбиркорлар;

-ходимларнинг ўртача йиллик сони ишлаб чиқариш соҳаларида - 20 тадан кўп бўлмаган, хизмат кўрсатиш соҳалари ва бошқа ноишлаб чиқариш тармоқларида - 10 тадан кўп бўлмаган, улгуржи, чакана савдо ва умумий овқатланишда - 5 тадан кўп бўлмаган микрофирмалар;

-ходимларнинг ўртача йиллик сони куйидаги тармоқларда кайд этилгандан кўп бўлмаган кичик корхоналар:

-енгил ва озик-овқат саноати, металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочга ишлов бериш, мебель саноати ва қурилиш материаллари саноатида - 100 тадан кўп бўлмаган;

-машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хўжалиғи маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш, қурилиш ва бошқа саноат-ишлаб чиқариш соҳасида - 50 тадан кўп бўлмаган;

-фан, илмий хизмат кўрсатиш, транспорт, алоқа, хизмат кўрсатиш соҳаси (сугурта компанияларидан ташқари), савдо ва умумий овқатланиш ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида - 25 тадан кўп бўлмаган.

Солиқ солиш тизимини танлаш ҳуқуқи қонун ҳужжатларига мувофиқ ихтиёрийлик асосида кичик корхоналарга берилади, савдо ва умумий овқатланиш корхоналаридан ташқари.

Солиқ солиш мақсадида савдо ва умумий овқатланиш корхоналари жумласига савдо фаолияти, умумий овқатланиш соҳасидаги фаолият ўтган ҳисобот йили яқунлари бўйича асосий фаолият тури бўлган юридик шахслар киради.

Ягона солиқ тўловини ҳисоблаш ва тўлаш тартиби Солиқ кодексининг XX бўлими моддалари билан тартибга солинади.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар, бундан савдо ва умумий овқатланиш корхоналари мустасно, ягона солиқ тўловини тўлашни назарда тутадиган солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибини ёки умумбелгиланган солиқлар тўлашни танлашга ҳақли.

Агар ягона солиқ тўловини тўловчилар қўшилган қиймат солиғи солинадиган оборотни амалга оширсалар, қўшилган қиймат солигини ихтиёрий асосда тўлашлари мумкин. Юридик шахслар қўшилган қиймат солигини тўлашга ўтиш учун ҳисобот даври бошланишидан камида бир ой олдин, янги ташкил этилган юридик шахслар эса, ўз фаолиятини амалга оширишни бошлашга қадар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органига ёзма билдириш тақдим этади.

Ялпи тушум солиқ солиш объектидир.

Солиқ солиш мақсадида ялпи тушум таркибига қуйидагилар киритилади:

- товарларни (ишларни, хизматларни) қўшилган қиймат солигини чегирган ҳолда (қўшилган қиймат солиги тўлашга ўтган солиқ тўловчилар учун) реализация қилишдан тушган тушум.

Товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан тушган тушум деганда қуйидагилар тушунилади:

қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиҳа-қидирув ва илмий-тадқиқот ташкилотлари учун – мос равишда ўз кучлари билан бажарилган қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, ишга тушириш-созлаш, лойиҳа-қидирув ва илмий-тадқиқот ишларини реализация қилишдан тушган тушум;

савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун - товар обороти;

мол-мулкни молиявий ижарага (лизингга) берувчи юридик шахслар учун - молиявий ижара (лизинг) бўйича фоишли даромад суммаси;

воситачилик ва топшириқ шартномалари ҳамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатадиган юридик шахслар учун - кўрсатилган хизматлар учун пул мукофоти суммаси;

тайёрлов, таъминот-сотиш ташкилотлари учун - реализация қилинган товарларнинг харид қиймати билан сотиш қиймати ўртасидаги фарқ сифатида ҳисоблаб чиқарилган ялпи даромад;

лотерея ўйинларини ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга ошириш доирасида юридик шахслар учун - ўйин чипталарини уларда кўрсатилган нарх бўйича тарқатишдан тушган тушум;

- Солиқ кодекснинг 132-моддасида назарда тутилган бошқа даромадлар.

Қуйидагиларга солиқ солиш объекти сифатида қаралмайди:

- устав фондига (устав капиталига) олинган ҳиссалар, шу жумладан акцияларни (улушларни) жойлаштириш баҳосининг уларнинг номинал қийматидан (дастлабки миқдоридан) ортиқ суммаси, оддий ширкат шартномаси бўйича биргаликдаги фаолиятни амалга ошириш учун бирлаштирилладиган маблағлар;

- муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилаётганда (чиқарилаётганда), шунингдек тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки унинг муассислари (иштирокчилари) ўртасида тақсимланаётганда устав фондига (устав капиталига) ҳиссалар доирасида олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк хуқуқлар);

- шартнома муассислари (иштирокчилари) умумий мулкдаги ҳиссаси қайтариб берилган ёки бундай мол-мулк бўлинган тақдирда, оддий ширкат шартномаси шериги (иштирокчиси) томонидан ҳиссаси миқдоридан олинган маблағлар (мол-мулк ёки мулк хуқуқлар);

- бюджетдан берилган субсидиялар;

- олинган грантлар ва бошқалар;

Солиқ солинадиган база қуйидагилар учун камайтирилади:

- автомобилларга ёқилғи қуйиш шохобчалари учун:

жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ суммасига;

бензин, дизель ёқилғиси ва газнинг автомобилларга ёқилғи қуйиш шохобчаларининг белгиланган энг юқори устамадан ошадиган чакана нархи билан олиш нархи ўртасидаги маҳаллий бюджетга ўтказилиши лозим бўлган фарқ суммасига;

- лотерея ўйинларини ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга ошириш доирасида юридик шахслар учун - ютук (мукофот) фондининг суммасига, бироқ тарқатилган чипталарга чиққан ютуқларнинг (мукофотларнинг) умумий суммасидан ортиқ бўлмаган миқдорига;

- брокерлик ташкилотлари учун - битим суммасидан биржага ўтказиладиган воситачилик йиғими суммасига;

- воситачилик, топшириқ шартномаси бўйича воситачилик хизматлари кўрсатувчи юридик шахслар учун - реализация қилинган товар улушида товарларни импорт қилишда тўланган божхона тўловлари суммасига.

Солиқ солинадиган база қуйидагиларга йўналтирилган маблағлар суммасига камайтирилади:

янги технологик асбоб-ускуналар олишга, лекин солиқ солинадиган базанинг кўпи билан 25 фоизига. Солиқ солинадиган базани камайтириш технологик асбоб-ускуналарни фойдаланишга жорий этилган солиқ даврдан бошлаб беш йил мобайнида амалга оширилади;

ёш оилалар жумласидан бўлган ходимларга ипотека кредитлари бўйича бадаллар тўлашга ва (ёки) мулк қилиб уй-жой олишга текин йўналтирилган маблағлар суммасига, лекин солиқ солинадиган базанинг кўпи билан 10 фоизига.

Солиқ тўловчида ялпи тушумга тузатиш киритиш қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- товарлар тўлик ёки қисман қайтарилганда;

- битим шартлари ўзгарганда;

- баҳолар ўзгарганда, сотиб олувчи чегирмадан (скидкадан) фойдаланганда;

- бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлардан воз кечилганда.

Ялпи тушумга тузатиш киритиш бир йиллик муддат доирасида, кафолат муддати белгиланган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича эса кафолат муддати доирасида амалга оширилади.

Ягона солиқ тўловини тўлашдан ногиронларнинг жамоат бирлашмалари, «Нуроний» жамғармаси ва «Ўзбекистон чернотилчилари» ассоциацияси мулкида бўлган, ишловчилари умумий сонининг камида 50 фоизини ногиронлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ва меҳнат fronti фахрийлари ташкил этадиган *юридик шахслар озод қилинади*, бундан савдо, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти ҳамда лотереялар ташкил этиш фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар мустасно. Ушбу имтиёзни олиш ҳуқуқи белгиланаётганда ходимларнинг умумий сонига штатда бўлган ходимлар киритилади.

Ягона солиқ тўловининг ставкалари турли солиқ тўловчилари учун Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори билан тасдиқланади.

Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари учун, савдо ва умумий оўқатланиш корхоналари билан биргаликда, пластик карточкалар орқали тўланган, кўрсатилган хизматлар ҳажми бўйича белгиланган ягона солиқ тўловининг ставкаси 10 фоизга камаяди.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун 2012 йилда (савдо ва умумий оўқатланиш корхоналаридан ташқари) ягона солиқ тўлови (ЯСТ) СТАВКАЛАРИ

№	Тўловчилар	Солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базага нисбатан %да
1.	Иқтисодиётнинг барча тармоқлари корхоналари, 2-9-бандларда кўрсатиб ўтилганларидан ташқари	6*
2.	Саноат соҳасидаги корхоналар	5
3.	Компьютер дастурий маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш товарлар (ишлар, хизматлар) реализацияси умумий ҳажмининг камида 80 фоизини ташкил этадиган корхоналар	5
4.	Божхона расмийлаштируви бўйича хизматларни кўрсатадиган юридик шахслар (божхона брокерлари)	6
5.	Ломбардлар	30
6.	Гастроль-концерт фаолияти билан шугулланиш учун лицензияга эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларни (шу жумладан норезидентларни) жалб этиш йўли билан оммавий томоша тадбирларини ташкил этишдан даромад оладиган корхоналар	30
7.	Тайёрлов ташкилотлари, брокерлик идоралари (6-бандда кўрсатилганларидан ташқари), шунингдек воситачилик, топширик ва бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатадиган корхоналар	33**
8.	Қимматли қоғозлар бозорига брокерлик фаолиятини амалга оширадиган корхоналар	13**
9.	Озик-овқат ва ноозик-овқат маҳсулотларини реализация қилиш учун турғун савдо шохобчаларини ижарага беришга ихтисослашган корхоналар (ижарага беришдан олинган даромадлар 60%дан кўпни ташкил этади)	30
10.	Ўзи ишлаб чиқарган товарлар, ишлар, хизматлар экспортининг (ишларни бажариш, хизматларни кўрсатиш жойидан катъи назар) эркин алмаштириладиган валютадаги улуши куйидаги миқдорларни ташкил этадиган корхоналар учун (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 10 октябрдаги ПФ-1871-сон Фармони билан тасдиқланган рўйхатда келтирилган хом ашё товарлари бундан мустасно):	
	соттишнинг умумий ҳажмида 15 фоиздан 30 фоизгача	белгиланган ставка 30%га пасайтирилади
	соттишнинг умумий ҳажмида 30 фоиз ва ундан кўп	белгиланган ставка 50%га пасайтирилади
9.	Хизматлар кўрсатиш соҳаси корхоналари учун пластик карталар қўлланиб ҳақ тўланган ҳолда кўрсатилган хизматлар ҳажми бўйича	белгиланган ставка 10%га пасайтирилади

*) Мол-мулкни молиявий ижара (лизинг)га берадиган корхоналар учун молиявий ижара (лизинг) бўйича фоизли даромад суммаси.

**) Ҳақ суммасига (ялпи даромадга) нисбатан фоизларда.

Савдо ва умумий оўқатланиш корхоналари, шу жумладан микрофирмалар ва кичик корхоналар учун 2012 йилда ягона солиқ тўловининг СТАВКАЛАРИ

№	Тўловчилар	Солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базага нисбатан %да
1.	Умумий оўқатланиш корхоналари	10
	улардан:	
	умумий таълим мактаблари, мактаб-интернатлар, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий ўқув юртларига хизмат кўрсатувчи ихтисослашган умумий оўқатланиш корхоналари	8
2.	Чакана савдо корхоналари (4-бандда кўрсатилганларидан ташқари), куйидаги жойларда жойлашган:	
	аҳолиси сони 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шаҳарларда	4
	бошқа аҳоли пунктларида	2
	бориш қийин бўлган ва тоғли туманларда	1
3.	Улгуржи савдо корхоналари (4-бандда кўрсатилганларидан ташқари)	5
4.	Улгуржи ва чакана <u>дорихона</u> ташкилотлари, куйидаги жойларда жойлашган	
	аҳолиси сони 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шаҳарларда	3
	бошқа аҳоли пунктларида	2
	бориш қийин бўлган ва тоғли туманларда	1

5.	1, 2 ва 4-бандларда кўрсатилган корхоналар учун (улгуржи дорихона ташкилотларидан ташқари), пластик карталар қўлланиб ҳақ тўланган ҳолда сотилган товарлар кўрсатилган хизматлар) ҳажми бўйича	белгиланган ставка 10%га пасайтирилади
----	--	--

Изоҳ.

Агар чакана савдо корхоналари мустақил юридик шахс ҳисобланмайдиган ва турли аҳоли пунктларида жойлашган, улар бўйича ягона солиқ тўловининг турли ставкалари белгиланган бир нечта савдо шохобчаларига эга бўлса, улар ҳар бир савдо шохобчаси бўйича товар айланмасининг алоҳида-алоҳида ҳисобини юритишлари ҳамда мазкур аҳоли пунктлари учун белгиланган ставкалар бўйича ягона солиқ тўловини тўлашлари лозим.

Айрим турдаги корхоналар учун ягона солиқ тўлови 2011 йил СТАВКАЛАРИ

N	Тўловчилар	Солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базага нисбатан %да
1.	Лотереялар ташкил этиш бўйича фаолиятни амалга оширувчи корхоналар (мазкур фаолият тури доирасида)	33

Мисол. Ягона солиқ тўловини тўловчи – ишлаб чиқариш корхонаси 2012 йилнинг I чорагида ўзи ишлаб чиқарган 7 300 минг сўмлик маҳсулотини сотган; асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан 250 минг сўм фойда олинган; текинга 180 минг сўм суммада мол-мулк олинган; янги технологик ускунави сотиб олиш учун 800 минг сўм сарф қилинган.

Солиқ солинадиган базани аниқлаймиз:

$$7\,300 + 250 + 180 = 7\,730 \text{ минг сўм.}$$

800 минг сўм солиқ солинадиган базанинг 25 фоизидан камлиги учун, ушбу суммани чегириб ташласа бўлади:

Ягона солиқ тўловининг суммаси қуйидагича бўлади:

$$(7\,300 + 250 + 180 - 800) \times 5\% = 346,5 \text{ минг сўм.}$$

Масала № 24. Хизмат курсатиш билан шуғулланувчи «ДИЁР» корхонасида январ ойида бўлиб ўтган операциялар тўғрисида маълумот, минг сум

№	Операциялар мазмуни	Сумма	Проводка		Солиққа тортиладиган харажатлар	
			Дт	Кт	№146 модда	№ 147 модда
1	Хизмат кўрсатилди ва даромад тан олинди	3000000				
2	Ишлаб чиқаришдаги ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди	1000000				
3	Маъмурият ходимларига иш ҳақи ҳисобланди	500000				
4	Бунақ ҳисоботи тасдиқланди:(маъмурий харажат) Мейёр даражасида Мейёрдан ортик	4000 2000				
5	Омбордан ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун ёқилғи берилди	40000				
6	Ишлаб чиқариш ишчиларига тунда ишлаган вақти учун қўшимча ҳақ ҳисобланди	20000				
7	Маъмурий бинога эскириш ҳисобланди: Мейёрда Мейёрдан ортик (тезкор усул)	100000 100000				
8	Ҳисобот берувчи шахслар харажатлари:(маъмурий) Мейёр даражасида Мейёрдан ортик	40000 25000				
9	Ишлаб чиқаришдаги малакали ишчиларга янги кадрлар тайёрлаш бўйича иш ҳақи ҳисобланди	120000				
10	Реклама фирмасига реклама учун ҳисобланди	18000				
11	Компьютер созловчиларига ремонт учун пул ҳисобланди	12000				
12	Маъмурият фойдаланган телефон харажатлари	40000				
13	Директор урибосарига шахсий транспортдан фойдаланганлик учун тўлов ҳисобланди	18000				
14	Ҳисобот даври ичида иккинчи марта ўтказилган аудиторлик текшируви учун аудит фирмасига пул ҳисобланди	120000				
15	Ишлаб чиқариш ишчиларига қўшимча таътил пули ҳисобланди	20000				

16	Ишлаб чиқариш ускуналарига эскириш ҳисобланди: Мейёр даражасида Мейёрдан ортик (тезкор усул)	100000 100000				
17	Компьютерни сотишдан зарар кўрилди	4000				
18	Солиқ идоралари томонидан жарима солинди	300000				
19	Қисқа муддатли банк кредитлари бўйича фоизлар ҳисобланди	12000				
20	Узоқ муддатли банк кредитлари бўйича фоизлар ҳисобланди	18000				
21	Кераксиз материалларни сотишдан фойда олинди	40000				
22	Дебиторлик қарз ҳисобдан чиқарилди	30000				
23	Материаллар омордан ишлаб чиқариш цехига берилди	400000				
24	Банк хизматлари бўйича харажатлар	14000				
25	Кредиторлик қарзи ҳисобдан чиқарилди	6000				
26	Корхона ҳисобига «Ширмўй нон» ОАЖ акцияларидан дивидендлар ҳисобланди	80000				
27	Таъмирловчи корхонага иш.чик. ускунаси таъмири учун пул ҳисобланди	120000				
28	Жорий ижарага берилган ускуна учун ижара ҳақи ҳисобланди	100000				
29	Озик овқат учун ишчиларга қўшимча ҳақ ҳисобланди: Ишлаб чиқариш ишчиларига Маъмурий ишчиларига	80000 20000				
30	ТМЗларни қайта баҳолашдан сўнг қиймати камайди	14000				
31	Хизматлар кўрсатилди ва даромад тан олинди	4020000				
32	Кўрсатилган хизматлар таннархи акс эттирилди(2010-сўрашнинг ёпилиши)				
33	Асосий даромад сўраши ёпилди (9030)				
34	Таннарх сўраши ёпилди (9130)				
35	Асосий фаолиятдан тушган бошқа даромадлар сўраши ёпилди : -материаллар чиқиб кетишидан даромад (9320) -ижарадан тушган даромад (9350) -кредиторлик қарз ҳисобдан чиқарилишидан тушган даромад (9360)				
36	Молиявий фаолиятдан тушган даромадлар сўраши ёпилди (9520)				
37	Давр харажатлари сўраши ёпилди: - сотиш харажатлар (9410) - маъмурий харажатлар (9420) - бошқа операцион харажатлар (9430)				
38	Молиявий фаолият харажатлари сўраши ёпилди (9610)				
39	Даромад солиғи ҳисобланди (9810)				
40	Инфратузилма солиғи ҳисобланди (9820)				
41	Даромад солиғи харажатлари сўраши ёпилди				
42	Инфратузилма солиғи харажатлари сўраши ёпилди				
43	Якуний молиявий натижа аниқланди (8710)				

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТҮҒРИСИДА ХИСОБОТ - N 2-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Хисобот даврида	
		Даромад (фойда)	Харажат (зарар)	Даромад (фойда)	Харажат (зарар)
1	2	3	4	5	6
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	010		X		x
Сотилган махсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннархи	020	x		x	
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр. 010-020)	030				
Давр харажатлари, жами (сатр. 050+060+070+080), шу жумладан:	040	x		x	
Сотиш харажатлари	050	x		x	
Маъмурий харажатлар	060	x		x	
Бошқа операцион харажатлар	070	x		x	
Келгусида соликка тортиладиган базадан чиқариладиган хисобот даври харажатлари	080	x		x	
Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	090		X		x
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр. 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110		X		x
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		X		x
Фоизлар шаклидаги даромадлар	130		X		x
Узоқ муддатли ижара (лизинг) дан даромадлар	140		X		x
Валюта курси фаркидан даромадлар	150		X		x
Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	160		X		x
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр. 180+190+200+210), шу жумладан:	170	x		x	
Фоизлар шаклидаги харажатлар	180	x		x	
Узоқ муддатли ижара (лизинг) бўйича фоизлар шаклидаги харажатлар	190	x		x	
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	x		x	
Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	210	x		x	
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр. 100+110-170)	220				
Фавкулуддаги фойда ва зарарлар	230				
Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр. 220+/-230)	240				
Даромад (фойда) солиги	250	x		x	
Фойладан бошқа солиқлар ва йнгимлар	260	x		x	
Хисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 240-250-260)	270				

Масала № 28. Молиявий натижалар тўғрисидаги хисобот ва фойда солиғи ҳисоби

«УМИД» МЧЖ ҳақида маълумот.

«УМИД» МЧЖ 25.09.2011 йилда ташкил топган.

Корхона транспорт воситалари учун чарм гиламчалар ишлаб чиқариш билан шуғулланади.

Корхонанинг таъсисчилари бўлиб - Ахмаджанов А. А. ва ХФ «НУР» ҳисобланади.

Таъсисчиларнинг устав капиталига улуши бўйича қарзи:

- 1) Ахмаджанов А. А. – 4,800,000 сум (53%);
- 2) ХФ «НУР» – 4,200,000 сум (47%).

Хисоб сиёсати :

Асосий воситалар ва номоддий активларга эскириш ҳисоблашнинг тўғри чизикли усули қўлланилади.

Солиққа солиш: Корхона умумўрнатилган солиқ тизимидадир.

№	Сана	Операцияларнинг мазмуни	Сумма	Дт	Кт
1	20.09	Таъсисчилар йиғилишининг №1-сонли қарорига асосан Ахмаджанов А. А. директор лавозимига тасдиқланди.			
2	21.09	Рахбар томонидан М.Улугбек тумани хокимиятига корхонани руйхатдан ўтказиш учун нақд пул тўланди	50000		
3	25.09	МЧЖ «Умид» М.Улугбек туман хокимиятидан руйхатдан ўтаказилди ва корхонанинг устав капитали тасдиқланди: Ахмаджанов А. А. ЧФ «НУР»	4800000 4200000		
4	28.09	Таъсисчилар томонидан киритилди: 1. Ахмаджанов А. А.: а) Компьютерлар - 2 дона. 700000 сумдан; б) Принтер - 2 дона. 200000дан; в) офис мебели; г) номоддий актив - 10 йиллик офис биносидан фойдаланиш ҳуқуқи. 2. ХФ «НУР»: а) материаллар - каучук 500кг ; б) ҳисоб-китоб рақамига; в) кассага нақд пуллар. 1000000 2000000 350000 3700000 150000		
5	29.09	Рахбарга кассадан нақд пул берилди (2 операцияга қаранг)	...		
6	29.09	Кассада қолган нақд пуллар ҳисоб-китоб рақамига топширилди	...		
7	30.09	Мол етказиб берувчига 1 дона ускуна учун 100%лик бўнақ ўтказилди	500000		
8	11.10	Мол етказиб берувчидан ўрнатиладиган ускуна олинди	500000		
9	12.10	Ускуна ўрнатишга берилди	500000		
10	20.10	Пудратчидан усқунани ўрнатиш бўйича ҳисоб олинди	84000		
11	20.10	Ускуна фойдаланишга берилди	...		
12	25.10	Мол етказиб берувчига «Техник углерод» материали учун 15% олдидан тўлов ўтказилди. Материалларнинг жами қиймати ККС билан 360000 сум	...		
13	28.10	Мол етказиб берувчидан 3000 кг «Техник углерод» материаллари олинди ККСсиз келишилган нарх ККС Жами:		
		Бўнақ ҳисобдан чиқарилди (4310 сўтнинг ёпилиши)	...		
14	28.10	Транспорт корхонасидан материалларни транспортировкаси учун сўт – фактура олинди: ККСсиз келишилган нарх ККС Жами:	50000		
15	29.10	Транспорт корхонанинг сўти туланди	...		
16	29.10	«Техник углерод» материали учун қолдиқ сўтма утказилди	...		
17	30.10	Асосий воситаларга ва номоддий активларга эскириш ҳисобланди : Компьютер Принтер Офис мебели Офис биносидан фойдаланиш ҳуқуқи		
18	05.11	Омбордан ишлаб чиқаришга материаллар сарфланди : а) «Техник углерод» - 2000 кг б) «Каучук» - 300 кг		
19	30.11	Ноябр ойига иш хақи ҳисобланди: а) асосий ишлаб чиқариш ишчиларига : Бахрамов С. А. Тимошенко А. А. Жами :	220000 210000		
20	30.11	б) маъмуриятга : Ахмаджанов А. А. Шевченко В. И. Аллабердиева М. Ж.	220000 200000 180000		

		Карабаев М. Р. Жами :	150000 ...		
21	30.11	Иш хакидан ягона ижтимоий тулов хисобланди (25%) : а) асосий ишлаб чикаришга б) маъмуриятга		
22	30.11	Иш хакидан ушлаб колинди : а) даромад солиги б) пенсия жамгармасига -5,5 %		
23	30.11	Иш хакидан ШЖБПС хисобланди – 1%	...		
24	30.11	Асосий воситаларга ва номоддий активларга эскириш хисобланди : Компьютер Принтер Офис мебели Офис биносидан фойдаланиш ҳуқуқи Ускуна		
25	30.11	«Энерготаяминот» дан ишлатилган электроэнергия учун хисоб олинди : а) ишлаб чикаришга б) маъмуриятга Жами	40300 <u>24250</u> ...		
26	30.11.	Омборга ишлаб чикариш цехидан тайёр махсулот олинди 500 жилд гиламчалар	...		
27	30.11	Хизмат максадларида шахсий транспортдан фойдаланганлик учун директор уринбосарига маблағ хисобланди	25000		
28	03.12	«Энерготаяминот» га электроэнергия учун пул утказилди	...		
29	05.12	Кассага хисоб-китоб счётидан пул олинди куйидагилар учун: - Хизмат максадларида шахсий транспортдан фойдаланганлик учун директор уринбосарига: - инженер Карабаев М. Р.нинг хизмат сафари учун бунак	25000 30000		
30	05.12	Дир.уринбосарига шахсий транспортдан фойдаланганлик учун пул берилди	25000		
31	05.12	Карабаев М. Р.га хизмат сафари учун буйрук №4га асосан бунак берилди	30000		
32	08.12	Инженер Карабаев М. Р.нинг хизмат сафари учун 50000 сумлик бунак хисоботи олинди. Ундан : 30 000сум меёр чегарасида ишлатилган 20 000 сум меёрдан ортик ишлатилган	30000 20000		
33	08.12	Хисоб-китоб счётидан пул утказилди а) даромад солигига б) ягона ижт.туловга – 25% в) пенсия фондида- 5,5% г) ШЖБПС – 1%		
34	09.12	Кассага хисоб-китоб счётидан ноябр ойига иш хаки учун пул олинди :	...		
35	09.12	Ишчиларга ноябр ойига иш хаки таркатилди	...		
36	10.12	МЧЖ «Нажот-Шифо» корхонасига ишчи Бахрамов С.А' нинг даволаниши учун счет-фактура олинди ва пул утказилди	150000		
37	16.12	Омбордан ишлаб чикаришга материаллар сарфланди : а) «Техник углерод» 300 кг б) Каучук - 100 кг		
38	17.12	Реклама агентлигидан гиламчалар рекламаси учун счёт-фактура олинди ва хисоб-китоб счётидан пул утказилди	20000		
39	18.12	Хисоб-китоб счётидан солиқ буйича жарима утказилди	125000		
40	19.12	Харидорлардан 300 жилд гиламчалар учун (хар бири 15000 сумдан ККС сиз) 100% лик олдиндан тулов олинди	...		
41	22.12	Хамма тайёр махсулот харидор корхонага (300 жилд) жунатилди ККСсиз келишилган нарх ККС Жами:		
42	22.12	Харидорга сотилган махсулотнинг таннархи хисобдан чикарилди	...		

43	23.12	МЧЖ «Мерси-Денси» дан 100 жилд гиламчалар учун (хар бири 15000 сумдан ККс сиз) 100% лик олдиндан тулов олинди	...		
44	25.12	Хамма тайёр махсулот МЧЖ «Мерседес» га 100 жилд жунатилди: ККСсиз келишилган нарх ККС Жами:		
45	25.12	МЧЖ «Мерси-Денси» га сотилган махсулотнинг таннархи хисобдан чикарилди	...		
46	30.12	Декабр ойига иш хаки хисобланди: а) асосий ишлаб чикаришга : Бахрамов С. А. Тимошенко А. А. Жами :	220000 210000 ...		
47	31.12	б) маъмуриятга : Ахмаджанов А. А. Шевченко В. И. Аллабердиева М. Ж. Карабаев М. Р. Жами :	200000 220000 180000 150000 ...		
48	31.12	Иш хакидан ягона ижтимоий тулов хисобланди (25%) : а) асосий ишлаб чикаришга б) маъмуриятга		
49	31.12	Иш хакидан ушлаб колинди : а) даромад солиги б) пенсия жамгармасига - 5,5%		
50	31.12	Иш хакидан ШЖБПС хисобланди – 1%	...		
51	31.12	Асосий воситаларга ва номоддий активларга эскириш хисобланди : Компьютер Принтер Офис мебели Офис биносидан фойдаланиш хукуки Ускунаси		
52	31.12	«Энерготазминот» дан ишлатилган электроэнергия учун хисоб олинди : а) ишлаб чикаришга б) маъмуриятга	32500 25000		
53	31.12	Йул жамгармасига хисобланди	...		
54	31.12	Мактаб жамгармасига хисобланди	...		
55	31.12	Пенсия жамгармасига хисобланди	...		
56	31.12	Фойда солиги хисобланди	...		
57	31.12	Ижтимоий инфратузилма солиги хисобланди	...		
58	31.12	Чоракнинг ёпилиши Сотишдан тушган даромад 9010 счётининг ёпилиши Сотилган махсулот таннархи счётининг ёпилиши 9110 Сотиш харажатлари счётининг ёпилиши 9410 Маъмурий харажатлар счётининг ёпилиши 9420 Бошка операцион харажатлар счётининг ёпилиши 9430 Солик харажатлари счётининг ёпилиши 9810-фойда солиги 9820-инфратузилма солиги		
59	31.12	Якуний молиявий натижа аниқланди	...		

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ - 1-сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Хисобот даври бошига	Хисобот даври охирига
Актив			
I. Узоқ муддатли активлар			
Асосий воситалар:			
Бошлангич (қайта тиклаш) қиймати (0100, 0300)	010		
Эскириш суммаси (0200)	011		
Қолдик (баланс) қиймати (сатр. 010 - 011)	012		
Номоддий активлар:			
Бошлангич қиймати (0400)	020		
Амортизация суммаси (0500)	021		
Қолдик (баланс) қиймати (сатр. 020 - 021)	022		
Узоқ муддатли инвестициялар, жами (сатр. 040+050+060+070+080), шу жумладан:	030		
Қимматли коғозлар (0610)	040		
Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар (0620)	050		
Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар (0630)	060		
Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар (0640)	070		
Бошка узоқ муддатли инвестициялар (0690)	080		
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар (0700)	090		
Капитал кўйилмалар (0800)	100		
Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари (0910, 0920, 0930, 0940)	110		
Шундан: муддати ўтган	111		
Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (0950, 0960, 0990)	120		
I бўлим бўйича жами (сатр. 012+022+030+090+100+110+120)	130		
II. Жорий активлар			
Товар-моддий захиралари, жами (сатр. 150+160+170+180), шу жумладан:	140		
Ишлаб чиқариш захиралари (1000, 1100, 1500, 1600)	150		
Тугалланмаган ишлаб чиқариш (2000, 2100, 2300, 2700)	160		
Тайёр маҳсулот (2800)	170		
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси)	180		
Келгуси давр харажатлари (3100)	190		
Кечиктирилган харажатлар (3200)	200		
Дебиторлар, жами (сатр. 220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)	210		
Шундан: муддати ўтган	211		
Харидор ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	220		
Ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110)	230		
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларнинг қарзи (4120)	240		
Ходимларга берилган бўнақлар (4200)	250		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	260		
Бюджетга солиқ ва йигимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	270		
Мақсадли давлат жамгармалари ва сугурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	280		
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	290		
Ходимларнинг бошка операциялар бўйича қарзи (4700)	300		
Бошка дебиторлик қарзлари (4800)	310		
Пул маблағлари, жами (сатр. 330+340+350+360), шу жумладан:	320		
Кассадаги пул маблағлари (5000)	330		
Хисоблашиш счётидаги пул маблағлари (5100)	340		
Чет эл валютасидаги пул маблағлари (5200)	350		
Бошка пул маблағлари ва эквивалентлари (5500, 5600, 5700)	360		
Қисқа муддатли инвестициялар (5800)	370		
Бошка жорий активлар (5900)	380		
II бўлим бўйича жами (сатр. 140+190+200+210+320+370+380)	390		
Баланс активи бўйича жами (сатр. 130+390)	400		

Пассив			
I. Ўз маблағлари манбалари			
Устав капитали (8300)		410	
Кўшилган капитал (8400)		420	
Резерв капитали (8500)		430	
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600)		440	
Тақсимланмаган фойда (копланмаган зарар) (8700)		450	
Мақсадли тушумлар (8800)		460	
Келгуси давр харажатлари ва тўловлари учун захиралар (8900)		470	
I бўлим бўйича жами (сатр. 410+420+430+440+450+460+470)		480	
II. Мажбуриятлар			
Узоқ муддатли мажбуриятлар, жами (сатр. 500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)		490	
Шу жумладан: узоқ муддатли кредиторлик қарзлари (сатр. 500+520+540+560+590)		491	
Шундан: муддати ўтган узоқ муддатли кредиторлик қарзлари		492	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узоқ муддатли қарз (7000)		500	
Ажратилган бўлинмаларга узоқ муддатли қарз (7110)		510	
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга узоқ муддатли қарз (7120)		520	
Узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар (7210, 7220, 7230)		530	
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240)		540	
Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250, 7290)		550	
Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар (7300)		560	
Узоқ муддатли банк кредитлари (7810)		570	
Узоқ муддатли қарзлар (7820, 7830, 7840)		580	
Бошқа узоқ муддатли кредиторлик қарзлар (7900)		590	
Жорий мажбуриятлар, жами (сатр. 610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+ +720+730+740+750+760)		600	
Шу жумладан: жорий кредиторлик қарзлари (сатр. 610+630+650+670+680+690+ +700+710+720+760)		601	
Шундан: муддати ўтган жорий кредиторлик қарзлари		602	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000)		610	
Ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)		620	
Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларга қарз (6120)		630	
Кечиктирилган даромадлар (6210; 6220; 6230)		640	
Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)		650	
Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар (6250, 6290)		660	
Олинган бўнақлар (6300)		670	
Бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400)		680	
Суғурталар бўйича қарз (6510)		690	
Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)		700	
Таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)		710	
Меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)		720	
Қисқа муддатли банк кредитлари (6810)		730	
Қисқа муддатли қарзлар (6820, 6830, 6840)		740	
Узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисми (6950)		750	
Бошқа кредиторлик қарзлар (6950 дан ташқари 6900)		760	
II бўлим бўйича жами (сатр. 490+600)		770	
Баланс пассиви бўйича жами (сатр. 480+770)		780	

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДА ХИСОБОТ - 2 – сонли шакл

Кўрсаткичлар номи	Сатр коди	Ўтган йилнинг шу даврида		Хисобот даврида	
		Даромад (фойда)	Харажат (зарар)	Даромад (фойда)	Харажат (зарар)
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан соф тушум	010		X		x
Сотилган махсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннархи	020	x		x	
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) (сатр. 010-020)	030				
Давр харажатлари, жами (сатр. 050+060+070+080), шу жумладан:	040	x		x	
Сотиш харажатлари	050	x		x	
Маъмурий харажатлар	060	x		x	
Бошка операцион харажатлар	070	x		x	
Келгусида соликка тортиладиган базадан чиқариладиган хисобот даври харажатлари	080	x		x	
Асосий фаолиятнинг бошка даромадлари	090		X		x
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) (сатр. 030-040+090)	100				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (сатр. 120+130+140+150+160), шу жумладан:	110		X		x
Дивидендлар шаклидаги даромадлар	120		X		x
Фоишлар шаклидаги даромадлар	130		X		x
Узок муддатли ижара (лизинг) дан даромадлар	140		X		x
Валюта курси фаркидан даромадлар	150		X		x
Молиявий фаолиятнинг бошка даромадлари	160		X		x
Молиявий фаолият бўйича харажатлар (сатр. 180+190+200+210), шу жумладан:	170	x		x	
Фоишлар шаклидаги харажатлар	180	x		x	
Узок муддатли ижара (лизинг) бўйича фоишлар шаклидаги харажатлар	190	x		x	
Валюта курси фаркидан зарарлар	200	x		x	
Молиявий фаолият бўйича бошка харажатлар	210	x		x	
Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари) (сатр. 100+110-170)	220				
Фавкулуддаги фойда ва зарарлар	230				
Даромад (фойда) солигини тўлагунга қадар фойда (зарар) (сатр. 220+/-230)	240				
Даромад (фойда) солиги	250	x		x	
Фойдадан бошка солиқлар ва йигимлар	260	x		x	
Хисобот даврининг соф фойдаси (зарари) (сатр. 240-250-260)	270				

**ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР МОЛИЯВИЙ-ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ
БУХГАЛТЕРИЯ ХИСОБИ ХИСОБВАРАҚЛАРИ РЕЖАСИ**

Счѐт лар т/р	Счѐтлар номи	Счѐт лар тури
I ҚИСМ. УЗОҚ МУДДАТЛИ АКТИВЛАР		
I БЎЛИМ. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР, НОМОДДИЙ ВА БОШҚА УЗОҚ МУДДАТЛИ АКТИВЛАР		
0100	АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A
0110	Ер	
0111	Ерни ободонлаштириш	
0112	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш	
0120	Бинолар, иншоотлар ва узатувчи мосламалар	
0130	Машина ва асбоб-ускуналар	
0140	Мебел ва офис жихозлари	
0150	Компьютер жихозлари ва ҳисоблаш техникаси	
0160	Транспорт воситалари	
0170	Ишчи ва махсуддор хайвонлар	
0180	Кўп йиллик ўсимликлар	
0190	Бошқа асосий воситалар	
0199	Консервация қилинган асосий воситалар	
0200	АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИНГ ЭСКИРИШИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	КА
0211	Ерни ободонлаштиришнинг эскириши	
0212	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштиришнинг эскириши	
0220	Бино, иншоот ва узатувчи мосламаларнинг эскириши	
0230	Машина ва асбоб-ускуналарнинг эскириши	
0240	Мебел ва офис жихозларининг эскириши	
0250	Компьютер жихозлари ва ҳисоблаш техникасининг эскириши	
0260	Транспорт воситаларининг эскириши	
0270	Ишчи хайвонларининг эскириши	
0280	Кўп йиллик ўсимликларнинг эскириши	
0290	Бошқа асосий воситаларнинг эскириши	
0299	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши	
0300	МОЛИЯВИЙ ИЖАРА ШАРТНОМАСИ БЎЙИЧА ОЛИНГАН АСОСИЙ ВОСИТАЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A
0310	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар	
0400	НОМОДДИЙ АКТИВЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A
0410	Патентлар, лицензиялар ва ноу-хау	
0420	Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари	
0430	Дастурий таъминот	
0440	Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқлари	
0450	Ташкилий харажатлар	
0460	Франчайз	
0470	Муаллифлик ҳуқуқлари	
0480	Гудвилл	
0490	Бошқа номоддий активлар	
0500	НОМОДДИЙ АКТИВЛАР АМОРТИЗАЦИЯСИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	КА
0510	Патентлар, лицензиялар ва ноу-хаунинг амортизацияси	
0520	Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналарининг амортизацияси	
0530	Дастурий таъминотнинг амортизацияси	
0540	Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқларининг амортизацияси	
0550	Ташкилий харажатларнинг амортизацияси	
0560	Франчайзнинг амортизацияси	
0570	Муаллифлик ҳуқуқларининг амортизацияси	
0590	Бошқа номоддий активларнинг амортизацияси	
0600	УЗОҚ МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A
0610	Қимматли қозғалар	
0620	Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар	
0630	Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар	
0640	Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар	
0690	Бошқа узоқ муддатли инвестициялар	
0700	ЎРНАТИЛАДИГАН АСБОБ-УСКУНАЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A
0710	Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар – маҳаллий	
0720	Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар – хорижий	
0800	КАПИТАЛ ҚУЙИЛМАЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧѐТЛАР	A

0810	Тугалланмаган қурилиш	
0820	Асосий воситаларни харид қилиш	
0830	Номоддий активларни харид қилиш	
0840	Асосий подани ташкил қилиш	
0850	Ерни ободонлаштиришга капитал қуйилмалар	
0860	Молиявий ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларга капитал қуйилмалар	
0890	Бошқа капитал қуйилмалар	
0900	УЗОҚ МУДДАТЛИ ДЕБИТОР ҚАРЗЛАРИ ВА КЕЧИКТИРИЛГАН ХАРАЖАТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
0910	Олинган векселлар	
0920	Молиявий ижара бўйича олинадиган тўловлар	
0930	Ходимларнинг узоқ муддатли қарзлари	
0940	Бошқа узоқ муддатли дебитор қарзлар	
0950	Вактинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган фойда солиғи	
0960	Дисконт (чегирма)лар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	
0990	Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	
II ҚИСМ. ЖОРИЙ АКТИВЛАР		
II БЎЛИМ. ТОВАР-МОДДИЙ ЗАХИРАЛАРИ		
1000	МАТЕРИАЛЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
1010	Хом-ашё ва материаллар	
1020	Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар	
1030	Ёқилгилар	
1040	Ёхтиёт қисмлар	
1050	Қурилиш материаллари	
1060	Идиш ва идишбоб материаллар	
1070	Чегга кайта ишлаш учун берилган материаллар	
1080	Инвентар ва хўжалик жихозлари	
1090	Бошқа материаллар	
1100	ЁСТИРИШДАГИ ВА БОҚУВДАГИ ХАЙВОНЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
1110	Ёстиришдаги хайвонлар	
1120	Бўрдокидаги хайвонлар	
1500	МАТЕРИАЛЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА ХАРИД ҚИЛИШНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
1510	Материалларни тайёрлаш ва харид қилиш	
1600	МАТЕРИАЛЛАР ҚИЙМАТИДАГИ ФАРҚЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
1610	Материаллар қийматидаги фарқлар	
2000	АСОСИЙ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2010	Асосий ишлаб чиқариш	
2100	ЁЗИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИЛГАН ЯРИМ ТАЙЁР МАХСУЛОТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2110	Ёзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар	
2300	ЁРДАМЧИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2310	Ёрдამчи ишлаб чиқариш	
2500	УМУМИШЛАБЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2510	Умумишлабчиқариш харажатлари	
2600	ИШЛАБ ЧИҚАРИШДАГИ ЯРОҚСИЗ МАХСУЛОТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2610	Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар	
2700	ХИЗМАТ КЎРСАТУВЧИ ХЎЖАЛИКЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2710	Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар	
2800	ТАЙЁР МАХСУЛОТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2810	Омбордаги тайёр маҳсулотлар	
2820	Кўргазмадаги тайёр маҳсулотлар	
2830	Комиссияга берилган тайёр маҳсулотлар	
2900	ТОВАРЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A
2910	Омбордаги товарлар	
2920	Чакана савдодаги товарлар	
2930	Кўргазмадаги товарлар	
2940	Прокатдаги буюмлар	
2950	Товарлар билан банд ва бўш идишлар	
2960	Комиссияга берилган товарлар	
2970	Йўлдаги товарлар	
2980	Савдо устамаси	KA
2990	Бошқа товарлар	
III БЎЛИМ. КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ ВА КЕЧИКТИРИЛГАН ХАРАЖАТЛАР – ЖОРИЙ ҚИСМИ		
3100	КЕЛГУСИ ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	A

3110	Олдиндан тўланган оператив ижара хақи	
3120	Олдиндан тўланган хизмат хақи	
3190	Бошқа келгуси давр харажатлари	
3200	КЕЧИКТИРИЛГАН ХАРАЖАТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
3210	Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган фойда солиғи	
3220	Дисконт (чегирма)лар бўйича кечиктирилган харажатлар	
3290	Бошқа кечиктирилган харажатлар	
IV БЎЛИМ. ОЛИНАДИГАН СЧЁТЛАР - ЖОРИЙ ҚИСМИ		
4000	ОЛИНАДИГАН СЧЁТЛАР	A
4010	Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар	
4020	Олинган векселлар	
4100	АЖРАТИЛГАН БЎЛИНМАЛАР, ШЎБА ВА ҚАРАМ ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИДАН ОЛИНАДИГАН СЧЁТЛАР	A
4110	Ажратилган бўлинмалардан олинадиган счётлар	
4120	Шўба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган счётлар	
4200	ХОДИМЛАРГА БЕРИЛГАН БЎНАКЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4210	Меҳнат хақи бўйича берилган бўнақлар	
4220	Хизмат сафарларига берилган бўнақлар	
4230	Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнақлар	
4290	Ходимларга берилган бошқа бўнақлар	
4300	МОЛ ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИЛАР ВА ПУДРАТЧИЛАРГА БЕРИЛГАН БЎНАКЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4310	ТМКлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар	
4320	Узоқ муддатли активлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнақлар	
4330	Бошқа берилган бўнақлар	
4400	БЮДЖЕТГА БЎНАК ТЎЛОВЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4410	Бюджетга солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бўнак тўловлари (турлари бўйича)	
4500	МАҚСАДЛИ ДАВЛАТ ЖАМГАРМАЛАРИГА ВА СУҒУРТАЛАР БЎЙИЧА БЎНАК ТЎЛОВЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4510	Суғурталар бўйича бўнак тўловлари	
4520	Мақсадли давлат жамғармаларига бўнак тўловлари	
4600	УСТАВ КАПИТАЛИГА ТАЪСИСЧИЛАРНИНГ УЛУШЛАРИ БЎЙИЧА ҚАРЗИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4610	Устав капиталига таъсисчиларнинг улушлари бўйича қарзи	
4700	ХОДИМЛАРНИНГ БОШҚА ОПЕРАЦИЯЛАР БЎЙИЧА ҚАРЗИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4710	Кредитга сотилган товарлар бўйича ходимларнинг қарзи	
4720	Берилган қарзлар бўйича ходимларнинг қарзи	
4730	Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзи	
4790	Ходимларнинг бошқа қарзлари	
4800	ТУРЛИ ДЕБИТОРЛАР ҚАРЗЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
4810	Молиявий ижара бўйича олинадиган тўловлар - жорий қисм	
4820	Оператив ижара бўйича олинадиган тўловлар	
4830	Олинадиган фоизлар	
4840	Олинадиган дивидендлар	
4850	Олинадиган роялти	
4860	Даъволар бўйича олинадиган счётлар	
4890	Бошқа дебиторлар қарзлари	
4900	ДАРГУМОН ҚАРЗЛАР БЎЙИЧА РЕЗЕРВНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	КА
4910	Даргумон қарзлар бўйича резерв	
V БЎЛИМ. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ, ҚИСҚА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАР ВА БОШҚА ЖОРИЙ АКТИВЛАР		
5000	КАССАДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
5010	Миллий валютадаги пул маблағлари	
5020	Чет эл валютасидаги пул маблағлари	
5100	ХИСОБ-КИТОБ СЧЁТИДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
5110	Хисоб-китоб счёти	
5200	ЧЕТ ЭЛ ВАЛЮТАСИДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
5210	Мамлакат ичидаги валюта счётлари	
5220	Чет элдаги валюта счётлари	
5500	БАНҚДАГИ МАХСУС СЧЁТЛАРДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A
5510	Аккредитивлар	
5520	Чек дафтарчалари	
5530	Бошқа махсус счётлар	
5600	ПУЛ ЭКВИВАЛЕНТЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	A

5610	Пул эквивалентлари (турлари бўйича)	
5700	ЙЎЛДАГИ ПУЛ МАБЛАҒ (ЎТКАЗМА)ЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	А
5710	Йўлдаги пул маблағ (ўтказма)лари	
5800	ҚИСКА МУДДАТЛИ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	А
5810	Қимматли қоғозлар	
5820	Берилган қиска муддатли қарзлар	
5890	Бошқа жорий инвестициялар	
5900	КАМОМАДЛАР ВА ҚИЙМАТЛИКЛАРНИНГ БУЗИЛИШИДАН ЎҚОТИШЛАР ВА БОШҚА ЖОРИЙ АКТИВЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	А
5910	Камомадлар ва қийматликларнинг бузилишидан ўқотишлар	
5920	Бошқа жорий активлар	
III ҚИСМ. МАЖБУРИЯТЛАР		
VI БЎЛИМ. ЖОРИЙ МАЖБУРИЯТЛАР		
6000	МОЛ ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИЛАР ВА ПУДРАТЧИЛАРГА ТЎЛАНДИГАН СЇЕТЛАР	П
6010	Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган сўётлар	
6020	Берилган векселлар	
6100	АЖРАТИЛГАН БЎЛИНМАЛАР, ШЎЪБА ВА ҚАРАМ ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИГА ТЎЛАНДИГАН СЇЕТЛАР	П
6110	Ажратилган бўлинмаларга тўланадиган сўётлар	
6120	Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган сўётлар	
6200	КЕЧИКТИРИЛГАН МАЖБУРИЯТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6210	Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги кечиктирилган даромадлар	
6220	Мукофот (устама)лар кўринишидаги кечиктирилган даромадлар	
6230	Бошқа кечиктирилган даромадлар	
6240	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар	
6250	Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган фойда солиғи бўйича мажбуриятлар	
6290	Бошқа кечиктирилган мажбуриятлар	
6300	ОЛИНГАН БЎНАКЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6310	Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар	
6320	Акцияга обуначилардан олинган бўнақлар	
6390	Бошқа олинган бўнақлар	
6400	БЮДЖЕТГА ТЎЛОВЛАР БЎЙИЧА ҚАРЗНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6410	Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)	
6500	СУГУРТА ВА МАҚСАДЛИ ДАВЛАТ ЖАМҒАРМАЛАРИГА ТЎЛОВЛАР БЎЙИЧА ҚАРЗНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6510	Сугурта бўйича тўловлар	
6520	Мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар	
6600	ТАЪСИСЧИЛАРГА БЎЛГАН ҚАРЗНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6610	Тўланадиган дивидендлар	
6620	Чикиб кетаётган таъсисчиларга улушлари бўйича қарз	
6700	МЕХНАТ ХАҚИ БЎЙИЧА ХОДИМ БИЛАН ХИСОБЛАШИШЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6710	Мехнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишлар	
6720	Депонентланган иш ҳақи	
6800	ҚИСКА МУДДАТЛИ КРЕДИТЛАР ВА ҚАРЗЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6810	Қиска муддатли банк кредитлари	
6820	Қиска муддатли қарзлар	
6830	Тўланадиган облигациялар	
6840	Тўланадиган векселлар	
6900	ТУРЛИ КРЕДИТОРЛАРГА БЎЛГАН ҚАРЗЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	П
6910	Тўланадиган оператив ижара	
6920	Хисобланган фоизлар	
6930	Роялти бўйича қарз	
6940	Кафолатлар бўйича қарз	
6950	Узоқ муддатли мажбуриятлар-жорий қисми	
6960	Даъволар бўйича тўланадиган сўётлар	
6970	Хисобдор шахсларга бўлган қарз	
6990	Бошқа мажбуриятлар	
VII БЎЛИМ. УЗОҚ МУДДАТЛИ МАЖБУРИЯТЛАР		
7000	МОЛ ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИЛАР ВА ПУДРАТЧИЛАРГА ТЎЛАНДИГАН УЗОҚ МУДДАТЛИ СЇЕТЛАР	П
7010	Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган сўётлар	
7020	Берилган векселлар	
7100	АЖРАТИЛГАН БЎЛИНМАЛАР, ШЎЪБА ВА ҚАРАМ ХЎЖАЛИК ЖАМИЯТЛАРИГА БЎЛГАН УЗОҚ МУДДАТЛИ ҚАРЗ	П
7110	Ажратилган бўлинмаларга бўлган узоқ муддатли қарз	

7120	Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига бўлган узоқ муддатли қарз	
7200	КЕЧИКТИРИЛГАН УЗОҚ МУДДАТЛИ МАЖБУРИЯТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
7210	Дисконт (чегирма)лар кўринишидаги узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар	
7220	Мукофот (устама)лар кўринишидаги узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар	
7230	Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган даромадлар	
7240	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар	
7250	Вактинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган фойда солиғи бўйича узоқ муддатли мажбуриятлар	
7290	Бошқа узоқ муддатли кечиктирилган мажбуриятлар	
7300	ХАРИДОРЛАР ВА БУЮРТМАЧИЛАРДАН ОЛИНГАН БЎНАКЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
7310	Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнақлар	
7800	УЗОҚ МУДДАТЛИ КРЕДИТЛАР ВА ҚАРЗЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
7810	Узоқ муддатли банк кредитлари	
7820	Узоқ муддатли қарзлар	
7830	Тўланадиган облигациялар	
7840	Тўланадиган векселлар	
7900	ТУРЛИ КРЕДИТОРЛАРГА БЎЛГАН УЗОҚ МУДДАТЛИ ҚАРЗЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
7910	Тўланадиган молиявий ижара	
7920	Турли кредиторларга бўлган бошқа узоқ муддатли қарзлар	
IV ҚИСМ. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ		
VIII БЎЛИМ. КАПИТАЛ, ТАҚСИЛАНМАГАН ФОЙДА ВА РЕЗЕРВЛАР		
8300	УСТАВ КАПИТАЛИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
8310	Оддий акциялар	
8320	Имтиёзли акциялар	
8330	Пай ва улушлар	
8400	КЎШИЛГАН КАПИТАЛНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
8410	Эмиссия даромади	
8420	Устав капиталини шакллантиришдаги курс фарқи	
8500	РЕЗЕРВ КАПИТАЛИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	П
8510	Узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар	
8520	Резерв капитали (фонди)	
8530	Текинга олинган мулк	
8600	СОТИБ ОЛИНГАН ХУСУСИЙ АКЦИЯЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	КП
8610	Сотиб олинган хусусий акциялар – оддий	
8620	Сотиб олинган хусусий акциялар – имтиёзли	
8700	ТАКСИЛАНМАГАН ФОЙДА (ҚОПЛАНМАГАН ЗАРАР)НИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	
8710	Хисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)	
8720	Жамғарилган фойда (қопланмаган зарар)	
8800	МАҚСАДЛИ ТУШУМЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	
8810	Грантлар	
8820	Субсидиялар	
8830	Аъзолик бадаллари	
8840	Мақсадли фойдаланадиган солиқ имтиёзлари	
8890	Бошқа мақсадли тушумлар	
8900	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервларини ҳисобга олувчи счётлар	
8910	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари	
V ҚИСМ. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ИШЛАТИЛИШИ		
IX БЎЛИМ. ДАРОМАДЛАР ВА ХАРАЖАТЛАР		
9000	АСОСИЙ (ОПЕРАЦИОН) ФАОЛИЯТНИНГ ДАРОМАДЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	Т
9010	Тайёр маҳсулотларни сотишдан даромадлар	
9020	Товарларни сотишдан даромадлар	
9030	Ишлар бажариш ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар	
9040	Сотилган товарларнинг қайтиши	
9050	Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар	
9100	СОТИЛГАН МАХСУЛОТ (ТОВАР, ИШ, ХИЗМАТ)ЛАРНИНГ ТАННАРХИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЧЁТЛАР	Т
9110	Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи	
9120	Сотилган товарларнинг таннархи	
9130	Бажарилган иш ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи	
9140	Даврий ҳисобда ТМЗ сотиб олиш/харид қилиш	
9150	Даврий ҳисобда ТМЗ бўйича тузатишлар	

9200	АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ВА БОШҚА АКТИВЛАРНИНГ ЧИҚИБ КЕТИШИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9210	Асосий воситаларнинг чиқиб кетиши	
9220	Бошқа активларнинг чиқиб кетиши	
9300	АСОСИЙ ФАОЛИЯТНИНГ БОШҚА ДАРОМАДЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9310	Асосий воситаларнинг чиқиб кетишидан фойда	
9320	Бошқа активларнинг чиқиб кетишидан фойда	
9330	Ундирилган жарима, пеня ва устамалар	
9340	Ўтган йиллар фойдалари	
9350	Оператив ижарадан даромадлар	
9360	Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан даромадлар	
9370	Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари	
9380	Текин қайтарилмайдиган молиявий ёрдам	
9390	Бошқа операцион даромадлар	
9400	ДАВР ХАРАЖАТЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9410	Сотиш харажатлари	
9420	Маъмурий харажатлар	
9430	Бошқа операцион харажатлар	
9440	Келгусида солиқ солинадиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари	
9500	МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ ДАРОМАДЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9510	Роялти кўринишидаги даромадлар	
9520	Дивидендлар кўринишидаги даромадлар	
9530	Фоизлар кўринишидаги даромадлар	
9540	Валюталар курслари фарқидан даромадлар	
9550	Молиявий ижарадан даромадлар	
9560	Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар	
9590	Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	
9600	МОЛИЯВИЙ ФАОЛИЯТ БЎЙИЧА ХАРАЖАТЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9610	Фоизлар кўринишидаги харажатлар	
9620	Валюталар курслари фарқидан зарарлар	
9630	Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар	
9690	Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	
9700	ФАВҚУЛОДДАГИ ФОЙДА (ЗАРАР)ЛАРНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9710	Фавқулоддаги фойдалар	
9720	Фавқулоддаги зарарлар	
9800	СОЛИҚЛАР ВА БОШҚА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАРНИ ТЎЛАШ УЧУН ФОЙДАНИНГ ИШЛАТИЛИШИНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	Т
9810	Фойда солиғи бўйича харажатлар	
9820	Фойдадан ҳисобланган бошқа солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича харажатлар	
9900	ЯКУНИЙ МОЛИЯВИЙ НАТИЖАНИ ХИСОБГА ОЛУВЧИ СЇЕТЛАР	
9910	Якуний молиявий натижа	
VI ҚИСМ. БАЛАНСДАН ТАШҚАРИ СЇЕТЛАР		
001	Оператив ижарага олинган асосий воситалар	БТ
002	Масъул саклашга қабул қилинган товар-моддий қийматликлар	БТ
003	Қайта ишловга қабул қилинган материаллар	БТ
004	Комиссияга қабул қилинган товарлар	БТ
005	Ўрнатиш учун қабул қилинган усқуналар	БТ
006	Қатъий ҳисобот варақлари	БТ
007	Тўлашга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ўтказилиб ҳисобдан чиқарилган қарзи	БТ
008	Мажбуриятлар ва тўловларни таъминлаш – олинган	БТ
009	Мажбуриятлар ва тўловларни таъминлаш – берилган	БТ
010	Молиявий ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар	БТ
011	Суда шартномаси бўйича олинган мулк	БТ
012	Келгуси даврларда солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлар	БТ
013	Вактинчалик солиқ имтиёзлари (турлари бўйича)	БТ
014	Фойдаланишдаги инвентар ва хўжалик жихозлари	БТ

МУНДАРИЖА

I-БЎЛИМ. КОРХОНАЛАРДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ АСОСЛАРИ	
1 БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ, УНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ТУРЛАРИ	3
2 БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ	7
3 БОБ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ҲИСОБВАРАҚЛАРИ ТИЗИМИ ВА ИККИЁҚЛАМА ЁЗУВ	12
4 БОБ. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ	25
5 БОБ. ҲУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА ИНВЕНТАРЛАШ	28
II. БЎЛИМ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ	
6 БОБ. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲИСОБИ	33
7 БОБ. МЕҲНАТГА ҲАҚ ТЎЛАШ ҲИСОБИ	45
8 БОБ. МОДДИЙ БОЙЛИКЛАР, ФЙДАЛАНИШДАГИ ИНВЕНТАР ВА ХЎЖАЛИК ЖИҲОЗЛАРИ ҲИСОБИ	57
9 БОБ. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ҲИСОБИ	67
10 БОБ. НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ	79
11 БОБ. МАҲСУЛОТ (ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР)НИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ҲАМДА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИНИ КАЛЬКУЛЯЦИЯ ҚИЛИШ	84
12 БОБ. ДАВР ҲАРАЖАТЛАРИ ВА БОШҚА ҲАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ	89
13 БОБ. ТАЙЁР МАҲСУЛОТ, ТОВАРЛАР ВА УЛАРНИНГ СОТИЛИШИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ	94
14 БОБ. ФОНДЛАР ВА КОРХОНА ФАОЛИЯТИ МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАРИ ҲИСОБИ	101
15 БОБ. КОРХОНАЛАРДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚЛАР ҲИСОБ- КИТОБИ ВА ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ ТАРТИБИ	104
БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ СЧЕТЛАР РЕЖАСИ	128

Центр

международного учета и аудита

"Ваш верный шаг к успеху"

Курсы для начинающих бухгалтеров

- «От азов до баланса».
- «1-с Бухгалтерия».

Услуги по ведению и восстановлению учёта

- Консалтинговые услуги;
- Разработка учетной политики.

Международные профессиональные курсы:

CIPA:

- Финансовый учёт-1.
- Управленческий учёт-1.
- Налоги и право.
- Финансовый учёт-2.
- Управленческий учёт-2.
- Финансовый менеджмент.
- Аудит.

ACCA:

- DiplFR.

Узбекистан, 100003,
г.Ташкент, пр. Узбекистанский,
49А, Адм. Зд. ТГЭУ
тел/факс (+99871)232-63-67 , (+99891) 162-32-42
(+99897)100-79-19 , (+99891) 162-32-72

e-mail: centreuz@yandex.ru
www.ftf-centre.uz

